

МАКЕДОНСКА АКАДЕМИЈА НА НАУКИТЕ И УМЕТНОСТИТЕ

**НАЦИОНАЛНА СТРАТЕГИЈА
ЗА ЕКОНОМСКИОТ РАЗВОЈ НА
РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА**

РАЗВОЈ И МОДЕРНИЗАЦИЈА

Скопје, 1997

Уредувачки одбор:
акад. Ксенте Богоев (претседател)
акад. Никола Узунов
акад. Никола Кљусев

Лектура и коректура
Роберта Николовска
Виолета Јовановска

Компјутерска обработка
Роберта Николовска

Корица
Александар Сотировски

Печат
„Магнат“, Скопје

Тираж
1.200 примероци

CIP – Каталогизација во публикација
Народна и универзитетска библиотека „Св. Климент Охридски“,
Скопје

338.22.021.4(497.17)“1992/2020”

**НАЦИОНАЛНА стратегија за економскиот развој на
Република Македонија** : развој и модернизација / [раководен
тим на проектот Ксенте Богоев ... [и др.] ; уредувачки одбор
Ксенте Богоев (претседател), Никола Узунов, Никола Кљусев].
– Скопје : МАНУ, 1997. – 413 стр. ; 26 см

ISBN 9989-649-41-3

1. Богоев, Ксенте
а) Економски развој – Стратегија – Македонија – 1992–2020

МАКЕДОНСКА АКАДЕМИЈА НА НАУКИТЕ И УМЕТНОСТИТЕ

НАЦИОНАЛНА СТРАТЕГИЈА ЗА ЕКОНОМСКИОТ
РАЗВОЈ НА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

РАЗВОЈ И МОДЕРНИЗАЦИЈА

Скопје 1997

Раководен тим на Проектот:

акад. Ксенте Богоев
акад. Никола Узунов
акад. Никола Кљусев
д-р Глигор Бишев

Претставник на Министерството за развој:

м-р Борис Блажевски

Претставник на UNDDSMS-UNDESA:

Peter Gudgeon

Консултант од UNDP:

Dr Raynal Hammetton

**Консултанти од Виенскиот институт
за компаративни економски студии:**

Michael A. Landesman
Leon Podkaminer
Vladimir Gligorov
Ingrid Gazzari
Gábor Hunya
Hermine Vidovic
Zdenek Lukas
Josef Poschl

Секретари на проектот:

Сапо Косев
м-р Пеце Недановски
м-р Владимир Филиповски

Ангажирани институции:

- МАКЕДОНСКА АКАДЕМИЈА НА НАУКИТЕ И УМЕТНОСТИТЕ - МАНУ
- THE UNITED NATIONS DEPARTMENT FOR DEVELOPMENT SUPPORT AND MANAGEMENT SERVICES - UNDDSMS / THE UNITED NATIONS DEPARTMENT OF ECONOMIC AND SOCIAL AFFAIRS - UNDESA
- THE VIENNA INSTITUTE FOR COMPARATIVE ECONOMIC STUDIES - WIIW

АНГАЖИРАНИ СОРАБОТНИЦИ ПО ТЕМИ

1. акад. Димитров Евгени	Глобални насоки за општествениот развој и модернизацијата на државата
2. д-р Фити Таки д-р Стојков Методија	Глобални насоки за економскиот развој
3. д-р Несторовски Методија Лазаревски Спасе	Стратегија за капиталот и инвестициите
4. д-р Курчиџи Александар д-р Чепуџоски Ѓорѓи	Национална стратегија за човечките ресурси
5. д-р Ристевски Славе д-р Славески Трајко	Долгорочна стратегија за работната сила
6. д-р Поповска Златка д-р Давчев Данчо	Стратегија за технолошката модернизација
7. д-р Петковски Михаил д-р Бишев Глигор м-р Неновски Томе	Финансиски пазар и институции
8. д-р Шукаров Мирољуб м-р Хаџи Василева-Марковска Верица	Доврпување на приватизацијата и реструктурирањето на претпријатијата
9. д-р Жиков Аритон д-р Канџиќан Владимир	Надворешните економски односи и билансот на плаќањата
10. м-р Кеќеновски Љубомир	Развој и модернизација на јавниот сектор
11. акад. Богоев Ксенте	Фискалниот систем и политиката
12. д-р Георгиев Ангел д-р Николовска Наталија м-р Недановски Пеце	Регионалниот развој и просторното уредување
13. д-р Јакимовски Јорде д-р Славески Трајко	Социјалните аспекти во развојната стратегија
14. м-р Блажевски Борис Влашки Доне	Основна структура на стопанството
15. д-р Мишковска-Кајевска Љбиљана д-р Кусакатов Христо м-р Петковска Татјана	Прометно-комерцијален сектор

16.	д-р Мишковска-Кајевска Љиљана м-р Михајлова-Тикваровска Олга д-р Чинговски Голуб д-р Жерновски Дамјан	Сервисен сектор
17.	акад. Лозановски Ристо д-р Галев Тодор д-р Анакиев Борис	Аграрен сектор
18.	д-р Крстевски Димитар д-р Ангелов Станојко	Шумарство и дрвна индустрија
19.	инж. Радевски Александар	Водостопанство
20.	м-р Блажевски Борис Кука Јорго м-р Докузовски Киро Ефремов Антонио Андонов Илија Шакири Тахир м-р Пејковски Јован	Индустриски и агроиндустриски сектор
21.	акад. Поп-Јорданов Јордан акад. Бошевски Томе д-р Хаџи-Мишев Димитар	Енергетика
22.	д-р Жерновски Дамјан	Транспортен и комуникациски сектор
23.	д-р Тодорова Софија д-р Гоцевски Трајан д-р Петровски Александар д-р Малинска Виолета д-р Камчев Митко	Општествени дејности – образование, наука, здравство
24.	д-р Лазаревски Ангел м-р Србиниовски Никола	Заштита на околината
25.	д-р Бишев Глигор д-р Кандиќјан Владимир д-р Зогравски Евгени м-р Маткова Слободанка м-р Ставревски Зоран	Очекувани движења – квантитативни сценарија (1997–2002)

СОДРЖИНА

ПРЕДГОВОР	11
ВОВЕД	
I. Националните преференции во развојот	15
II. Основните расположливи ресурси за развојот	21
III. Лимитирачките фактори во развојот	26
ПРВ ДЕЛ: ИНСТИТУЦИОНАЛНИ И СИСТЕМСКИ ПРОМЕНИ	
ВОВЕДНИ НАПОМЕНИ	35
1. НАТАМОШНА МОДЕРНИЗАЦИЈА НА ОПШТЕСТВОТО И ДРЖАВАТА	
I. Фондментите на политичкиот систем	39
II. Улогата на државата во економскиот развој и општиот напредок на земјата	44
III. Осовременувањето на организацијата на државата и на формите на нејзиното функционирање	47
2. ДОВРШУВАЊЕ НА ПРИВАТИЗАЦИЈАТА И ПРЕСТРУКТУРИРАЊЕ НА ПРЕТПРИЈАТИЈАТА	
I. Стратегија и цели на приватизацијата	49
II. Резултати во приватизацијата	51
III. Реструктурирање на претпријатијата	53
IV. Што понатаму во приватизацијата?	55
V. Пост-приватизациони аспекти	60
3. УНАПРЕДУВАЊЕ НА МОНЕТАРНИОТ И БАНКАРСКИОТ СЕКТОР	
I. Монетарен систем и централно банкарство	70
II. Инструменти на монетарно регулирање	77
III. Банкарски сектор	79
IV. Пазар на капитал и небанкарски финансиски институции	82

4. КОНСОЛИДИРАЊЕ НА ФИСКАЛНИОТ СИСТЕМ	
I. Актуелна состојба	86
II. Претстојни промени	90
5. ЕКСПАНЗИЈА НА НАДВОРЕШНАТА ТРГОВИЈА И ОДРЖЛИВА ПЛАТНОБИЛАНСНА ПОЗИЦИЈА	
I. Надворешнотрговска размена	104
II. Биланс на плаќања	111
6. МОДЕРНИЗАЦИЈА НА ЈАВНИОТ СЕКТОР	
I. Дефинирање на јавниот сектор	118
II. Пазарна структура и регулација на јавниот сектор	120
III. Управување во јавниот сектор	122
7. ПРИСПОСОБУВАЊЕ НА СИСТЕМОТ НА СОЦИЈАЛНОТО ОБЕЗБЕДУВАЊЕ	
I. Вовед	124
II. Социјално обезбедување за време на невработеност	125
III. Систем на здравствена заштита	128
IV. Систем на пензиско и инвалидско осигурување	131
V. Социјално обезбедување на децата	132
VI. Дефинирање на сиромаштијата	133
VII. Средства за социјално обезбедување	134
8. ОБРАЗОВАНИЕ, НАУКА И ЗДРАВСТВО	
I. Образование	136
II. Научноистражувачка дејност	140
III. Развојни насоки на здравството	145
9. РЕГИОНАЛНА КОМПОНЕНТА НА РАЗВОЈОТ	
I. Основни принципи на политиката на регионалниот развој	149
II. Основни елементи на стратегијата на регионалниот развој на Македонија	151
III. Мерки на регионалната политика	154
IV. Потребна за регионализација	157

ВТОР ДЕЛ: ОСНОВНИ ФАКТОРИ НА РАЗВОЈОТ

1. ЧОВЕЧКИОТ КАПИТАЛ

A) ЧОВЕЧКИ РЕСУРСИ

I. Стратегија на балансиран прилив на квалификувана и високообразована работна сила	163
---	-----

II. Миграции	169
III. Популациона политика	174

Б) РАБОТНА СИЛА

I. Пазар на работна сила	177
II. Долгорочни насоки на политиката во врска со превработеноста и невработеноста	182

2. КАПИТАЛ И ИНВЕСТИЦИИ

I. Појдовни основи на капиталните фондови и инвестициите	187
II. Стратешки насоки за растеж на инвестициите во стопанството	193
III. Политика во врска со изворите на финансирањето на инвестициите	198
IV. Политика за привлекување странски инвестиции	200

3. ТЕХНОЛОШКА МОДЕРНИЗАЦИЈА

I. Колку заостануваме	204
II. Развоен амбиент за нови технолошки промени	209
III. Избор на стратегија	211
IV. Начини на реализација на промените	215
V. Процес на информатизација	221

ТРЕТ ДЕЛ: СЕКТОРСКА СТРАТЕГИЈА НА РАЗВОЈОТ

ВОВЕДНИ НАПОМЕНИ

I. Општ пристап во структурното насочување на стопанството	225
II. Стратешки цели на секторскиот развој	231
III. Проблеми на структурата на стопанството	237

1. ИНДУСТРИСКИ СЕКТОР

I. Основни карактеристики на состојбите	240
II. Основни насоки и претпоставки на развојот	243
III. Развој на производството	246

2. АГРАРЕН СЕКТОР

I. Состојба на земјоделското население и природните услови	254
II. Аграрна политика	257
III. Стратегија на развој на земјоделството	260
IV. Шумарство и дрвна индустрија	269

3. СЕРВИСЕН СЕКТОР

I. Општ пристап	274
II. Трговија	277
III. Туризам	284

IV. Градежништво	289
V. Комунално стопанство и комунални услуги	291

ЧЕТВРТИ ДЕЛ: ИНФРАСТРУКТУРА

1. ТРАНСПОРТ И КОМУНИКАЦИИ	
I. Постојна состојба	297
II. Цели на развојот	303
III. Мерки за реализација	303
IV. Приоритетни правци на развојот	305
2. ЕНЕРГЕТИКА	
I. Вовед	309
II. Горива и топлинска енергија	309
III. Електроенергетски систем на Република Македонија	317
IV. Некои економски проблеми во енергетиката	323
V. Влијание врз околината	324
VI. Непосредни активности	325
3. ВОДОСТОПАНСТВО И ВОДНИ РЕСУРСИ	
I. Природни фактори	326
II. Водно богатство	327
III. Биланс на расположливите и потребни води	331
IV. Снабдување со вода на населението и индустријата	332
V. Наводнување и одводнување	334
4. ЗАШТИТА НА ЖИВОТНАТА СРЕДИНА	
I. Постојни состојби	339
II. Среднорочни мерки	341
III. Долгорочни мерки	346
ПЕТИ ДЕЛ: ОЧЕКУВАНИ ДВИЖЕЊА – КВАНТИТАТИВНИ СЦЕНАРИЈА (1997–2002)	
I. Вовед – оптимистичко и песимистичко сценарио	353
II. Квантификација на факторите на стопанскиот раст	358
III. Штедење – инвестиции	364
IV. Агрегатна потрошувачка	367
V. Платен биланс и задолженост спрема странство	375
КРАТКО РЕЗИМЕ НА НАЦИОНАЛНАТА СТРАТЕГИЈА	381
АНЕКС: СТАТИСТИЧКИ ТАБЕЛИ	395

ПРЕДГОВОР

Изработката на овој Проект е договорена меѓу Владата на Република Македонија и Агенцијата за развој на Обединетите нации (UNDP). Со своја финансиска поддршка кон овој проект се приклучи и Владата на Република Австрија.

Основна цел на Проектот беше да се подготви документ од стратешко значење за излез од постојната состојба во стопанството на Република Македонија и да се постигне премин на траен и одржлив економски растеж и модернизација. Задачата ѝ беше доверена на Македонската академија на науките и уметностите. Академијата формира 26 работни групи по одделни тематски подрачја релевантни за Стратегијата. Во овие тимови влегоа 70 научни истражувачи од Академијата, од неколку факултети и институти, како и стручњаци од стопанството. Тие подготвија елаборати – секоја група за одделно подрачје.

Првата верзија на студијата за Стратегијата беше предмет на заедничко разгледување со соработниците од Виенскиот институт за компаративни економски студии (определени од UNDP како надворешни консултанти) на работната средба во Охрид. Забелешките и сугестиите од средбата беа земени предвид при изработката на завршниот документ на Стратегијата.

Раководниот тим на Проектот го изработи основниот концепт за Проектот и беше во континуиран контакт со работните групи и со експертите од Виенскиот институт, ги разгледуваше и усогласуваше наодите, ставовите и предлозите по одделните теми, одржа повеќе работни средби со учество на сите соработници и, посебно, со Виенскиот институт. На крајот, раководниот тим изврши целосна и темелна ревизија и редакција на сите материјали и ја подготви оваа сводна студија за Стратегијата, како конзистентна концепциска и структурна целина.

Основните белези на Стратегијата се:

Прво, таа претставува еден целосен и комплексен документ во кој се посочуваат основните развојни правци и приоритети,

како и патиштата, мерките и динамиката на нивното остварување.

Второ, во Стратегијата се тргнува од реалната и објективна оценка на појдовната состојба, на расположливите потенцијали и на присутните ограничувања, како внатре во земјата така и во поширокото надворешно опкружување.

Трето, во Стратегијата се земени предвид можните и оптималните комбинации на факторите на развојот, пред сè: капиталот, работната сила и технолошкиот фактор. И, од друга страна, потребите за реформирање на макроекономскиот амбиент во земјата, така што тој да корелира и да овозможува остварување на одржлив економски развој на подолг рок.

Четврто, во Стратегијата се укажува на основните секторски приоритети и на насоките за развојот на одделните сектори.

Петто, обработени се и некои основни квантитативни односи и индикатори на краток и среден рок, какви што се: растежот на бруто домашниот производ, стапките на инвестициите, стапките на вработувањето и невработеноста, платнобилансната позиција и надворешниот долг, нивото на јавната потрошувачка, макроекономската стабилност, и др. Но детални макроекономски моделски и инпут-аутпут анализи ќе треба да бидат предмет на посебен, нов, проект.

Проектот е изработен така да служи како Стратегија, а не како план, ниту како програма, Стратегија во вид на насоки за реформите на економската транзиција, за макроекономската и развојната политика на Владата и за деловните потфати на претпријатијата.

Проектираниот долгорочен период до 2020 година не претставува некакво стриктно растојание – тоа и не може да биде. Тоа е, всушност, една визија. Сепак, Стратегијата не е само глобална визија туку и определба за некои фундаментални и специфични решенија по одделните прашања.

Исто така, Стратегијата не може да биде егзактна математичка екстраполација на статистичките серии и квантитативно утврдување на меѓузависностите. Ова уште повеќе во сосема растроени трендови, каков што е случајот во Република Македонија во сегашниот период од деведесеттите години. Затоа, математичките варијабли и претпоставените стапки на развојот не треба да

се гледаат како стриктно прецизирани цели (таргети) на макроекономската и развојната политика. Всушност, со Проектот е направен само обид да се состави еден модел нужен за согледување на неговите составни елементи и да се постигне приближно балансирање на стопанството на едно повисоко ниво на развиеност.

Накучо, основната методологија применета во Проектот при елаборирањето на Стратегијата е следната: појдовна точка се сознанијата на современата економска наука во светот и нејзината примена во практиката. Користени се и досегашните економски анализи во Република Македонија. Исто така, користен е и еден нацрт за проектот сугериран од страна на UNDP, како и вредните сугестии од Виенскиот институт за компаративни економски студии. Користена е и „Стратегијата за економскиот развој на Република Словенија“ изработена во 1995 година во Институтот за макроекономски анализи и развој во Љубљана. Примерот на Словенија е земен како компаративно најадекватен за Македонија.

Раководниот тим, во согласност и со Проектниот комитет при Владата на Република Македонија, се определи да го концентрира вниманието врз економскиот развој и модернизацијата на стопанството. Впрочем, во Република Македонија, во сегашно време, се изработени, или е во тек изработка на голем број проекти (финансирани од разни меѓународни институции) за одделните вонстопански дејности, или за одделни аспекти од политичкиот живот, за социјалните проблеми на населението и др.

В О В Е Д

Новиот историски период во кој навлеже Република Македонија почнувајќи од 1991 година во практиката се покажа сложен, макотрпен и нестабилен. Но, таков е случајот со сите поранешни социјалистички земји во транзиција, па може да се каже дека ваквата ситуација во почетниот период беше реална. Премиот во нова историска епоха имал такви манифестации во сите времиња и во сите географски региони.

На самиот почеток, во првата половина на 1992 година, по порачка од Владата на Републиката, во Македонската академија на науките и уметностите, со учество и на професори од Економскиот факултет – Скопје, и на истражувачи од други институции, беше составен проект под општ наслов: „Стратегија на приспособување на стопанството и глобални согледувања на стопанскиот развој“. Поентата тогаш беше ставена врз потребите и можностите за приспособување на економиката во новите услови. Согледувањата беа краткорочни, и само такви можеа да бидат.

Сега, при крајот на 1997 година, со поголема убеденост може да се каже дека се оцртуваат насоките за иднината, така што сега има повеќе услови со поголема реалност да се согледаат можностите и перспективите на економскиот развој, и тоа за еден подолг период. Сепак, ниту сега не треба да се очекуваат некакви сеопфатни, детализирани и строго квантифицирани пропорции за идниот долгорочен развој. Впрочем, во условите на пазарно стопанисување ни западните развиени земји не практикуваат изготвување и усвојување на програми со така предвидени (планирани) пропорции.

I. Националните преференции во развојот

На почетокот на стратегијата за долгорочниот економски развој вообичаено е да се посочат, најглобално, основните приоритети кои земјата ќе ги постави како свои преференции. Се

разбира, преференциите во областа на економијата не се поставуваат според некакви субјективни замисли, ниту како идеализирана волја на нацијата, туку тие се наметнуваат како објективна можност и реалност при достигнатото ниво на економската развиеност, расположливите ресурси за развојот, во дадената констелација на меѓународните економски односи, итн. Со таква ориентација тука ќе бидат изнесени можните и потребни преференции за тековната етапа на економскиот развој на Република Македонија.

Доследно изградување на отворено стопанство

Република Македонија уште од прогласувањето на самостојноста и сувереноста се декларирала за демократски и плуралистички политички систем. Таква е и сегашната ориентација па може да се очекува дека таква и ќе остане понатаму.

Но мора да се признае дека е многу потешко одржувањето на принципот на отворено стопанство во реалноста на меѓународните економски односи. Домашното стопанство по правило се жали на тешкотиите поради надворешната конкуренција. Конкуренцијата што доаѓа со увозот од странство најчесто се смета за „непојална“. Објективен аргумент во прилог на заштитата е општото ниско ниво на економската развиеност. Тука можат да се набројуваат и другите аргументи во прилог на заштитата, што се познати и од теоријата и практиката на протекционизмот во светската економија, сега или во блиското историско минато.

Меѓутоа, во случајот на Република Македонија постои и објективната реалност на земја која е мала според територијата и според бројот на вкупното население. Така произлегува, во голем број стопански гранки, дури и кога има доволен обем на понуда, да постојат мал број претпријатија, па оттаму и недоволна внатрешна конкуренција. Излезот на пазарниот систем може да се најде во макроекономската политика на отворено стопанство. Освен тоа, ваквата политика се наметнува и поради фактот што на мала територија е објективно ограничен дијапазонот на природните ресурси, па е неопходен увоз со голема широчина.

Така објективно се наметнува заклучокот дека за Република Македонија една од преференциите треба да биде: доследност во политиката за отворено стопанство. Се разбира, притоа е неопходна и умешноста на макроекономската политика секогаш да

дозволува надворешна конкуренција, но приближно со нивото на домашното стопанство во рамките што ги дозволува Светската трговска организација (WTO), т.е. да не дојде до „задушвање“ во случај на неекономски причини (дампинг, сива економија).

Завршување на процесот на транзицијата

Економската транзиција се јави и во случајот на Република Македонија од самиот почеток на деведесеттите години, и во практиката се покажа како многу посложив процес одошто се очекуваше, впрочем, како и во другите поранешни социјалистички земји. Треба да се променат сите елементи на постојниот економски систем и да се премине, односно изгради нов економски систем кој да е интегрално пазарен, со приватна сопственост на најголемиот дел на капиталот и ресурсите, со менаџерско или претприемничко управување, со реструктурирани претпријатија, итн. Притоа, периодот до крајот на идната деценија може да се смета како реално достатен за целосно довршување на процесот на транзицијата.

Структурните реформи на транзицијата треба да ги пребродат проблемите кои се јавуваат во практиката со мерките на приватизацијата и денационализацијата така што до крајот на овој период, како што се вели, да се постигне една „чиста ситуација“.

Одржување на макроекономската стабилност

Современата економска наука, а и практиката, недвосмислено потврдуваат дека, долгорочно гледано, нема динамичен и стабилен економски развој без макроекономската стабилност на земјата. Денешната економска развојна теорија речиси во целост го напушти поранешното гледиште за компатибилноста на динамичниот раст и развој со постоење на високи стапки на инфлација. Ова треба постојано да се има предвид и во случајот на нашата земја.

За одржувањето на макроекономската стабилност пресудно влијание имаат поставеноста на фискалната и монетарната политика. Во рамките на фискалната политика посебно е значајно таа да биде усогласена со стабилизационите цели на макроекономската и посебно на монетарната политика, да се почитува ка-

тегоричната законска определба за напуштање на инфлаторното финансирање на буџетскиот дефицит со задолжување кај Централната банка и да се доведат димензијата и структурата на јавната потрошувачка на рационално ниво. Економски негативни се ефектите од буџетската потрошувачка и тогаш кога државата се задолжува на финансискиот пазар (во овој случај се манифестира притисокот врз каматната стапка и се провоцира феноменот на crowding out, односно истиснување на приватниот сектор од сферата на инвестирањето).

Макроекономската стабилност е битна претпоставка за стабилноста на вкупниот економски развој. Практично, стабилноста на цените е основа за динамизирање на производството и вработеноста на долг рок. Обрато, во услови на инфлација, де факто е овозможена ефикасната пазарна алокација на финансиски ресурси заради нарушувањата што се создаваат во релативните цени.

Ваквата законитост, се разбира, се потврдува и на случајот на македонското стопанство. Имено, емпириските испитувања покажуваат дека македонското стопанство постигнува највисока развојна динамика во услови кога инфлацијата се движи во зоната од 0 до 11%.

Дезинфлационата стратегија што ја прифати нашата земја и доследно ја спроведува во соработка со Меѓународниот монетарен фонд и Светската банка за обнова и развој даде добри резултати на кус рок.

Промените во законската регулатива во монетарната сфера битно ја зацврстија независната позиција на Централната банка. Нејзината одговорност се прошири – освен за стабилноста на националната парична единица сега таа се грижи и за стабилноста на банкарскиот систем.

Зголемување на ефикасноста на стопанството и времен на траен и одржлив економски расцвет

Тековните проблеми на приватизацијата, на дерегулацијата, на стабилизацијата и др., во сложениот процес на општата транзиција, во практиката на нашата земја често предизвикуваат дилеми во врска со ефектите на тековните мерки на макроекономската политика – со поделени барања за нивно доследно спроведување и, обратно од тоа, за нивно ублажување.

Меѓутоа, во економската наука и во економската политика постои јасно изразено стојалиште дека фундаменталните цели и потреби се: ефикасноста и растежот. Така, наброените тековни задачи се, всушност, само патот по кој може да се стигне до овие основни цели.

Со сите мерки на економската транзиција и целосниот премин на интегрален пазарен систем треба да се постигне повисок степен на ефикасноста на стопанисувањето во сите сектори на националната економија. Ваквата преференција претставува своевиден *conditio sine qua non*.

Зголемувањето на ефикасноста на стопанисувањето може да се постигне со помош на фактори од интерна и екстерна природа. Меѓу нив, на почетокот, посебно внимание треба да се посвети на користењето на постојните капацитети. Денешниот степен на користење на капацитетите е мошне низок и се движи од 30 до 50% што претставува преполовување во споредба со 1989 година кога изнесувал околу 70%.

Покачувањето на степенот на користење на капацитетите се постигнува со помош на сопственичкото, организационото и управувачкото рестројување во претпријатијата што се приватизираат; со технолошка ревитализација на одделни претпријатија и на вкупното стопанство; со зголемена пазарност и конкурентност на домашните производи и услуги; со покачување на степенот на финализација кај голем број производи; разни форми на зајакната соработка со странски партнери и др.

Во случајот на нашата земја, како недоволно развиена земја, искуството со периодичните колебања во стапките на растежот на општествениот производ, предизвикани од пресвртите на општествено-политичката и идејната ориентација, но и од меѓународните политички и економски односи, па и од лимитите во ресурсите за развој, за наредниот период само по себе се наметнува како цел постигнување не само на повисоко општо ниво на економската развиеност туку и траен растеж на производството, прометот, услугите итн., растеж кој сам по себе континуирано ќе се одржува, со што помали дисторзии од непредвидливите странични шокови.

Зголемување на вработеноста и подобрување на социјалната положба на населението

Во Македонија уште од пред стотина години се појавила рурална и урбана пренаселеност од која произлегле печалбарството, невработеноста и емиграцијата. Во периодот по Втората светска војна па сè до 1990 година макроекономската и социјалната политика се обидоа проблемот да го решат со форсирана индустријализација и со преголемо вработување во постојните и во новите стопански капацитети. Меѓутоа, на крајот на тој период постоеше и отворена, т.е. регистрирана невработеност со над 10% од вкупната работна сила. Еден од тешките проблеми на сложениот процес на транзицијата е и фактот што се намали превработеноста во претпријатијата, но се зголеми невработеноста до над 25%. Ова претставува таква тешка ситуација во положбата на било која земја што меѓу најфундаменталните национални преференции мора да се постави потребата од зголемување на продуктивната вработеност и намалување на невработеноста. Ситуација на целосна вработеност на работната сила не може да се постигне ниту до крајот на овој период, т.е. до 2020 година, но невработеноста треба до тогаш да се намали на под 10%.

Сличен е и проблемот со социјалната положба на голем дел од населението. Таа е ниска поради невработеноста, но исто така и поради ниското општо ниво на стопанската развиеност, поради ниската продуктивност на трудот, поради релативно големиот број на пензионирани лица, малите вкупни приходи на голем број од домаќинствата, итн. Исто така, незадоволителна е ситуацијата и со животниот стандард па и со заедничката потрошувачка. Затоа, паралелно со зголемувањето на вработеноста како една од основните преференции во стратегијата за наредниот период, мора да се постави и подобрувањето на социјалната положба на социјално загрозеното население.

Извозна ориентираност на стопанството и проширување на надворешно-економските односи

Република Македонија, како мало отворено стопанство со релативно лимитирани природни ресурси и обилен човечки потенцијал, објективно е упатена својата развојна перспектива да ја бара во една нагласена извозна, односно надворешно ориентирана стратегија на развојот.

Со таква базична определба треба да се сообразат развојната и макроекономската политика, посебно политиката на билансот на плаќањата и на девизниот курс. За надминување на хроничниот дефицит на трговскиот и вкупниот тековен биланс нужно е практиката на финансирање на дефицитот со надворешно задолжување да ѝ отстапува место на политиката на приспособување, но не со мерки на т.н. „сечење на подолгата нога“, туку со посебна грижа за зголемување на извозот, проширување на надворешно-економските односи и покачување на конкурентноста на извозниот сектор.

Притоа, неопходно е да се ефектуираат постојните и потенцијалните извозни можности, не само на стоковниот (индустрискиот и аграрниот) извоз туку и можностите на секторот на услугите, особено во врска со условите за поголем девизен прилив од градежни и други инвестициони работи во странство, од странски транзитен и друг туризам и од транспортни услуги. Исто така, од трајна корист ќе биде и приливот на дознаки од лицата вработени во странство.

За овој период, во националните преференции на развојот, и поврзано со сестраните надворешно-економски односи, посебно треба да се вбри и вклучувањето на Република Македонија во Европската унија – со сите предности и обврски. За таа цел, внатре во земјата, во овој период ќе треба да се достигнат и сите економски, политички, социјални и други предуслови за членство во Унијата.

II. Основните расположливи ресурси за развојот

Секоја стратегија на економскиот развој на било која земја е нормално да ги земе предвид, во прв ред, расположливите ресурси со чија рационална алокација и комбинација ќе може да се постигне развитокот. Се разбира, под внимание можат да се земат само реално ностојните (расположливите) ресурси. Со таков пристап и тука ќе бидат спомнати, глобално, основните (најважните) ресурси врз кои може да базира стопанскиот развој на Република Македонија во наредниот период, почнувајќи со човечките ресурси, па природните, инфраструктурните и главните сектори на постојното стопанство на кои може да се засновува натамошниот развој.

Задоволително ниво и квалификации на работната сила

Квалитативно оценет, а и според укажувањето на современата економска наука во светот, квалификуваната работна сила може да се наброи како прв ресурс за развојот. Во постојните универзитети годишно дипломираат доволен број млади луѓе кои можат да ги задоволуваат потребите на стопанството и тогаш кога тоа ќе постигнува повисоки годишни стапки на растеж. Во Македонија нема прилив на дипломи од други земји, туку обратно, има и одлив на млади луѓе кои не можат, во сегашните услови, брзо да најдат вработување во земјата.

За потребите на самото стопанство да ги споменеме факултетите: Технолошко-металуршки, Технички, Машински, Електротехнички, Градежен, Рударско-геолошки, Земјоделски, Шумарски, Туристички; а исто така и: Економски, Природно-математички, Архитектонски, Правен и др. Во овие факултети постојат посебни отсеци за: електроника, информатика, бизнис, банкарство и многу други. Во факултетите и во посебни научни институти се вршат истражувања, се одржуваат магистерски курсеви, се бранат докторски дисертации, итн. Се разбира, добродојдени се и нужни и постдипломските специјализации на одделни лица на странските факултети во поразвиените земји.

Во текот на наредниот период треба да се вршат нужните иновирања на наставните планови, да се усовршуваат наставните методи, лабораториските вежби, компјутеризацијата, теренската практика, збогатување на библиотеките и информационите центри, совладување на странски јазици и др., впрочем како и во развиените земји.

По прашањето за квалификуваната работна сила, како човечки ресурс од вонредно значење за стопанскиот развој, Република Македонија може да се смета како земја која располага со овој фактор. Одамна се основани и екипирани средни стручни училишта за голем број струки кои, исто така, имаат свој аутпут на нивото на средното образование (покрај гимназиите кои не формираат кадар со посебна стручност). Се разбира, квалификациите на работниците натаму се усовршуваат со курсеви организирани во самите претпријатија, со практичната обука на работните места, и сл.

Зборувајќи за сегашната положба и за идниот период на стопанскиот развој, како расположлив човечки ресурс секако е и

големата маса работници кои стекнале стручни квалификации во минатите години, кои не ја достигнале возраста за пензионирање и се наоѓаат на работа во претпријатијата, но и други кои се на присилен одмор, или се отпуштени како „технолошки вишок“, како стечајни работници, и сл., а секако и младите коишто сè уште не се вработени. Развојот треба да ја апсорбира оваа работна сила на продуктивна работа во индустриските гранки, градежништвото, сообраќајот, трговијата, на режиска работа, итн.

Природни ресурси

Природните ресурси на Република Македонија се карактеризираат повеќе со својата диверзифицираност отколку со издашноста. Тие претставуваат релативно скромни, но не и ограничувачки фактор на развојот. Тоа се однесува на климатските и хидролошките услови, на обработливите земјоделски површини и на пространите пасишта, на експлоатабилните минерални ресурси, особено на неметалните минерали, итн.

Под влијание на климатските услови од Медитеранот, од една страна, и на континенталната клима, од друга, а исто така поради височинските разлики на терените, макар и на мала територија, во Република Македонија постојат неколку различни климатски зони. Овие зони, во комбинација со различните почвени услови, овозможуваат одгледување на повеќе видови земјоделски култури.

На обработливата земјоделска површина од околу 670 илјади хектари (27% од вкупната територија на РМ), покрај житните растенија – пченица, јачмен, пченка, ориз и др., се одгледуваат и индустриски култури, како тутун, шеќерна репка, сончоглед и др.

Значајни се производството и извозните можности на градинарските производи. На близу 60 илјади хектари (са 10% од обработливата земјоделска површина) се подигнати пространни овошни и лозови насади, во голем дел како модерни плантажи. Аграрното производство служи и како суровинска основа за повеќе преработувачки гранки на прехранбената индустрија, покрај можностите за извоз.

Пространите природни зимски и летни пасишта (на 635 илјади хектари – приближно колку што изнесува и обработливата земјоделска површина) создаваат поволни услови за овчарството.

Фондот на овци, кој денес брои над 2,5 милиони глави, претставува традиционален извозен ресурс.

Според истражените резерви и чистотата на металот, најзначајни се наоѓалиштата на оловно-цинковата руда, чија експлоатација се врши преку екстрактивни, топлински и преработувачки индустриски капацитети. Заедно со експлоатацијата на никелот, бакарот, силициумот и хромот, овие металуршки и преработувачки капацитети обезбедуваат значајни нето девизни ефекти во билансот на плаќањата на Македонија.

Неметалните минерали, за разлика од металните, се застапени со големи рудни резерви и висок процент на чистота. Нивната експлоатација и преработка создадоа широка база за поголем број преработувачки индустриски претпријатија и делумно за извоз: цемент, гипсени производи, мермери, огноотпорни материјали (силико-опеки), керамички производи, градежен материјал, порцелан, санитарна керамика и др.

Изградена основна сообраќајна и телекомуникациска инфраструктура

Република Македонија располага со изградена базична инфраструктурна мрежа во сообраќајот и телекомуникациите која во интеракција и во функција на натамошниот економски развој би се модернизирала и проширувала, но која и со сегашната состојба претставува солидна основа што ќе го олеснува и ќе го потпомага развојот.

Со постојната сообраќајна патна инфраструктура се обезбедува хоризонтално и вертикално поврзување на целата територија на Републиката. Изградената патна мрежа има должина од околу 8.200 километри, од кои 4.900 км со современ коловоз.

Железничкиот сообраќај располага со модернизирани превозни капацитети и вкупна должина на колосеците од 922 км, од кои 233 км се електрифицирани.

Двата аеродрома, во Скопје и во Охрид, се опремени за внатрешен и меѓународен патнички и карго авионски превоз и се во процес на натамошна модернизација.

ПТТ сообраќајот денес претставува веќе релативно развиен техничко-технолошки систем со висок степен на поврзаност во современите меѓународни телекомуникациски врски.

Диверзифицирана преработувачка индустрија и градежништво

Меѓу основните расположливи ресурси за натамошниот стопански развој на Република Македонија можат да се споменат, и да се имаат предвид, потенцијалите што постојат во гранките на преработувачката индустрија. Се разбира, тука претходно треба да се доврши приватизацијата и да се изведе реструктурирањето на претпријатијата во нивната внатрешна организација, во управувањето и деловните финансии, во технолошките иновации, во маркетиншката ориентација итн.¹

Меѓу гранките за кои станува збор влегуваат, во прв ред: металопреработувачката, хемиската, прехранбената, текстилната, кожарската, тутунската, неметалската, производството на градежни материјали, индустријата на хартија и др. Во вкупната индустрија на Македонија во 1990 година овие гранки даваа 68% од вкупниот БДП на индустриската дејност, или повеќе од 1/3 од БДП на целокупното стопанство. Овие гранки во голем дел се зависни од увоз на сировини, но за нивната перспектива тоа не е од примарна важност. Позначајни се изборот на технологијата, ефикасноста и квалификациите на работна сила, претприемничкиот настап и извозната експанзија.

Како развоен потенцијал може да се смета и добро развиеното градежништво кое има долга традиција. Притоа се мисли не само на можностите за секаков вид градежни работи внатре во земјата, туку во прв ред на потенцијалите за изведување на такви работи во странство, каков што беше случајот во претходните две децении. Градежништвото на Република Македонија има инженерски кадар, квалификувани работници, долговремено искуство, а неговите капацитети сега се користат само со 1/3. Тоа може да изведува и проектирање и градење на разновидни објекти, а има и можности за снабдување со градежни материјали во и од земјата. Му недостига само машинска опрема од секаков вид која мора трајно да ја набавува од странство.

¹ Овде не се вклучени гранките на базичната (тешка) индустрија, бидејќи при реалноста на непогодните рударски и енергетски ресурси, овие гранки не се покажаа доволно успешни ни во бенефицираните услови и при заштитен шасман во поранешна Југославија.

III. Лимитирачките фактори во развојот

Стратегијата за долгорочниот економски развој мора однапред да ги земе предвид не само расположливите ресурси туку и условите кои ќе го сопираат развитокот, односно коишто трајно ќе претставуваат проблеми во развојот. Аналогно на претходниот пристап, тука ќе бидат спомнати поважните лимитирачки фактори во Република Македонија.

Ниско ниво на сивојанска развиеност

Македонија е денес сè уште недоволно развиена земја, или, во најдобар случај, таа се наоѓа на пониското ниво на средно развиените земји (lower-middle-income-economies, според класификацијата на Светската банка), заедно со соседните: Бугарија, Србија, Романија, Босна и Хрватска. Проценето е дека во 1996 година БДП per capita изнесувал 1.860 американски долари сметано по тековен курс, односно 1.581 американски долари по курс кој е приспособен на движењето на цените во националната економија. Највисоко ниво на развиеност беше достигнато на крајот на седумдесеттите години. Потоа стопанството стагнираше цела деценија; а во периодот 1990-1995 годишните стапки на растот на општествениот производ беа негативни. Во 1996 година се оствари позитивен резултат. Но не се во прашање само годишните стапки на растежот, туку за долгорочната стратегија од особена релевантност е нивото (степенот) на општата развиеност.

За натамошниот развој овој факт е вонредно значаен бидејќи, според општото сознание во светот од практиката на земјите во развој во текот на втората половина на XX век, земја со такво ниво на развиеност се наоѓа пред „праг“ кој не може сама да го прескочи, односно за таков „подвиг“ се неопходни вонредни напори, а и соодветна екстерна економска поддршка.

Мала земја и без излез на море

Вкупната површина на земјата изнесува 25.713 км квадратни, а вкупното население нешто над 2 милиони жители.

За политичкиот, па и за економскиот систем големината на земјата не е од особена важност, но за стопанството тоа е од големо значење. Проблемот е во ограничениот обем на вкупната по-

барувачка на домашниот пазар. За областа на прометот решението е, како што веќе беше речено, во преференцијата на систем на отворено стопанство, така што од прометот со странство да можат да се покриваат потребите на производствената и на личната потрошувачка.

Меѓутоа, дури и ако се наоѓа решение за увозот на стоки и за увозната конкуренција со умешно водење на тековната макроекономска политика, останува проблемот за обемот на домашното производство. На малиот пазар е тешко да се постигнува оптималност на капацитетите. Тука може да се препорача деловна политика на широк асортиман со помали серии кај одделните производи, но и тоа не е економски сосема рационално поради принципот за економијата на обемот, т.е. проблемот на трошоците по единица производ. Основно решение мора по правило да се бара во извозот на широкиот светски пазар, што изискува постојан напор. Затоа и проблемот на малата земја го обележуваме како лимитирачки фактор на развојот.

Фактот што Република Македонија е земја без излез на море е дополнителен лимит од географски карактер. Проблемот може да се усложнува со меѓудржавните политички односи. Меѓународното право упатува на принципот на слободен транзит, така што проблемот, ако се апстрахира политичкиот аспект, чисто стопански зависи од изграденоста на патните, железничките и другите сообраќајни врски и од ефективните транспортни трошоци.

Долгорочна ориентација кон сите четири географски правци, и кон сите околни морски и речни (дунавски) пристаништа, е неопходна и претставува наш траен интерес и определба.

Недоволна домашна акумулација и употреба од релативно голем прилив на странски капитал

Овој лимитирачки фактор директно и објективно произлегува од ниското ниво на општата развиеност. При нискиот национален доход по жител, голем процент од него мора да се троши за личната потрошувачка на населението, иако при низок животен стандард. Поради длабоките социјални проблеми и неопходноста од подобрување на социјалната положба, голем дел од националниот доход се троши за тие намени. На тоа мора да се додаде и буџетската потрошувачка, која во мала земја, со релативно раз-

виени јавни функции, сериозно го оптоварува националниот доход.

Така, останува релативно мал процент од националниот доход кој се одвојува во вид на акумулација за продуктивни инвестиции, а со мала акумулација не се постигнува задоволителен развој на стопанството.

Таквата состојба упатува на потребата од релативно голем прилив на странски капитал, кој би можел да го покрива „јазот“. Меѓутоа, и тука постојат лимити. За приливот на додатна акумулација во вид на кредити, мора да се има во вид и отплатата на постојниот надворешен долг наследен од времето на поранешна Југославија. Од друга страна, од приливот на странски приватен капитал треба да се постигне задоволително ниво на реструктурирањето на претпријатијата во процесот на економската транзиција.

Општите технолошка заосиананоси и несовладани нови технологии

Во последните дваесетина години не се вршеше ни редовна замена на опремата и, се разбира, немаше ниту технолошка модернизација.

Меѓу лимитирачките фактори пред натамошниот стопански развој мора посебно да се споменат и несовладаните и доволно невоведените нови технологии, поради технолошката стагнација во осумдесеттите години и во првата половина на деведесеттите години. При крајот на XX век, и при преминот во XXI, во светот настапува нова ситуација која е квалитативно различна од досегашната. Доминантна појава во општествениот и во стопанскиот живот станува вонредно брзиот технолошки развој – новата технолошка револуција. Од посебно значење се новите таканаречени базични технологии, какви што се: информатичките технологии (микроелектрониката, кибернетиката, новите телекомуникации), флексибилните производствени технологии, технологијата на нови материјали, биотехнологијата врз основа на генетското инженерство, новите енергетски технологии, аеронаутиката, вештачката интелигенција, производството на здрава храна, интегралната контрола на квалитетот, итн.

Стопанството и граѓаните на Република Македонија, па и самите факултети и истражувачките институти, сега се слабо

оспособени за нивното совладување и практично користење на овие технологии. Во овој поглед се јави еден вакуум кој траеше цели две децении (од средината на седумдесеттите години). Исклучок прави само компјутеризацијата која и во нашата земја има добар замав уште од пред десетина години, и која се шири и расте многу брзо – и во сегашниот период. Но, тоа се само нови средства како потенцијал и за новите технологии.

Висока зависнос од увоз на опрема, нафта и жас

Во Република Македонија машиноградбата е и сега слабо развиена, а во иднина малку ќе може да се развива. Оваа дејност не може да се врши во мал обем, а домашниот пазар, рековме, е мал. Препораката за широк асортиман со мали серии за машиноградбата, автомобилската индустрија и сл. не важи поради правилото за економјата на обемот. Единствена можност е деловната производствена кооперација со големите странски корпорации за производство на делови, но и овој бизнис не е без тешкотии од технолошка и правна (облигациона) природа.

Од друга страна, на домашниот пазар, иако во мала земја, е неопходна понудата на широк асортиман на опрема. Речиси сè што произведува индустријата на опрема и на сообраќајни средства е потребно за домашното стопанство. Затоа овој факт го обележуваме како лимитирачки фактор.

Исклучоци претставуваат: а) производството на таканаречената бела техника за домаќинствата (бројот на домаќинствата во Република Македонија изнесува над 500.000 и тоа може да претставува задоволителна побарувачка за секоја фабрика); б) производството на процесна опрема со единечна и конкретна порачка (слично на градежништвото). Но, без оглед на официјалните класификации, овие две производствени групации можат да се вбројат во металопреработувачката индустрија, за која рековме дека не само што не е лимит, туку претставува фактор за натамошниот развој.

Нема особена потреба да се докажува лимитирачкиот карактер на оваа појава во областа на енергетиката, којашто е вонредно значајна за стопанскиот развој, за животот на граѓаните но и за билансот на плаќањата. Република Македонија е сиромашна, односно инсуфициентна во сопствени класични хидро и термо природни извори на енергија.

Сегашните годишни потреби и можности за преработка на Рафинеријата во Скопје изнесуваат околу 2 милиони тони сурова нафта. До крајот на 2020 година, и потребите и капацитетите, најверојатно, ќе се дуплираат, сметајќи и на извоз на нафтени деривати во Јужна Србија и Косово (податоци за гасот е многу тешко и несигурно да се предвидат). Превозните трошоци за овие два енергенти се големи, било со железнички композиции или со цевоводи, било преку најблиското пристаниште или од подалеку. Во сегашните годишни платни биланси на Република Македонија увозот само на нафта и нафтени деривати претставува крупна и нефлексибилна годишна девизна обврска. Гасот донекаде ќе се јави како супститут во домашната енергетска потрошувачка, но не и во платниот биланс.

Висока невработеност

Феноменот на пренаселеност на подрачјето на Македонија се јавил во последните децении на XIX век. Таа се манифестирала како аграрна пренаселеност сè до средината на XX век. Потоа, префорсираната урбанизација, заедно со форсираната индустријализација ја претворија во урбана пренаселеност, каква што е и сега при крајот на векот. Првите две децении на наредниот век веројатно не ќе може до крај да ја разрешат – па затоа ја вбројуваме како лимит. Лимит е бидејќи одзема голем дел од националниот доход за издржување на многубројното непродуктивно население. Тука, се разбира, не мислиме на густината на населението на територијата на земјата, туку на односот на вкупното работоспособно население и вкупниот обем на останатите расположливи развојни ресурси.

Освен тоа, невработеноста претставува тежок економски и социјален проблем и неснослив психолошки товар врз самите невработени лица, уште повеќе што се тие продуктивно способни, т.е. претставуваат дел од работоспособната сила на вкупното население. Истовремено, нојавата е општествен (национален) и во прв ред социјален проблем. Но, таа е и лимитирачки фактор пред стонанскиот развој на земјата, од истата причина како и пренаселеноста.

Овие појдовни размисли во врска со стратегијата на долгорочниот економски развој на Република Македонија за преференциите, ресурсите и лимитирачките фактори, го отвораат хоризонтот на поблиските истражувања за насоките и можностите, како и за целите и мерките на макроекономската и на развојната политика.

ПРВ ДЕЛ
ИНСТИТУЦИОНАЛНИ
И СИСТЕМСКИ ПРОМЕНИ

ВОВЕДНИ НАПОМЕНИ

1. При концептирањето на долгорочната стратегија за натамошниот развој на Република Македонија сама по себе, и на прво место, се наложува потребата да се земе предвид историската фаза на развојот во која се наоѓа земјата. Тоа е фактот дека од почетокот на деведесеттите години почна нов историски период. Карактеристика на овој период е новата и целосната самостојност и независност на државата, а таа бара целосно ново устројување на општествениот и посебно на економскиот систем, кој треба да функционира ефикасно. Втора карактеристика е фактот дека започна и транзицијата на нов економски систем како и во другите источноевропски земји.

За стратегијата ова значи дека некои од основните принципи и правци се веќе определени, па според нив треба системот да се гради и усовршува со спроведување на определени реформи. За успешниот и непречен натамошен развој на материјалното производство, на прометот и на услугите, како и на нестопанските (јавните) дејности, неопходна е трансформација на интегралниот економски систем, како и натамошното негово реформирање и унапредување како постојан процес.

Притоа, треба постојано да се има предвид фактот дека процесите на трансформацијата имаат и свој спонтан тек – што е нормално во пазарната економија, а пазарноста претставува еден од фундаменталните принципи. За пазарот се вели дека претставува организам, а не механизам, што значи дека тој има свој сопствен живот а не е, ниту треба да биде од некого постојано и целосно контролиран и управуван.

Горната напомена е особено значајна за сегашниот период на транзицијата, кога се јавуваат бројни аномалии токму на пазарот. Логиката и практиката во претходниот систем беше дека за совладување на овие аномалии е неопходна државата која треба да интервенира па макар и со административни мерки и инструменти, или дури и со идеолошко-политички директиви. Во сегаш-

ниот период кај нас има два извора на барањата за државна интервенција. Едното е нестручното сфаќање во широкото јавно мнение кое, по навика, автоматски и во сите случаи на тешкотии и незадоволство смета дека државата треба да го решава секој проблем, макар и личен. Другиот таков извор на алармирање доаѓа од страна на одделни претпријатија или стопански групации кои перманентно од државата, посебно за себе, бараат: заштита, бенефиции, стимулации, гаранции, преференцијали, прелевмани, дисконти, намалени даноци, намалени долгови, итн. Колку и да е политички непопуларно сепак науката препорачува државата да биде воздржана и внимателна. Тоа е смислата на тезата на економската наука за „меките буџетски ограничувања“ како грешка на државата со многу негативни последици за целината на стопанството.

Ова не ја исклучува потребата и оправданоста од адекватни функции на државата. Ова важи за земјите во транзиција како и за западните земји со пазарна економија. И во овој период нормално е државата да има своја соодветна улога и одговорности, меѓу другото поради проблемите што произлегуваат од реформите.

2. Опфатот макар и на основните глобални насоки во стратегијата е широк. Некои од проблемите кои притискаат во денешново време се пренесени од претходните две-три децении (посебно од десетгодишната криза во осумдесеттите години), други се појавија со транзицијата во досегашната фаза, трети се создани со збиднувањата во опкружувањето.

Тука посебно се наметнува потребата да се споменат **тешките проблеми во социјалната сфера**: осиромашувањето на голем дел од населението во новата социјална стратификација; исклучително високиот процент на невработеноста; големиот број на пензионирани лица; паѓањето на животниот стандард со намалувањето на реалниот износ на платите; нарушениот квалитет на животот кај голем број семејства поради сите тие причини; и др.

Има и некои објективни причини за некои од овие проблеми, како на пр.: наследената урбана пренаселеност; високиот наталитет кај некои етнички групи; неадекватната квалифицираност кај дел од припадниците на младите генерации; и др. Но, неспорен е и фактот дека **главна причина за повеќето проблеми е кризната ситуација во која по долго време се наоѓа стопанството.**

Премиот на нов економски систем, започнат од 1990 година, и сега тече, но не како строго програмиран процес, туку повеќе како општествена **преобразба со голем број проблеми, изненадувања, запирања и дилеми.** Впрочем, таков бил случајот и во изминатите периоди, кај нас и во други земји, источни или западни. Во историјата на општеството не само што нема детерминираност, туку нема ниту некакви, да кажеме фигуративно, „контролирани хемиски реакции“.

Стратегијата за приспособување на стопанството е потешка задача од секоја развојна стратегија за производството. Карактерот на задачите е таков што во практиката предизвикува противречни појави. На пример, некои од насоките во практиката малку доаѓаат до израз и некои од програмираните мерки бавно се прифаќаат. Од друга страна, практиката раѓа процеси кои многу брзо течат, а во програмите не биле ни предвидени.

Како таков пример може да се посочи појавата на самородниот приватен сектор во малото стопанство (уште пред приватизацијата на општествената сопственост) и неговиот самостоен растеж со пазарно стопанисување. Во претпоставките за очекуваните процеси се сметало дека приватен сектор ќе се оформи со приватизацијата на поранешната општествена сопственост. Но беше доволно само да се симнат поранешните законски и идеолошки бариери и овој сектор да се појави и да расте со многу брза динамика. Парадоксот стана уште поголем кога овој самороден приватен сектор израсна и почна да стопанисува без почитување на основните норми на државната регулација, т.е. дури послободно отколку приватниот сектор во развиените западни земји со пазарна економија.

Слично на ова, можат да се споменат бројните проблеми со приватизацијата на сопственоста кај поранешниот сектор на крупното стопанство, т.е. на комбинатите, големите фабрики, стоковните куќи и др. Регулативата даде приоритет на деловната ефикасност, но остро се судри со социјалната праведност. Невработеноста нагло порасна, се јавија штрајкови на вработените во голем број приватизирани претпријатија.

Посебен пример на неочекувано избивање на нов проблем е сивата економија. Пристапот на неолибералната школа не очекуваше такви аномалии, бидејќи во развиените западни земји со пазарно стопанство сивата економија се манифестира во далеку

помал обем, т.е. некаде до 10% од вкупната стопанска активност, а во Република Македонија се цени дека таа достигнува над 30%.

Поради овие и многу други појави и проблеми се родија и нови прашања и дилеми. Оформувањето на новиот систем навистина тече како процес. Се постигнуваат и резултати. Но зошто преминот не оди побрзо? И кога положбата на целокупното стопанство, и на населението, значително ќе се подобри? Во меѓувреме се јави потребата од нова државна регулација: поради порастот на корупцијата и стопанскиот криминал, одржување на стабилноста на валутата, рамнотежата на буџетот, на платниот биланс и пазарот, за отплата на долговите, за нови решенија на социјалната заштита на населението, итн.

1. НАТАМОШНА МОДЕРНИЗАЦИЈА НА ОПШТЕСТВОТО И ДРЖАВАТА

Први позначајни промени кон плуралистичка демократија и пазарно стопанство започнаа во есента на 1990 година. Процесот на општествената трансформација во изминативе години се одвиваше во специфични, сложени и вонредно неповолни услови. За разлика од другите земји во транзиција, во Република Македонија во првите години основното внимание беше насочено кон обезбедувањето на опстанокот, сувереноста и независноста на младата македонска држава, кон воспоставувањето на нејзината основна политичка организација и кон нејзиното меѓународно признавање.

И покрај сите неповолни околности и сериозни тешкотии и проблеми, во изминативе години во Република Македонија се постигнати значителни резултати во транзицијата на дотогаш владејачкиот социјалистички систем во нов политички систем на плуралистичка демократија.

I. Фондментите на политичкиот систем

Политичкиот систем и економскиот развој се тесно поврзани и заемно условени и меѓу нив постојат односи на реципрочно влијание.

Од една страна за динамичен економски развој неопходни се, пред сè, два предуслова: стабилност на внатрешниот политички систем и стабилна меѓународна положба на земјата.

Од друга страна за успешен развој и афирмација на демократските односи неопходен е стабилен систем на слободни пазарни односи и одржлив економски развој.

1. Основниите уставни определби

Уставно утврдените и гарантирани фундаменти на современиот политички систем на Република Македонија се: 1) суверени-

тетот на граѓаните; 2) слободите и правата на човекот и граѓанинот; 3) националната рамноправност и меѓунационалното сожителство; 4) владеењето на правото; 5) политичкиот плурализам и слободните демократски избори; 6) поделбата на власта и парламентаризмот и 7) локалната самоуправа.

Основен проблем во сферата на слободите и правата во нашата, како и во сите други земји, претставува нивната реалност, односно поголема или помала несоодветност помеѓу формално-уставната прокламираност и условите и можностите за нивно фактично користење.

Во натамошниот развој на демократијата во Република Македонија, паралелно со организационото и функционалното усовршување на претставничките форми, посебно внимание треба да им се посветува на формите на непосредната демократска партиципација на граѓаните и на проширувањето на нивната реална примена. Прва мерка во овој поглед треба да биде законското уредување на референдумот, на собирањето на граѓаните, на народната иницијатива и на другите форми на непосредно изјаснување на граѓаните.

Најсериозни проблеми се јавуваат во врска со економските, социјалните и културните права, за чие остварување, поради слабата економска моќ на земјата, државата не е во состојба да издвојува средства во неопходен обем.

2. Национална рамноправност и меѓунационално сожителство

Во изминативе пет децении, во споредба со состојбите непосредно по завршувањето на војната, македонскиот народ и националностите што живеат во Македонија остварија крупен материјален и културен напредок. Постигнати се резултати што со ништо не можат да бидат негирани и во интерес на натамошните перспективи на сожителството тие не смеат да бидат обезвреднувани.

Меѓунационалното сожителство, како и секој општествен однос, е подложно на промени и во одделни фази се можни и флукутации во степенот на неговото манифестирање. Сожителството бара енергични залагања на сите национални колективитети и на сите субјекти на заедницата, да не дозволат да настанат кризни ситуации, сожителството бара сестрани грижи и напори за

нивно надминување на мирен и цивилизиран начин, согласно со нормите на демократијата и начелата прифатени во современа Европа и од пошироката меѓународна заедница.

3. Продлабочување и зацврстување на владеењето на правото

Владеењето на правото е суштествен сегмент на демократијата. Надвор од демократијата принципот на владеење на правото претставува гола форма и може да се трансформира во инструмент на присила, репресија и диктатура. Основна функција на владеењето на правото е ограничувањето на политичката власт и обезбедувањето на ефикасна заштита на човекот и неговите слободи и права. Владеењето на правото во исто време е предуслов и рамка за изградба и функционирање на општество втемелено врз законитостите на пазарната економија и слободното претприемништво.

И покрај широкиот институционален механизам и уставно гарантираните принципи и средства за обезбедување на владеењето на правото, во практиката постојат сериозни слабости во неговата примена. Неопходно е во што покус рок законодавно доуредување на функционирањето на судството и уредувањето на други односи и прашања, што сè уште не се регулирани или се непотполно опфатени во соодветни закони. Притоа, првенство треба да има законодавството од значење за остварувањето на слободите и правата на човекот и граѓанинот, на слободата на пазарот и претприемништвото и на организацијата и функционирањето на државната управа. Во исто време, најенергични мерки треба да бидат преземани против појавите и дејствата што грубо го поткопуваат владеењето на правото и го попречуваат неговото што подоследно остварување.

4. Стабилизирање на политичкиот плурализам и на системот на слободни демократски избори

Во наредниот период, по пат на политички натпревар, со примена на соодветен изборен модел и со други демократски политички средства, партискиот систем треба да се насочува кон порационално стабилизирање на бројот на партиите и, воопшто, на односите во рамките на политичкиот плурализам.

Досега одржаните повеќепартиски парламентарни избори во 1990 и 1994 и локалните избори во 1990 и 1996 година не даваат доволно основа за потврсти теориски и политички заклучоци. Сепак од нивната анализа можат да се изведат извесни констатации, кои укажуваат на одделни слабости и недостатоци во нивното организирање и спроведување.

Најприоритетна задача во наредниот период е секако целосното законско уредување на изборниот систем, со што треба да бидат решени прашањата, што во анализите на претходните избори се покажаа како отворени или спорни. Континуирана задача на надлежните државни органи треба да биде грижата за уредно и ажурно водење на избирачките списоци и стручното оспособување на членовите на телата што ги спроведуваат изборите.

5. Порационална и поефикасна примена на поделбата на власта и на парламентаризмот

Со Уставот од ноември 1991 година поделбата на власта е утврдена како една од темелните вредности на новиот уставен поредок. Според овој принцип се поставени положбата и надлежностите на носителите на законодавната, извршната и судската функција и се уредени нивните меѓусебни односи.

Во доменот на односите помеѓу Собранието, претседателот на Републиката и Владата основните активности во наредниот период треба да бидат насочени особено кон што подоследна примена на принципите на поделба на власта и на парламентаризам и, во нивните рамки, кон натамошно вградување на што порационални односи помеѓу легислативата и егзекутивата, кон што попрецизно разграничување на нивните овластувања, кон што пореална примена на политичката одговорност на Владата и другите органи што вршат јавни овластувања пред Собранието и кон што поефикасно функционирање на целокупниот државен механизам. Од овој аспект, положбата на Собранието, претседателот на Републиката и Владата, нивните овластувања и меѓусебни односи треба да бидат преиспитувани и усогласувани со решенијата во земјите со развиен парламентаризам. Посебно, односите на претседателот на Републиката со Владата треба да бидат така градени што да не стимулираат тенденции кон претседателско владеење.

Приоритетна задача во областа на судството секако е доуредувањето на судската функција, довршувањето на нејзината реорганизација и нејзиното функционално усовршување. Исто така треба да продолжи законодавното регулирање на политичките и економските односи според потребите на модерното демократско општество и пазарната економија. Посебна грижа на државните органи и на сите други општествени фактори треба да биде насочена кон натамошно зацврстување на самостојноста и независноста на судството и неговото ослободување од разновидни надворешни влијанија и притисоци.

6. Стабилизирање на локалната самоуправа и реално проширување на нејзините функции

Во изминативе шест години (до 1997 година), локалната самоуправа во нашава земја фактично не постоеше и Републиката функционираше речиси како типично централистичка држава.

Очекувањата локалната самоуправа да биде обновена кусо време по усвојувањето на Уставот не се остварија. Иако беше предвидено новите закони за територијалната поделба на Републиката и за локалната самоуправа да бидат донесени најдоцна во рок од шест месеци по прогласувањето на Уставот, Законот за локалната самоуправа е донесен кон крајот на октомври 1995, а другите закони од оваа сфера се донесени до средината на септември 1996 година. Со овие закони се создадени само нормативни основи за реализирање на уставните принципи за локалната самоуправа.

За да отпочне да функционира новата локална самоуправа неопходно е да бидат преземени уште низа активности.

Развивајќи се врз сопствени искуства и традиции, локалната самоуправа во нашата земја во исто време треба да ги следи и развојните демократски трендови на современата европска локална самоуправа и да тежнее што поскоро во целост да ги достигне стандардите од Европската повелба за локална самоуправа.

II. Улогата на државата во економскиот развој и општиот напредок на земјата

Погрешни се гледиштата кои разликуваат само слободен пазар или државна регулација. Вистинското решение е комбинација на двата агенса. Современото пазарно стопанство не ја исклучува, туку бара активна улога на државата. Тоа е случај и во развиените земји со изграден систем и стабилен развој. Се разбира, определена државна регулација и соодветна макроекономска политика уште повеќе се потребни во земја како нашата, во која се остварува трансформација, и тоа во релативно тешки услови.

Прашањето не е дали да има, туку каква улога да има државата во пазарното стопанство при доминација на приватната сопственост.

Голем број од државните и парламентарните институции во земјите во транзиција според својата организираност, целите заради кои се формирани и логиката на нивното функционирање не одговараат на потребите и барањата на пазарните економии. Затоа е неопходна нивна реорганизација, трансформација и модернизација. Некои од овие институции ќе мора и да се укинат.

Во современите услови улогата на државата треба да се изразува, главно, во регулирањето на основните општествени односи и пропишувањето на општи правила за пазарно однесување; во утврдувањето на макроекономската политика и поддршката на развојните трендови на пазарната економија; и во ефикасната контрола над спроведувањето на пропишаните правила на однесување и на утврдените определби за развој.

Во исто време, за да може оваа своја улога успешно да ја остварува, неопходно е и самата држава да се модернизира и да се осовременуваат нејзиниот механизам, функционирањето на нејзините органи и на јавните служби, како и работењето на нивната администрација.

1. Економскиот развој на земјата бара претстојната законодавна дејност првенствено да биде насочена кон што покомплетно уредување на правото на сопственост, со што поцелосно да се обезбеди стабилноста на стопанското работење и да се гарантира правната сигурност на сите субјекти на стопанското работење и на општественото творење.

При законодавното уредување на економските односи особено внимание треба да биде насочено кон обезбедувањето на слободата на пазарот и слободата на претприемништвото, имајќи предвид при тоа дека тие можат да бидат ограничувани со закон единствено заради одбраната на земјата и заради зачувувањето на природата, животната средина или здравјето на луѓето. Републиката е должна да обезбедува еднаква правна положба на сите субјекти на пазарот, а исто така и да презема мерки против монополската положба и монополското однесување на пазарот.

Со оглед на цврсто прокламираната ориентација на Република Македонија кон европска интеграција, новото законодавство треба да ги реципира позитивните решенија на современиот европски правен поредок и сè повеќе да се приближува кон европските нормативни стандарди.

2. Покрај устројувањето, одржувањето и реформирањето на стопанскиот систем, економските функции на државата ја вклучуваат и нејзината активна улога во водењето на макроекономската политика.

Без поконкретно елаборирање, туку само глобално посочени, основните економски функции на државата во случајот на нашата земја, во наредниот долгорочен период, можат да се сумираат како:

- **натамошно устројување и усовршување на правната основа за самостојно и ефикасно функционирање на пазарот и на целиот економски систем;**
- **водење на конзистентна макроекономска политика и коригирање на трајните дефекти на пазарот – како и во западните земји со пазарна економија;**
- **преземање на економски (монетарни, кредитни, фискални, платнобилансни и сл.) – а не на административни мерки (забрани, дозволи, контингенти и сл.) во тековната макроекономска политика кога се јавуваат аномалии;**
- **создавање на услови за ефикасна алокација на факторите на развојот;**
- **совладување на сивата економија со правни (законски) и со економски мерки;**

- систем на мерки за намалување на социјалните тензии и трајна социјална безбедност, од што зависат и успехите на економските функции.

3. Особено значајна функција што државата треба да ја задржи и развива во новиот политички и економски систем е функцијата на контрола над спроведувањето на пропишаните правила на однесување. Слабостите во овој поглед имаат сериозен негативен одраз врз економскиот напредок на земјата и, во крајна линија, врз стабилноста на политичкиот и економскиот систем.

Особено широки размери заема непочитувањето на законите и другите прописи, што пропишуваат материјални и други обврски, како што се: вршењето на стопанска или друга дејност без одобрение од надлежен орган, без соодветни квалификации или без исполнување на други неопходни услови; градењето на станбени или деловни објекти без градежна дозвола или други пропишани документи; неплаќањето на даноци, царини или придонеси (за здравствено, пензиско или друго социјално осигурување); неплаќањето на услугите на јавните претпријатија и служби (за потрошена електрична енергија, парно греење, телефон, вода, радиотелевизија, комунално уредување, комунална хигиена и сл.); неплаќањето на водниот придонес за користење на вода за наводнување; неплаќањето на парични казни изречени од судовите или од други органи.

Тежок вид на незаконитост претставуваат појавите на грубо непочитување на прописите во врска со трансформацијата на претпријатијата со општествена сопственост, каде со разновидни трансакции и други дејства се намалува реалната вредност на претпријатието и тоа речиси се обезвреднува, со цел при неговото приватизирање претпријатието да се откупи по ненормално ниска цена.

Вонредно силен извор на незаконитост претставуваат појавите на криминогено однесување на одделни функционери и службеници во органите на државната управа, во органите на локалната самоуправа, но исто така и во стопанските претпријатија и јавните служби, како што се: примањето на мито заради донесување на решение во корист на соодветна странка или заради прикривање на одделни податоци и факти; фалсификувањето на одделни податоци и издавањето на лажни документи; прикривањето на одделни извршители на незаконски дејства или непреземањето

на мерки за нивно гонење; учеството или помагањето во извршувањето на незаконски финансиски трансакции, во нерење на пари и други слични дејства. Некои од овие појави се сретнуваат дури и кај одделни судови, иако нивната функција е гонење на нивните извршители. Најчест мотив за незаконско дејствување е стекнувањето на материјална или друга лична корист.

Активностите на државата и на сите субјекти на заедницата треба да бидат перманентно насочени кон отстранувањето на жариштата на противуставно и незаконско однесување и дејствување и кон ефикасно сузбивање на појавите што го попречуваат или забавуваат процесот на демократизација и на слободно стопанисување.

III. Осовременувањето на организацијата на државата и на формите на нејзиното функционирање

Основен принцип кон кој треба да биде насочен процесот на модернизација на државата треба да биде принципот на одговорно владеење. Во работата на сите државни органи и на јавните служби треба да биде втемелена одговорноста за противуставно и незаконско работење. Целокупната дејност на државните органи и на јавните служби треба да се одвива во рамките на нивните уставни и законски овластувања.

Модернизацијата на државата исто така треба да биде поставена и врз принципите на рационалност на организацијата и ефикасност во функционирањето на нејзините органи. Овие принципи особено треба да бидат изразени кај државните органи и јавните служби, кои непосредно ги применуваат законите и решаваат за слободите и правата, обврските и интересите на граѓаните и на сите други субјекти на заедницата.

За што поквалитетно и поефикасно вршење на нивните функции, органите на државната управа и јавните служби треба да бидат екипирани со соодветен кадар. Треба постојано да се преземаат мерки за подобрување на неговата стручна квалификациона структура и за замена на постојниот со нов, стручно поквалитетен кадар. Од друга страна, државните органи и јавните служби треба да бидат снабдувани со современа и што поквалитетна техничка опрема.

Претстојна задача на државата треба да биде грижата за постојано подобрување и модернизирање на работата на судовите. Демократскиот систем бара брзо дејствување на судовите во вршењето на нивните функции, а особено кога се во прашање заштитата на граѓанските слободи и права и остварувањето на економските интереси. Постапката пред судовите е многу спора и судовите се преоптоварени со предмети чие решавање неоправдано долго се провлекува. Пазарното стопанство бара што понавремено и што поефикасно решавање на стопанските и другите имотно-правни спорови.

На актуелниот проблем на предимензионираност на државната управа (администрација), што се среќава во сите современи држави, во Република Македонија треба да му се пристапува со посебно внимание. Оправданите општи барања за намалување на бројот на органите на државната управа и бројот на вработените во државната администрација, не смее да се одрази негативно врз објективните потреби од формирање на одделни нови органи, институции и служби на младата македонска држава и врз нивното функционално оспособување. Бројот на државните органи, институции и јавни служби, како и бројот на вработените во нив, треба да бидат утврдени врз објективни критериуми согласно потребите на Република Македонија.

Најпосле, треба да се има предвид и да се нагласи дека во остварувањето на општествената трансформација, во развивањето на процесот на демократизација и на економски напредок врз пазарни законитости, државата нема ниту може да има исклучива улога. Нивното остварување единствено преку државата и со активностите на нејзините органи, може да има негативен одраз и врз содржината на овие процеси и врз темпото на нивното одвивање.

2. ДОВРШУВАЊЕТО НА ПРИВАТИЗАЦИЈАТА И ПРЕСТРУКТУРИРАЊЕ НА ПРЕТПРИЈАТИЈАТА

I. Стратегија и цели на приватизацијата

Процесот на сопственичкото реструктурирање во Република Македонија започна во 1989 година со Законот за општествен капитал на поранешната СФР Југославија, но тој доби на интензитет со донесувањето на Законот за трансформација на претпријатијата со општествен капитал во 1993 година.

Основната филозофија на приватизацијата во Република Македонија е дека приватизацијата е средство, а не цел самата за себе. Освен зголемувањето на ефикасноста, која се сметаше за примарна цел на приватизациониот процес, другите цели на приватизацијата се: зголемување на довербата во реформите и нивна поддршка, привлекување на странски капитал, воспоставување на постабилно темпо на стопанските движења, развивање на пазар на капитал, одмрзнување на т.н. замрзнати штедни влогови, продуктивно искористување на слободните парични средства заштедени надвор од банкарскиот систем, итн.

Законот за трансформација на претпријатијата со општествен капитал се темели на пристапот на трансформација случај по случај, односно на комерцијална приватизација. Принципот на масовна приватизација не се примени како доминантен принцип, во основа, заради две причини. Прво, како основна цел на приватизацијата беше дефинирано зголемувањето на ефикасноста на стопанисувањето. Притоа, се сметаше дека македонското стопанство, коешто беше управувано во рамките на методите на самоуправен општествено-економски систем, веќе е доволно различно од стопанствата на ортодоксните централно-плански управувани системи и дека, ако навистина се сака промена, таа може да дојде само со поголема концентрација на сопственоста и само со плаќање на тоа што се добива. Односно, за да може некој да чувствува одговорност и мотив да се грижи за сопственоста, за акциите со

коишто ќе се стекне, тој мора да плати за нив. Второ, приватизацијата врз основа на Законот за општествен капитал на поранешна СФРЈ беше во голема мера применета во Македонија, така што значаен дел од капиталот веќе беше приватизиран со тој Закон, па се сметаше дека нема да има доволно слободен капитал кој би можел да му се понуди на евентуалниот стратешки инвеститор.

Меѓутоа, како еден вид замена, а истовремено и за обезбедување на фер пристап во процесот, Законот го овозможува следното. Прво, на вработените им е понудена значајна шема на попусти. Тие имаат почетен попуст од 30% плус 1% за секоја година работа во претпријатието. За одредени објекти, градени од фондовите за заедничка потрошувачка, почетниот попуст е 50% плус 1% за секоја година работа во претпријатието. Вработените можат да купат акции со попуст до сума не повисока од 25.000 ДЕМ и не повеќе од 30% од проценетата вредност на претпријатието. Второ, кога претпријатието започнува со постапката за приватизација, тоа автоматски префрлува 15% од општествениот капитал (во форма на акции или удели) на Фондот за пензиско и инвалидско осигурување. На овој начин, Пензискиот фонд, од когошто очекува целата популација на сегашни, поранешни и идни вработени, добива големо портфолио на акции, што треба значително да ја подобри финансиската ситуација на Фондот.

Според Законот за трансформација на претпријатијата со општествен капитал, на претпријатијата им се достапни неколку методи за приватизација. Методите донекаде се разликуваат за мали, средни и големи претпријатија. Малите претпријатија можат да бидат приватизирани според следните методи: откуп на претпријатието од страна на вработените, продажба на идеален дел на претпријатието. Средните и големите претпријатија можат да се приватизираат според следните модели: продажба на идеален дел на претпријатието, откуп на претпријатието, продажба на претпријатието на лица што го преземаат управувањето со претпријатието, издавање акции заради дополнително вложување, претворање на побарувањата на доверителите во траен влог. Покрај овие методи, има уште три можности за трансформација, кои можат да се применат на сите претпријатија, независно од нивната големина: издавање на претпријатието во закуп со клаузула за откуп, трансформација со продажба на сите средства на претпријатието и трансформација на претпријатието во стечај.

II. Резултати во приватизацијата

Од почетокот на приватизацијата до крајот на 1996 година во Република Македонија се приватизирани вкупно 914 претпријатија, во коишто работат вкупно 145.000 работници и чијашто вкупна вредност изнесува повеќе од 2,3 милијарди ДЕМ (табела 1).

Табела 1

Резултати во приватизацијата до 31. XII 1996 година

Дејност	Број на претпријатија	Број на вработени	Вредност (ДЕМ)	Општествен капитал (ДЕМ)
Индустрија	333	89.144	1.536.885.305	462.094.155
Градежништво	100	26.049	144.889.308	73.700.728
Трговија	293	16.376	405.605.035	117.881.215
Транспорт	34	3.889	42.744.266	19.387.942
Угостителство и туризам	35	2.350	85.366.868	23.413.027
Занаетчиство	42	1.835	31.059.758	10.972.316
Финансиски услуги	77	4.896	111.018.138	35.903.425
ВКУПНО	914	144.539	2.357.568.678	743.352.808

Извор: Агенција на Република Македонија за трансформација на претпријатијата со општествен капитал.

Треба да се нагласи дека приватизацијата во Македонија не се случува само со трансформацијата на постојните претпријатија со општествен капитал. Приватизацијата на македонското стопанство се случува и со влезот на нови, приватни претпријатија на македонскиот пазар. Тоа е еден паралелен процес што има големо значење за развојот и вообличувањето на структурата на пазарот. Во периодот од 1990 година, кога со закон се овозможи формирањето на приватни претпријатија, до крајот на 1996 година во Република Македонија се формирани вкупно над 90.000 претпријатија, од коишто во приватна сопственост се над 86.000 претпријатија.

За некоја потемелна анализа за оценка на значењето на приватниот сектор во формирањето на општествениот производ, народниот доход и другите параметри на националната економија сè уште не постои солидна документациона основа во Заводот за статистика, така што ова значење може само да се проценува со други методи. Таква проценка е направена врз основа на податоците од завршните сметки за 1996 година, обработени во Заводот за платен промет од Скопје. Притоа се анализирани резултатите на приватните претпријатија, како и резултатите на сите претпријатија што се приватизирани заклучно со крајот на 1996 година.

Од направените анализи се гледа дека над 70% од вкупниот приход на стопанството на Македонија се формира во приватниот сектор. Во приватни претпријатија работат приближно 57% од вкупниот број на вработени во стопанството и во нив се остварува добивка во износ од близу 78% од вкупно остварената добивка во стопанството на Република Македонија. Оваа анализа покажува дека приватниот сектор станува значаен фактор во економскиот живот на земјата, што значи дека Република Македонија веќе чекори во пост-приватизационата фаза.

Оценка на Агенцијата на Република Македонија за трансформација на претпријатијата со општествен капитал е дека процесот на трансформација на претпријатијата опфатени со Законот за трансформација на претпријатијата со општествен капитал е при крај на својата реализација. Ова се потврдува со фактот што најголемиот број претпријатија кои подлежат на овој закон се веќе приватизирани. Исто така голем број претпријатија (приближно 260) се во процес на трансформација, имаат изготвено цела документација и одлука за трансформација и истата ја доставиле во Агенцијата. Тие се наоѓаат во некоја од фазите на реализирање на одлуката за трансформација и треба да се очекува дека во наредните неколку месеци ќе завршат со првата фаза на процесот на сопственичко реструктурирање.

Од аспект на квалитативно оценување на она што се случи во приватизацијата, очевидно е дека некои од основните цели на приватизацијата не се остварија онака како што се очекуваше. Тука првенствено се мисли на идејата за добивање доминантен, стратешки сопственик на претпријатијата, којшто на претпријатијата ќе им донесе не само јасен мотив за успешно работење, туку ќе внесе и нов капитал и нови знаења и менаџерски способности. Како најчест купувач на претпријатијата што се привати-

зираа се јави постојниот менаџмент и вработените и се доби разгранета сопственичка структура на целиот капитал. Концептот на широка сопственост во основа не е лош, дури е и потребен и пожелен, но тој треба да се спроведува на еден дел од капиталот, а другиот дел, по можност претежниот, да биде поседуван од доминантен сопственик. Впрочем, точно таква беше и концепцијата на Законот за трансформација и тој предвидуваше таков резултат. Причината за многу малата појава на доминантни сопственици во приватизираните претпријатија беше недоволниот прилив на странски капитал во земјата, како и слабата моќ на домашниот приватен сектор кој би можел да се јави како купувач на општествените претпријатија. Во најголемиот број случаи, единствен понудувач на програма за откуп на претпријатието што се приватизира всушност беа само менаџментот и вработените. Оценувајќи го процесот наназад, добро е што воопшто постоеше купувач на претпријатијата, но факт е дека значителен чекор напред од развоен аспект само со приватизацијата не може да се очекува. Таа е состојба којашто треба да се констатира и од неа да произлезат соодветни и длабоки пост-приватизациони активности.

III. Реструктурирање на претпријатијата

Во Република Македонија се водеше интензивна дебата за прашањето на реструктурирање на некои претпријатија. Дилемата беше во редоследот на реструктурирањето, дали тоа треба да се врши пред или по приватизацијата. На почетокот се чинеше дека е многу логично да не се спроведува никакво реструктурирање на претпријатијата пред приватизацијата, пред сè заради следниве причини: прво, реструктурирањето е скапо и, второ, реструктурирањето може да се направи со најдобри можни резултати ако се изврши од новиот приватен сопственик, бидејќи новиот сопственик најдобро знае како да го реструктурира претпријатието.

Меѓутоа набргу стана јасно дека некои од претпријатијата, особено поголемите, нема да можат да се приватизираат. Ова се однесува на големите претпријатија-загубари кои не се атрактивни за потенцијални инвеститори и кои претставуваат голем товар за економијата во целост, бидејќи онака како што тие сега рабо-

тат, тие не создаваат додадена вредност, туку напротив, нивниот излез е поголем од влезот и тие нерационално ги трошат ретките ресурси во земјата. Стана очигледно дека определен вид на реструктурирање е неопходен. Реструктурирањето што требаше да се врши во Македонија беше дефинирано како „дефанзивно“, пред-приватизационо реструктурирање. Основната идеја беше дека повеќе напор треба да се стави на пред-приватизационата фаза со цел подоцна да се обезбеди побезболно и поедноставно пост-приватизационо прилагодување. Во фазата на креирањето на програмата и во повеќето фази на нејзиниот досегашен развој, Владата имаше поддршка од Светската банка, во смисла на обезбедување техничка помош во креирањето и примената на проектот, во обезбедувањето на финансиски средства за специјалните издатоци од Буџетот наменети за оваа програма, договорени со кредитот за финансиско и структурно прилагодување.

Главните цели на Специјалната програма за реструктурирање, подоцна преточени во Закон за реструктурирање на претпријатијата што работат со загуби, се таа да обезбеди правила на игра со временско разграничување на одделните активности, со што би се обезбедило: цврсто буџетско ограничување, изолација на претпријатијата опфатени со Специјалната програма за реструктурирање од банкарскиот систем, финансиска и друга помош на отпуштените работници, ликвидација на непрофитабилните претпријатија или непрофитабилните делови од претпријатија, пренос на општествените дејности коишто беа во состав на овие претпријатија на локалните и државните институции, издвојување и самостојно приватизирање на страничните бизниси, приватизација на профитабилните претпријатија или профитабилните делови од претпријатијата.

Дваесет и петте претпријатија коишто беа предмет на оваа програма учествуваа со 13% во БДП на земјата, а во нив се генерираа 80% од вкупните загуби во стопанството на Република Македонија. Во нив работеа 55.000 вработени.

Специјалната програма за реструктурирање почна да дава определени ефекти. Веднаш на почетокот на примената на Законот беше ставен мораториум на сите стари обврски на овие претпријатија кон трети лица. Претпријатијата беа потполно изолирани од банкарскиот систем. Со исклучок на мошне мали суми на само-ликвидирачки кредити, тие работеа со сопствениот прилив на готови пари, така што престанаа да трошат од лимитираните

ресурси во земјата. Долговите кон банките, државата и јавните претпријатија беа конвертирани во акции за реструктурирање, коишто во почетокот беа без право на управување, а подоцна со измена на Законот, тие беа претворени во управувачки акции. Со конверзијата на овие долгови во акции фактички дојде до капитализација на овие претпријатија. Беа отпуштени 15.500 работници, коишто беа дефинирани како технолошки вишок, а отпуштените беа платени од Буџетот. Сите претпријатија изготвија програми за приватизација. Повеќето од претпријатијата се поделија на помали делови, така што од 23 претпријатија се предложи да се оформат 135 нови претпријатија. Трансакциите на сите овие претпријатија веќе се во тек, а над 70 приватизации (до крајот на мај 1997 година) веќе се завршени. Десетина претпријатија се ликвидираа.

Може исто така да се заклучи дека психолошкото влијание на програмата беше големо. Претпријатијата сфатија што навистина значи цврсто буџетско ограничување и набргу открија дека ова реструктурирање е потполно различно од оние кои се користеа во минатото и од она што тие можеби на почетокот го очекуваа. Програмата им помогна ним и на општеството во целина подобро да го разберат функционирањето на пазарот.

IV. Што понатаму во приватизацијата?

Согласно Законот за трансформација на претпријатијата со општествен капитал, голем број претпријатија беа изземени од приватизацијата. Тоа се однесуваше на земјоделските, шумарските, водостопанските претпријатија, претпријатијата што работат во дејности од посебен општествен интерес, претпријатијата што со закон имаат статус на монопол, како и јавните претпријатија. Веќе во текот на минатите години, од почетокот на траењето на Законот до денес, се создадоа услови за трансформација на некои од претпријатијата коишто првично беа исклучени од приватизацијата. Станува збор, да речеме, за издавачките дејности, на коишто со закон им се одзеде статусот на дејности од посебен општествен интерес, така што тие слободно можеа да влезат во процесот на трансформација и најголемиот дел од нив веќе се трансформирани. Понатаму, на заводите за урбанизам им се одзеде со закон дадениот монопол во изработката на урбанистичките

планови, така што и тие можеа да се трансформираат. Најголемиот дел и од овие заводи веќе се приватизирани. Се донесе посебен Закон за трансформација на земјоделските претпријатија и задруги, со што и земјоделството се вклучи во процесот на сопственичко реструктурирање. Неодамна се донесе и Закон за игри на среќа, а во тек е и процедурата за донесување на закон за осигурителни друштва, што ќе овозможи трансформирање и на овие претпријатија.

Сопственичката трансформација на финансиските институции ќе се одвива во рамки на целокупната трансформација и реформи на банкарскиот и, пошироко, на финансискиот систем во земјата. Во основа, приватизацијата на финансиските институции се врши посредно, со приватизацијата на нивните основачи, и голем дел од банките на тој начин веќе се трансформирани со присуство на доминантна приватна сопственост. Доколку во нив се утврди присуство на оригинерен општествен капитал, тој ќе мора да се приватизира одделно, веројатно со одделни законски прописи.

Со Законот за јавните претпријатија, како и со одделните закони за посебните дејности, на пример: Законот за рударство, Законот за шумарство, Законот за водите итн., постепено се создава можност за приватизација на деловите коишто не претставуваат основна дејност на тие претпријатија, како и за приватизација на одделните дејности преку концесии. Оваа законска регулатива сè уште не е целосно оформена и потребно е таа да се заокружи што е можно побргу, со што ќе се создаде правна основа за сопственичко реструктурирање во голем број дејности, а дали и кога ќе се пријде кон реализација на трансформацијата на овие претпријатија ќе биде одлука за секое претпријатие поединечно. Што се однесува до процедурата на носењето на ваквите одлуки во државата, одлуката за продажба на споредните дејности на јавните претпријатија може да ја иницира Владата, а одлуката за идната приватизација на некое јавно претпријатие може да се носи врз основа на закон, со изјаснувањето на Собранието на Република Македонија. Може да се очекува дека овие процеси ќе се одвиваат во текот на неколку наредни години, а некои од нив и на подолг рок.

Земјоделските претпријатија и задруги веќе можат да се приватизираат врз основа на Законот за трансформација на земјоделските претпријатија и задруги со општествен капитал. Тој

закон предвидува слична процедура во трансформацијата на овие претпријатија, со тоа што во член 7 од Законот е предвидено задолжително организационо реструктурирање на сложените претпријатија, коишто во својата структура содржат повеќе различни дејности. Друга разлика од основниот Закон за трансформација е што на програмата за начинот на трансформација на овие претпријатија согласност дава Министерството за земјоделство. Се предвидува оваа трансформација да се заврши релативно брзо. Тоа е меѓу последните глобални процеси од структурните реформи, со што масовните структурни реформи ќе се приведат кон крај.

Процесот на трансформација е веќе прилично разработен и познат на јавноста и на претпријатијата, вклучувајќи ги и земјоделските претпријатија и задругите. Според тоа, треба да се очекува тој процес кај овие претпријатија да се одвива побргу одошто кај претпријатијата коишто беа предмет на трансформацијата врз основа на првиот Закон за трансформација. Тоа веќе се потврдува, бидејќи голем број земјоделски претпријатија и задруги почнаа да ги доставуваат своите програми. Меѓутоа, се покажа дека во земјоделството постојат низа специфични концепциски прашања, коишто донекаде го забавија стартот на приватизацијата во земјоделството.

За продажбата на државниот капитал се донесе Закон за приватизација на државниот капитал. Тоа се покажа како неопходно, бидејќи стана очигледно дека во билансите на претпријатијата се појави државен капитал, кој јасно се разграничи од општествениот и за кој беше очигледно дека мора да има различен третман во трансформацијата. Битни одлики на Законот се дека и според него повторно се применува приватизација случај по случај, при што директно Владата ќе расправа за секој одделен случај па приватизација. Понатаму, за приватизацијата на државниот капитал не постојат бенефиции за вработените, а можни се попусти зависно од методот на плаќање на акциите. Агенти за продажба на државниот капитал се Агенцијата на Република Македонија за трансформација на претпријатијата со општествен капитал и Агенцијата на Република Македонија за санација на банка. За разлика од законите за трансформација на претпријатијата со општествен капитал, целта на поединечните приватизации на државниот капитал не мора да биде зголемување на ефикасноста на стопанисувањето, и тоа посебно не во случаите кога

државниот капитал е со релативно мало учество во структурата на капиталот на претпријатието. Причините заради кои се врши приватизацијата на државниот капитал можат да бидат различни, повторно зависно од претпријатието и можат да се движат од потребата за поефикасно работење на претпријатието до потребата за остварување финансиски средства за Буџетот.

Во наредниот период во Република Македонија претстојат следниве активности коишто директно се сврзани со приватизацијата:

- Исполнување на последните празнини во процесите на приватизација. Тука е првенствено донесувањето на законот за денационализација. Се очекува до крајот на 1997 година да се донесе законот за денационализација со кој би се поставила законската рамка за компензација на поранешните сопственици и нивните наследници. Денационализацијата треба да се одвива паралелно во два правци. Првиот, со непосредно враќање на реалниот имот кој постои и кој правно не е спорен и вториот, со емисија на државни обврзници кои носат фиксна годишна камата и кои можат да се употребат како финансиски инструменти за плаќања спрема државата, за замена за акции во претпријатијата што се трансформираат, за основачки капитал за формирање инвестициони фондови, како гарантен капитал при кредитните долгорочни задолжувања, и сл.
- Донесување на закон за земјиште со кој би се регулирал статусот на земјиштето и можностите на неговото користење. Со Законот за трансформација на претпријатијата со општествен капитал е оневозможено приватизирањето на градежното и земјоделското земјиште, кои со денот на влегувањето на Законот во сила стануваат сопственост на Република Македонија.
- Донесување нов закон за стечај, банкротство и присилно порамнување. Овој е еден од основните закони коишто мораат да бидат добро поставени во правниот систем на земјата, затоа што тој го претставува основниот лост на кој се потпира принципот на цврсто буџетско ограничување и преку когото се врши излезот на неуспешните претпријатија од пазарот. Она што е уште позначајно е да се потенцира потребата законот доследно и принципиелно да се спроведува. Наша оценка е дека постојниот Закон дури и не е така лош, тој ги содржи основните претпоставки да биде функционален, но главните

проблеми во моментот се што неговата реализација е сосема погрешна, во некои аспекти, дури и спротивна на тој постоен Закон.

- Довршување на приватизацијата во претпријатијата што го почнале тој процес и во оние што уште не пристапиле кон приватизација. Тоа пред сè се претпријатијата коишто подлежат на Законот за трансформација, како и на Законот за трансформација на земјоделските претпријатија и задруги, а сè уште не го завшиле процесот.
- Контрола и мониторинг на досега сключените договори за приватизација, што претпоставува собирање на средствата согласно договорената динамика; контрола на спроведувањето на другите елементи од договорите; во некои случаи раскинување на договорите и преземање на преостанатите акции, доколку се работи за малцински акции, односно преземање на претпријатието, доколку мнозинскиот пакет на акции не е откупен, и повторна приватизација на претпријатието.
- Изградба на концепт за поефикасна продажба на малцинските (резидуалните) акции на Агенцијата, но и на државниот капитал во трансформираниите претпријатија и реализација на тој концепт.
- Постепено проширување на приватизацијата во секторите од јавните услуги коишто првобитно беа изземени од трансформацијата, онака како што ќе се отвора потреба или можност за тоа. Така на пример, прва ќе оди продажбата на телекомуникациите, но подоцна можеби ќе се осознае потребата од приватизација и на некои други јавни претпријатија или делови од нив.
- Проширување на приватизацијата (во рамки на подлабоки реформи) во општествените дејности, онака како што ќе се отвораат и осознаваат потребите и можностите за тоа и во согласност со светските искуства во одделните области.
- Воведување на приватната, пазарна логика во државните, односно сè уште неприватизирани претпријатија на начин што е сличен со управувањето во приватните претпријатија. Во овие активности влегуваат реструктурирањето пред приватизацијата, управувањето на државните претпријатија со помош на менаџерски договори, концесии, БОТ, БОО и на нив сличните

аранжмани итн. Повеќето од овие форми на поефикасно користење на средствата во државна сопственост во основа значат приватизација на бизнисите, а не и приватизација на основните средства, но доколку помагаат во остварување на глобалната цел на економијата за рационално и ефикасно користење на расположливите ресурси, тие се повеќе од оправдани.

V. Пост-приватизациони аспекти

Периодот на транзиција низ којшто поминува македонското стопанство и општество, впрочем како и во останатите земји на Централна и Источна Европа, покрај другото, означува дека претпријатијата ќе бидат принудени да го сообразат своето работење со правилата и механизмот на пазарните односи за да опстанат и напредуваат. Тоа означува и уште нешто: државата сè помалку ќе обезбедува директна помош и интервенции кај претпријатијата, а сè повеќе ќе ги развива формите на посредна поддршка, првенствено во создавање услови за успешен развој и работа на стопанството и отстранување на сите пречки за негова работа, за зголемување на конкурентноста во стопанството и за остварување ефикасен и одржлив развој.

Во досегашниот период на спроведувањето на транзицијата, државата создаде основни услови за спроведување на реформите: институционални, макроекономски, микроекономски и структурни. Стануваше збор за сериозна активност врз промените и темелните општествени реформи, што континуирано се остваруваше во целиот период од почетокот на деведесеттите години. А овие активности се токму најбитни, бидејќи означуваа длабоки зафати во стопанскиот организам на земјата, сечење и отстранување на неговите болни делови. Неминовно беше овие реформи да бидат проследени со контракција на стопанскиот аутпут, со избивање на површина на сите проблеми и тешкотии во стопанството, којшто со долгогодишниот период на помалку или повеќе директна државна интервенција во стопанството беа прикривани.

Она што македонската држава сè уште го нема сторено е прилагодувањето на администрацијата за работа во нови, пазарни услови, за поддршка на стопанството во неговите пост-приватизациони напори, што би се остварувала преку еден нов систем на

таква поддршка, систем што би се потпираше на повеќе обмислени и координирани активности. Со други зборови, државата досега работеше на опкружувањето, а структурните реформи за опстанокот и развојот на претпријатијата ги префрли на самите нив. Тоа е почетниот и хронолошки правилниот пат. Но треба да следат и наредни активности, коишто треба да обезбедат развоен импулс и поголема ефикасност во стопанството. Македонската држава во наредниот период треба токму тоа да го направи: да го воспостави системот на поддршка и поттикнување на конкурентската способност на стопанството. *

Олеснување на тргувањето со сопственички права

Многу важен елемент на правниот систем на државата е да се создаде правна основа за тргување со сопственичките права. Само сопственоста не може да направи голема разлика во економското однесување на стопанските субјекти доколку не постои можност да се тргува со нив. Од аспект на приватизацијата, битно е новите сопственици на претпријатијата да можат нивните акции или удели слободно да ги продаваат на други, односно да купуваат нови акции, со цел да се изврши концентрација на сопственичкото учество во претпријатијата.

Во Република Македонија веќе се формираше Берза на хартии од вредност. Од аспект на потенцијалната понуда на акции, веќе се создадени основните услови, бидејќи со корпоратизацијата на претпријатијата, нивниот капитал се подели на акции којшто беа продадени на голем број инвеститори. Според проценка на Агенцијата на Република Македонија за трансформација на претпријатијата со општествен капитал, во државата постојат барем 250.000 акционери. Логично е да се очекува дека, порано или подоцна, тие ќе почнат да тргуваат со своите акции. Засега Берзата работи со многу малку трансакции и со мал број на акции и други хартии од вредност, што не треба да изненадува како една почетна динамика. Пазарот сè уште не може да ги даде очекуваните ефекти. Во наредниот период мора да се работи на отстранување на причините што го попречуваат функционирањето на Берзата, што е значајно не само за самата Берза туку и, воопшто, за заживувањето на пазарот на капитал. Влијанието на државата во оваа сфера е многу очигледно: прво, во нејзината фундаментална улога на олеснување на обуката на населението за разби-

рање на промените и особено за разбирање на суштината на пазарот на капитал и неговата основна институција – Берзата; второ, во реструктурирањето и капитализацијата на постојниот банкарски систем во земјата, неговото заживување и враќањето на довербата на граѓаните во финансискиот систем на земјата; трето, во доразвивањето на институционалната поддршка на пазарот на капитал – со нови институции и закони за регулација на пазарот на капитал, со коишто ќе се постават правилата на информирање на постојните и идните акционери и на точноста на информацијата од инсајдерите; четврто, во заштитата на правата на малцинските акционери; петто, во отстранувањето на некои согледани пречки за слободната трговија коишто се наоѓаат во некои од постојните закони; шесто, во развивањето на системите на промоција на штедењето и инвестициите со цел да се зголеми стапката на штедењето, а исто така и инвестирањето – домашно и од странство.

Во Република Македонија сè уште не постои правна основа за формирање на инвестициони фондови и други финансиски интермедиерни институции на финансискиот пазар. Ова е една значајна аномалија на македонскиот правен систем, којашто во најскоро време треба да се отстрани. Бидејќи во Македонија не се примени моделот на масовна приватизација, ваквото формирање на инвестициони фондови изостана. Меѓутоа, освен во самата приватизација, инвестиционите фондови играат голема улога во управувањето со претпријатијата, а и во пост-приватизационото реструктурирање и финансирање. Исто така, инвестиционите фондови можат да одиграат голема улога и во концентрацијата на сопственоста и разигрувањето на финансискиот пазар во земјата. Во постојната состојба на пазарот на капитал во Македонија тие би биле значителен фактор на страната на побарувачката на акции. Тие би можеле да се јават како купувач на дел од веќе продадените акции. Остварувајќи ја таа функција, а во услови на постојната разгранета сопственост на претпријатијата, тие би можеле многу бргу да се јават како значаен фактор за подобрување на корпорациското управување, особено во фазата додека не се обезбеди поголема концентрација на сопственоста.

Од тие причини е потребно во Македонија да се донесе законска регулатива за да можат да се формираат и да функционираат инвестиционите фондови, заедничките фондови и другите финансиски интермедиерни институции. За одбележување е дека

веќе постои интерес за формирање на такви фондови. Засега тие не се во состојба да го направат првиот чекор – регистрацијата на фондот, бидејќи немаат правна основа тоа да го сторат.

Сепак, треба да се одбележи дека во Македонија всушност веќе постојат неколку институции коишто поседуваат или располагаат со акции, но коишто сè уште не функционираат како финансиски интермедиерни институции. Се работи, пред сè, за Фондот за пензиско и инвалидско осигурување. Законот за трансформација на претпријатијата со општествен капитал предвидува дека акциите во вредност од 15% од општествениот капитал се пренесуваат на Фондот за пензиско и инвалидско осигурување во вид на приоритетни акции. На тој начин Фондот се формираше во најголем акционер во државата. Кога би се случила реорганизација на Фондот, во смисла тој да функционира како вистинска финансиска интермедиерна институција, тој во извесен период би бил најзначаен учесник на пазарот на капитал. Меѓу другото, акциите на Фондот би биле многу атрактивни за големите странски фондови коишто се специјализираат за инвестирање во земјите во транзиција и за земјите со т.н. нови пазари (Emerging markets funds).

Постојат уште два комплекси на портфолија на акции, коишто би можеле да се организираат во фондови или да бидат предмет на некоја слична активност. Станува збор за приоритетните акции на Агенцијата на Република Македонија за трансформација на претпријатијата со општествен капитал, коишто не се продадоа во текот на трансформацијата на претпријатијата и сега Агенцијата ги поседува како резидуални акции. Друга институција којашто располага со поголем број на акции е Агенцијата на Република Македонија за санација на банка. Акциите сопственост на оваа агенција се обични, управувачки акции и се всушност државен капитал. Конечно, во државата постои и определен фонд на акции во државна сопственост, за чијашто приватизација се задолжени и двете агенции. Овие акции се исто така управувачки акции. Управувањето со сите овие фондови, евентуалната нивна комбинација, можеби здружувањето на некои од нив во еден единствен фонд и нивното ангажирање како учесници на пазарот на капитал, е една од приоритетните активности што треба да се преземат на полето на збогатувањето на пазарот на капиталот, но и на полето на корпорациското управување и ослободувањето на

државата од директното сопственичко учество во стопанските претпријатија.

Веројатно најзначаен елемент на правното опкружување во една пазарна економија е можноста странките слободно да влегуваат во договори со други лица и притоа да имаат сигурност дека договорните одредби имаат обврзувачка моќ. Се смета дека најважна институција во пазарната економија е договорот и неговото почитување. Правните аспекти на договорите во Македонија, во основа се регулирани со Законот за облигациони односи, којшто се смета како технички добар закон. Во оваа смисла претстои голема активност во Република Македонија за подобро законско регулирање на правата и обврските од договорите, но и за создавање механизми и клима за реализирање на договорените обврски, и тоа првенствено од страна на судските и другите надлежни институции.

Заздравување и развивање на финансискиот пазар, посебно на пазарот на капитал

Финансискиот пазар во Република Македонија доживеа своевидна голема криза и сè уште ги чувствува последиците од неа. Станува збор за (практично) банкротството на банкарскиот систем на СФР Југославија во 1990 година, кога тогашниот банкарски систем прогласи дека не може да ги сервисира девизните штедни влогови на граѓаните на СФРЈ коишто беа изгубени заради лошата инвестициона политика на банките. Тоа беше тешко сознание за девизните штедачи и последиците од него беа губењето на довербата на штедачите во банкарскиот систем на земјата.

Иако Република Македонија, како и другите држави-наследнички на СФРЈ, презема некои активности за враќање на овие замрзнати штедни влогови, кредибилитетот на банките сè уште не е повратен. Со пропаѓањето на некои приватни штедилници во текот на 1996 и 1997 година доведени се во прашање значителни износи на заштеди на граѓани, што дополнително ја разниша довербата на граѓаните за штедење во овие институции.

Таквата состојба е многу опасна и сериозно го загрозува развојот на земјата. И теоријата и практиката покажуваат дека развојот на економијата е пропорционално поврзан со нивото на штедењето во земјата. Затоа заздравувањето на финан-

сискиот систем е важна задача што треба да се постигне во склопот на предусловите за успешно остварување на развојната стратегија.

Во тек е реструктурирањето и санацијата на Стопанска банка, преку политика на преземање на лошите пласмани од нејзините биланси. Исто така, една од постојните големи банки е ставена во стечај, а ликвидирани се неколку помали банки и штедилници. Се предвидува докапитализација на најголемата банка со нов капитал, од страна на стратешки инвеститор од странство. Ова последново може да внесе значајна промена во финансискиот сектор, бидејќи со влегувањето на странска банка како значаен акционер се зголемува кредитниот потенцијал на банката и се прави чекор напред во враќањето на довербата во банкарскиот систем.

Во државата се донесоа нови закони за банки, засновани врз современите принципи и стандарди во банкарството. Од тој аспект постои особено потреба за ефикасно регулирање на хипотеката како инструмент на заштита на кредитите.

Како и да е, овој сектор бара доследно спроведување на определената темелна реформа, без која пост-приватизационите напори и развојот на пазарот во новите услови ќе се остварува со многу тешкотии и со забавена динамика.

Инвестициона и трговска промоција

Во досегашниот период на спроведување на транзицијата имаше многу мал прилив на странски капитал во земјата. Во основа, тоа се должеше на исклучително високиот политички ризик којшто се асоцираше со инвестирањето во Република Македонија. Македонија, како земја којашто настана од поранешна Југославија, асоцираше на земја во којашто или се води или е во близина на регион во кој се води војна. Како дополнителен проблем што го потенцираше политичкиот ризик беше и нагласената напнатост на односите со соседите, наметнатото ембарго и опасноста од можна ескалација на односите. На овој факт се додава фактот и дека Македонија е земја којашто е многу непозната за инвеститорите. Во услови кога цела Централна и Источна Европа се отворија како нови подрачја за инвестирање и кога сите останати земји, а првенствено новоиндустријализираните, не престанаа со својата агресивна политика на привлекување странски ка-

питал, капиталот имаше многу попривлечни, поизвесни и помалку ризични подрачја во коишто можеше да ги лоцира своите инвестициони активности.

Првиот најочигледен ефект од влегувањето на странски капитал би бил чисто финансиски и економски. Доаѓањето на капитал во земјата е повољно заради надолжување на скромните можности на македонското стопанство за штедење и инвестирање, за зголемување на конкурентската способност на стопанските субјекти во земјата, за асимилирање на социјалниот проблем и за одржување на динамичен и одржлив раст и развој. Друг значаен ефект е што влегувањето на странски капитал може да означува најефикасна форма на трансфер на технологија, и тоа не само во сферата на научните, техничките и технолошките остварувања, туку и во сферата на менаџментот, организацијата и развојот на човечките ресурси. Влезот на странски капитал во вид на преземање на дел од постојните претпријатија, заеднички вложувања или докапитализации во постојните приватизирани претпријатија ќе ја смени и недоволно ефикасната сопственичка структура на капиталот и ќе значи во втора фаза обезбедување доминантен сопственик за претпријатијата. Понатаму, не е за занемарување ефектот на влијанието на овој капитал на економскиот амбиент, на самото опкружување. Присуството на стопански субјекти со странска сопственост на македонскиот пазар ќе ја зголеми конкуренцијата на пазарот, ќе го зголеми притисокот за рушење на најразличните видови на монополски или други бариери на пазарот, коишто сè уште не се целосно елиминирани со имплементацијата на реформите, ќе ги зголеми стандардите за добра перформанса во работењето и ќе доближи некои од добрите светски практики до учесниците на македонскиот пазар.

Токму заради тоа, Македонија, како стратешка определба на развојот, мора да изгради систем на привлекување на капитал од странство и да води офанзивна политика на изградба на конкурентските предности на сопствената инвестициона клима.

Развој на малиите и на средните претпријатија и на претприемништво

Развојот на ефикасен систем на поддршка на претприемништвото е многу сложена работа. Самиот термин претприемништво значи слобода на пазарот, на приватната иницијатива, да

постои што е можно помалку државна интервенција и директна државна помош, а претпријатијата, поединците и сите други учесници на пазарот слободно да се натпреваруваат на пазарот. Според тоа, мерките што ќе ги презема државата за поддршка на претприемништвото, главно, треба да бидат насочувани во правец на креирање на претприемничко опкружување, конкурентско опкружување, коешто ги стимулира и поттикнува приватните иницијативи и нуди еднакви шанси за сите што се обидуваат да реализираат некои претприемнички идеи. Државата треба, според тоа, првенствено да биде неутрална во својата политика, да не биде протекционистичка, да речеме, кон големиот бизнис, со што би ги гушела претприемничките идеи, коишто по правило се раѓаат повеќе во малите и средните бизниси. Од друга страна, потребно е да постои поддршка од страна на државата за да се намалат општествените реперкусии од евентуално преголемата стапка на неуспех, пропаѓање на новите и малите бизниси.

Во рамките на Министерството за развој се оформи централна институција којашто ќе ги координира активностите околу развојот на малите и средните претпријатија и претприемништвото. Таа ќе има задача да ги координира активностите во државата што се значајни за развивањето и водењето на оваа дејност на поддршка. Таа ќе има задача да ги истражува можните начини на поддршка, да ги прави неопходните анализи, да им дава стручна помош на малите и средните претпријатија и на претприемачите, но и да им дава поддршка на приватните институции и претпријатија коишто на некој начин им помагаат на МСП, а и на претприемачите. Таа исто така ќе ѝ препорачува на Владата и на одделните министерства какви мерки треба да преземаат за да го поттикнуваат развојот на МСП и на претприемништвото, таа ќе ги координира активностите на локалните институции и агенции и ќе ја администрира помошта од странските институции за промоција на оваа дејност. Во иднина би требало да се помисли за формирање и на локални институции во поголемите центри во државата коишто би се занимавале со помош и поддршка на МСП и претприемништвото на регионално ниво. Тие би биле координирани и помагани од централната институција за поддршка. Во таа смисла добро е да се користи постојната мрежа на институции на Стопанската комора на Македонија, преку којашто можат да се спроведуваат голем број од потребните активности.

Од аспект на потребната законска регулатива, потребно е да се воспостави и развие целосно антимонополистичко законодавство, со коешто ќе се одржува конкурентската пазарна структура и развојот на претприемништвото. Антимонополистичкото законодавство треба да ги врши основните добро познати функции типични за таквата регулатива во развиените земји. Станува збор за спречување на спогодби за цени, за квоти, за поделба на пазарот, за контрола на интеграциите, контрола на трошоците, профитите или цените на монополите, забрана на различни видови нелојална конкуренција, врзана трговија итн. Во Република Македонија сè уште не постои ваков закон, а во негово отсуство може во голема мера да се дерогира дејствувањето на пазарот. Таквот закон ќе помогне да се зајакне конкурентскиот притисок во земјата, што е всушност најприродното опкружување за развој на претприемништвото.

Една од основните претпоставки за развој на малите и средните претпријатија и претприемништвото е во државата да постои ефикасна финансиска поддршка за оваа намена. Треба да се размисли за формирање на специјализирана банка, или за отворање кредитни линии за мали бизниси коишто би добивале кредити под повластени услови. Тоа би биле кредити со долг рок на отплата, со грејс период, релативно ниски каматни стапки, особено на почетокот на проектот. Кредитите би се одобрувале врз основа на примена на строги банкарски критериуми за оценка на профитабилноста на проектот, со што би се обезбедила добра селекција на проектите и би се инвестирало во оние бизниси кои имаат најголеми шанси за успех. Потребно е, исто така, да се основа ризико-фонд во земјата (Venture capital fund), којшто би учествувал во проектите со капитал, а не со кредит. Како што спомнавме погоре, постои голем интерес за формирање на вакви кредити и од странство. Потребно е да се обезбеди правна можност за основање на вакви фондови и да се пуштат претприемничките идеи да се развиваат и на полето на финансиските бизниси, коишто и самите можат да бидат многу профитабилни.

Во иднина ќе биде потребно многу повеќе да се размислува и да се дејствува на формирање на технолошки паркови, инкубатори, индустриски зони во Република Македонија. Во Македонија постојат услови за реализација на ваква програма, затоа што постојат голема површина неискористен деловен простор, којашто најчесто е сопственост на претпријатијата и тие би биле располо-

жени да ѝ најдат продуктивна употреба, потоа, затоа што постојат добро обучена работна сила во земјата, којашто може да даде помош во различните фази од развојот на инкубаторите и, уште повеќе, на технолошките или научните паркови, а и можно е да се добие странска техничка помош за овие намени. Во рамките на проектот за социјални реформи, што го води Агенцијата на Република Македонија за трансформација на претпријатијата со општествен капитал, постојат и потпроект за развој на неколку инкубатори во земјата и првите се веќе формирани.

Особување на менаџментот

Развојот на слободно пазарно стопанство подразбира дека учесниците на пазарот ќе реагираат веднаш на пазарните импулси и сигнали и дека веднаш ќе преземаат активности да извлечат најголема полза од новите збиднувања на пазарот. За таа цел потребно е менаџерите на претпријатијата да имаат стекнато специфични знаења – не само од техничкото водење на бизнисот, туку од аспекти на бизнисот: финансиски менаџмент, маркетинг менаџмент, менаџмент на човечки ресурси, а се разбира и менаџмент на производствени процеси. Истото е потребно и за малите претприемачи и нови бизнисмени што сега влегуваат во бизнис. На бизнисите, што значи и на нивните менаџери или сопственици, им е потребно специфично знаење во секоја одделна фаза од развојот на бизнисот: во фазата на основањето, во фазата на растот, зрелоста и интернационализацијата.

Сега за сега, не постои организиран начин на менаџерска обука во Република Македонија. Она што се прави е некоординирано и привремено. Обуката по завршувањето на студиите е речиси непостоечка, а потребата за тоа е сè поочигледна. Во овој процес би требале да предничат образовните институции, но може да се очекува дека и приватната иницијатива ќе открие дека обуките се и самите профитабилен бизнис. Тоа веќе и почнува да се случува. Образованието е една од најсуштествените функции што државата треба да ги презема и да биде поактивна во дизајнирањето и стимулирањето на повеќе видови тренинг-програми за сите видови потреби, а посебно за развој на менаџментот и претприемништвото. Оваа активност е сè уште крајно неразвиеана и треба да се очекува таа сè повеќе да добива на значење.

3. УНАПРЕДУВАЊЕ НА МОНЕТАРНИОТ И БАНКАРСКИОТ СЕКТОР

1. Монетарен систем и централно банкарство

Основната цел на монетарната политика во Република Македонија е одржување на трајна стабилност на домашната валута – денарот, односно стабилност на цените. Меѓутоа, основната цел на монетарните власти не е цел сама за себе, туку е во функција на создавање на услови за стабилен стопански растеж на земјата. Ценовната стабилност на долг рок овозможува:

- а) зголемување на домашното штедење;
- б) ефикасна алокација на ресурсите;

в) намалување на нивото на каматните стапки во земјата со што се поттикнува долгорочната инвестициона активност.

Република Македонија е валутна зона на два милиона жители со иницијално ниско ниво на доход од 1.860 САД долари пер capita по тековен курс на крајот од 1996 година, односно 1.581 САД долари по курс кој е приспособен на движењето на цените во националната економија (PARE метод). Малата валутна зона предопредува македонската валута да е изложена на силна конкуренција од страна на конвертибилните странски здрави валути, заради што валутната супституција е високо изразена во земјата. Така, во 1996 година коефициентот на валутна супституција во Република Македонија мерен како сооднос на девизните депозити кај банките и најтесната дефиниција на паричната маса M1 изнесуваше 0,30 што е на ниво на просечниот коефициент на валутна супституција во земјите во транзиција. Високиот степен на валутна супституција се потврдува и преку вториот, индиректен показател – коефициентот на монетизираност на економијата, кој на крајот на 1996 година е сведен на 0,08 (M1/БДП) и беше за трипати понизок во однос на соодветниот коефициент во високоразвиените земји и земјите во транзиција со стабилна и ниска инфлација и ефикасна монетарна политика. Тоа ја прави нестабилна побарувачката за пари во Република Македонија.

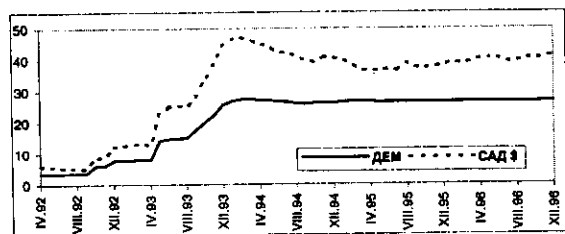
Нискиот коефициент на монетизираност, покрај валутната супституција е последица и на специфичниот платен промет, кој овозможува извршување на верижни плаќања иако парите не се дефинитивно прокнижени како расположливи на издавачот на налогот за плаќање. Тоа детерминира повисока брзина на оптекот на парите од нормалната во високоиндустриските земји. Со реформите на системот на плаќање што се во тек се очекува намалување на брзината на оптекот, зголемување на побарувачката за пари и на коефициентот на монетизираност на економијата. Исто така, монетизираноста на економијата ќе се зголеми и со зголемувањето на побарувачката за пари како последица на трајно соборената инфлација и потиснатите инфлаторни очекувања. Со докомплетирањето на конвертибилноста на денарот за тековните трансакции во билансот на плаќањата до 2002 година ќе биде намалена валутната супституција, и врз таа основа ќе се зголеми коефициентот на монетизираност на економијата. Дефинитивно, валутната супституција и конкуренцијата на денарот од странските валути се очекува да биде надмината по воведувањето на конвертибилноста на денарот за капиталните трансакции во билансот на плаќање, која би можела да се реализира во периодот 2005–2010.

Во периодот од монетарното осамостојување до денес, во Република Македонија разликуваме два периода од аспект на применетата стратегија во водењето на монетарната политика. Во периодот април 1992 – октомври 1995 година се применуваше стратегија на таргетирање на монетарниот растеж, додека во последното тромесечие од 1995 и во 1996 година се премина на стратегија на таргетирање на девизниот курс на денарот. Експлицитното поставување на девизниот курс на денарот за основна интермедијарна цел на монетарната политика значеше промена во дотогашната поставеност на односот помеѓу паричната маса и девизниот курс. Имено, за разлика од стратегијата на таргетирање на монетарниот растеж во која преку директна контрола на паричната маса се таргетираше ценовната стабилност, а девизниот курс беше индикатор за оптималноста на монетарната политика, во стратегијата на таргетирање на девизниот курс порастот на паричната маса се трансформира во инструмент преку кој директно се остварува стабилноста на девизниот курс, а преку тоа, индиректно и стабилноста на цените.

На краток рок, употребата на девизниот курс како основно номинално сидро се покажа како ефикасна политика за соборување на инфлацијата, потиснување на инфлациските очекувања и дисциплинирање на макроекономските политики. Така, стапката на инфлацијата мерена преку порастот на цените на мало на крајот на 1996 година беше сведена на 0,2%, со што Република Македонија според остварената ценовна стабилност се издначи со високоразвиените економии, односно е најуспешна меѓу земјите во транзиција. Меѓутоа, заради кумулативниот пораст на инфлацијата во периодот 1994–1995 година од 69,8%, остварената

Графикон 1

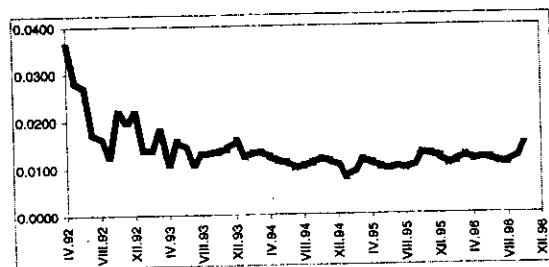
Номинален девизен курс на денарот во однос на ДЕМ и САД \$

Графикон 2

Движење на реалниот ефективен девизен курс на денарот (ДЕМ/прошоци по единица производ)

(април 1992 = 100)

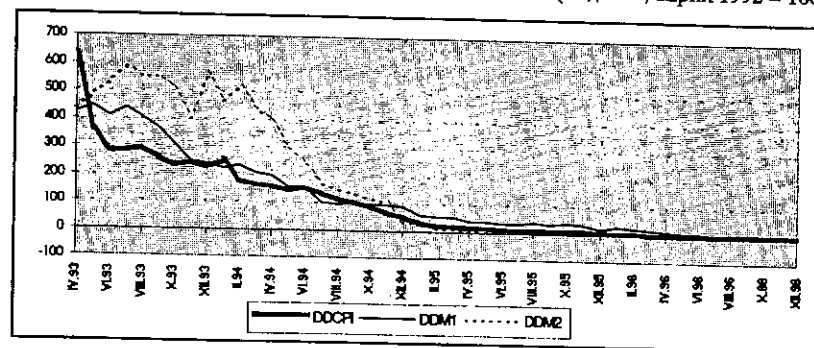

висока стабилност на номиналниот девизен курс на денарот детерминираше значајни инфлациони диспаритети помеѓу Република Македонија и Германија како земја во однос на која се таргетира девизниот курс. Ваквите инфлациони диспаритети резултираа во ап्रेसијација на реалниот ефективен девизен курс на денарот и губење на ценовната конкурентност спрема странство. Применетата стратегија на таргетирање на девизниот курс во услови кога фундаменталните фактори предизвикуваат значителна нерамнотежа во платниот биланс детерминираше висока монетарна контракција што резултираше во негативни меѓугодишни стапки на раст на монетарните агрегати на крајот од 1996 година. Така, во 1996 година меѓугодишните стапки на пораст на монетарните агрегати M1 и M2 изнесуваа -2,8% и -0,3%, респективно.

Графикон 3

Меѓугодишна динамика на пораст на M1 (DDM1), M2 (DDM2) и инфлацијата (DDCPI) во периодот април 1993 – декември 1996 година

(индекси, април 1992 = 100)

На долг рок, користењето на девизниот курс како основен монетарен таргет е неодржливо поради тоа што Република Македонија не е оптимална валутна зона во однос со земјите членки на Европската унија. Имено, за да се отстрани негативното дејство од губењето на ценовната конкурентност спрема странство и да

можат носителите на економската политика да се откажат од користењето на девизниот курс како инструмент за урамнотежување на платниот биланс, потребно е да се оствари висока конвергенција на економските перформанси помеѓу Македонија и земјите членки на Европската унија на планот на инфлацијата, продуктивноста на трудот и растот на трошоците на работната сила по единица производ. Покрај тоа, неопходно е да се оствари висока мобилност на факторите на производство со што треба да се неутрализираат шоките и да се остварува долгорочна рамнотежа на платниот биланс. Особено треба да постои висок степен на интегрираност на финансиските пазари, отвореност на земјата, диверзификација на стоките што се произведуваат, интегрираност на пазарите на стоки и услуги и фискална хармонизација, за да може да се врзе и усогласи целокупното економско однесување на Македонија спрема економското однесување на земјите членки на Европската унија.

Неисполнувањето на овие предуслови, предопредува да се напушти таргетирањето на девизниот курс и да се нормализира неговото користење како инструмент за одржување на ценовната конкурентност спрема странство и како инструмент за платнобилансно прилагодување. Со тоа ќе се ослободи монетарната политика од товарот за одржување стабилен девизен курс во услови на дивергентност на фундаменталните фактори и воедно ќе се овозможи монетарната политика повеќе да се ориентира кон остварување на ниво на стопанска активност која не доведува до акцелерација на инфлацијата. Притоа, монетарната политика и монетарните фактори не смеат да станат извор на нестабилност на девизниот курс на денарот.

Во поставувањето на стратегијата на монетарната политика во наредниот период ќе се појде од следните претпоставки:

а) Република Македонија е мала и отворена економија поради што девизниот курс има важна улога во нејзината трговска размена со останатите земји;

б) Република Македонија не е оптимална валутна зона во однос со земјите на Европската унија, односно не постои конвергентност кон економските перформанси на овие земји.

Во периодот до 2010 година стратегијата на монетарната политика се очекува да го поддржи економскиот развој на Република Македонија, и тоа во следниве фази:

а) 1997–2002 година: фаза на стабилност во услови на заживување на економскиот растеж како резултат на успешно спроведените структурни реформи во стопанството. Во услови на фундаментални разлики помеѓу економските перформанси на Република Македонија и земјите на Европската унија, монетарната политика би останала долгорочно ориентирана кон стабилноста, но на краток рок би се вршело забрзување на стапката на растот преку прифаќање на релативно повисоки стапки на инфлација. Притоа, годишните стапки на инфлација не би ја надминале границата помеѓу 8–10%. Со реформите на пазарот на работна сила и постепено постигнување мобилност на факторите на производство, а со тоа и флексибилност на платите, ќе престане поттикнувањето на развојот преку зголемување на инфлацијата, при што инфлацијата би се свела под 5% годишно.

Режимот на флексибилен девизен курс би останал во сила и во наредните пет години, при што нивото на девизниот курс ќе биде усогласено со дејството на фундаменталните фактори на долг рок. Истовремено, нормализацијата на монетарната политика кон стапки на пораст на монетарната маса и реални каматни стапки компатибилни со неакцелерирачката стапка на инфлација на ниво на раст на потенцијалниот капацитет на производство ќе бараат соодветни фискални прилагодувања во правец на редуцирање на јавната потрошувачка. Редуцирањето на јавните расходи ќе создаде простор за повисок монетарен раст и повисока кредитна поддршка на приватниот сектор, односно олабавување на компресијата врз приватната потрошувачка што се врши преку монетарната политика. Согласно со тоа, динамиката на монетарниот раст и нејзината насоченост кон искористување на потенцијалните капацитети за производство на ниво на неакцелерирачка инфлација во многу ќе зависи од обемот и динамиката на фискалната консолидација во наредните 5 години.

б) 2003–2020 година: фаза на конвергенција на економските перформанси на македонската економија кон земјите на Европската унија. Во периодот на постигнување конвергенција на реалните фундаментални фактори кон оние во земјите членки на Европската унија во периодот од 2002 до крајот на 2010 година би можел да се прифати режим на прилагодливо фиксен девизен курс, за по овој период да се оствари целосна конвергенција на фундаменталните фактори и прифаќање на стратегијата на таргетирање на девизниот курс како основна монетарна процедура и

целосно напуштање на неговото користење како инструмент за платнобилансно прилагодување и инструмент за одржување на конкурентноста спрема странство.

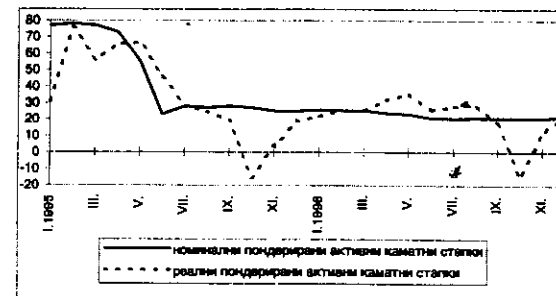
Краткорочното користење на каматните стапки како инструмент за одржување на стабилноста на девизниот курс ќе продолжи и во иднина. Меѓутоа, на долг рок стабилноста на девизниот курс ќе биде предодредена од фундаменталните фактори на економијата. Притоа, заради неразвиениот и плиток финансиски пазар улогата на каматните стапки нема битно да се измени и во наредните 3-4 години. Со зголемувањето на длабочината и конкурентноста на финансискиот пазар се очекува каматните стапки заедно со девизниот курс и паричната маса да станат основни оперативни цели и индикатори на монетарната политика.

Притоа, заради нискиот обем на домашно штедење во однос на инвестициите, што детерминира пониска понуда во однос на побарувачката на финансиски средства на пазарот, во периодот до 2005 година се очекува да се создадат услови реалните каматни стапки да бидат во просек за еден и пол до два и пол пати повисоки од оние во високоразвиените земји. Во периодот по 2005 година, кога се очекува домашното штедење да се зголеми и да се изедначи со (или да го надмине) штедењето во брзорастечките земји, и истовремено да се постигне конвергенција на економските перформанси на Република Македонија кон економските перформанси на овие земји, реалните каматни стапки се очекува да се намалат и да конвергираат со каматните стапки во развиените земји. Истовремено, намалувањето на каматните стапки во номинален и реален износ ќе биде поддржано и со фискалните реформи, и тоа преку поблаго намалување на јавните расходи и потрошувачката во првата фаза, поинтензивна фискална консолидација во втората фаза, и реструктурирање на Здравствениот и Пензискиот фонд во последната фаза од фискалните реформи.

Имајќи ги предвид овие појдовни претпоставки се оценува дека потенцијалниот (оптималниот) економски раст во 1997 година би изнесувал 3,5%, а во периодот 2000-2002 година потенцијалниот раст би достигнал 6% годишно. Овој раст би требало да се поддржува со монетарната политика и по пат на краткорочна размена помеѓу инфлацијата и производството во границите помеѓу 8% и 10% годишна инфлација.

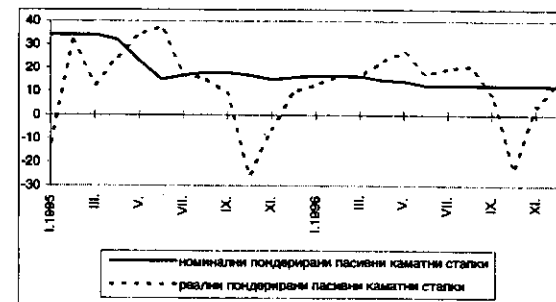
Графикон 4

Номинални и реални активни каматни стапки

Графикон 5

Номинални и реални пасивни каматни стапки

II. Инструменти на монетарно регулирање

Основна ориентација на монетарните власти во Република Македонија е монетарното регулирање да се остварува преку примена на индиректни пазарни монетарни инструменти. Централната банка на Република Македонија ги користи следните инструменти за монетарно регулирање: задолжителната резерва, есконтната стапка, аукциската купопродажба на примарни пари, ломбардните кредити и аукциската купопродажба на благајнички записи на Централната банка.

Недоволната развиеност на финансиските пазари и инструменти, што се манифестираат во непостоење на државни хартии од вредност, непостоење на комерцијални хартии од вредност на претпријатијата, и длабоки и транспарентни финансиски пазари, ја оневозможува Централната банка при спроведувањето на монетарната политика исклучително да се потпира врз индиректните инструменти на монетарно регулирање. Согласно со тоа, во период на премин од директни кон индиректни монетарни инструменти, кредитните лимити се применуваат како инструмент на монетарна контрола. Притоа, до крајот на 1997 година се очекува да дојде до напуштање на користењето на кредитните лимити како инструмент на монетарната политика.

Употребата само на индиректни инструменти на монетарно регулирање преку кои се влијае врз условите на тргување на пазарот на пари, треба да ја одрази општата тенденција што се реализира во економијата и во монетарната сфера – унапредување на улогата на ценовните сигнали како основа за однесување на финансиските субјекти. Притоа, заради неразвиените финансиски институции и инструменти во периодот 1997–2002 година, индиректните инструменти на монетарно регулирање би биле од типот на операции на отворен пазар (аукциска купопродажба на депозити на примарниот пазар), а по 2002 година тие би се трансформирале во пазарни инструменти на монетарно регулирање што се извршуваат на секундарните финансиски пазари во вид на еднострански купувања и продавања и репо-купопродажби на приватни и државни хартии од вредност.

Преку инструментите на монетарната политика најпосредно ќе се влијае врз меѓубанкарските каматни стапки, при што преку нивното менување нагоре и надолу би се регулирала понудата и побарувачката на пари. Влијанието врз каматните стапки во првата фаза, заради непостоењето на квалитетни хартии од вредност, би се вршело преку операциите на аукциско купување и продавање на примарни пари од страна на Централната банка, а во втората фаза, во која ќе дојде до широка употреба на квалитетни хартии од вредност, тоа ќе се врши преку директно купување и продавање на хартиите од вредност и преку договори за реоткуп.

III. Банкарски сектор

Банките во Република Македонија, кои сега го репрезентираат безмалку целиот финансиски систем, ќе останат водечки финансиски институции во целиот анализиран период. На краток и среден рок, практично само тие ќе можат да мобилизираат финансиски средства за реструктурирање и приватизација на реалниот сектор. Сепак, банките се оптоварени со поголем број слабости, како што се: а) слаб квалитет на кредитните портфолија („лоши заеми“); б) поткапитализираност; в) високи оперативни трошоци, итн. Особено во следните 4-5 години, македонските банки ќе треба да минат низ интензивно реструктурирање за да можат да станат ефикасни и конкурентни финансиски посредници.

Рехабилитација и реструктурирање на банките

Почнувајќи од 1995 година, Република Македонија спроведе прилично широка и скапа програма за санација на банкарскиот сектор. Со неа државата ги презеде лошите заеми на убедливо најголемата банка во земјата (Стопанска банка а.д. Скопје), како и побарувањата спрема банките по разни основи (Лондонски клуб, Париски клуб, замрзнати девизни депозити). Поради високите трошоци на рехабилитацијата (кои се проценуваат на околу 2 милијарди долари), новите рунди на санација би требале да бидат исклучени. Таквиот став би претставувал јасен сигнал за банките дека излезот треба да го бараат во сопственото реструктурирање, а не во помошта од страна на државата.

За да се овозможи поефикасно реструктурирање на банките потребно е да се отстранат неколку институционални недостатоци, кои сега постојат во финансискиот систем. **Прво**, платниот промет што сега се врши преку Заводот за платен промет, треба да се префрли во банките. **Второ**, пожелно е развивање на функционален пазар на пари, па кој државата би можела да зема краткорочни позајмици, а банките и штедилниците би ги разрешувале своите привремени ликвидносни проблеми. **Трето**, неопходно е поправање на сегашниот низок кредибилитет на банките, кој пред сè се должи на проблемот на замрзнатите девизни депозити (дополнителна компликација се неколкуте неодамнешни финансиски афери). Во меѓувреме, довербата во банките ќе треба да се гради преку зацврстување на супервизорските стандарди и ка-

питализирање на Фондот за осигурување на депозитите. Задржаните девизни депозити би можеле да се трансформираат во хартии од вредност, кои би котирале на Македонската берза, така што трансакциите со нив би станале поедноставни и транспарентни.

Отстранувањето на институционалните недостатоци и поставувањето на основната институционална инфраструктура ќе се одвива во наредните 2-5 години. Дури потоа може да се очекува подобрување и посовфистицирано усовршување на пазарниот амбиент во кој ќе оперираат македонските банки. На пример, развојот на пазарот на пари многу ќе зависи од тоа дали и во кој обем државата ќе емитира краткорочни хартии од вредност. Со оглед на тоа што не е веројатно да се очекува дека во следните години државата ќе биде многу активна во тој поглед, динамичен развој на пазарот на пари може да се очекува во периодот по 2002 година.

Конкуренција и приватизација

Постојат јасни индикации дека македонските банки во последно време битно го менуваат своето однесување престанувајќи да бидат главен извор на меки буџетски ограничувања. Коэффициентот на лоши кредити во вкупното кредитно портфолио на банките опадна од 85% на крајот од 1993 година, на 32% во септември 1996 година. Но, ова подобрување делумно се должи и на драстичното намалување на банкарските кредити на општествениот и приватниот сектор, што го рефлектира не само нивното претпазливо однесување туку и ограничениот капацитет на банките да го оценат ризикот и да ги набљудуваат должниците. Тоа сугерира дека се потребни понатамошни промени во насока на зголемена конкуренција, приватизација и јакнење на супервизијата, со цел да се зголеми мотивацијата на банките да донесуваат квалитетни кредитни одлуки.

Што се однесува до конкуренцијата, македонското искуство потврди дека зголемениот број банки автоматски не значи намалување на цената на финансиските услуги. Напротив, во целиот период по независноста банките држеа многу високи каматни маргини. Новите мали недоволно капитализирани банки не можеа да бидат извор на конкурентен притисок, туку зазедоа „free

ride“ став, прифаќајќи ги високите маргини како начин за покривање на нивните високи оперативни трошоци.

Силен елемент на конкуренција би било влегувањето на странски банки или филијали на странски банки во домашниот банкарски систем, кое за разлика од реалниот сектор досега беше заштитено од странската конкуренција. Странските банки би ја подобриле алокацијата на кредитите, а исто така би го трансферирале нивното искуство и деловните техники. Притоа, битно е лиценци да им бидат дадени на солидни странски банки, со што би се минимизирале можностите за финансиски потрес и измами.

Приватизацијата на банките се наоѓа во напредната фаза и може да се претпостави дека ќе биде комплетирана за неколку години. Меѓутоа, сегашна карактеристика на најголемите банки е големиот број (повеќе илјади) акционери, што создава сериозни проблеми во управувањето. Во пост-приватизационата фаза би требало да се стимулира концентрацијата на сопственоста, се разбира на транспарентен и легално заснован начин.

Видови банки

Традиционално македонските банки законски се дефинираат како банки од универзален тип. Во практиката тоа значи дека на нив им е дозволено да се ангажираат и во краткорочни и во долгорочни кредитни операции.

Во развиените земји кои имаат универзални банкарски системи (земјите на континентална Европа, особено Германија), банките обично поседуваат значителни износи на акции во претпријатијата, што им овозможува да ги надгледуваат активностите на нивните менаџери и да влијаат врз нивните одлуки. Тоа создава ефикасен, пазарно базиран механизам за корпоративно управување, што им недостасува на сите транзициони економии, вклучувајќи ја и Република Македонија.

Очигледно е дека македонските банки моментно не можат да ја играат таа улога поради повеќе причини. **Прво**, дури и поголемите банки располагаат со релативно мал капитал. Тоа го прави држењето на големи износи акции ризично, со оглед на тоа што вредноста на македонските акции сигурно ќе биде многу понестабилна отколку вредноста на акциите во развиените земји. **Второ**, и на најдобро екипираните банки им недостасува експер-

тизам и човечки капитал потребен за надгледување и реструктурирање на фирмите. **Трето**, традиционалните банкарски активности им се поинсплатливи на банките, отколку активното ангажирање во фирмите. Со оглед на овие аргументи, сегашниот пруденционен лимит, кој го ограничува вложувањето на банките во акции на други банки и претпријатија на 25% од нивниот капитал, изгледа сосема соодветен.

Фактот дека банките сега не се спремни да бидат активни инвеститори во фирмите не значи дека тие не ќе можат да ја преземат таа функција во иднина. На среден рок, тие изгледаат единствени кандидати (освен инвестиционите фондови, чии шанси се сепак многу помали) кои би можеле да го пополнат вакуумот во корпоративното управување. За да се оствари тоа, би било добро на подобрите банки да им се дозволи, под стриктно контролирани околности, да се здобијат со искуство во реструктурирањето и раководењето со фирмите кои не можат да го отплатат долгот спрема нив. Нивното искуство ќе биде драгоцено тогаш кога ќе се оцени дека банкарскиот систем е доволно созреан и конкурентен за да може да му се дозволи да биде вклучен во сопственоста и корпоративното управување со нефинансиските фирми. Но, поинтензивното ангажирање на македонските банки во инвестиционото банкарство евентуално може да се очекува дури во периодот по 2002 или 2005 година.

IV. Пазар на капитал и небанкарски финансиски институции

Македонските пазари на капитал (за акции и обврзници), на краток па и на среден рок, ќе играат сосема ограничена улога како во финансирањето на инвестициите така и во поглед на наметнувањето финансиска контрола врз претпријатијата. Но, фактот дека пазарите на капитал ќе бидат во сенка на банките, не значи дека нивниот развој треба да биде запоставен или одложен. Емпириските анализи покажуваат дека земјите кои располагаат со подобро развиени пазари на капитал истовремено имаат и подобро развиени банки, додека земјите со послаби пазари на капитал имаат послабо развиени финансиски посредници.

Од друга страна, несомнено е дека во македонската економија постојат длабоки структурни пречки кои го отежнуваат развојот на пазарите на капитал. **Прво**, не постои ликвиден и

конкурентен банкарски сектор, кој е важен институционален елемент на пазарите на капитал. **Второ**, не се исполнети неопходните институционални, легални и регулативни предуслови за нивно ефикасно функционирање. Ефектната берза е отворена во март 1996 година, а допрва претстои донесување на потребната мрежа на закони и прописи, па и придружни институции кои би го стимулирале тргувањето со хартиите од вредност. **Трето**, во Република Македонија, како и во многу транзициони економии, постои тенденција за контрола на претпријатијата од страна на инсајдерите (менадери и работници). Инсајдерите, природно, избегнуваат да ги продаваат своите акции и не водат многу сметка за интересите на надворешните акционери.

Создавање на легална и регулативна инфраструктура

Наспроти овие структурни пречки стои фактот дека во приватизациониот процес е креирана значителна понуда на акции. Според одредени проценки, денес во Република Македонија околу 300 илјади поединци располагаат со акции во приватизираните фирми. За да се искористи долгорочниот потенцијал на овие акции потребно е да се создадат адекватни легални рамки за поддршка на трговијата со хартиите од вредност. Тоа ќе бара усогласување на законските прописи во многу различни области какви што се прописите за финансиските пазари, хартиите од вредност, претпријатијата, банкарството, сопственичките права, даноците, сметководството, итн. Дobar дел од тие законски прописи сè уште не е донесен, а во оние кои се во сила постојат решенија кои се контроверзни од гледна точка на развојот на пазарите на капитал (на пример членот 290 од Законот за трговски друштва, кој го условува преносот на акциите со преносот на управниот орган).

Клучна цел при градењето на легалните и регулативните рамки би требало да биде поттикнувањето на еволуцијата од широко дисперзирана инсајдерска кон концентрирана сопственост. Концентрацијата на сопственоста низ секундарни трансакции претставува неопходен предуслов за да се интензивира пост-приватизационото реструктурирање. Веројатно е дека барем на краток рок, концентрацијата во поголемиот број случаи ќе биде во полза на инсајдерите (пред сè менаџерите). Но, истовремено треба да се овозможи во консолидацијата на сопственоста да учеству-

ваат и надворешните инвеститори, како и да се избегне незадоволството на јавноста од нетранспарентноста на начините со кои ќе се врши концентрацијата на акциите. Постигнувањето на рамнотежа помеѓу овие цели ќе бара донесување на комплексна и детална регулатива, која треба да биде ориентирана кон неколку основни насоки.

Прво, основните права на акционерите треба да бидат заштитени во сите приватизирани претпријатија преку прописите за претпријатијата (пред сè во Законот за трговски друштва), како и преку посебни институционални аранжмани (на пример, дематеријализацијата на хартиите од вредност и создавањето централни регистри во голем број транзициони економии се покажаа многу ефикасни во заштитата на правата на акционерите по извршените масовни приватизации). **Второ**, треба да се дефинира кои претпријатија можат да се сметаат за отворени или јавни компании. Тие не би требало да имаат никакви рестрикции во поглед на преносливоста на акциите, како и да се придржуваат кон меѓународните стандарди во однос на давањето информации за нивното работење. **Трето**, претпријатијата кои перманентно ќе бидат во сопственост на вработените треба да се организираат по углед на сличните претпријатија во развиените земји (на пример, како таканаречените ESOP фирми). Тоа подразбира јасно дефинирани правила за купување и продавање на акциите, начинот на определување на цените, гласањето и максимумот, односно минимумот акции кои можат да ги поседуваат поединците.

Доколку во следните година-две се создаде таква регулативна и легална инфраструктура, таа ќе биде добра основа за пораст на побарувачката, која сега недостасува, а е неопходна за нормален развото на пазарот на акции. На долг рок, развото на пазарот на акции во голема мера ќе зависи од динамиката на економскиот раст, односно од профитабилноста на македонските фирми. Што се однесува до пазарот на обврзници, на него допрва ќе треба да се креираат и страната на понудата и страната на побарувачката. Веројатно е дека државните обврзници ќе бидат значително позастанепени од корпоративните, но за нивно брзо и успешно пласирање ќе биде потребно да се зацврсти финансискиот кредибилитет на државата и да се подобри ликвидноста на банките. Со оглед на тоа, интензивирањето на емисиите на државни долгорочни хартии од вредност може да се очекува во периодот по 2000 година.

Небанкарски финансиски институции

Развојот на небанкарските финансиски институции е тесно поврзан со развојот на пазарите на капитал. Тоа значи дека позабележително ширење на овие институции може да се очекува дури во периодот по 2002 година.

Сегашниот Пензиски фонд, базиран на принципот на тековен прилив и одлив на средства (pay-as-you-go),² не може да ја игра улогата на важен финансиски посредник и покрај тоа што поседува дел од акциите во приватизираните претпријатија. Тој систем се наоѓа во сериозни тешкотии и троши многу поголем дел од бруто домашниот производ (над 12% во 1996 година) отколку во земјите со слично ниво на развиеност.² Но, изгледа дека политички е нереално да се очекува фундаментална реформа на постојниот пензиски систем, бидејќи со тоа би бил погоден голем број луѓе и значително би се ослабела поддршката за економските реформи. Сепак, на долг рок, почнувајќи некаде од 2002 година, реформата на пензискиот систем е неизбежна и тоа во насока на намалување на опфатот на Пензискиот фонд и креирање на капитализирани приватни фондови.

На тој начин, сегашниот Фонд и идните капитализирани фондови, заедно со една или повеќе осигурителни компании, би се трансформирале во значајни финансиски посредници, кои би го стимулирале долгорочното штедење.

Инвестиционите фондови во Република Македонија нема да го имаат она значење и бројност како во транзиционите економии кои спроведоа масовни приватизациони шеми. Тие примарно ќе бидат дизајнирани како конвенционални инвестициони фондови кои ќе ги мобилизираат заштедите на малите инвеститори и ќе овозможат диверзификација на нивните портфолија. Доколку со текот на времето успеат адекватно да се капитализираат, тие би можеле да играат поголема улога во корпоративната контрола и реструктурирањето на претпријатијата.

² Во европските земји-членки на OECD, придонесите за социјално осигурување во просек изнесуваат 11,3% (1992 година). Извор: Revenue Statistics, 1965-93, OECD, Paris, p.75.

4. КОНСОЛИДИРАЊЕ НА ФИСКАЛНИОТ СИСТЕМ

I. Актуелна состојба

По осамостојувањето на Република Македонија спроведени се значајни реформи во даночниот, буџетскиот и пензискиот систем со основна цел тие да се приспособат кон длабоките транзициски трансформации во стопанскиот и општествениот систем, да се постават на порационална основа, да станат поадаптивни и конзистентни со целите на макроекономската и развојната политика и да бидат компатибилни со фискалните системи во развие-ните пазарни економии.

1. Реформата на даночниот систем од 1993 година

• Врз основа на концепцијата за создавање на современ фискален систем, во текот на 1993 година беа спроведени повеќе мерки за усвојување на нови решенија во даночниот систем.

Тогаш, за прв пат се вовеле персонален данок на доход наместо седумте поранешни цедуларни даноци на доход, секој со различни даночни стапки.

За данокот на добивка наместо со даночни стапки диференцирани по стопански гранки и дејности беше утврдена една даночна стапка.

Кај даноците на имот извршени се радикални промени во висината на стапките, а освен тоа арбитражно, административно утврдување на вредноста на имотот како даночна основа е заменето со определување на неговата пазарна вредност.

Од малопродажниот данок на промет на производи и услуги се издвоија, како посебен данок на специфични производи, акцизите, коишто се наплатуваат сходно на превладувачката практика во современите даночни системи на: нафтени деривати, цигари, алкохолни пијалоци, автомобили и кафе.

Пропишана е нова царинска тарифа со снижена средна царинска стапка од 11% и намалена дисперзија на стапките по групи производи и услуги, сообразно со номенклатурата, основните принципи на Светската трговска организација (WTO) и царинската тарифа на Европската унија.

Извршени се технички, стручни и кадровски подготовки за воведување на данокот на додадена вредност (VAT) во 1998/99 година.

Со спроведената реформа актуелниот даночен систем на Република Македонија, во примена од 1994 година, го сочинуваат: персонален данок на доход; данок на добивка; малопродажен данок на промет на производи и услуги; акцизи; царини; даноци на имот; други видови јавни приходи (административни и судски такси, комунални такси и надоместоци и сл.).

• Во исто време, со наведените промени во структурата на даночниот систем, прифатени се и следните основни принципи: за алокативната неутралност на даноците; за проширувањето на даночната база; за порадикално намалување на фискалните бенефиции и стимулации; за снижување на високите маргинални даночни стапки и за поголема едноставност и транспарентност на даноците.

• Освен тоа, во новите даночни прописи е напуштено широкото дисперзирање и диференцирање на даночните стапки кај повеќето видови даноци. Така, персоналниот данок на доход се плаќа според единствена скала од три даночни стапки: 23, 27 и 35%;

Данокот на добивка се плаќа по единствена стапка од 15%.

Малопродажниот данок на промет на производи и услуги, сега се наплатува по две стапки на производите: стандардна или општа стапка од 25% и пониска од 5%. За услугите е пропишана стапка од 13%.

Со новопропишаните стапки за данокот на имот од 0,05% од вредноста на подвижниот и 0,10% на недвижниот имот, наплатно е изменето однесувањето на даночните обврзници кон оваа даночна обврска (евазијата е речиси елиминирана) и отстранети се тешкотиите во неговата наплата. Особено драстична аномалија постоеше во даночниот третман на купопродажните трансакции со недвижен имот, каде што даночната стапка од 20% од вредноста на имотот имаше ограничувачко дејство врз слободниот про-

мет на недвижностите (земјиште, градежни плацеви, куќи и станови). Со новиот закон пропишана е стапка од 3% за прометот на недвижен имот.

• Во реформиранiot даночен систем се напуштени или се крајно стеснети изземањата, олеснувањата и другите даночни бенефиции и стимулации, релативно широко практикувани во поранешниот систем (од економски, социјални и други обсири) норади тоа што даночните стимулации, која инаку се нарекуваат „даночни расходи“, создаваат дисторзивни и супститутивни ефекти врз алокацијата на ресурсите и врз другите односи формирани под дејството на пазарниот механизам.

Одделните стимулации коишто се застапени во новите даночни прописи, освен што се крајно ограничени, тие се определени исклучиво врз критериумска основа и поврзани се главно со развојни цели. Таков е, на пр., случајот кај данокот на добивка со признавањето на забрзаната амортизација кога се во прашање инвестициони вложувања во технолошка и структурна модернизација, потоа ако се работи за инвестирање во неразвиени подрачја или во еколошки зафати, при реинвестирање на добивката и при странски вложувања во домашни претпријатија. Кај малопродажниот данок на промет изземени се од оданочување само неколку основни животни прехранбени продукти (лебот, млекото, маслото за јадење, водата).

2. Промени на придонесиие за социјално осигурување

Придонесите за социјално осигурување – пензиско-инвалидско, здравствено и за вработување, се категорија јавни приходи кои по својот карактер и по ефектите што ги предизвикуваат се изедначуваат со другите фискални приходи, со тоа што тие всушност претставуваат строго наменски даноци. Според нивната димензија и ефекти во современите држави тие се важна компонента на вкупното фискално оптоварување. Во последниве години (1994–1997 година), во нашава земја тие учествуваат со 34–35% во вкупните јавни приходи,³ односно со нив се ангажираат над 15% од бруто домашниот производ.

³ Во земјите членки на OECD на социјалните придонеси во 1994 година отпаѓал 25,9% од вкупните фискални приходи („Bulletin for International Fiscal Documentation“, 1997, No. 7, p. 304).

Поради создадените релативно високи дефицити, особено во Пензискиот фонд, во текот на 1992–1994 година беше зголемена висината на сџајкиите кај придонесиие за пензиско осигурување од 18% на 20%, а кај придонесиие за вработување од 0,8% на 1,5%. Овие покачувања на стапките овозможуваат определен пораст на приходите во соодветните фондови, но не во мера да се покријат целосно финансиските дефицити во социјалното осигурување.

Заедно со придонесиие за здравствено осигурување, којшто се најлашува по сџајка од 8,6%, итришк придонеси за социјално осигурување формираат аґрегатиона сџајка од 30,1%, со која релативно високо се оптоваруваат платите на вработените и претставува значаен трошок во работењето на стопанските и другите субјекти, со негативен одраз врз побарувачката на работната сила, вработувањето и развојот.

3. Реформа на буџетскиот систем

Паралелно со реформата на даночниот систем во Република Македонија се извршени значајни промени и во буџетскиот систем. Донесен е нов Закон за буџетиие кој е во иримена од 1994 година.

Со него е редефиниран целиот буџетски процес, од подготвувањето до донесувањето и извршувањето на буџетот.

Воведена е нова номенклатура на приходите и расходите согласно со интернационалните стандарди и класификации.

Во новиот буџетски систем доследно е спроведен принципот на буџетското единство (буџетски интегритет). Бројни вонбуџетски фондови и други автономни субјекти на јавниот сектор се укинати или вклучени во Буџетот. Пропишано е буџетите на единиците на локалната самоуправа и буџетите на фондовите за социјално осигурување да бидат усогласувани со Министерството за финансии пред нивното донесување.

Експлицитно е нагласена потребата од конзистентност на годишните буџети со целите на макроекономската политика и со клучните макроекономски варијабли за односната година.

Во Законот за буџетите е застапен принципот на исклучива сувереност на централната власт да воведува (пропишува) јавни приходи и нив да ги распределува помеѓу Републичкиот и локалните буџети. Затоа во Законот за буџетите се таксативно набро-

ени даноците и другите јавни приходи што му припаѓаат на Републичкиот буџет, а тоа се всушност сите видови даноци со исклучок на даноците на имот и комуналните такси, кои се определени како изворни фискални приходи на буџетите на локалните самоуправни единици. Законот предвидува од Буџетот на Републиката да им се обезбедуваат дополнителни средства (дотации) на локалните единици заради пополнување на недостигот на нивни сопствени приходи за вршење на стандардните јавни функции на локално ниво.

За финансирање на буџетскиот дефицит Законот предвидува Владата да може да се задолжува кај правни и физички лица во земјата и странство. Меѓутоа, единиците на локалната самоуправа и фондовите за социјално осигурување можат да земаат заеми само од Буџетот на Републиката за покривање на нивните буџетски дефицити.

Во Законот посебно е пропишано секоја година со буџетот да се утврдува висината до која може да се задолжува Републиката за финансирање на дефицитот и лимитот до кој може да се зголемува вкупниот јавен долг на државата. Министерството за финансии е посебно обврзано да води комплетна евиденција за јавниот долг.

За контрола на користењето и трошењето на приходите Законот го обврзува Собранието на Република Македонија да формира независна служба и да ги определи нејзините овластувања и задачи.

Според сите овие определби новиот Закон за буџетите, во примена од 1994 година, претставува солидна нормативна рамка за современо уредување на буџетскиот систем и за приспособување на буџетската политика кон макроекономските и развојни цели.

II. Претстојни промени

Довршување на реформите за современ и ефикасен фискален систем

Имајќи ги предвид изнесените состојби во фискалниот сектор, правците на неговото приспособување во претстојниот пе-

риод (посебно до 2002 година) би требало да бидат детерминирани од следниве основни определби:

- довршување на реформите во врска со правната, институционалната и структурната модернизација на фискалниот систем во компатибилност со превладувачките современи решенија во земјите со развиени пазарни односи;
- рационализирање на структурата и намалување на обемот на јавната потрошувачка во рамките на буџетот и на фондовите за социјалното осигурување;
- намалување на вкупното фискално оптоварување на бруто домашниот производ (БДП), цврсто насочување и координирање на фискалната политика со клучните економски приоритети, во прв ред со одржувањето на макроекономската стабилност и со остварувањето на траен раст и модернизација на стопанството;
- унапредување на компетентноста и ефикасноста на фискалната администрација во наплатата на јавните приходи и сузбивањето на евазијата;
- воспоставување на ефикасна контрола на извршувањето на буџетските и другите јавни расходи; и
- воведување и зајакнување на системот на трезорски операции на буџетот.

Подетална елаборација на некои од овие поважни определби е изнесена во наредните страници.

1. Довршување на даночната реформа

Како што беше веќе споменато, даночниот систем на Република Македонија, воведен во 1994 година на база на делумно спроведените реформи, во определена мера се доближи до превладувачкиот модел на даночните системи во земјите со развиена пазарна економија. Меѓутоа, таа реформа не го доведе до крај осовременувањето на системот. Се задржаа повеќе решенија кои отстапуваат од концептот за интегрална модернизација на системот. Со довршувањето на даночната реформа, кое може да се очекува во наредните една до две години (1998-1999), нужно е да бидат опфатени особено следните суштински промени:

- **Воведувањето на данок на доход на корпорациите, наместо постојниот данок на добивка.** Даночни обврзници на данокот на корпорациите ќе бидат т.н. друштва на капитал, какви што се акционерските друштва (во вид на корпорации, компании и сл.) и јавните претпријатија.

За разлика од ваквото решение, обврзници на постојниот данок на добивка се не само правните лица организирани како друштва на капитал, туку сите физички и правни лица кои вршат стопанска или професионална дејност од која остваруваат добивка.

- **Издначувања на персоналниот данок на доход во сите негови основни елементи со персоналниот данок каков што е во примена во современите развиени даночни системи.** Според оваа промена обврзници на персоналниот данок на доход ќе станат сите сопственици на некорпоративски претпријатија и фирми, независно од нивниот конкретен правен статус, организациски облик и големина.

Во даночната основица на персоналниот данок ќе бидат опфатени сите видови приходи што ги остварува еден даночен обврзник: плати и др., примања од работен однос, пензии и инвалиднини, приходи од земјоделска дејност, приходи од стопанска и професионална дејност, приходи од имоти и имотни права и други видови приходи, како на пр. приходи од капитал (дивиденди, камати), од капитални добивки, добивки од игри на среќа и сл.

- **Воведување на данокот на додадена вредност (VAT) наместо сегашниот малопродажен данок на производи и услуги.** Определено приближување кон VAT системот на постојниот данок на промет е извршено со порано споменатото редуцирање на бројот и на висината на даночните стапки, како и со широкиот опфат на производите и на услугите со оданочувањето, со поефикасниот режим на оданочувањето на производите и услугите при увозот и сл.

Во рамките на Министерството за финансии веќе е подготвен текстот на идниот Закон на данокот на додадена вредност, заснован врз искуството на повеќе западноевропски земји и сообразен во голем степен со препораките на Европската унија. Се врши едукација на даночниот кадар и едновремено се довршуваат подготовките за целосно техничко и кадровско комплетирање на информатичката база за успешна примена на данокот.

2. Довршување на реформите во социјалното осигурување

Имајќи ги предвид состојбите во секторот на социјалното осигурување, нужни се мерки за потрајно средување на финансирањето, на правата на осигурениците и на другите отворени прашања во трите сегменти на социјалното осигурување – пензиско-инвалидското, здравственото и за вработување.

- Со оглед на висината на агрегатното оптоварување на бруто домашниот производ со трите придонеси за социјалното осигурување кое изнесува над 15%, би требало да се очекува овие фискални приходи да се доведат на ниво од околу 12% од бруто домашниот производ.

Со подобрувањето на економската состојба во нашата земја и на животниот стандард на населението ќе се создаваат поповолни можности за прифаќање на комбиниран систем на социјалното осигурување: еден во јавниот сектор, како задолжителен и еден во приватниот – за определени ризици, како доброволен.

- Во современите системи придонесите за задолжителното социјално осигурување се наплатуваат од два извори: од бруто платата на вработените, што паѓа на товар на вработените, и од вкупниот износ на исплатените бруто плати, што го товари претпријатието и се признава како трошок на работењето. Во практиката на западните земји стапката на придонесот што го оптоварува претпријатието е по правило повисока од стапката што ги оптоварува работниците. Во 1992 година околу 1/3 од вкупните средства за социјалното осигурување се остварени на товар на платите на вработените, а 2/3 на товар на работодавачите.

- Во сегашниот систем во нашата земја вкупниот фискален товар што се надградува на бруто платата на еден работник, од персоналниот данок на доход (стапки 23, 27 и 35%) и од збирната стапка на социјалните придонеси (од 30,1%) достигнува 42,8%, а во однос на нето платата на еден работник овие фискални обврски се качуваат и до 75%. Тоа, како што порано беше нагласено, има негативен одраз врз вработувањето, трошоците на работа и конкурентноста.

3. Сnižување на фискалното оптоварување

Вкупните изворни фискални приходи што се остваруваат од сите видови даноци и од придонесите за социјалното осигурување

ње формираат глобално оптоварување на бруто домашниот производ во последниве две години (1996–1997) од 42,8%. Од нив 27–28% отпаѓаат на даноците за финализирање на Републичкиот и на општинските буџети, а над 15% на придонесите за финансирање на трите фондови на социјално осигурување (види Анекс). Ваквото агрегатно ниво на вкупните фискални приходи е повисоко од просечното оптоварување во европските земји-членки на OECD, кое во 1994 година изнесуваше 40,8%, а на членките на Европската унија 42,5% од GDP.⁴

Инаку, фискалноото оптоварување по одделни евројски земји-членки на OECD значително се разликува. Така, во Скандинавските земји и во Данска и Холандија тоа се движи меѓу 46% и 50% од бруто домашниот производ, во Франција, Германија, Италија, Грција, Австрија и Белгија од 40% до 45%, додека фискално оптоварување под 40% бележат Велика Британија, Ирска, Исланд, Шпанија и Португалија. Турција има најниско фискално оптоварување (23,1% – 1992) меѓу членките на OECD. Според овие компарации Република Македонија се сместува некаде во втората група (види Анекс).

Глобалната споредба на структурата на фискалното оптоварување на бруто домашниот производ меѓу Република Македонија и европските земји-членки на OECD ја дава следнава слика:

Табела 2

Фискално оптоварување на бруто домашниот производ

(во %)

*	Даноци	Придонеси за социјално осигурување	Вкупно
	1	2	3
Европски членки, на OECD (1992)	29,2	11,3	40,5
Република Македонија (1996)	27,6	15,2	42,8

⁴ Ken Messere, „OECD Tax Developments in the 1990s“, p. 303; Bulletin for International Fiscal Documentation, No. 7, 1997.

Во некои земји во транзиција во 1995 година вкупното фискално оптоварување изнесувало: 27% во Руската Федерација; 43,7% во Белорусија; 42,8% во Украина; 36,9% во Естонија; 50,4% во Чешката Република; 50,3% во Унгарија; 46,7% во Полска; 47,3% во Словачката Република.⁵

• Поблиски компаративни анализи на дистрибуцијата на фискалниот товар по одделни видови даноци покажуваат дека приходите што се остваруваат од персоналниот данок на доход и од данокот на добивка, во нашата земја се за 40 до 50% пониски од оние што се реализираат во земјите-членки на OECD. Така, во нашата земја во 1995 и 1996 година приходите од споменатите два данока изнесуваат 7,6% од бруто домашниот производ, а во OECD тие достигнуваат до 13,8% (податоци за 1992 година). Тоа, меѓу другото, објективно се должи на познатите тешкотии во овој период во македонското стопанство, на високиот пораст на невработеноста, на реалното намалување на платите и пензиите и на животниот стандард, што објективно ја снижува фискалната база за овие два вида даноци. Меѓутоа, резултатите секако би биле осетно подобри при повисока ефикасност на даночната администрација во наплатата на даноците и во сузбивањето на евазијата.

За разлика од ефектите на директните даноци (персоналниот данок и данокот на добивка), со оданочувањето на потрошувачката преку данокот на промет на производи и услуги, акцизите и царините, во нашата земја се остваруваат приходи во износ од 17,9% од БДП, спрема 12,9% во европските земји на OECD. Овие разлики се посебно изразени кај акцизите и царините.

Напред наведените односи во дистрибуцијата на фискалното оптоварување по одделни видови фискални приходи поблиску го илустрира табелата 3.

Врз основа на напред наведените анализи и компарации може да се оцени дека во рамките на претстојните фискални реформи е потребно, и реално можно, да се изврши прераспределба на националниот доход во полза на економскиот раст, со намалување на фискалното оптоварување на бруто домашниот производ на среден рок од сегашните 42,70% (1997 г.) на околу 40% (2002 година). Оптоварувањето би требало натаму да се спушти од 40% на 36 до 37% до 2020 година.

⁵ Извор: IMF, „Fiscal Policy Management for Economies in Transition“, Fiscal Affairs Department, June 1996, Table 3a.

Табела 3

Структура на изворните фискални приходи

(во % од бруто домашниот производ,
БДП над вкупните фискални приходи)

Видови фискални приходи	Европски членки на OECD		Република Македонија					
	Од БДП	Од вкуп. фискални приходи	Од бруто домашен производ			Од вкупните фискални приходи		
			1992	1995	1996	1997	1995	1996
1. Персонален данок на доход*	11,4	27,8	6,4	6,2	5,9	14,3	14,5	13,8
2. Данок на добивка	2,4	5,8	1,3	1,4	1,5	2,9	3,2	3,5
3. Даноци на производи и услуги**	12,9	31,9	5,5	5,9	5,9	12,3	13,9	13,8
4. Акцизи	(4,8)	(11,9)	8,0	7,5	7,2	17,8	17,6	16,9
5. Царини	-	-	4,7	4,5	4,5	10,6	10,5	10,5
6. Други даночни и неданочни приходи	2,5	6,6	3,3	2,1	2,0	7,4	5,0	4,7
I ВКУПНО ДАНОЦИ	29,2	72,1	29,2	27,6	27,0	65,3	64,7	63,2
II ВК. ПРИДОНЕСИ ЗА СОЦ. ОСИГ.	11,3	27,4	15,6	15,2	15,7	34,7	35,3	36,8
III ВК. ДАНОЦИ И ПРИД.	40,5	99,5	44,8	42,8	42,7	100,0	100,0	100,0

Извор: * За OECD – „Revenue Statistics“, 1965–93, Paris, OECD, pp. 72/75.

За Р. Македонија – податоци од Министерството за финансии (завршна сметка и буџет).

** Во податоците за OECD – даноците на производи и услуги (под точка 3 – 12,9 и 31,9%), содржани се вкупно приходите од VAT, акцизи и царини.

При едновременно адекватно редуцирање на јавната потрошувачка, фискалниот сектор би ослободил за продуктивна употреба додатни ресурси во висина од 2,5 до 3 процентни поени на среден рок, а уште натамошни 3 процентни поени на долг рок (до 2020 година) од бруто домашниот производ. Напоменуваме дека ниво на фискално оптоварување под 40% имаат половината од вкупниот број земји-членки на OECD (види Анекс).

4. Приспособување и рационализација на јавната потрошувачка

Вкупниот нето износ на јавната потрошувачка во Република Македонија во текот на 1996–1997 година се движи на ниво од околу 45% од БДП, со тенденција на намалување. Буџетот, како главен носител на јавната потрошувачка, ангажира близу 2/3 од вкупните јавни расходи, а на фондовите за социјално осигурување, како втор голем учесник во јавната потрошувачка, отпаѓа околу 1/3 од вкупните јавни расходи (види Анекс).

Во споредба со пропорциите на овие два сегмента на јавната потрошувачка во развиените европски земји, и исто така во земјите во транзиција,⁶ може да се заклучи дека глобалното ниво на јавната потрошувачка во нашата земја не спаѓа меѓу умерените и дека има основа да се оствари неговото намалување до 40% од бруто домашниот производ.

Буџетската потрошувачка во последниве три години се формира на ниво од 29–30% од бруто домашниот производ. Имајќи ги предвид карактерот и структурата на буџетските расходи и компарациите со европските земји, нивото од околу 28% од бруто домашниот производ би можело да се прифати како горна линија на консолидацијата на буџетската потрошувачка во нашата земја, на среден рок.

Со сведување и на вкупните расходи на фондовите за социјално осигурување од сегашните 15–16% на околу 12% од бруто домашниот производ, глобалното ангажирање на бруто домашниот производ за финансирање на агрегатната јавна потрошувачка би можело на среден рок да се нормализира на околу 40%.

⁶ Според податоците за одделни земји-членки на OECD вкупните расходи на централната власт во однос на GDP изнесувале: Грција (1993) – 43%, Португалија (1992) – 48%, Ирска (1992) – 42%, Данска (1994) – 44%, Шпанија (1992) – 36%, Германија (1991) – 32,51%. При користењето на овие податоци треба да се има предвид степенот на фискалната децентрализација и самостојноста на финансирањето на субцентралните власти (Германија и Шпанија).

Извор: Government Finance Statistics, Yearbook 1995, IMF, Washington, p. 92/93.

Димензијата на вкупните јавни расходи во одделни земји во транзиција изнесувала (во однос на БДП): Словенија 45% (1996); Хрватска 48% (1997); Словачка 46% (1996); Полска 47,5% (1995); Унгарија 50,5% (1996); Чешка 45% (1996); Бугарија 41,7%.

Извор: European Bank for Reconstruction and Development; Transition Report Update, April 1997.

Вакво сообразување на јавната потрошувачка во споменатите два сегменти – буџетскиот и социјалното осигурување, е можно да се оствари врз основа на утврдена програма со определена динамика и структура на промените.

Индикативна е и компаративната слика за одделни функционални и економски категории буџетски расходи, подготвена за осум одбрани земји во развој: Бангладеш, Чиле, Гана, Индија, Мексико, Мароко, Сенегал и Тајланд, од една страна, и Република Македонија, од друга.

Податоците покажуваат дека во *расходиите за образование* нашата земја заостајува зад просекот на напред споменатите држави и одделно зад секоја од нив, освен зад Бангладеш и Чиле. Од друга страна, *износот за плати* во споредуваните земји во просек изнесува 28% од вкупните расходи, додека во нашиот буџет оваа категорија расходи апсорбира речиси 1/3 од вкупната буџетска потрошувачка (32,5% во 1996, и 34,2% во 1997 година), што го открива проблемот на превработеноста во државната администрација на нашата земја.

Исто така, поради негативните последици што го придружуваат процесот на транзиција во социјалната сфера, учеството на *расходиите за социјални и други слични трансфери* во нашиот буџет е повисоко во споредба со наведените земји во развој, со исклучок на Чиле, Мексико и Индија.

Нагласено понизок е делот на буџетските *расходи за капитални вложувања и капитални трансфери*, што одговара на познатиот начелен став за максимална дебуџетизација на оваа категорија расходи во нашиот систем, како и со оглед на сегашните остри буџетски ограничувања.

Поцелосна информација за овие односи се гледа од табела 4.

Буџетските расходи на нашата земја сè уште немаат една искристализирана композиција на потрајна и рационална основа поради неколку специфични објективни причини.

• Тоа особено се однесува на категоријата расходи настанати во врска со транзициските процеси кои во овие години имаат значајно влијание врз структурата и големината на буџетската потрошувачка. Такви расходи се трансферите за санација на бан-

ките, за отплатата на странските кредити преземени од комерцијалните банки, за плаќањето на обврските по основ на замрзнатите девизни штедни влогови на граѓаните, за надоместот на отпуштените работници поради реструктурирање на група поголеми претпријатија и особено за зголемувањето на трансферите за социјално загрозените лица поради осиромашувањето на широки слоеви на населението и др. За овие и слични намени се ангажираат близу 25% од вкупните расходи на Републичкиот буџет во текот на последниве години (1994–1997).

Табела 4

Одбрани функционални и економски категории расходи

(учество во вкупните јавни расходи)

И. Функционални расходи	Одбрани земји	Македонија
Образование	20,7%	17,0%
Здравство	5,8%	7,9%
Одбрана	11,2%	9,1%
II. Економски расходи		
Плати	28,0%	32,4%
Стоки и други услуги	15,7%	14,6%
Субвенции и други трансфери	28,4%	31,1%
Капитални расходи и капитални трансфери	28,6%	6,5%

Колоната одбрани земји, како што е напред споменато, се однесува на просекот за споменатите осум земји во развој.

Извор: The Composition of Fiscal Adjustment and Growth: Lessons from Fiscal Reforms in Eight Economies, IMF, Washington D. C., March 1997, p. 52/53.

Треба да се очекува некои од овие расходи во наредните години да се намалат, иако значителен дел од нив ќе го оптоварува Републичкиот буџет во подолг период, посебно отплатата на странските заеми и социјалните трансфери.

- Одделно треба да се споменат трансферите во полза на фондовите за пензиско осигурување и за вработување, потоа исплатата на детскиот додаток и сл., кои заедно досегаат до над 8% од вкупните расходи на Републичкиот буџет. Овие буџетски издатоци постепено ќе бидат редуцирани како резултат на реформите кои се веќе во постапка за уредување на пензискиот систем и за регулирање на системот на работните односи.

- Посебно место има категоријата јавни расходи за одбрана, потоа оние за комплетирање на мрежата дипломатско-конзуларни претставништва, на царинската служба, на судовите и на управата за јавни приходи, кои се уште во фаза на доконституирање и кадровско и материјално опремување. Издатоците за одбрана апсорбираат околу 9% од буџетските расходи на Републиката (1997 г.), односно тие изнесуваат околу 2,5% од бруто домашниот производ, што според вообичаените стандарди за оваа категорија расходи ги квалификуваат како релативно умерени,⁷ со оглед на тоа што сè уште се врши иницијално организирање и опремување на македонската војска. Во претходниот период расходите за одбрана беа целосно финансирани од централниот буџет на поранешна Југославија.

- Една група буџетски расходи, којашто опфаќа важни сектори на јавните функции, е сериозно стеснета во финансирањето поради досегашните глобални ограничувања на буџетската потрошувачка, објективно наложени со влошената економска состојба на земјата и со стабилизационите мерки на макроекономската политика. Станува збор за расходите за образование, наука и култура, како расходи на инвестирање во човечкиот фактор. На нив од вкупните буџетски расходи отпаѓа околу 20% (од кои само за образование 27,0%) или 6,5% од БДП.

- Подобрувањето на ефикасноста на целата сфера на јавните служби претставува една од важните цели на програмата за унапредување на структурата и на квалитетот на буџетската потрошувачка.

⁷ Во годините 1991-95 воените расходи во однос на GDP изнесувале во просек за индустриските земји 2,7%; за земјите во развој - 3,0%; за земјите во транзиција - 4,1%.

Извор: Sanjeev Gupta u.o., „Worldwide Military Spending“, IMF W/P, June 1996.

Во координација со мерките на монетарната политика во спроведувањето на стабилизационата програма, клучна улога одигра рестриктивната фискална политика, одржувањето под контрола на глобалната димензија на јавната потрошувачка, нејзиното постепено намалување и замрзнувањето на платите на вработените во јавните служби. Но тоа фактички се пролонгира цели пет години, што секако има негативен одраз врз селекцијата и мотивираноста на кадарот. Затоа, во мерките за рационализирање на државната администрација и за подигање на нејзината професионална компетентност и ефикасност стои отворен проблемот за корекција на нивото на наградувањето на вработените во јавните служби, како и за поизразено диференцирање на нивните плати, паралелно со сведувањето на бројот на вработените на пониско ниво.

5. Буџетски дефицити

Посебно значење во фискалната политика има проблемот на буџетските дефицити. Како што порано беше наведено, Законот за буџетите не ја исклучува можноста во годишните буџети да биде искажан дефицит, за чие финансирање Законот упатува на задолжување во земјата и/или странство. Притоа, позитивно е што во Законот не е допуштена можност за директно инфлаторно финансирање на дефицитот со задолжување кај Централната банка и покривање на дефицитот со монетарна емисија.

Како што се гледа од табелата 5 дефицитите во буџетите на Републиката за 1995, 1996 и 1997 година се покриени во целост со задолжување во странство.

Овие податоците покажуваат дека:

- Во трите прикажани години, буџетската нерамнотежа нема загрижувачка димензија. Дефицитите изнесуваат во 1995 -1,25%, во 1996 -2,06% и во 1997 година -1,88% од БДП (што е под Мاستрихтскиот параметар од 3%).

- Во овие години дефицитите се финансирани од средствата на заемите добиени од ММФ и Меѓународната банка.

Со оглед на големината на буџетските дефицити нивното финансирање би можело да се обезбеди од редовните фискални приходи и тоа, главно, со зголемување на ефикасноста во наплата на даноците, без покачување на даночните стапки на постој-

ните даноци. Тоа всушност значи можност за елиминирање на дефицитот на среден рок (2002 година), со ефектите од претстојните фискални реформи и мерките за редуцирање на буџетските расходи.

Табела 5

Буџетски дефицити⁸

(во милиони денари)

I. Буџет на Републиката	1995	1996	1997
1. Изворни приходи	49.400	43.315	41.520
2. Вкупни расходи	51.200	46.364	44.454
3. (2-1) Дефицит	1.800	3.049	2.934
4. Дефицитот во % од БДП	1,25%	2,06%	1,88%
II. Финансирање на дефицитот	1995	1996	1997
1. Задолжување во странство	1.800	3.049	2.934
2. Задолжување во земјата	-	-	-
3. (1+2) Вкупно	1.800	3.049	2.934

Извор: Завршните сметки за 1995 и 1996 и буџетот за 1997 година.

И покрај тоа што не се доведува во прашање ориентацијата за надминување на проблемот на буџетскиот дефицит треба да се има предвид релевантноста на некои отворени прашања во таа сфера. Така на пр., на решение чека *ојилајата на „замрзнатиите девизни заштеди на граѓаниите“* што за буџетот ќе значи додатна обврска за одреден број години. Потоа, претстои донесување на Законот за *денационализација на имотиите национализирани во преходниот период*, што исто така ќе создаде нови обврски за буџетот (според првите проценки приближно колку и сервисирањето на „замрзнатото“ штедење на граѓаните).

⁸ Земјите во транзиција речиси без исклучок бележат пониски или позначајни дефицити во своето буџетско финансирање. Така на пр. дефицитот на Бугарија во % од GDP изнесувал во 1995 и 1996 година = -5,7% и -8% - респективно, Албанија = -7,4 и -12,3%, Романија = -2,8 и -5,4%; Унгарија = -6,5 и -3,5%; Хрватска = -0,9 и -0,5%; Словенија = -0,03 и -0,6%; Полска = -3,5%; Украина = -4,9 и -4,5%; Руската Федерација = -4,9 и -7,7%.

Извор: „Transition Report Update“, European Bank for Reconstruction and Development, April 1997, p. 35/59.

Реално е да се очекува определено зголемување на трансферите од Републичкиот буџет за *финансирање на локалните буџети*, пред сè поради трикратното зголемување на бројот на локалните самоуправни ентитети (од 34 на 123) почнувајќи од 1997 година и стеснетите извори со кои тие сега располагаат. Финансирањето на локалните единици и инаку заслужува потемелно разгледување во рамките на мерките за консолидирање на буџетската потрошувачка, и тоа од концепциски аспект, поради постојната висока централизација во поделбата на надлежностите и на фискалните извори меѓу републичките власти и локалната самоуправа. Да потсетиме овде дека вкупните расходи на локалните буџети изнесуваат околу 0,5% од бруто домашниот производ, односно 1,8% од вкупните буџетски расходи на Републиката.

Кон сите овие прашања треба да се додаде и прикривањето на дефицитот со практиката во текот на извршувањето на буџетот да се создаваат *заосиганати, неизмирени плаќања на шовар на буџетот*. Во 1995 година поради послабата наплата на приходите извршено е линеарно смалување на буџетските расходи со генерален ребаланс на буџетот, а во 1996 година тоа се постигна со фактичко намалено ефективно финансирање на утврдените буџетски расходи и неизмирена обврска на буџетот.

• Ова посебно ја актуализира и потребата од воведување на трезорски систем во извршувањето на Републичкиот буџет, наедно со воспоставување на внатрешен пазар на државни хартии од вредност и градење на практика на небанкарско финансирање. Трезорските операции би ја подигнале ефикасноста и флексибилноста на извршувањето на буџетот, особено во однос на редовноста на исплатата на платите, пензиите, добавувачите и сл., кои сега зависат од осцилациите во тековниот прилив на буџетските приходи.

5. ЕКСПАНЗИЈА НА НАДВОРЕШНАТА ТРГОВИЈА И ОДРЖЛИВА ПЛАТНОБИЛАНСНА ПОЗИЦИЈА

I. Надворешнотрговска размена

Природните карактеристики на Република Македонија како мала земја лоцирана на крстопатот меѓу западните и источните сообраќајни коридори, детерминираат пејзиниот економски опстанок и развој да бидат условени од степенот на отвореност и нивото на економска соработка со светот. Од тие причини, логично е стратегијата за економски развој на Република Македонија да се базира на нето извозот како генератор на развојот.

Ориентацијата на Македонија кон извозно базиран развој, како и успехот на таа стратегија се детерминирани од фактори од интерна и екстерна природа. Меѓу интерните фактори кои детерминираат економскиот развој на Република Македонија да се ориентира на нето извозот, се следните: а) потребата да се редуцира тековната потрошувачка во услови на ниско домашно штедење; б) како резултат на реструктурирањето на претпријатијата и зголемувањето на инвестиционата активност, во следниот период се очекува пораст на производството и промена на стопанската структура во правец на зголемување на учеството на разменливи стоки и услуги (tradable goods and services) во однос на неразменливите стоки и услуги (non tradable goods and services); и в) поволните институционални решенија со кои се создадени предуслови за динамизација на трговијата со странство, при што најзначајни се: високиот степен на либерализација на надворешнотрговскиот режим и реформите во царинската регулатива. Така, над 97% од стоките на страната на извозот и над 98% на страната на увозот се под режим на слободен извоз/увоз. Покрај тоа, постои целосна конвертибилност во плаќањата/наплатите кон/од странство врз основа на тековни трансакции, а единствено под ограничување се капиталните трансакции во платниот биланс. Истовремено, донесена е нова Царинска тарифа со која просечната царинска стапка е намалена на 10,1%, а царинската номен-

клатура е хармонизирана и усогласена со меѓународните стандарди и принципи на Светската трговска организација и Царинската тарифа на Европската унија.

Успехот на извозно ориентираната стратегија ќе зависи и од екстерните фактори на влијание, меѓу кои најзначајни се: а) економскиот циклус во кој се наоѓа светското стопанство, од што ќе зависи побарувачката за македонски стоки; б) брзината во разрешувањето на економската и политичката криза во земјите од поблискиот регион. Притоа, заради опадната куповна моќ на населението во овие земји, се очекува во првите неколку години да дојде до намалување на размената со нив за сметка на интензификација на размената со земјите од поширокото опкружување (Европската унија, Вишеградската четворка), како и со Грција и Турција. По стабилизирањето на политичката ситуација во земјите од поблиското опкружување, како и постигнувањето на здрав економски раст на нивните стопанства, би се обновило нивото на размена на стоки и услуги со нив, односно овие земји повторно би станале исклучително значајни трговски партнери на Република Македонија; и в) динамиката со која ќе се одвива интегрирањето на Република Македонија во меѓународните економски и трговски групации, институции и организации, пред сè во Европската унија, OECD, Светската трговска организација и сл.

Табела 6

Извоз и увоз на стоки во периодот 1992–1996 година
(во милиони САД долари)

	1992	1993	1994	1995	1996
Извоз на стоки ФОБ	1.199	1.055	1.086	1.205	1.147
Увоз на стоки ФОБ	1.206	1.012	1.271	1.425	1.464
Биланс на трговска размена	-7	43	-185	-220	-317
Биланс на услуги, нето	-42	-154	-155	-200	-155
Салдо на тековниот биланс	-91	15	-161	-221	-288

Извор: Билтени на НБРМ, различни изданија.

Стопанската структура на Република Македонија е создавана во услови кога Македонија беше федерална единица на СФР

Југославија, во која нејзините развојни приоритети беа маргинализирани и подредени на потребите на пошироката заедница. Неповолната наследена структура на стопанството во изминатите неколку години дополнително е влошена, како последица на застарувањето на производствената технологија и неможноста за нејзино обновување и модернизација заради ниските инвестициони можности. Ваквата производна структура претставува ограничувачки фактор во однос на извозниот потенцијал на македонското стопанство. Тоа е и причина структурата на стоките кои се разменуваат со странство од аспект на нивната намена да биде мошне неповолна, со доминација на репродукциони материјали, како кај извозот така и кај увозот. Поконкретно, учеството е следно: кај извозот репродукционите материјали учествуваат со 51,5% во вкупниот извоз, значајно е и учеството на стоките за потрошувачка (45,6%), додека на средствата за работа отпаѓаат само 2,9%.⁹ Слична е структурата и на страната на увозот, каде доминираат репродукционите материјали (со 60,8%), стоките за потрошувачка сочинуваат 27,4% од вкупниот увоз, додека на средствата за работа отпаѓаат 11,0% од увозот.

Во следниот период, имајќи предвид дека новите технологии овозможуваат намалување на употребата на материјали и големо вградување на знаење во производите, целта треба да биде намалување на количината на материјал за репродукција, и на страната на извозот и на страната на увозот. Нивното учество би требало да се сведе на една третина до една четвртина од вкупниот промет. Меѓутоа, имајќи предвид дека Република Македонија е технолошки инфериорна во однос на земјите од Западна Европа, кон кои заради кризата во поблиското опкружување ќе биде насочен најголем дел од надворешната трговија во првите неколку години, придонесот на технолошкиот прогрес за структурна трансформација на извозот и увозот може да се очекува да дојде до израз само на среден и долг рок.

Извозот и увозот според степенот на обработка на стоките треба, исто така, во наредниот период да претрпи измени. Имено, во рамките на извозот неопходно е во иднина да се зголеми учеството на стоките што влегуваат во групите со висока преработка и што содржат повеќе предметен труд во себе. Увозната структура треба да се менува на начин што во иднина би се сма-

⁹ Разликата до 100% отпаѓа на неопределени стоки.

лувало превисокото учество на производите со висок степен на преработка, а би се зголемуvalo учеството на увозот на необработени производи и производи со обична преработка.

Меѓународниот пазар посветува посебно внимание на квалитетот и стандардизацијата на производите. Квалитетот на стоките што стекнуваат виза да циркулираат на светскиот пазар е пропишан со посебни меѓународни норми и стандарди (ISO 9000). Во најголем број индустриски развиени земји, чии пазари се примарна цел на македонските извозни претпријатија, неисполнувањето на критериумите за квалитет на стоката претставува посредна мерка на забрана на увоз. Македонските стоки, во најголем број случаи, не ги исполнуваат критериумите на ISO 9000, што се должи пред сè на застарената производна технологија, но и на непостоењето на институционални решенија за регулирање на стандардизацијата на производите.

Елиминирањето на овие недостатоци подразбира во иднина да се напушти филозофијата на дуален квалитет на стоките, а производителите да се насочат кон производство со врвен, стандардизиран квалитет, независно за кои пазари се наменети производите. Однесувањето на производителите во оваа насока може да се промени за релативно кратко време, но вградувањето на нова производна опрема и технологија што гарантира таков квалитет ќе бара повеќе време и средства, што е посебен проблем имајќи ја предвид ниската акумулативна способност на стопанските претпријатија.

Покрај овие мерки, прераснувањето на Република Македонија во извозно-експанзивна земја се очекува да биде овозможено и поттикнато преку следните институционални решенија и мерки на економската политика: основање на банка за кредитирање на извозните активности и за давање на гаранции; заокружување на институционалната рамка што е неопходна за динамизација на извозот (формирање на институција за мерки и племенити метали, за заштита на интелектуалната и индустриската сопственост, атести за квалитет, итн.); подобрување на техниките на пазарна конкуренција преку формирање на информациона центри, вклучување во меѓународните развојни програми и проекти, и организирана стратегија за промоција на извозот и за пристап на странските пазари; развој на телекомуникациите и инфраструктурната мрежа, итн.

Акцелерацијата на извозот имплицира одржување и зголемување на ценовната конкурентност спрема странство. Зголемувањето на конкурентската способност на извозниот сектор првенствено се очекува да се постигне на микро план, преку побрз пораст на продуктивноста на трудот во однос на порастот на платите, што би резултирало во намалување на трошоците на работната сила по единица производ. На макро план, во следните пет години се смета дека Република Македонија и натаму ќе претставува неоптимална парична зона со земјите-членки на Европската унија, што остава можност за истовремено користење на девизниот курс како инструмент за профилирање на ценовната конкурентност спрема странство и за платнобилансно прилагодување. Меѓутоа, употребата на девизниот курс за одржување на ценовната конкурентност спрема странство во овој период ќе биде ограничена, бидејќи тој ќе продолжи истовремено да ја игра улогата на основно номинално сидро во економијата.

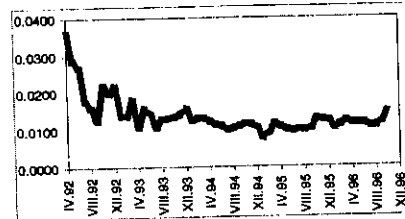
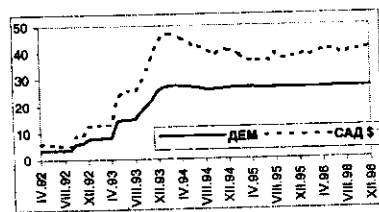
Графикон 6

Номинален и реален ефективен девизен курс на денарот

Номинален девизен курс на денарот во однос на ДЕМ и САД \$

Движење на реалниот ефективен девизен курс на денарот (ДЕМ/трошоци по единица производ)

(април 1992 = 100)

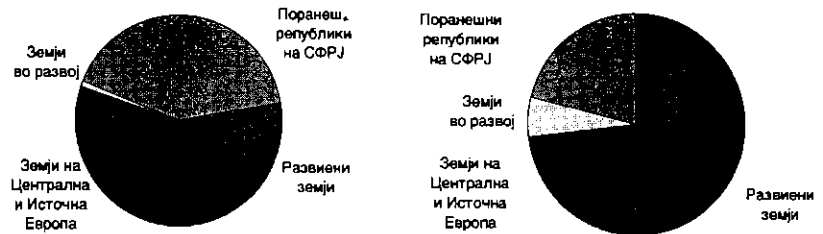
Во однос на регионалната насоченост, најголем дел од надоворешната трговија Република Македонија ја остварува со развиените земји (учество од 53,7% на страна на извозот, односно 49,6% на страна на увозот). Притоа, најзначаен трговски партнер на Република Македонија се земјите од Европската унија, на кои отпаѓа 42,7% од македонскиот извоз, односно 38,7% од увозот на стоки. Поединечно, од оваа економска групација најголем трговски

партнер на Република Македонија е Германија, а значајна е и размената со Италија, и во последно време и со Грција. Истовремено, заради економската криза и политичката несигурност во земјите од Источна Европа, присутна е тенденција на пренасочување на трговијата на Република Македонија од источноевропските земји кон пазарите на поранешна СФР Југославија. Така, во 1996 година учеството на земјите од поранешна Југославија достигна 33,1% (на страна на извозот), односно 21,0% (на страна на увозот). Притоа, посебно е интензивизирана размената со СР Југославија, која во 1996 година беше најзначаен трговски партнер на Република Македонија (со учество од 21,4% во вкупниот извоз, односно 10,2% во увозот на стоки), и една од ретките земји со која Македонија оствари суфицит во трговската размена. Аналогно, учеството на земјите од Источна и Централна Европа во 1996 година значајно се намали, сведувајќи се на 11,8% на страна на извозот, односно 21,1% на страна на увозот.

Графикон 7

Структура на извозот според регионалната насоченост

Структура на увозот според регионалната насоченост

Имајќи ја предвид општата ориентација на Република Македонија како европска земја, во следниот период треба да се направат сериозни напори за обезбедување на нејзино побрзо вклучување во западноевропските интеграциони процеси. Претстојното склучување на договор со ЕУ за трговија и соработка треба да биде прв чекор во таа насока. Паралелно со напорите за стекнување статус на придружна, а на долг рок и редовна членка на

ЕУ, Македонија треба да создава услови и за зачленување во OECD, како што тоа веќе го направија Чешка, Унгарија и Полска. Зачленувањето во оваа организација е значајно бидејќи OECD ги обврзува своите членки на одредени реструктурирања (во стопанството, во правната регулатива), што би го интензивирало и процесот на конвергенција на економските перформанси на Република Македонија со перформансите на земјите-членки на Европската унија. Секако, од исклучително значење за вклучување на Република Македонија во меѓународниот пазар на стоки и услуги претставува нејзината интеграција во Светската трговска организација. Притоа, покрај позитивните аспекти на тоа вклучување (третман на најповластена нација во трговијата со земјите-членки, позитивниот притисок на меѓународната конкуренција врз домашното производство, повисок квалитет и стандардизација на производите, развивање на повисоки форми на трговска соработка преку заеднички вложувања, производна кооперација и сл., трансфер на технологија и знаење, итн.), потребно е да се има предвид дека заради несоодветниот квалитет и недоволниот степен на стандардизација на македонските производи, како и останатите неповолни фактори кои дејствуваа врз македонското стопанство во изминатиов период, во почетниот период може да дојде до натамошно краткорочно влошување на положбата на македонскиот извозен сектор. Сепак, вклучувањето во Светската трговска организација и здравата конкуренција која таа ја обезбедува на долг рок несомнено претставува единствен позитивен природ во настојувањето да се подигне квалитетот на македонските производи, односно македонското стопанство да може да се вклучи во конкурентската борба на меѓународниот пазар под рамноправни услови.

До создавањето на економски можности за интеграција на Република Македонија во Европската унија, од исклучително значење за динамизација на надворешнотрговската размена е склучувањето на договори за слободна трговија со одделни земји со кои Македонија има слични економски перформанси и со кои остварува солиден обем на размена. Така, во 1996 година договори за укинување на царините и постепен премин кон целосна слободна трговија се склучени со Словенија, Хрватска и СР Југославија. Во следниот период се очекува вакви договори да бидат потпишани и

со Бугарија и Албанија (во прва фаза), а подоцна и со Грција, Турција, Унгарија и некои други земји.

II. Биланс на плаќања

Распаѓањето на единствениот југословенски пазар и поставувањето на царински, валутни и економски бариери меѓу економиите кои беа градени и функционираа како компатибилни стопанства, претставуваше силен екстерен шок за македонската економија, која беше најотворен пазар за стоките и услугите на другите републики. Новонастанатата ситуација ја наметна потребата од нова надворешнотрговска стратегија и целосна преориентација на стопанството кон нови пазари.

Меѓутоа, промената на економската стратегија и освојувањето на нови пазари претставува долгогодишен и макотрпен процес. Брзината на трансформирање на Република Македонија кон отворена, динамична и конкурентна економија беше дополнително успорена со воведувањето на санкции од страна на ООН кон СР Југославија (1992 година), како и едностраното ембарго на протокот на стоки, услуги и луѓе од страна на Република Грција (1994 година). Во целина овие фактори детерминираа значајна контракција на извозот на стоки и услуги и појава на високи дефицити во размената со странство. Негативното салдо во размената на Република Македонија со странство постојано се продлабочуваше, за на крајот од 1996 година дефицитот во тековната сметка на платниот биланс да ескалира, достигнувајќи 288 милиони долари, или 7,8% од БДП на земјата. Ваквиот дефицит во тековната сметка на платниот биланс е долгорочно неодржлив и е над нивото на трајно одржлив прилив на странски капитал. Индикатор за неповолните движења во надворешната трговија претставува и степенот на покриеност на увозот со извоз, кој од 104,2%, колку што изнесуваше во 1993 година, во 1996 година е сведен на 78,3%.

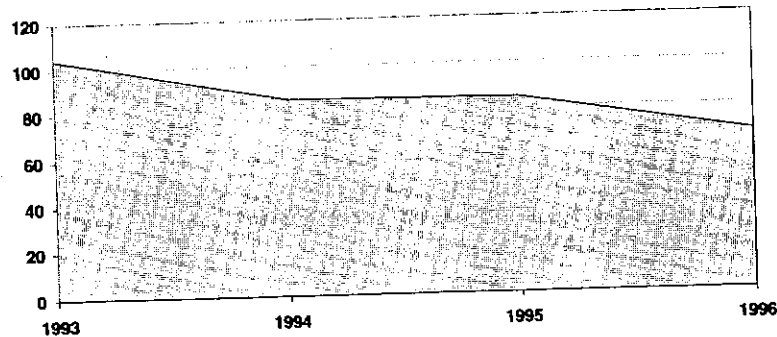
Високиот дефицит во тековната сметка на платниот биланс е пред сè резултат на ниското домашно штедење, високата потрошувачка и недоволното производство на разменливи стоки кои би биле ценовно конкурентни на меѓународниот пазар на стоки.

Графикон 8

Степен на покриеност на увозот со извоз

(во проценти)

Извор: Годишни извештаи на НБРМ, различни изданија.

Долгорочниот проблем на постоење на значаен дефицит во тековната сметка на платниот биланс нужно го наметнува прашањето за начинот на неговото покривање. Затворањето на платнобилансниот дефицит е можно преку финансирање на нерамнотежата, преку пристапување кон соодветно приспособување, или преку одредена комбинација на двете алтернативи.

Покривањето на платнобилансниот дефицит во изминативе неколку години се спроведуваше првенствено преку негово финансирање, што во услови на скромно ниво на девизни резерви подразбираше користење на странски капитал во вид на еднострани трансфери и билатерални и мултилатерални кредити. Во првите години од монетарното осамостојување се користеше и стратегијата на приспособување, и тоа во форма на чести корекции на девизниот курс и редуција на увозот. Меѓутоа, со премиот кон монетарна стратегија на таргетирање на девизниот курс (октомври 1995 година) и елиминирањето на дејството на егзогените шокови, значајно се намали улогата на политиката на приспособување и финансирањето со странска акумулација стана единствен начин на решавање на проблемот на дефицитот во тековната сметка на платниот биланс. Сепак, мора да се констатира дека тоа не предизвика создавање на неодржливо ниво на задолженост на земјата. Со состојба на 31. XII 1996 година, вкупниот

долг на Република Македонија врз основа на користени среднорочни и долгорочни кредити изнесува 1.172,4 милиони САД долари. Според тоа, Република Македонија претставува земја со среден степен на задолженост, со учество на надворешниот долг во БДП од 31,8%. Коефициентот на сервисирањето на надворешниот долг изнесува 11,5% од извозот на стоки и нефакторски услуги за 1996 година. Структурно набљудувано, 74% од долгот отпаѓа на официјални кредитори, додека 26% од долгот е кон приватни кредитори, од што најголем дел отпаѓа на т.н. Лондонски клуб на кредитори. Согласно начелниот договор постигнат во март 1997 година, износот на обврските на Република Македонија кон комерцијалните банки од т.н. Лондонски клуб се утврди на 228,7 милиони долари. Во рамките на долгот кон официјалните кредитори, 464,7 милиони долари е долг кон мултилатерални кредитори, додека долгот кон билатерални кредитори изнесува 402,3 милиони долари. Најголем дел од тоа отпаѓа на земјите од т.н. Париски клуб на кредитори (324,7 милиони долари), со кои е постигнат договор за репрограмирање на обврските.

Нискиот обем на домашно штедење, наспроти потребата од интензивно заживување на инвестициониот циклус, и во следните 5-7 години ќе детерминира увоз на странска акумулација за финансирање на дефицитот во тековната сметка на платниот биланс. Тоа значи дека и во следните неколку години Република Македонија ќе се соочува со дефицити во тековната сметка на платниот биланс и со потреба од натамошно задолжување во странство. Меѓутоа, очекуваниот пораст на домашното штедење, од една страна, и предвидената експанзија на нето извозот, од друга страна, ќе овозможат постепено елиминирање на дефицитот во тековната сметка.

Имајќи ја во предвид предвидената интензивна динамика на пораст на економската активност во периодот 1997-2002 година (6,4% просечно годишно) и ориентацијата економскиот раст да биде генериран од нето извозот, во следните пет години потребно ќе биде нето извозот на стоки да расте со висока просечна годишна стапка од 16,5%. Истовремено, како резултат на постоењето на расположливи, а субоптимално искористени туристички капацитети, како и солидни инфраструктурни и градежни потенцијали, се очекува веќе во 1998 година да почне да се остварува позитивно салдо во билансот на услуги. Третиот пост кој се очекува да дејствува во правец на воспоставување на платнобилансна рамно-

тежа (до 2002 година), односно во реализација на позитивно нето салдо во размената со странство, претставуваат трансферите на македонските работници вработени во странство. Оптимизмот во однос на оваа билансна категорија се базира на континуитетот во водењето на стабилна и транспарентна макроекономска политика, како и на враќањето на кредибилитетот на финансискиот систем. На тој начин, дефицитот во тековната сметка на платниот биланс, кој сега изнесува 288 милиони долари (или 7,8% од БДП), би требало динамички да биде редуциран во следниот петогодишен период, така што во 2002 година би бил сведен на околу 110 милиони долари, или на 1,6% од БОП.

По 2002 година, салдото на тековната сметка на платниот биланс се очекува да прерасне во суфицит, што ќе овозможи да дојде и до намалување на задолженоста на Република Македонија кон странство во апсолутен износ (релативно, заради динамичниот раст на општествениот производ што се очекува во следните години и во периодот до 2002 релативната задолженост на земјата кон странство би се намалувала). Тоа значи дека раздолжувањето на Република Македонија кон странство би започнало тогаш кога таа ќе навлезе во фазата на „зрел должник“, на која кореспондира активен пресметковен биланс и активна тековна сметка на платниот биланс.

Со цел да се овозможи редовно сервисирање на надворешниот долг во иднина е потребно формулирање на среднорочна стратегија за раководење и сервисирање на долгот. Основна цел на таа стратегија треба да биде перманентно одржување на довербата на странските кредитори во виталноста и способноста на македонското стопанство за редовно сервисирање на долгот и сообразување на сервисирањето на долгот со потребата за стабилизирање и заживување на македонската економија. Во таа насока, во најкус рок (по можност уште во 1997 година), потребно е да се нормализираат односите со Европската инвестициона банка, како последен меѓународен кредитор кон кој Република Македонија има заостанати нерегулирани обврски. Постигнувањето на договор за условите за репрограмирање на долгот кон клубот на комерцијални кредитори, како и неодамнешната замена на долгот со државни обврзници кои ќе котираат на Луксембуршката берза, претставува квалитетно решение на должничкиот проблем кое воедно овозможува интегрирање на Република Македонија во меѓународниот пазар на капитал. Со оглед на цената на долгот на

секундарниот пазар, која се движи околу 70 центи за долар, опортуно би било да се разгледа можноста за купување на дел од надворешниот долг на земјата преку т.н. buybacks.

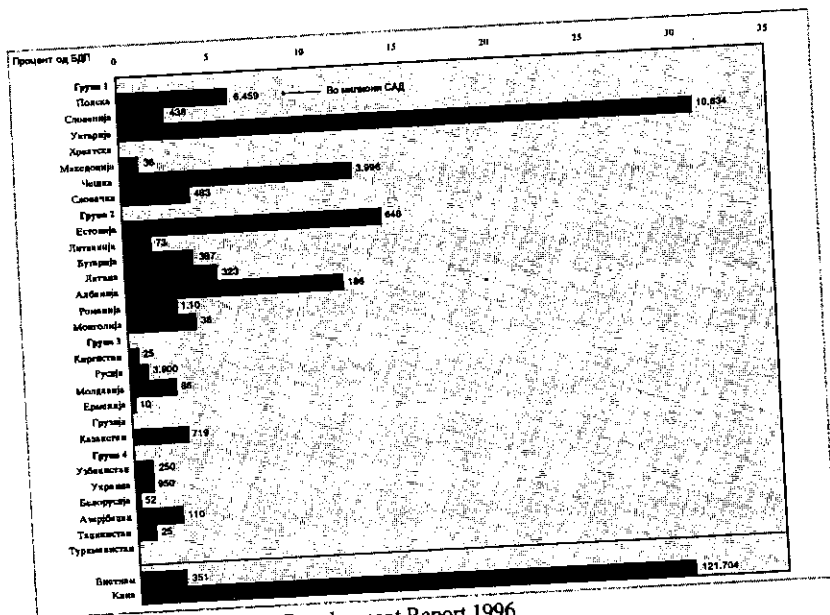
Во однос на инструментите на политиката на платнобилансно приспособување, треба да се користи комбинација на елементи од политиката на редуцирањето на издатоците (expenditure-reducing policies), но и од политиката на пренасочување на трошоците (expenditure-switching policies). Тоа имплицира водење на политиката на пазарно базиран, реален девизен курс на денарот што, освен од платнобилансни кон siderации, е значајно и од развоен аспект. Имено, единствено при постоење на правилни ценовни сигнали може да се остварува рационална алокација на ресурсите во домашната економија. Во спротивно, во случај на преценетост на националната валута доаѓа до сериозни дисторзии во производната и извозно-увозната структура, трансфер на економските субјекти од производство на разменливи кон неразменливи стоки и услуги и сл. Детерминираноста на девизниот курс врз основа на односот меѓу понудата и побарувачката за девизи на девизниот пазар претставува најнеутрален механизам за одржување на ценовната конкурентност спрема странство, што е основен предуслов за успех на извозно базираната развојна стратегија на Република Македонија.

Во поглед на формите на прилив на странски капитал, во досегашната практика задолжувањето беше речиси единствен облик на увоз на странски капитал во Република Македонија. Учеството на странските директни инвестиции е сосема безначајно, што пред сè се должи на нестабилната политичка состојба во регионот, како и неатрактивноста на Македонија како мало економско подрачје за странските инвеститори.

Привлекувањето на странски капитал во форма на директни инвестиции е значајно за Република Македонија, не само од аспект на дополнување на домашниот инвестиционен потенцијал без да се предизвика зголемување на задолженоста, туку уште повеќе заради увозот на технологија и know how кој доаѓа заедно со директните странски инвестиции. Притоа, неколку фактори имаат позитивно дејство во поглед на создавање на поволна клима за привлекување на странските инвеститори во Република Македонија: а) разрешувањето на кризата во поширокиот регион; б) високата ценовна стабилност и транспарентноста и стабилноста на макроекономската политика; в) евртината и квалификувана

Графикон 9

Кумулативен прилив врз основа на странски директни инвестиции во периодот 1989-1995

Извор: World Bank Development Report 1996.

работна сила, која претставува силна конкурентивна предност на Република Македонија во конкурентската борба за привлекување на странски капитал во форма на директни инвестиции; и г) стимулативна законска регулатива, во која се инкорпорирани низа ослободувања и олеснувања за странските инвеститори. Така, постојат даночни олеснувања за странските инвеститори кои поседуваат над 20% од вкупните акции на некое претпријатие, како и олеснувања во случај на реинвестирање на профитот во капитални добра, и сл. Истовремено, и во Царинскиот закон се предвидени одредени изземања од плаќање на царини при увоз на опрема или основни средства, под услов инвеститорот да се обврзе на најмалку петгодишен период на инвестирање и доколку располага со повеќе од 20% од вкупниот фонд на акции во претпријатието. Поволната законска регулатива за странски инвестиции се заокружува со Законот за девизно работење, кој овозможува слободен

трансфер на средствата на странските инвеститори. Воедно, Република Македонија прави, и во иднина треба да прави, напори за елиминирање на компаративните недостатоци во однос на другите земји во транзиција. Такви чекори се веќе преземени со иницирањето на склучување на договори за слободна трговија со одделни земји, при што преку регионалните интеграциони процеси ќе се елиминира недостатокот што го генерира малата економска зона, односно ќе се прошири потенцијалниот апсорпционен капацитет на пазарот. Сепак, за во целост да се заокружат институционалните и законски рамки за кои се заинтересирани потенцијалните странски инвеститори, потребно е во блиска иднина да се решат уште некои прашања, како што се неефикасноста во наплатата на побарувањата и хипотеките по судски пат, правото на трансфер на средствата, и сл.

Имајќи ги предвид потребите за капитал, од една страна, и малата монетарна зона и ограничениот потенцијал на монетарните инструменти за стерилизација на приливот на капитал, од друга страна, се чини дека оптимално би било приливот на директни странски инвестиции во Република Македонија во следните пет години да изнесува околу 100 милиони долари просечно годишно. Притоа, независно од износот, треба да се има предвид дека усвојувањето на либералната политика спрема директните странски инвестиции, како предуслов за нивно привлекување, не значи и нивно целосно препуштање на играта на пазарот. Имено, за да може привлекувањето на странскиот капитал да биде поврзано со реализацијата на домашни структурни економски цели, потребно е либералниот однос спрема странските директни инвестиции во Република Македонија да биде инкорпорирани во рамки на една јасно дефинирана стратегија на глобално структурно приспособување.

6. МОДЕРНИЗАЦИЈА НА ЈАВНИОТ СЕКТОР

I. Дефинирање на јавниот сектор

Стратегијата треба да го опфати директното државно ангажирање во јавните претпријатија кои претставуваат значаен сектор во сите национални економии, особено во континентална Европа.

Кога има место за јавна интервенција, таа може да биде извршена под **три** форми:

- *управување од страна на јавни институции (јавни претпријатија, јавна компанија...);*
- *контролирана концесија на претпријатија од приватниот сектор;*
- *регулација (законски прописи или субвенции).*

Јавните претпријатија својата посебност ја градат поаѓајќи од одреденоста да дејствуваат на линијата на разделба помеѓу државата и пазарот. Тие се принудени да се потчинуваат на две спротивставени логика. Логиката на пазарот која тежи кон исполнување на економската ефикасност и, другата, за која е задолжена државата, односно максимизација на општествената благосостојба и **јавниот интерес**.

Тоа е суштина на современите пазарни стопанства каде во основа преку механизмот на пазарот се врши алоцирање на ресурсите, а државата на различни начини ги помирува можните конфронтации меѓу **пазарот и јавниот интерес**.

Пазарот всушност ја афирмира **конкуренцијата** на приватните иницијативи и интереси како врховен критериум и идеален амбиент. Служењето на јавниот интерес по правило се остварува во области како што се: телекомуникациите, поштата, енергијата, воздушниот транспорт, железницата..., чии стоки и услуги се инфраструктурни по својата важност за целата економија и се однесуваат на широката јавност.

Она што е специфичност на европската економија, кога се гледа континентот како целина, е неговата парцијализираност на национални економии. Тоа значи дека националните се и економски граници, што од аспект на силната идеја, која активно се промовира од бриселската администрација, за отворање на границите ќе ги погоди најсилно, всушност, националните монополи кои се конституирани во секоја земја во инфраструктурните области. Рушењето на митот за традиционалната улога на јавните услуги (*Les services publics, public utilities*) го зголемува притисокот на конкуренцијата. Како и во минатото, кога беше поставена постоечката инфраструктурна мрежа на услуги, уште повеќе денес во информационата ера, новата технологија, зголемените и забрзаните потреби од комуникација, предизвикот за реформа пред кој е поставен јавниот сектор е уште поголем и поактуелен.

Посебно е значајно за нас каква врска ќе се воспостави меѓу конкуренцијата и јавниот интерес, односно меѓу улогата на јавните претпријатија како инструмент на остварување на јавниот интерес на националните политики, наспроти новото дефинирање и реализација на јавниот интерес во Европската унија.

Во тој контекст со трендот на отворање на пазарите на европско ниво, на *среден и долг рок* состојбата на Република Македонија со монополите во јавниот сектор ќе биде секако засегната со оглед на големината и конкурентноста на странските претпријатија од овие области. Оттука може да се оправдаат причините за една нова концепција на индустриската политика, паралелна на специфичната улога што ја имаа јавните претпријатија досега.

Затоа на *среден*, особено на *долг рок* мора да се профилира **стратегија за развој** која ќе ги акцептира овие промени кои се во тек и кои ќе имаат консеквенци за димензионирањето и развојната филозофија на јавниот сектор во Република Македонија.

Неговото димензионирање и профилирање ќе биде детерминирано од: *наследената социјално-економска и организациска структура* во Републиката и *ограничувачките можности на домашната акумулација* за развивање на потенцијална конкуренција во инфраструктурните гранки во кои оперираат монополските јавни претпријатија. Во тој простор, меѓу *потребата и можноста* од заштита на јавниот интерес и нужноста од конкуренција во области и гранки каде е таа можна, ќе се ситуира и јавниот сектор.

Градењето на националната стратегија треба да ја почитува определбата за европско интегрирање и во таа насока националната политика да биде програмирана во правец на идна конвергенција со правилата во Европската унија.

Конструирањето на *стратегијата* за *профилирање на јавниот сектор* во Р. Македонија мора да го почитува актуелниот тренд во кој:

- *и* *за* *јавните услуги* *доживува мондијализација или во најмала мера, за нас значајна европеизација;*
- *усвојување на нова технологија која овозможува конкуренција и во областа на природниот монопол;*
- *јавниот сектор е изложен на една реална дерегулација;*
- *потрошувачите во овој сектор на услуги еволуираат во нивно однесување.*

II. Пазарна структура и регулација на јавниот сектор

При елаборацијата на пазарната структура на јавниот сектор во **инфраструктурната мрежа** на Република Македонија (поштата, телекомуникациите, енергетската мрежа, железничките линии, патиштата, воздушниот сообраќај...) доминантно е присуството на **јавната сопственост и монополот**.

Под притисок на новата теориска и практична можност од инволвирање на конкуренција, претпријатијата кои оперираат во овие зони се принудени да се трансформираат. Претстојно редефинирање на зоните кои остануваат според своите технолошки карактеристики природен монопол, и оние во кои е можна конкуренција. Тој процес нужно би го опфатил *преструктурирањето на нивните основни фондови, нивната стратегија, внатрешната организација, асортиманот и квалитетот на производите и услугите што ги нудат, и нивната деловна култура*.

Наследената *социјално-економска и организациона структура* на јавниот сектор во наредниот период ќе се менува под притисок на приватните инвестиции во атрактивните сектори (телекомуникациите) каде што може да се очекува инволвирање на странски компании.

Иако скромната домашна акумулација не може да учествува со крупни инвестициони зафати, сепак со поттикнувачка регулација може да си го пронајде својот интерес посебно во сферата на сервисирање на локалните комунални и транспортни услуги.

Бидејќи оваа област беше изложена на силни бранови на приватизација, во последната деценија и пол се афирмира потребата од **регулација** во овој сектор. Регулацијата всушност треба да претставува флексибилен договор на долг рок кој го обезбедува државната администрација (преку агенции, комисии) меѓу производителите и потрошувачите.

Регулирањето на овие области во Република Македонија, во кои најчесто се присутни природните монополи, може да се врши, главно, на два начина:

- *регулација на цените или на профитната стапка;*
- *регулација на влезот.*

Регулацијата на цените останува класичен инструмент за заштита на интересите на потрошувачите во случај да има монопол без разлика дали е тој приватен или јавен. Тоа всушност ја акцентира мисијата на државата за заштита на јавниот интерес наспроти интересот на претпријатието кое оперира во оваа област.

Вториот начин на регулација обезбедува влез на пазарот. Освен во конкретно прецизирани случаи, интенцијата во нашата економија би била отворање за влез на капитал во конкурентните фази на **природниот монопол**, согласно теоријата за натпреварувачки пазари. Ова е посебно применливо за Македонија во секторот на воздушниот транспорт, телекомуникациите, енергијата итн. Со тоа би требало да се намалат цените на услугите и производите во интерес на крајните потрошувачи.

Регулацијата во Република Македонија ќе се одвива на две нивоа: **општодржавно и локално**. Тоа ќе се организира во зависност дали претпријатието е од локална важност (комунална хигиена, локални патишта, водовод...) или дури на ниво на регион, како во случајот со регионални водоводи. За регулирање и во надлежност на државата остануваат крупните инфраструктурни сектори: ПТТ, енергијата, авионскиот транспорт, железницата...

Друга основа, освен природниот монопол, за присуство на регулацијата од страна на државата е постоењето на ефектот на

екстерналните кај инфраструктурните области. Ова би било нов предмет на регулирање во Република Македонија каде е неопходно да се следат веќе апсолвираниите искуства од оваа проблематика во развиените економии.

На **краток рок** во овој сектор ќе останат ограничувањата и контролираната **ценовна политика**. Тоа е, пред сè, заради две причини:

- *неможностиа под притисок на конкуренцијата да се намалат постоечките цени;*
- *влијанието на цените од овие области на останатите сектори.*

На **среден и долг рок** со отворањето за влез на приватниот капитал можно е воспоставување на конкурентни цени, особено во областа на комуналните услуги и некои видови сообраќај.

III. Управување во јавниот сектор

Управувањето со претпријатијата од јавниот сектор е дефинирано со Законот за јавни претпријатија. Децидно се поставени правата и обврските за органите на управување (управен одбор, одбор за контрола на материјално-финансиското работење и директор). *Остварувањето и заштитата на јавниот интерес* ќе го извршува основачот (Владата на Р. Македонија, општините и градот Скопје).

Според специфичноста на нивната работа, јавните претпријатија, заради обезбедување на јавниот интерес, се должни да ја извршуваат дејноста трајно и без прекин. Во некои случаи може основачите (Републиката, општините или градот Скопје) да им наложат обврски на јавните претпријатија со кои не се остваруваат приходи, но тогаш се должни да им ги надоместат трошоците настанати со тие обврски.

Еден добар дел од јавните претпријатија ќе продолжат да работат во конкурентни услови под истите финансиски и сметководствени стандарди што важат за останатите трговски друштва. Карактеристична црта за нив ќе претставува *двојната природа*. Од една страна тие би останале подведени под истите закони на приватното право, а од друга страна остварувањето на јавниот интерес ќе бара јавните претпријатија да се потчинуваат на *државната контрола*.

Во однос на профитот што ќе се оствари од работењето на јавните претпријатија, иако може да го располага основачот (Републиката, општините, градот Скопје), треба да се следи интенцијата за поддржување на финансиската самостојност на јавните претпријатија и да се развива нивното пазарно натпреварување.

Егзистенцијата на јавните претпријатија во определени дејности од стопанството на Р. Македонија треба да обезбедува:

- *техничко-технолошко единство на системот, што укажува и на поефикасен начин на организација на работата во дејноста;*
- *усогласеност на сојствениот со вкупниот национален развој;*
- *заштитата и унапредување на добрата од јавен интерес.*

Со оглед на тоа што јавниот сектор ќе остане влијателен дел од македонската економија, истакната е потребата од посебно образование на кадри кои ќе бидат управувачи во јавниот сектор во Републиката.

Отворањето можности и логиката на инвестирање во јавниот сектор бара неопходна законска (регулативна) поддршка како рамка за промовирање на проекти за домашните и странски инвеститори (Public-private partnerships). Врз основа на *дозволата* за вршење на одделни дејности од јавен интерес од страна на правни и физички лица, можно е динамично пенетрирање на приватниот капитал во области кои класично се покриени од јавни претпријатија. Тоа би претставувало ефикасен начин на замена на гломазните и нефлексибилни јавни претпријатија со приватни. Заради важноста на овој процес се налага основање на институција (агенција, институт, комисија) која би ја развивала таа линија на соработка. Со тоа би се обезбедила координација меѓу интересите на државата и потребата од транспарентност на проектите атрактивни за приватните инвеститори.

7. ПРИСПОСОБУВАЊЕ НА СИСТЕМОТ НА СОЦИЈАЛНОТО ОБЕЗБЕДУВАЊЕ

I. Вовед

Во првите години на постсоцијализмот покрај економските и политичките проблеми на површина се појавија и социјалните проблеми. Дојде до опаѓање на стандардот, до појава на социјална несигурност, како последица од сè поголемата невработеност, извршени се промени во шемите на социјалното осигурување, се работи за воведување на пазарни елементи и слично. Така, актуелните состојби во економската сфера придонесоа кон разградување на стратификуваната структура на општеството во правец на осиромашување на големи слоеви на популацијата и брзо збогатување на сосема мал број на населението. На тоа укажуваат податоците за сè подрастично опаѓање на куповната моќ на голем дел од населението.

Намалувањето и нередовната исплата на платите доведе до ограничување на здравствената заштита, намалување на средствата во Фондот за пензиско и инвалидско осигурување, нередовна исплата и намалување на бројот на корисниците на додатокот за деца, одделни ограничувања на образованието и на другите услови кои порано беа бесплатни. Социјалната положба на голем дел од населението е влошена и поради ниското општо ниво на стопанската развиеност, поради преголемиот број на пензионирани лица, поради малите приходи на голем број од домаќинствата и слично.

Имајќи ги предвид напред наведените проблеми ќе биде неопходно едновремено со доградување на економскиот систем врз современи основи да се постигне и подобрување на социјалната положба на населението. Притоа, неопходно е заокружување и донесување на системски закони и нивно прилагодување, компатибилност и хармонизација со оние на современите општества, особено во сферата на здравствената заштита, во системот на пензиското и инвалидско осигурување и на вработувањето.

Реформирањето на социјалниот систем може повратно да влијае на економската основа на земјата, врз обемот и структурата на населението и врз неговата куповна моќ. Повратното влијание на социјалната политика на материјалната основа и на економската политика е во корелација со степенот на економската развиеност на земјата.

Доколку економските реформи во Република Македонија бидат успешно спроведувани, веројатно е дека тие ќе генерираат подобра социјална положба на населението. Но, за економскиот систем да може да ја поддржува таа социјална политика, без да предизвика економска нерамнотежа, тој ќе треба да мобилизира адекватни извори на финансиски средства (јавни и приватни фондови). Во концепцијата и примената на повеќестепен систем на социјално осигурување, треба да се одбегне ризикот на дефицитарноста на средства. Во следните години од посебна важност ќе биде да се оствари партиципација на корисниците на здравствената и социјалната заштита. Меѓународните искуства покажуваат дека земјите кои располагаат со значителни средства на приватни фондови најчесто имаат и висок степен на социјално обезбедување и социјална заштита.

При дефинирањето на социјалната заштита во развојната стратегија, нормално е да се има предвид постојната структура на населението. Овој аспект е значаен и за социјалниот развој на Република Македонија. Структурата на населението, особено неговата старосна структура, здравствената состојба, инвалидноста и невработеноста непосредно влијаат на правецот на социјалната заштита.

Во Република Македонија, постои тенденција на опаѓање на учеството на младите лица до 20 години, а расте учеството на лицата со возраст над 65 години. За натамошен социјален развој овој фактор е значаен бидејќи проблемот на „старењето на населението“ не е само во трошоците за социјална заштита, помош, медицинска нега, туку и во образованието, во работната сила, во квалитетот на животот, во стабилноста на семејството и слично.

II. Социјално обезбедување за време на невработеност

Еден од особено тешките социјални проблеми во системот на социјалното обезбедување во периодот на транзиција е невработеност

ботеноста. Поради стечај и ликвидација, поради приватизација на претпријатијата и поради структурното прилагодување на стопанството, голем број лица останаа без работа. Вистинската состојба на лицата кои бараат работа, а претходно биле во работен однос, и обезбедувањето на материјалните права подобро можат да се согледаат низ следните показатели.

Во март 1996 година, бројот на лица кои бараат вработување, а претходно биле во работен однос изнесува 60.582, а нивната квалификациона структура е како што следува: неквалификувани 41,4%, полуквалификувани и со ниско образование 10,5%, квалификувани и висококвалификувани 22,5%, со средна стручна подготовка 20,0%, и со виша и висока стручна подготовка 5,6%. Бројот на лицата кои бараат работа, а претходно биле во работен однос во 1996 година во однос на 1990 година е зголемен за 2,25 пати.

Табела 7

Структура на исплатата на материјални права по основ на невработеност во 1996 година

(во %)

Корисници	%
1. Стечајни работници	54,94
2. Сезонски работници	4,43
3. Технолошки вишок	10,25
4. Инвалидна	0,02
5. Здравствена заштита	24,74
6. Повторно стечајни работници	3,79
7. Стручно усовршување	1,65
8. Отпремнина	0,18

Потполно е разбирливо колкави проблеми невработеноста создава не само во системот на социјалното обезбедување туку воопшто и во нивниот економски живот.

Сегашниот систем на обезбедување на социјална сигурност на работниците кои ќе останат без работа, во поглед на должи-

ната на времето на користењето на тоа право, се оценува како „дарешлив“.

• Секоја невработеност не треба да биде покриена со социјално обезбедување. Со системот за обезбедување на надоместоци и покривање на други трошоци треба да бидат опфатени лицата кои ќе останат без работа но не по нивна желба.

Поради дефицитот на средствата за материјалните надоместоци и покривањето на другите трошоци на невработените, системот за обезбедување на социјална сигурност на работниците кои ќе останат без работа треба да се прилагоди на реалноста и да биде компатибилен со практиката на пазарното стопанство, при што со промените треба да се обезбеди право на надомест во зависност од должината на претходниот работен стаж.

Социјалното обезбедување во случај на невработеност ќе мора да дејствува врз примена и унапредување на следните права:

1. *Паричен надоместок*, право на паричен надоместок на невработено лице кое претходно било во работен однос. Времетраењето на правото на паричен надоместок ќе зависи од должината на претходниот работен стаж.

2. *Подготовка за вработување и советување за професионална ориентација*, помош која треба да се дава на невработените преку информирање за состојбите во областа на вработувањето по одделни занимања, како и потребите од одделни занимања во стопанските и нестопанските дејности и можностите за вработување. Ова право треба да опфати и стручно оспособување, преквалификација или доквалификација на невработените со што се овозможува стекнување и дополнување на знаењата заради вработување.

3. *Право на здравствена заштита, пензиско и инвалидско осигурување*. Ова право овозможува невработените лица да имаат право на задолжително здравствено осигурување за основната здравствена заштита.

4. *Право на надомест на трошоци за превоз и селидба за себе и за членовите на семејството*. Со посредување на Заводот за вработување, при вработувањето во друго место и со промена на местото на живеењето работникот да има право на надоместок на трошоци.

5. *Право на вработување на инвалидни лица*.

- Во оваа фаза треба да се изготви нов Закон за вработување и социјално обезбедување во случај на невработеност, со цел да се обезбеди релевантна нормативна основа за примена на адекватни начела за осигурувањето во случај на невработеност, определување на институциите кои треба да посредуваат за вработување и формите за брзи и квалитетни информации.

*

- Во иднина ќе треба во Република Македонија, посредувањето за вработување, нокрај јавните установи (завод, биро), да го вршат и приватни агенции.

Средствата за материјално обезбедување на невработените како што е сега ќе се обезбедуваат од: придонес на работниците, придонес на работодавачите, буџетот на Републиката и од други извори.

III. Систем на здравствена заштита

Во годините по воспоставувањето на независноста на земјата, системот на здравствена заштита се најде во состојба на *ad hoc* принудно прилагодување кон драматичното опаѓање на средствата наменети за здравството, кои во периодот 1991–1993 г. реално опаднаа за околу 40%. Ваквото прилагодување не беше оптимално. Се потпираше врз линеарно смалување на издатоците (за лекови, вакцини, медицински материјали, одржување на опремата, плати за вработените), без да се направат напори за реструктурирање на системот.

Како резултат на ова дојде до стагнација во развојот и до влошување на квалитетот на одделни видови здравствена заштита.

Издвојувањата за здравствена заштита (помеѓу 8–10% од БДП), споредени со земји од повисоко ниво на развиеност, се релативно високи, додека издвојувањата за лекови, кои учествуваат со околу 3% во БДП, се меѓу повисоките во светот. Степенот на искористеност на болничките капацитети (околу 59%) е релативно низок. Системот страда од лошо раководење на сите нивоа. Менаџерството речиси и да не е присутно во јавниот систем на

здравствената заштита. Мотивираноста на вработените во јавното здравство е релативно ниска, со оглед на ниските плати и на проблемите околу нивната редовна исплата.

Едно од најзначајните прашања на стратегијата за здравствениот сектор е разграничувањето на улогата на државата и на пазарот во финансирањето и производството на здравствените услуги. Теориските и практичните аспекти за улогата на државата во оваа област треба да се имаат предвид во секоја квалификувана дебата за евентуална приватизација на одделни сегменти од сложениот систем на здравствена заштита. Уверувањето дека државата може да постигне подобри резултати одошто пазарот на полето на здравствената заштита, се темели на неколку причини, и тоа: потребата од смалување на сиромаштијата; карактеристиките на повеќето здравствени услуги како јавни добра и присуството на екстерналиите; и неуспесите на пазарите за здравствена заштита и здравствено осигурување.

Пазарот има развиено инструменти за *осигурување* на речиси сите здравствени ризици. Сепак, пазарот за здравствено осигурување е обременет со бројни слабости кои придонесуваат за сериозно нарушување на дејствувањето на пазарните законитости во областа на здравството, со далекусежни негативни последици.

Од сето наведено произлегува дека:

- прво, државата треба да ги обезбеди условите за унапредување на јавното здравје, кои најчесто имаат карактеристики на јавни добра, или добра со значителни екстерни ефекти (имунизација);

- второ, вклучувањето на здравствената заштита како дел од стратегијата за борба против сиромаштијата го оправдува финансирањето од страна на државата на пакетот минимална здравствена заштита за сиромашните лица; и

- трето, пазарните неуспеси се подлога за регулацијата од страна на државата на здравствената дејност и на пазарите за осигурување.

Државата во голема мера може да го унапреди дејствувањето на пазарот во здравствената заштита преку обезбедување на информации и нивно пласирање како јавно добро за трошоците, квалитетот и резултатите од одделни видови на здравствена заштита.

Основите на стратегијата за реформа на системот на здравствена заштита се детерминирани од одобриениот кредит од страна на Светската банка, во износ од 16,9 милиони долари, под стандардни ИДА услови (35 години рок на отплата, со 10 години грејс период), за реализација на „Проектот за транзиција на здравствениот сектор“, и условите предвидени со овој аранжман.

Примарна цел на реформата е унапредување на здравјето на граѓаните во рамките на ограничените средства за здравствена заштита.

• Заради обезбедување на основна здравствена заштита за целокупното население и потребата од интервенција на државата во оваа област, македонското здравство и натаму во основа ќе биде финансирано од страна на Фондот за здравствено осигурување. Средствата во Фондот, како што е сега тоа случај, ќе се прибираат од посебен наменски придонес, чијашто стапка ја пропишува Парламентот, а го плаќаат работодавачите, Фондот за пензиско и инвалидско осигурување (за пензионерите) и Заводот за вработување (за лицата кои бараат работа).

За рационално користење на услугите и лековите, потребно е задржување на партиципацијата на корисниците на услугите во покривањето на трошоците.

Приватни фондови за здравствено осигурување треба да се основаат за покривање на услугите кои се надвор од основниот пакет на здравствена заштита, обезбеден од Фондот за здравствено осигурување, односно за т.н. *дискрециона* и *натстандардна* здравствена заштита, за која ќе се одлучат поединците. Државата треба да ја регулира работата на ваквите фондови, со цел да се избегнат некои, во светската практика познати, недостатоци во нивното работење (исклучување од осигурувањето на лица со висок ризик, непризнавање на трошоците направени врз основа на т.н. „претходни услови“ и др.).

• Треба да се води сметка за надминување на познатите негативни ефекти при финансирањето од Фондот за здравствено осигурување, особено да не се дозволи ефектот на т.н. „трета страна“, што доведува до експлозија на трошоците, преку креирање на побарувачка за услугите индуцирана од понудата.

При набавката на медицинска опрема и фармацевтски производи треба да се користат постапките и процедурите предвидени

ни во програмата за реформа на здравствениот сектор на краток рок.

• Регулацијата и контролата од страна на државата е неопходна за да се обезбеди придржување кон стандардите за квалитет на услугите, спречување на финансиски и други злоупотреби, еднаков пристап кон услугите на сите осигуреници и тајност на медицинските информации.

IV. Систем на пензиско и инвалидско осигурување

Фондот за пензиско и инвалидско осигурување на Македонија веќе подолго време остварува дефицит. Всушност, самиот збор „фонд“ е неадекватен, затоа што Македонија, како и мнозинството земји во светот, има систем на пензиско и инвалидско осигурување според принципот „собери, па веднаш исплати“ (pay as you go – PAYG). Во наредниве неколку години може да се очекува делумна капитализација на Пензискиот фонд, со започнувањето на исплата на дивиденда на приоритетните акции кои беа пренесени на Фондот во процесот на приватизацијата. Практиката во Република Македонија во претходните децении, па и сега, сè уште е таква што со често менување на законските одредби се пропишува нова скала на пензиската основица, на работниот стаж и на старосната граница за пензионирање.

• Неопходно е надминување на проблемите околу исплатата на пензиите, преку обезбедување на рамнотежа меѓу приходите и расходите. Ова може да се оствари со заострување на критериумите за предвремено пензионирање и добивање на инвалидски пензии, од една страна, и со ригорозна политика на наплата на придонесот од страна на обврзниците.

Треба да се изврши јасно разграничување на придонесот меѓу работниците и работодавачите и прикажување на делот од придонесот кој го плаќа работникот во извештајот за плата.

Потребна е административна реформа на системот, со цел намалување на административните трошоци.

На подолг рок (во следните 12–15 години, со еден потпериод од 5–7 години), Македонија треба да премине на *шпротшејен* систем на пензиско и инвалидско осигурување.

Првиот степен ќе го сочинува *јавниот систем*, финансиран преку уплата на задолжителен придонес (значително понизок од сегашниот) во Фондот за пензиско и инвалидско осигурување. По истекот на првиот потпериод до 2002 година, треба да обезбедува *минимална пензија*, која ќе биде еднаква за сите корисници.

Вториот степен е *задолжително дојолнително пензиско осигурување*. Ќе се остварува преку уплата на придонеси во јавниот фонд, како и во приватни пензиски фондови, кои, со тек на време, конкурирајќи му на јавниот фонд со својата поголема ефикасност во пласманот на средствата и обезбедување на повисока стапка на враќање на средствата, ќе го преземат приматот.

Третиот степен е доброволно пензиско осигурување кај приватни пензиски фондови, вклучително и пензиски планови кои ќе ги нудат работодавачите. Кај овие фондови однапред се утврдуваат бенефициите. Оттаму го носат името фондови со дефинирани бенефиции (defined benefits funds).

Од круцијално значење во изградбата на новиот систем е транзиторијниот период и начинот на кој се изведува преминот од сегашниот кон повеќестепениот систем на пензиско и инвалидско осигурување. Процесот на „стеснување“ на јавниот фонд може да тече паралелно со ширењето на приватните пензиски шеми.

V. Социјално обезбедување на децата

Во оваа сфера, најнапред неопходно е надминување на проблемите околу исплатата на додатокот на децата преку обезбедување на рамнотежа на приходите и расходите. Потоа, обезбедување на секое дете животен стандард кој одговара на неговиот физички, ментален, морален и социјален развој.

Формите на социјалната заштита на децата (додаток на деца, посебен додаток, пакет-опрема за деца) ќе има потреба во иднина да добијат поголема афирмација и посеопфатна содржина.

Во иднина, средствата за финансирање на социјалната заштита на децата, како што е сега тоа, во голем дел ќе треба да се обезбедуваат од буџетот на државата, но да се прават усилби за обезбедување на дополнителни извори (невладини фондации, претпријатија).

VI. Дефинирање на сиромаштијата

Еден од тешките проблеми на сложената социјална политика е и фактот што се намалени вкупните приходи на голем број семејства. Незадоволителна е ситуацијата со животниот стандард и со заедничката потрошувачка. Поради укинувањето на субвенциите, зголемувањето на цените и намалувањето на платите дојде до опаѓање на стандардот на населението за околу 40% (1991–1996).

Во Република Македонија просечно за исхрана се троши 46% од буџетот на домаќинствата, додека во земјите на Европската унија 22%, а во САД 16%.

Околу 10% од вкупниот број на домаќинствата во Република Македонија се корисници на социјалната помош (состојба 1996 година). Поради ограничените можности во Републиката, социјалната помош се определува во висина од 50% од утврдената линија на сиромаштијата – (основица) за првиот возрасен човек, а за останатите членови од домаќинството се применува следната скала:

• за втор возрасен член	60%
• за трет возрасен член	45%
• за четврт возрасен член	30%
• за петти возрасен член	15%
• за прво дете	40%
• за второ дете	30%
• за трето и четврто дете	20%

За илустрација, основицата за социјално загрозеното население месечно во 1996 година, во градските средини изнесува 1.812 денари (67 ДЕМ), а во селските средини 1.482 денари (59 ДЕМ) по член на домаќинството.

Сиромаштијата е крајно сериозна појава и треба да се води борба против неа. Неопходно е секој поединец или домаќинство да обезбеди потребен минимален приход, кој овозможува пристоен животен стандард. За да се оствари тоа треба да се одреди „линија на сиромаштијата“.

Општо земено, сиромаштијата треба да се дефинира како состојба во која потребите не се соодветно обезбедени. Домаќинствата се сиромашни ако им недостасуваат извори за прехрана, активности, животни услови и уредување, кои се вообичаено или

широко поддржувани и одобрувани од општеството на кое тие му припаѓаат. Нивните расположлив ресурси значително се под оние што се бараат од средна личност или домаќинство и коишто се исклучени од редовни животни шеми, активности и обичаи. Во идеален случај, оценката за сиромаштија може да се добие доколку се обезбеди полна слика на расположливите ресурси во домаќинствата.

VII. Средства за социјално обезбедување

Во Република Македонија постои голема нерамнотежа меѓу реалните материјални можности и потребите кои треба да се задоволат со мерките на социјалната политика.

Поради тоа се предлага при одредување на големината на средствата да се одреди: извор на средствата, начин на хоризонталната распределба на средствата во корист на корисникот и вертикална распределба на средствата од лицата со повеќе средства во корист на оние кои имаат ниски приходи, односно во корист на материјално загрозените.

Во врска со тоа, во следниот период треба да се оди кон издвојување на приближно исти средства како и досега, со тоа што ќе се коригираат одредени приоритети.

Учеството на средствата за социјално обезбедување и заштитата во бруто домашниот производ може да се задржи на сегашните стапки од нешто над 20%.

Во услови на нормално функционирање на пазарот и откако ќе се подобри економската положба на земјата, треба да се намали улогата на државата а да се зголеми учеството на граѓаните во создавањето на средствата за социјална заштита и обезбедување.

Во концепцијата и примената на социјалната политика нужно е да се одржат и потврдат основните начела на солидарност и взаемност на граѓаните со цел на превентивно дејствување во спречувањето на причините кои придонесуваат во создавањето на социјалните проблеми и последици од нив, како и куративна заштита во смисла на згрижување, осигурување и обезбедување.

Притоа, на социјалната политика треба да се гледа како на фактор на севкупен развој. Таа треба да ги балансира односите

така што нема да го спречува развојот, туку ќе биде негов катализатор. Иако во своето потесно значење претставува определено оптоварување на општествениот производ, социјалната политика треба да укаже и на оние односи што нема да ја попречуваат, туку ќе ја развиваат пазарната економија.

8. ОБРАЗОВАНИЕ, НАУКА И ЗДРАВСТВО

I. Образование

Состојби во воспитанието и образованието

- Теоретски е осознаен и емпириски потврден фактот дека за процесите на воспитанието, образованието и науката се врзани сите дострели на човековиот ум, претворени во нови пронајдоци, материи и технологии, кои станаа основен лост на современиот развој. Значењето на образованието се интензивира поради фактот што низ процесот на едукација се подобруваат квалитативните карактеристики на човековите ресурси, кои имаат средишна улога во матрицата на детерминанти на развојот.

Успешното остварување на сложениот систем и на целите на образованието е детерминиран од функционирањето на сите негови сегменти, од предучилишното воспитание и образование, па сè до перманентната едукација на возрасните. Иако состојбите и промените на глобален план неизбежно влијаат на целината на системот на образование, сепак состојбите се изнијансирани во различните сегменти од системот.

Во предучилишното воспитание и образование, како пресудна фаза во учењето, интелектуалниот, емотивниот и социјален развој на детето, се забележува недостаток на дидактички материјал и примена на методи на воспитна работа кои не се во функција на индивидуален развој на децата, што сугерира неопходни промени на содржински, процесуален и методички план.

Во основното воспитание и образование можно е да се регистрираат позитивни тенденции, како што се: висок опфат на генерациите, еднаков опфат и третман на машките и женските деца, настава за припадниците на националностите на нивниот мајчин јазик, обезбедување на квалификуван наставен кадар, учебници, прирачници, нагледни средства и др. Новите наставни

планови и програми внесуваат значајни позитивни промени во овој базичен сегмент од образованието, кои се во комуникација со современите состојби и тенденции во оваа сфера, во комуникација со барањата на времето што доаѓа.

Системот на средното образование во досегашниот период бележи неколку реформи, но се регистрираат и неповолни состојби, како: неповолна регионализација на училишната мрежа, широка диверзификација на струките и профилите, релативно низок степен на опременост со современа образовна техника, заостанување во осовременувањето на наставната технологија и др.

Во системот на високото образование нагласена е потребата од следење на современите тенденции и позитивната практика кај развиените, пред сè западноевропски земји, прилагодување на профилите на високостручен кадар на современите барања, осовременување на наставните планови и програми, создавање на простор за конкуренција меѓу високообразовните институции и меѓу наставничкиот и соработничкиот кадар, осовременување на образовната техника и технологија, воспоставување на прифатлива релација помеѓу уставно гарантираната автономност на универзитетот и остварувањето на јавниот интерес на државата во оваа сфера.

Промените кои се одвиваат на глобален план директно се рефлектираат врз структурата на квалификациите, видовите на струки и занимања, застарувањето на знаењата и технолошките процеси, на потребата од нови видови на писменост и полифона структура, врз потребата на постојано стручно усовршување, преквалификации и доквалификации, усвојување на нови парадигми од областа на здравото живеење и заштитата на човековата околина и слично. Тоа *условува потреба од перманентно образование. Отишаму и потреба од развиен систем на андрагошко образование.* Притоа треба да се почитуваат специфичностите на образованието на возрасниот човек на програмски, технолошки и организационен план.

Во Република Македонија, во периодот на поранешниот економски систем, а и потоа, на образованието воопшто му е даван релативно висок приоритет. Тоа може да го илустрира и обемот на ресурсите од јавни извори кои се наменувани за образование, споредени со развиените земји и со земјите од регионот. (Република Македонија издвојува за образование околу 6,5% од својот БДП – 1995.)

Сепак, останува прашањето дали ваквиот значаен обем на ресурси по својата структура и според различните нивоа на образование е соодветен на придонесот што може да се очекува од инвестирањето во поделни профили и во целост во образованието.

- Со влегувањето на Република Македонија во процесот на транзиција, проблемите и во образованието се изоструваат. Трансформационата рецесија не само што доведе до намалување на побарувачката за одредени образовни профили, туку предизвика и подлабоки структурни диспропорции помеѓу аутпутот на образовниот систем и барањата на пазарот на работна сила. Рецесијата, особено во секторите на градежништвото и преработувачката индустрија, доведе до намалување на побарувачката за среднообразовни и високообразовни профили од техничките, технолошките и машинските насоки. Од друга страна, тоа предизвика значаен степен на неискористеност на капацитетите, т.е. на физичката инфраструктура и на наставниот персонал во овие насоки на средното и високото образование.

Меѓутоа, оваа неусогласеност беше само акутна манифестација на подлабоките структурни проблеми во образованието. Од една страна, наследената структура на образовниот систем беше профилирана кон една индустриска структура доминирана од капитал-интензивни активности лоцирани во урбаните центри. Од друга страна, императивот на структурни промени кој се појави пред македонската економија, бара зголемување на учеството на сервисните активности, интензивно воведување информациона и комуникациони технологии, како и извесна рехабилитација и структурно иновирање на секторот на земјоделското производство и агроиндустријата.

Глобални развојни правци на образованието

Во врска со унапредувањето на образовниот систем во сообразност со приоритетните потреби за формирање кадар во функција на очекуваниот економски и општествен развој и модернизација би можеле да се набележат особено следниве основни правци:

1. Натамошна демократизација на воспитанието и образованието во насока на:

- создавање на претпоставки за оптимален развој на секој субјект во сооднос со неговите можности, способности и интереси, со посебен акцент на надарените;

- обезбедување на еднакви шанси за образование без разлика на полот, социјалниот и материјалниот статус, верска и национална припадност;

- децентрализација на системот на раководење и управување со воспитно-образовната дејност, зголемување на ингеренциите на локалната самоуправа, поголемо вклучување на родителите и други заинтересирани граѓани, наставници, ученици, студенти во раководните органи на институциите.

2. Зголемување на нивото на формалното образование на младите и возрасните преку:

- зголемување на опфатот со редовно воспитание и образование на целата популација со сите степени на образование и со развиен систем на андрагошки форми на образование;

- зголемување на средното ниво на образование на популацијата од 24 до 65 годишна возраст;

- зголемување на средното ниво на образование на вработените по пат на мотивирање и поддржување на напорите на вработените во прифаќањето на соодветен образовен модел.

3. Зголемување на квалитетот и ефикасноста на воспитанието и образованието на сите нивоа.

Ова стратешко прашање во развојот на воспитанието и образованието во нашата земја претпоставува определување на стандарди за мерење на квалитетот и ефикасноста на воспитанието и образованието.

4. Оптимизација на мрежата на средното и високото образование во функција на современиот и идниот развој на земјата.

5. Компатибилност на воспитанието и образованието со општествениот и економскиот развој на земјата.

Ова е едно од оние прашања кои се вечно актуелни и бара пред сè усогласување на продукцијата на стручни кадри со потребите и проекциите на економскиот и техничко-технолошкиот развој на земјата.

6. Откривање и елиминирање на условите и елементите кои продуцираат функционална неписменост.

Функционалната неписменост се сфаќа како недостаток од знаења и умења за успешно решавање на производни, комуникациски и социјални функции во определена етапа од животот на човекот. Овој факт става мноштво луѓе во изолација и ја зголемува квотата на невработените. Функционално неписмените знаат да читаат, да пишуваат, но не се во можност да ги следат иновациите во професијата, ако дополнително не се дообразуваат.

7. Зголемување на нивото и квалитетот на подготвување на наставниот кадар, меѓу другото и со формирање на центар за перманентно стручно усовршување на наставниот кадар.

8. Оспособување за работа и за примена на знаења.

Ова претпоставува учениците и студентите во текот на образованието што повеќе практично да се оспособуваат за она што ќе го работат во својата професија.

Оспособувањето за работа и примена на знаењата во практиката е една од нашите најслаби точки во подготвувањето на кадарот воопшто, а посебно на нивото на средното и високото образование. За таа цел воспитно-образовните институции треба да се опремаат со соодветни модерни лаборатории, работилници, вежбални, информатички и мултимедиски центри, да се поврзуваат со непосредното производство и со други соодветни дејности.

II. Научноистражувачка дејност

Состојби во научноистражувачката дејност

Наспроти сè поприсутното сознание дека науката и научните сознанија имаат висок ранг на значење во матрицата на детерминантите на развојот, во реалноста, науката и системот на научноистражувачката дејност се соочуваат со бројни ограничувања од институционален, кадровски и материјален карактер во ефективното остварување на нивната мисија на двигател на развојот.

Анализата на состојбите во научноистражувачката дејност укажува на заостанување во развојот на творечкиот потенцијал; на релативно малиот број на истражувачи, особено млад кадар, и на негова неповолна дистрибуција по научни области и институции. Во последниве години сериозно е редуциран финансискиот инпут во научните истражувања, во создавањето на научноистражувачката инфраструктура за брз трансфер на научните достигну-

ња од развиените научноистражувачки центри и за адекватна валоризација на научноистражувачкиот труд.

Сè уште е низок степенот на интегрираност во меѓународната научна заедница, а крајно скромно е пристапот кон дополнителни финансиски ресурси, и по тој основ се недостатни влијанијата врз компетитивноста на нашата наука и научен кадар.

Недостатни се поврзаноста на научните истражувања и комуникацијата со стопанството, каде поради економската истоштеност и тековните проблеми отсуствува поагласен интерес за научните сознанија како нужна основа за свртување кон развојот и зголемување на пазарната ефикасност.

Загрижува малиот број на научни работници ангажирани во истражувачко-развојните единици на претпријатијата. Во отежнатите општи услови во стопанството, потенцирани со процесите на сопственичката трансформација и реструктурирањето, и не постои доволна мотивираност кај постојните менаџерски тимови да вложуваат во истражувачко-развојни активности.

Структурата на научноистражувачките активности, според типот на истражувањата, за периодот 1993–1995 година, е дадена во табелата 8.

Табела 8

Завршени истражувачки трудови

	Фундаментални			Применети			Развојни		
	1993	1994	1995	1993	1994	1995	1993	1994	1995
Самостојни научноистражувачки организации	44	70	34	74	72	117	19	20	32
Истраж.-разв. единици во состав на стоп. претпријатија и вестоц. организации	–	3	1	45	31	25	56	40	39

Извор: Статистички годишник на Република Македонија – 1996, Завод за статистика па РМ, Скопје.

Развојни правци на научните истражувања

При утврдувањето на приоритетите и дизајнирањето на глобалната структура на фундаменталните, применетите и развој-

ните истражувања треба да се појде од релевантноста на следните критериуми:

- достигнувањата на светската научна мисла во соодветни научни области;
- нивото на развиеноста на соодветната научна област и капацитетот (организационен, кадровски, финансиски, инфраструктурен и сл.) за реализација на научните истражувања;
- очекуваните резултати од истражувањата и нивното сегментарно и глобално значење за развојот;
- можноста за непосредна и посредна примена на добиените резултати од истражувањата;
- можноста за создавање и усовршување на научноистражувачки кадри преку научните истражувања;
- интердисциплинарноста и комплексноста на истражувањата;
- вклученоста на научни институции од земјата и од странство во научните истражувања и можноста за трансфер на знаења.

Прашањето за програмирање на научните истражувања е комплексно, особено во обидот да се воспостави оптимална релација меѓу можностите (за продукција на сопствени или трансфер на научни сознанија) и потребата од нови научни сознанија, посебно во нови научни гранки и нивна апликација пред сè во пропульзивните сектори кои непосредно или посредно го динамизираат вкупниот развој на земјата.

За развојот на научноистражувачката дејност нагласено значење добиваат истражувањата кои ќе се реализираат во истражувачко-развојните единици во состав на претпријатијата и другите правни субјекти, поради можноста за примена на научните сознанија за решавање на конкретни тековни и развојни проблеми.

Научноистражувачки кадри

Бројот, динамиката на пораст и структурата на научноистражувачките кадри се меѓу најзначајните индикатори за мерење на развојното ниво и развојниот потенцијал на една земја. Познато е дека во последно време најразвиените земји го удвојуваат научноистражувачкиот кадровски капацитет за помалку од десет години.

Поаѓајќи од проекцијата на другите елементи на научно-истражувачкиот систем, како и од современите развојни трендови, се оценува дека просечната годишна стапка на пораст на бројот на истражувачите треба да изнесува околу 4 до 4,5%, со што бројот на истражувачи на 10.000 жители од 9 во 1994 година, би се зголемил на 18 истражувачи во 2020 година (види табела 9).

Табела 9

Проекција на бројот на научноистражувачките кадри во Република Македонија до 2020 година*

	1985	1990	1994	2005	2020	Просечна стапка на раст 1994-2020
Вкупно истражувачи	1.392	1.684	1.725	2.800	5.400	4,4%
Учес. на буџет. сред. за научно-истраж. дејност во ОП	0,25	0,14	0,18 *	1,5	2,5	11,2%

* Учесството е добиено врз основа на проценка на општествениот производ по претходен податок заклучно со 1993 година, по тековни цени.

За подобрување на функционалната и институционалната структура на истражувачкиот кадар неопходно е воспоставување на меѓуинституционална и меѓусекторска мобилност. Највисок пораст на бројот на истражувачите би требало да се оствари во истражувачко-развојните единици во стопанството. Во однос на научните области неопходно е да се поддржи подинамичен пораст на истражувачките кадри од областа на техничко-технолошките и биотехничките науки.

Се разбира, остварувањето на овие движења претпоставува покрај покренувањето на развојот по долготрајната, исцрпувачка рецесија, исто така и адекватно конципирана и спроведувана политика на создавање на научноистражувачки кадри. Неопходно е создавање на општествена клима која ќе ги мотивира, особено младите луѓе за вклучување во научната работа. Едновремено треба да се изострат и критериумите за селекција и елиминација. Нужно е и оспособување на високостручни кадри врз повисоки и поорганизирани форми на научноистражувачка работа во цен-

трите во земјата и странство, каде постојат поволни услови за тоа, посебно за оние профили кои ќе бидат во комуникација со стратегијата на долгорочен развој на земјата. Да ги споменеме и промените во системот на постдипломските и докторските студии, при што посебна нагласка треба да има изучувањето на методите на научноистражувачката работа и практичното воведување на кадрите во истражувачките вештини со вклучување во реализација на научноистражувачки проекти.

Научноистражувачка инфраструктура

Актуелната состојба (иако различна по одделни научни гранки) на научноистражувачката инфраструктура не задоволува. Таа не обезбедува примена на современите техники и методи во истражувањата. Затоа, како приоритетни се налагаат следниве интервенции:

- обезбедување на неопходна истражувачка опрема во институциите, посебно хардверско-софтверското опремување;
- набавка на современа опрема за базични истражувања, особено во медицинските, природно-математичките, биотехничките науки;
- создавање на експериментални бази (опитни објекти, стопанства, колекции на животни, растенија и сл.);
- вклучување во домашни и меѓународни информативни системи за правовремено добивање на научно-технолошки и други информации;
- обезбедување на реферално-библиотечни информации и збогатување на библиотечниот фонд.

Нагласуваќи ја потребата од зголемување на наменските вложувања во научноистражувачката инфраструктура, треба да се регистрира и потребата за рационално користење на постојната инфраструктура, особено опремата.

Финансирање на научноистражувачката дејност

Мноштво на фактори (меѓу кои и третманот на вложувањата во науката како потрошувачка) условија редуцирана финансиска поддршка на научноистражувачката дејност. Издвојувањата за науката во развиените земји се движи над 2% од БДП и има трет-

ман на вложувања во развојот. Во Р. Македонија издвојувањата за оваа дејност бележат релативно ниско ниво и тренд на намалување. Така, од околу 0,76% од БДП во 1965 година, издвојувањата за наука се намалуваат на 0,50% во 1975 година, односно на околу 0,30% во последниве неколку години. Од нив околу 50% се издвојуваат од буџетот преку Министерството за наука, а останатите средства се обезбедуваат од други државни органи, претпријатија и други нарачателни на научните истражувања.

За да се обезбеди критична маса на финансиски средства за надминување на напред споменатите проблеми во научноистражувачката дејност, финансирањето на оваа намена треба да се интензивира и на среден рок да достигне ниво од 1,5%, а до 2020 година 2,5% од БДП. Притоа, од буџетот би се финансирала главно научноистражувачката дејност од јавен интерес, а од други извори, пред сè од стопанството, би се поддржувале апликативни и развојни проекти за познат и заинтересиран корисник.

III. Развојни насоки на здравството

Состојби во здравствениот систем и здравственошо осигурување

- Нормативно-институционалната рамка за постојниот систем на здравството и здравственото осигурување е воспоставена во 1991 година.

Најзначајна одредница на новите системски решенија е дефинирањето на сопственичкиот статус во здравството. Така, постојните здравствени организации стекнаа статус на јавни (државни) установи, организационо структурирани во пирамидално поставен здравствен систем (превентивна и примарна, секундарна и терцијарна здравствена заштита).

Создадена е и системска можност за развој на приватното здравство во сите области од медицината, стоматологијата и фармацевцијата. Оваа можност засега се ефектуира претежно низ формираните установи од амбулантно-поликлинички тип.

Системот на јавното здравство го чинат 77 јавни здравствени организации со 23.612 здравствени и други работници. Здравствените објекти се релативно нови и наменски градени. Медицинската опрема е главно застарена (амортизирана над 70%).

Релативно благите услови за отпочнување со работа и вклучување во здравствениот систем на приватното здравство, со цел да се мотивира инвестирањето на приватниот капитал и работно да се ангажира високостручниот кадар од сите степени на здравствената едукација, веќе даваат резултати. Растечкиот приватен сектор е димензиониран на 877, пред сè, мали здравствени ординации и аптеки (состојба – април 1996 година).

Правата од здравствената заштита се остваруваат преку задолжителното здравствено осигурување и преку дополнителното задолжително здравствено осигурување, засновано врз начелата на взаемност и солидарност. Врз тоа се темели и со устав загарантираното право за здравствена заштита на секој граѓанин на Република Македонија.

Иако постои законска можност, во практиката сè уште отсуствува доброволното здравствено осигурување кое би се однесувало за здравствени услуги надвор од основната здравствена заштита и за услуги дадени во натстандардни услови.

Финансијската поддршка на системот на здравство во основа се обезбедува преку Фондот за здравствено осигурување (од придонесите за здравствено осигурување), од Буџетот на Републиката, од партиципација и наплата на услугите. Во структурата на приходите на здравствените организации во 1995 година, Фондот за здравствено осигурување учествувал со 78,8%, Буџетот на РМ со 3,1%, партиципацијата со 4,9%, плаќање во готово со 9,1% и останати извори 4,1%.

Постојније проблеми и основније правци на нивно надминување

- Здравството се соочува со сериозни проблеми во остварувањето на својот систем на цели. Тие во основа се генерирани од острите материјални ограничувања за финансирање на здравствената дејност и од дисторзиите во организацијата и функционирањето на здравствениот систем.

Драстичното намалување на општествениот производ како резултат од рецесивните движења во стопанството, условени од дејствувањето на економски и некономски, пред сè, надворешни влијанија, детерминираше остра редуција на материјално-финансиските ресурси во здравството. Во изминатите неколку години

добиевата хуманитарна помош делумно ги ублажуваше недоволните состојби.

Широко поставената мрежа на јавното здравство, непочитувањето на светските стандарди и нормативи во димензионирањето на здравствените капацитети, високата децентрализација (наследена од претходниот систем и условена од фактот што се организираше болничка здравствена заштита за околу 4 милиони жители – за Македонија со дел од Косово и Јужна Србија), како и локалното финансирање, го фрагментизираа системот (се дуплираа одделни капацитети, услуги и опрема, кој денес се недоволно искористени), така што целата мрежа функционира нерационално и доста скапо.

Сегашниот механизам на финансирање не ја стимулира контролата на трошоците. Фондот за здравствено осигурување во финансирањето на здравствените организации се раководи од инпутот (вработени и постели) без оглед на обемот на услугите, ефикасноста и квалитетот.

Сè уште незаокружениот информациона систем во здравството овозможи појава на „статистички фатаморгани“ и во целост ги отежнува евалуацијата и реалното програмирање, во функција на трошковната ефикасност и на фискалната издржливост на системот.

- Главните правци за развој на здравството треба да овозможат остварување особено на следните цели:
  - да се усогласи натамошниот развој со финансиските можности на државата и на граѓаните;
  - да се унапредува здравјето преку: програмирана превенција, заштита на средината, обезбедување на правилна исхрана и исправна храна и вода за пиење, планирање на семејството, посебната грижа за децата, жените, старите и хендикипирани лица;
  - да се оствари приближување до меѓународно прифатените стандарди и нормативи во обезбедувањето на здравствената заштита на населението. Заради сознанието дека здравството не може наполно да се препушти на слободниот пазар, се налага пристапот на фазни промени во системот и во неговата организациона поставеност, респектирајќи ги основните принципи за просторната и временската достапност во амбулантно-поликлиничката, односно рационалност и ефективност кај болничката здравствена заштита.

- За таа цел е потребна и континуирана интензивна меѓународна активност и вклопување на новите состојби согласно со европските и светските препораки.

- Да се обезбедат услови за поголемо сопствено производство и увоз на неопходни лекови, медицински потрошен и санитарски материјал и резервни делови за опремата.

- Да се рационализира болничката здравствена заштита.

- Да се приспособи нормативната рамка (според прифатените модели за реформа на постојниот здравствен систем) – Закон за здравствена заштита и Закон за здравствено осигурување.

- Јасно да се определи и разграничи системот на финансирање на здравството, особено меѓу буџетот, задолжителното осигурување, дополнителното и доброволното осигурување.

- Да се прецизира висината на паричниот осигурување за видовете и облиците на здравствени услуги и лекови.

9. РЕГИОНАЛНА КОМПОНЕНТА НА РАЗВОЈОТ

Во современите услови на развој, посебно во условите на транзиција, во 90-те години не се намалува значењето на регионалниот развој и улогата на политиката на регионален развој. Богатата регионална теорија и практика на земјите со развиено пазарно стопанство, какви што се земјите во рамките на Европската унија, покажува дека не треба да има дилема околу тоа дали, во услови на пазарно стопанство, има потреба за активна регионална политика. Дилема не треба да има ниту околу тоа дали е потребна регионална политика за една така мала земја каква што е Република Македонија.

Политичкото и економското осамостојување на Република Македонија претставува нов амбиент во кој се организира и остварува регионалниот развој, различен од тој кога Македонија беше дел на поранешната југословенска федерација. Нов амбиент се и новите сопственички и пазарни услови на работење, како и отпочнатиот процес на реструктурирање на стопанството. Новите услови бараат нов концепт на регионална и просторна политика конзистентен со промените во економскиот и политичкиот систем.

I. Основни принципи на политиката на регионалниот развој

Комплексниот пристап кон регионалната компонента на развој се изразува во сфаќањето на регионалниот и просторниот развој како интегрален дел на глобалниот општествено-економски развој. Овој пристап изискува респектирање на некои основни принципи, како:

- интегрирањето на регионалните и секторските програми за развој и координација на мерките, при што развојот на недоволно развиените подрачја е една посебна пропорција во глобалниот просторен систем;

- разгледување на регионалниот развој во рамките на мрежата на населени места и на поставеноста на локалната самоуправа, вклучувајќи го и прашањето за формирање на **втор степен** на локална самоуправа и државна управа, и во таа функција регионализација на Републиката;
- изградување на комплексна регионална политика, која ќе биде усогласена со стандардите на Европската унија;
- формулирање и остварување на стратегијата на регионален развој.

(1) Во наредниот период, наспроти досегашната практика, неопходно е во рамките на економската политика да се воспостави **интеграција на секторскиот и регионалниот развој**, односно на секторските и регионалните програми.

(2) Во досегашниот развој комплексната проблематика на регионалниот развој се сведуваše најчесто само на развојот на **неразвиените подрачја**, при што не се земаше предвид вкупната регионална стварност која ги вклучува **сите подрачја**, па и подрачјата кои имаат определени проблеми во развојот, како што е, на пример, застарената индустриска структура и сл.

(3) Регионалните ефекти најјасно се артикулираат во системот на населени места, што налага при утврдувањето на развојните сектори (на **половите на растот**) да се поаѓа од **урбаниот систем**, вклучувајќи ги и **руралните центри** како потенцијални полови на развојот. Урбаните и руралните населби не се само потенцијални полови на развојот, ниту само **објекти** на регионалниот развој, туку се и **субјекти** на регионалниот развој околу кои се формираат територијалните единици, економските регии, регионалните заедници и сл. Во современата светска литература и практика **регионализацијата** на просторот сè повеќе се врши во исти рамки во кои се и постојните административно-територијални поделби, кои пак најчесто се засновуваат на системот на населените места.

Во пазарни услови, потребата да се респектира економскиот оптимум бара во стратегијата на регионалниот развој да се промовира концептот на **пазарна ориентација** на регионалната политика. Пазарот треба да се прифати како основен алокативен механизам во насочувањето на ресурсите. Регионалната политика треба да ги почитува сигналите кои доаѓаат од пазарот, а не да

настојува да го супституира пазарот и да ги кочи креативните сили носители на иновациите и претприемништвото.

Сепак, тоа не значи дека регионалниот развој треба да биде препуштен само на пазарните принципи. Напротив, досегашното искуството покажа дека пазарните принципи треба да бидат дополнети со определени мерки на државата со кои ќе се поддржат позитивните импулси и ќе се исправат недостатоците на пазарот, како што е поларизацијата на развојот и создавањето на една страна суперконцентрации, а на друга страна празни простори и сл.

Актуелниот концепт на регионалната политика во Република Македонија, во контекстот на горните согледувања, треба да претрпи радикални промени, пред сè поради тоа што тој во основа се темелеше на дистрибутивна, а не на пазарна и развојна логика.

II. Основни елементи на стратегијата на регионалниот развој на Македонија

Стратегијата на регионалниот развој, како интегрален дел на стратегијата на вкупниот развој, ги дава основните поставки за насочувањето на регионалниот развој, претставувајќи истовремено и научно-информативна база за изработка на развојните документи: анализи, планови, програми, законски акти и сл. Стратегијата на регионалниот развој треба да поаѓа од следниве елементи:

1. **Дефинирање на регионалните приоритети во тесна поврзаност со секторските приоритети** со цел да се надминат регионалните противречности, а регионалната компонента да стане фактор на ефикасниот развој.

За оваа цел, со посебни анализи треба да се утврдат **состојбите, проблемите и посебно перспективните можности** на одделни општини и региони, на пример: извозните можности, постоењето на висококвалификувана неангажирана работна сила, претприемачки иницијативи за формирање на мали фирми, постоење на адекватна инфраструктура, телекомуникациска поврзаност и сл. Врз основа на овие и други критериуми (брuto домашниот производ per capita, невработеноста, инвестицио-

ната способност и др.), можат да се издвојат следниве типови општини, односно региони:

- Општини во коишто во дадената етапа **не постои критична маса** на средства и други услови за автономен развој;
- Општини во коишто **постојат** определени предуслови за саморазвивање, меѓутоа нивното потполно ефектуирање бара помош од страна на државата;
- Општини во коишто во современата фаза постојат претпоставки за саморазвивање **без помош од државата**;
- Општини во кои се **високи екстерните трошоци** на развојот поради економската и општествена нецелисходност на **концентрацијата**.

Искуството покажа дека ефикасен развој, со избегнување на последиците од претераната **концентрација во главниот град**, може да се постигне ако регионалните приоритети и ресурси се локализираат и ефектуираат преку регионите кои имаат критична маса на предуслови за развој, формирани околу **средните градови**. Во повеќе земји во развој улогата на метрополските центри и малите градови сè повеќе се супституира со подобрувањето на развојните перспективи на **градовите со средна големина**.

Така, во условите на Македонија, каде е евидентна потребата за забавување и урамнотежување на развојот на Скопје како **метрополски концентриран регион**, најефикасен метод е промовирањето на **средните градови**, односно другите поголеми градови како **регионални приоритети** на развојот, со што ќе се оствари концентрирана дисперзија, односно интрарегионална децентрализација. Политиката за развој на градовите со средна големина, односно од втор ранг, претставува инструмент за **зголемување на глобалната продуктивност** во услови кога тие ги содржат иницијалните претпоставки за автономен развој (технички, социјални, инфраструктура, образовни институции). Преку ваквата политика се создаваат претпоставки за зголемување на глобалната продуктивност и за **намалување на регионалните разлики**, што е предуслов за ширење на просторниот опфат на развојот и за намалување на диспаратите во распределбата на сите нивоа.

Во ваквиот концепт **Скопје** не ја губи својата развојна перспектива. Напротив, таа се ефектуира на квалитативно високо ниво – како **центар од прв ранг**, со тоа што развојот на градот ќе се насочи кон **терцијалните и кварталните** дејности со што **содржински** ќе се моделира неговата функција на општодржавен центар.

Во рамките на утврдување на просторни приоритети своето место треба да го најдат и одреден број **рурални центри**. Изборот на руралните центри треба да подлежи на строга селективност, а во согласност со компаративните предности за импулсирање на развојот на земјоделството и малото стопанство.

2. **Дефинирање на инфраструктурните приоритети** во функција на регионалните цели.

При тоа овие приоритети треба посебно да се поврзат со развојот на системот на градовите од втор ранг. Така, на пример, со проектот за **Вардарската долина** ќе се промовираат мултиплицирани полови на растот и ќе се овозможи интегрирање на стратегијата на полови на растот и инфраструктурните инвестиции, а ќе се обезбеди и висок степен на употребливост на инфраструктурата.

3. **Стратешките регионални програми**, како дел на развојната стратегија, треба да бидат пред сè **наменски програми**.

За разлика од дискреционите програми, наменските програми создаваат рамки за деловно ангажирање на квалификувани бизнисмени, без мешање на политичките фактори во деловните одлуки. Кај наменските програми стимулација добива секоја фирма која ги исполнува условите на програмата. При ова особено внимание треба да му се посвети на развојот на **зоните на претпријатија**, како еден од најуспешните примери на регионални програми. Од посебна важност е формирањето на определен број зони кои ќе добијат одредени бенефиции од заедницата во вид на намалување на даноците, обука на кадарот, инфраструктурна опрема и др., а работењето е во услови на слободна конкуренција. Успехот може значајно да се подобри доколку локациските зони се доближат до системот на средните градови и се постигне компатибилност со инфраструктурните ресурси. Бидејќи зоните покажаа позитивни развојни ефекти во праксата на развојот на голем број земји, тре-

ба да се согледа можноста за развојот на **рурални зони** на претпријатија.

Во Македонија, во услови кога една од стратешките цели претставува унапредување на меѓународните трговски врски, посебно внимание заслужуваат и **зоните на слободната трговија**.

Од другите програми треба да се согледа можноста за субвенционирање на т.н. „**бизнис инкубатори**“ коишто се популарни програми во подем и чија цел е стимулација, креација и негување на нови мали бизниси. Овие бизнис-инкубатори во рамките на утврдените деловни правила треба да се поддржат без просторно таргетирање на помошта.

4. **Системот на регионални финансиски стимулации како материјална претпоставка за реализирање на регионалните цели.**

Со финансиските стимулации треба: (а) да се определи вкупниот обем на субвенциите, (б) да се направи спецификација на субвенциите според намена – директни и индиректни, (в) да се согледаат можностите за меѓународна финансиска и стручна помош и др. Во оваа фаза мошне значајно е правилно да се операционализираат критериумите на ефикасноста на регионалниот развој и да се елиминира субјективниот пристап во оценката на развојните проекти.

5. **Системот на мерки треба да биде компониран од имплицитни (мерките на глобалната политика) и експлицитни, директни мерки (мерките на политиката на регионалниот развој).**

Непосредните мерки на регионалната политика треба да се поврзат со мерките на глобалната развојна политика, со економската, популационата, социјалната, просторната и другите политики, коишто имплицитно имаат територијално влијание. Неусогласеноста на мерките и инструментите на регионалната и другите политики предизвикува спротивни ефекти.

III. Мерки на регионалната политика

Еден од основните принципи на стратегијата за регионален развој е дека регионалниот развој, како интегрален дел на вкупниот развој, треба да се остварува покрај со посебните експлицитни уште и со општите мерки и инструменти на глобалната развој-

на и економска политика, со тоа што при нивното донесување ќе се има предвид и регионалната димензија, односно нивното влијание врз регионалниот развој. Општите и посебните мерки на регионалниот развој што се користат при тоа се всушност мерки кои се во функција како на вкупниот така и на регионалниот развој, при што координацијата на секторскиот и регионалниот пристап, односно интегралниот пристап влијае да се зголеми ефикасноста на секторските поттикнувања.

Имајќи го ова предвид, една од основните задачи на регионалната политика на Македонија во стратегијата на долгорочниот развој е да се постигне **координација меѓу експлицитните мерки** на регионалната политика и другите политики како што се индустриската и аграрната политика, политиката на вработување, на технолошки развој, поттикнувањето на претприемништвото, кои секогаш имаат и регионален аспект и на тој начин се **имплицитни мерки** на регионалната политика.

Комплексниот пристап на регионалниот развој претпоставува дека регионалниот развој најрационално и најефикасно ќе се остварува со остварување пред сè на **гранските, структурните приоритети**, но кои истовремено имаат и просторна проекција, кои се утврдени и на ниво на одделни региони, односно подрачја. Поддржувајќи ги приоритетите кои имаат најголема генеричка сила, всушност се поддржуваат и одделните региони во кои тие приоритети и се лоцирани и со чија реализација се остваруваат и основните насоки на стратегијата на развојот. На тој начин, предмет на развојот не се регионите, подрачјата сами по себе, туку секторските приоритети, дејностите и гранките, кои можат во конкретните регионални услови да се јават како полови на развојот.

Со посебни мерки треба да се поддржат и започнатите активности за поголемо внимание кон **пограничните подрачја** со цел да се активираат постојните ресурси и природните предности што ги имаат овие подрачја за соработка со таквите подрачја во соседните земји. Посебно треба да се поддржува изградбата на пристапни патишта, гранични премини, телекомуникациско, енергетско и општо, целосно инфраструктурно поврзување и отворање на пограничните подрачја со подрачјата од другите земји, но и со внатрешноста на земјата.

Всушност, со тоа што поаѓа од условите во одделните региони, регионалната димензија е директно инкорпорирана во развојната стратегија на Републиката. При ваквиот пристап, **неразвиените општини и другите подрачја кои имаат проблеми во развојот**, стануваат предмет на регионалната и вкупната политика и кон нив се насочуваат инвестиционите средства и другите мерки, врз основа на **развијните приоритети**. Развојот ќе се насочи особено кон оние општини и подрачја кои имаат компаративни предности и кои во дадениот момент можат да придонесат за реализација на стратешките цели на регионалниот и вкупниот развој.

Имајќи предвид дека општините и подрачјата кои имаат пробелми во развојот претставуваат дефиниран општествен интерес, овие подрачја треба да бидат поддржани и со **директни и индиректни мерки** на регионалната политика, посебно за развој на инфраструктурата и другите предуслови за ефектуирање на производните потенцијали.

Традиционалниот инструментариум на регионалната политика, како во другите земји така и во Република Македонија, се покажа како недоволно ефикасен и успешен, не само затоа што немало координација на регионалната и другите политики (индустриска, аграрна, за вработување), туку и затоа што не се почитуваа пазарните принципи.

Во периодот по 1991 година мерките на експлицитната регионална политика во Македонија главно се со сличен карактер, а се има предвид и имплицитното влијание врз регионалниот развој на мерките на другите политики, на пример, фискалната (некои даночни олеснувања за проблемските подрачја) и сл. Со експлицитните мерки во проблемските подрачја се поддржува развојот на стопанската и нестопанската, социјалната инфраструктура, за што се наменети преку 85% од средствата со кои располага Агенцијата за поттикнување на развојот на недоволно развиените подрачја, потоа се одобруваат премии за отворање на нови производни работни места, за обучување на кадарот, плаќање на придонеси за лениско и здравствено осигурување. За разлика од поранешниот систем, кога главно средствата се наменувaa за стопански објекти, сега како вложувања за директно поттикнување на стопанскиот развој се средствата со кои се обезбедува траен влог во производните капацитети на овие подрачја и регреси на каматите.

Овој инструментариум, кој засега успешно се применува по примерот на Европската унија и другите земји, треба и понатаму да се збогатува, но притоа не треба да се губи од вид дека во современата нова регионална политика, развијните поттикнувања повеќе се остваруваат преку глобалната развојна политика, дека се засновани врз поттикнување и поддржување на автохтоните развојни можности и самоиницијативата на стопанските субјекти врз пазарни принципи и сл.

IV. Потреба за регионализација

Современите промени во општеството бараат промени и во територијалната организација на државата. Имајќи го ова предвид, едно од важните прашања на стратегијата на развојот на Македонија е и прашањето за постоење на **втор или трет степен** на организација на државната власт и на локалната самоуправа. Сега, со новата територијална поделба, државната управа и локалната самоуправа ќе бидат организирани на ниво на централна власт и на ниво на општини. Од повеќе причини, меѓу нив не се предвидува постоење на втор или трет степен на (само)управа, односно постоење на поголеми територијални единици кои би биле составени од општини кои се територијално поврзани, кои претставуваат природно-географска и економска целина и кои имаат заеднички интереси во развојот. Ваквите територијални единици се **региони, регии, субрегии**, или во организацијата на државната власт, **околии, окрузи, покраини** и сл., а процесот на издвојување на тие територијални единици се нарекува регионализација.

Важна содржина на регионализацијата е барањето на **локален идентитет** и на поголема самостојна развојна улога на локалните и регионалните територијални заедници. Преку регионализацијата треба да се постигне **саморазвивање на локалните и регионалните заедници** врз основа на поттикнување на самоиницијативноста, самоорганизацијата и самоуправувањето на развојот на локалните и регионалните развојни фактори и најрационално користење на природните и просторните развојни потенцијали.

Во современиот период паралелно со глобализацијата во Европа се одвива и процесот на **локализација, односно региона-**

лизација, изразен во преносот на повеќе права и задачи од централно на регионално и локално, општинско ниво. Поголемата деконцентрација и децентрализација произлегуваат од растечката улога на локалната и регионалната сфера во секојдневниот живот и од поголемото валоризирање на стопанскиот модел на флексибилна специјализација и пораст на иновациските зони и индустриските подрачја засновани на поголема употреба на локалните развојни извори.

Општините поврзани во регионални заедници, во регии, заедно ги планираат и уредуваат проблемите од заедничко регионално значење како што се регионалната индустриска политика, заедничките развојно-претприемнички служби, заедничкиот просторен план, регионално поставена школска и здравствена мрежа, заедничко снабдување со вода, регионално одлагање на отпадниот смет итн. Општинските и регионалните заедници настојуваат интересите на претпријатијата, населбите, општините и на различните јавни служби **хоризонтално да бидат усогласени.**

Државната власт во Република Македонија до 1964 година беше организирана и се остваруваше покрај на ниво на општини уште и на ниво на 7 **околии** (Битола, Куманово, Охрид, Скопје, Тетово, Велес и Штип). Од 1964 година наваму државната власт и комуналната самоуправа се остваруваа на ниво на Републиката и општините.

Во Македонија, и покрај бројните предлози, се остана на ставот дека нема оправдување и потреба да се формираат територијални заедници на општините. Инаку, прашањето на регионализацијата во економската наука во Македонија беше особено присутно во 70-те години, кога беа дадени повеќе предлози за економска регионализација. И сега, по извршената нова територијална поделба на Република Македонија не се предвидува никаква регионализација, односно не се предвидува формирање на заедници на општини, групирање на општините кои имаат заеднички интереси во нивниот економски, социјален, просторен и културен развој, во поголеми територијални единици. Од правен аспект дадена е само можност за соработка при решавање на некои проблеми, но без генерализирани институционални решенија. Не потценувајќи ја сериозноста на аргументацијата против создавањето на интермедијарни степени меѓу базичната локална самоуправа и централната власт, не би требало да се отфрла потребата од преиспитување на определбата за евентуално формирање и втор

степен на државна и локална (само)управа, односно за формирање на регионални заедници, околии или други слични територијални единици и органи. При ова можат да се имаат предвид и некои порано дадени предлози за економска регионализација.

Местото на Скопје и, општо, мрежата на населби и централни места, е тесно поврзана со административната територијална поделба. Тие се меѓу себе поврзани и условени. Местото и улогата на Скопје во системот на населби и во регионалната структура на земјата не може да се разгледува надвор од прашањето за регионализацијата и формирањето на регионални и субрегионални заедници и од определувањето на урбани и рурални центри на тие заедници како **урамнотежен** и рационален систем на функционално поврзани населби. Новите регионални и субрегионални заедници не треба да бидат формални заедници, без права и надлежности, туку субјекти на локалната самоуправа и државната управа со јасно утврдени права и надлежности.

Во текот на идниот развој, врз основа на изграден концепт во стратегијата за регионален развој, постепено треба да се **изградува усогласен систем на населби**, во кој секоја населба ефикасно и рационално ќе ја остварува улогата што ја има во системот како центар и пол на развој за околното подрачје. Во еден таков систем на населби ќе се остварува и улогата на Скопје како центар од највисок ранг.

Во Република Македонија на крајот на 1996 година се донесе Законот за нова територијална организација на државата при што се формирани 123 општини како територијални единици на локалната самоуправа.

Новата територијална поделба со голем број мали општини го прави речиси бесмислен процесот на планирање и предвидување на идниот развој ако притоа не се усогласуваат меѓуопштинските интереси во рамките на повисоки регионални и субрегионални заедници.

Во еден ваков пристап полесно ќе се издвојат и подрачја кои ќе бидат предмет на експлицитните и имплицитните мерки на регионалната политика, како недоволно развиени региони, субрегиони и општини, подрачја кои се емиграциони, подрачја со демографски проблеми, во кои опаѓа населението, ридски и гранични подрачја, подрачја со застарена индустрија која треба да се модернизира и реструктурира, и сл.

ВТОР ДЕЛ
ОСНОВНИ ФАКТОРИ
НА РАЗВОЈОТ

1. ЧОВЕЧКИОТ КАПИТАЛ

А) ЧОВЕЧКИ РЕСУРСИ *

І. Стратегија на балансиран прилив на квалификувана и високообразована работна сила

Културата и образованието како фактори на квалитетот на човечкиот капитал во Р. Македонија

„Човечкиот капитал“ изразува вкупност, односно множество на знаења, умеења, инвентивност, креативност, лични способности и други карактеристики на работната сила. Тој не е природно и еднаш за секогаш даден, туку претставува функција на активностите и ангажирањето на човекот во рамките на општествено организираните и институционализирани системи на образованието, науката, културата, работната практика и сл., како и на самостојното образование, специјализирање и усовршување. Со образованието човекот задоволува и лични потреби, но едновремено остварува и општествено заеднички цели и задачи.

Склоноста кон образованието претставува битен белег на културата и традицијата на нашиот народ и нашиот човек, макар што сегашниот голем притисок на младите во нашата земја за образование, манифестиран преку масовното студирање, произлегува и од непостоењето достатна понуда за работа, како друга подобра и порационална алтернатива за младите.

Оттаму, културата и образованието претставуваат клучни одредници и индикатори на квалитетот на „човечкиот капитал“. Поставени во рационален сооднос со потребите и можностите на општеството, тие треба да претставуваат појдовна основа и суштествен елемент на стратезијата и политиката на идниот развој. За стратезијата и политиката на идниот општествено-економски развој неопходно е позитивно валоризирање на постојните интереси и склоности за образование и трансформирање на актуелната состојба на „суфициентност“ на висо-

кообразован кадар од слабост во голема компаративна предност.

Пазарен приод на „човечкиот капитал“

Нов елемент на билансирањето на „човечкиот капитал“ во актуелните услови претставува потребата од пазарен приод во градењето и реализирањето на политиката на образованието и користењето на работната сила. Пазарот всушност ги детерминира големината, структурата и квалитетот на работната сила според различните занимања, квалификации и образование на директен начин – преку побарувачката на производите. Меѓутоа, работната сила, односно „човечкиот капитал“, битно се разликува од сите други стоки. Нејзината посебност и специфичност се манифестира преку фактот што таа не може да се третира само како детерминиран фактор.

Посебноста и специфичноста на „човечкиот капитал“ како пазарна категорија ги ограничува, дури и ги проблематизира можностите за егзактно определување и билансирање на потребниот обем и структура.

Во таа смисла, за градењето и остварувањето на стратегијата и политиката на развојот, значајни се следниве констатации:

1. За дефинирањето на стратегијата и политиката на оштетено-економскиот развој релевантно е глобалното билансирање на обемот и структурата на „човечкиот капитал“, бидејќи не постојат некои цврсти и децидно определени квантитативни мерки и односи за овие потреби;

2. Стратегијата и политиката на формирањето и користењето на „човечкиот капитал“, односно образованието и вработувањето, треба да претставуваат заедничка цел и грижа како на оштетено, така и на секое претпријатие и семејство и на секој поединец.

За односот, приодите и методите на билансирањето и проектирањето на потребите и приливот на образованата и квалификуваната работна сила, релевантни се следниве основни сознанија и предлози:

1) Образованието и полната вработеност се и треба да бидат појдовни претпоставки и цели на пазарната и европски конципираната стратегија и политика на економскиот и социјалниот развој;

2) Образованието претставува суштествен интерес и потреба на оштетено во целина и посебно на секој човек, семејство и претпријатие;

3) Во билансирањето на потребите за образован кадар треба да се ирѓнува од долгорочните потреби на оштетено, ситојансиво и човечки. Таквиот приод може да се нарече „хуманистички пазарен приод“.

Другиот можен приод би бил приодот заснован на актуелните – краткорочни, пазарни потреби за работна сила. Тој изгледа, навидум, „пазарен“ и „понижен“, меѓутоа има голем број слабости и ограничувања. Пред сè, тој ги запоставува автономните потреби на човекот за образование, како и долгорочниот карактер на образованието кое треба да ги задоволува не само денешните туку и идните потреби. Затоа, доколку се прифати таквиот приод, се загрозува репродукцијата на квалитетниот кадар и вкупниот општествено-економски прогрес.

Формирањето и побарувачката на квалификуван и образован кадар, конципирани на основа на „хуманистичко-пазарниот приод“, покажува тенденција на зголемување на учеството на повисоките степени на образование. Така, проекцијата на билансот на потребите и приливот на квалификуван, средно, високо и високо образованиот кадар, заснован врз дадените односи на технолошкиот прогрес и структурата на кадарот, како и на потребите на научно-технолошкиот прогрес на автоматизираните и компјутеризирани производствени системи, би била како што следи во табелата 10.

Според тоа, во идниот период, според двете проекции се очекува зголемување на потребите, односно побарувачката на човечкиот капитал, но со значителни промени во неговата структура во полза на кадарот со средно, високо и високо образование. Таквите тенденции во развојот се очекува да продолжат, уште позасилено, по двеилјадата година. Во 2009 год. потребата за квалификуваниот и висококвалификуваниот кадар се сведува на 22,9%, а потребата за кадарот со средно образование на 34,7%, според првиот, односно 25% и 35%, според вториот модел. Најбрзо е зголемувањето на потребите за кадарот со високо образование (заедно со магистрите, специјалистите и докторите на науки) – на 29,7%, според првиот, и 37%, според вториот модел. Во 2019 год. потребите за кадар со високо образование достигну-

ваат до 31,5%, а заедно со кадрите со научен степен магистри, специјалисти и доктори на науки – до 35%, според првата, односно – 35% и 38,5% – според втората варијанта, во структурата на вкупно вработените.

Не инсистирајќи на егзактноста на секоја бројка во табелата, многу значаен е фактот што, доколку се одржи досегашната динамика на формирање на високообразован кадар, која од многу страни се извикува како премногу голема, кога би останале на работа досега вработените и невработените со вишо и високо образование, во 2019 година би располагале вкупно со околу 167.000 лица високообразован кадар. Доколку претпоставиме релативно ниска, а за сегашните прилики умерена просечна годишна стапка на вработување од 1,22%, како и полна вработеност на високообразованиот кадар, може да се очекува динамично задоволување на потребите за соодветниот кадар во 2019 год. Меѓутоа, според втората варијанта, потребите изнесуваат околу 264.000, односно во 2019 година би располагале за околу 100.000 помалку од потребите.

Менаџментот (макро и микро) и лидерството во тимската работа претпоставуваат авторитет на знаење и способности, а не авторитет на хиерархиска позиција и власт. Затоа е неопходно зголемување на знаењето.

Стратегијата и политиката на идниот развој треба да бидат засновани врз потребите од многубројни и квалитетни високообразовани кадри со богати знаења и способности и магистри, специјалисти и доктори на науки.

Освен според степенот на образованието, многу значајно е билансирањето на потребите и според структурата на работната сила. Структурата се стекнуваат пак во образовниот систем, но исто така и во практиката со квалификување и/или преквалификување на самото работно место, или со организирани форми во дејноста.

Структурата на работната сила во земјата и во даден период треба да се соодветни на структурата на стопанството и на јавните дејности, како и на технолошките промени. Уште поконкретно – тие треба да бидат соодветни на темпото на растежот кај одделните дејности и гранки во текот на времето (фазите).

Меѓутоа, промена на структурата во образовниот систем се постигнува многу потешко одошто промените во структурата на стопанството и на јавните служби и дејности. Директни контакти

Табела 10

Структура на расположливост и проекција на потребите на потребниот кадар по квалификации и образование

(база – 1995 = 100)

	I варијанта						II варијанта					
	Потреба – побарувачка на кадар			Потреба – побарувачка на кадар			Потреба – побарувачка на кадар			Потреба – побарувачка на кадар		
	1999	2009	2019	1999	2009	2019	1999	2009	2019	1999	2009	2019
во 000	во 000	во 000	во 000	во 000	во 000	во 000	во 000	во 000	во 000	во 000	во 000	во 000
%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%
I	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
1. Вкупно – 000	374,4	100	424,4	100	477,1	100	439	100	573	100	680,3	100
2. Неквалификувани, полукавалификувани, приучени и со основно образование	61,0	16,3	53,9	12,7	40,6	8,5	66	15	66	11,5	27,2	4
3. Квалификувани и висококвалиф.	92,5	24,7	97,2	22,9	102,6	21,5	136,1	31	143,3	25	146,3	21,5
4. Средно образование	128,4	34,3	147,3	34,7	167,0	35,0	153,7	35	200,6	35	244,9	36
5. Вишо и високо образование	88,0	23,5	117,1	27,6	150,3	31,5	109,8	28	194,8	34	238,1	35
6. Магистри, специјалисти, доктори на науки	4,5	1,2	8,9	2,1	16,7	3,5	8,8	2	17,2	3	23,8	3,5

меѓу училиштата и факултетите, од една страна, и претпријатијата и установите, од друга страна, – не постојат. Така, задачата на билансирањето според потребните струки станува многу сложена. По ова прашање не може ни модел да се изгради, а уште помалку некакви квантифицирани пропорции. Проблемот не може да се прелушти ниту на пазарните индикации, бидејќи постои долг временски период од пазарната побарувачка на работна сила по одделни струки додека образовниот систем обезбеди соодветна понуда.

Сегашната мрежа на образовните институции во Република Македонија произлезе од претходните децении кога структурата на стопанството беше поинаква и со подруги ориентации. Мали се измените кои се извршени во периодот на деведесеттите години. За наредните фази можат да се предложат само некои основни насоки по ова прашање. Тие би биле:

- 1) Средните стручни училишта да стекнат во стварноста еднаков рејтинг со општообразовните гимназии;
- 2) Наставните планови во сите образовни институции да станат флексибилни, т.е. да се менуваат без строги централизиран одлуки;
- 3) Стручните предмети да не се потиснуваат за сметка на општообразовните;
- 4) Да се обезбеди перманентно усовршување и, по потреба, преквалификување на наставниот кадар во сите образовни институции.

Билансирање на потребите и приливот на образован кадар преку системот на неформалните облици на перманентното образование

За општествено-економскиот развој на прагот на дваесетипрвиот век и децениите што следат потребни се кадри не само со богати и квалитетни знаења, стекнати низ процесот на институциите на редовното образование, туку со способност за постојано нивно надоградување. Стекнатите знаења и способности треба да претставуваат само основа за натамошно самостојно и организирано надоградување.

Со перманентното образование преку моделот „организација која учи“ неопходно е да се оствари систематско и кон-

тинирувано изградување и унапредување на знаењата и умењата на сите вработени. Пријатно, содржините можат и треба да бидат модифицирани како според степенот на образованието и квалификациите на вработените, така и според стручноста, видот и карактерот на работата, нивоот на хиерархијата во организацијата и сл. Користењето на обликите на системот за перманентно образование за работата со компјутерите, инженерингот, управувањето со квалитетот и сл., особено за управувачките и раководните кадар, врвниот административно-технички и комерцијалниот кадар и информатичкиот кадар, како и сите вработени, односно изградувањето на „организацијата која учи“ и „организацијата од свешка класа“ треба да бидат вметнати во концептските основи на идната стратегија и политиката на општествено-економскиот развој на Р. Македонија.

II. Миграции

Долгорочни соопредувања за миграциите

Една од основните карактеристики на повоенiot развој на населението во Република Македонија е неговата мошне интензивна територијална подвижност. Додека во 1948 година само 11,9% лица од вкупното население биле со променето место на живеење, во 1994 година такви станале над 40%. Големите миграции на населението беа условени пред сè од економскиот развој, но значајно влијание имаа и други фактори (социјални, политички и др.).

Миграционите движења најмногу ги формираше селското население. Од 1948 до 1994 година тоа имаше негативно миграционо салдо од 645 илјади лица, што претставува 72% од неговата бројна состојба во почетната година. Селата постојано губеа дел од своето население, кое најмногу се досели во градовите на Републиката, меѓутоа, голема беше и емиграцијата во странство.

Градовите остваруваа постојано позитивно салдо на миграцијата – вкупно околу 340 илјади лица во истиот временски период. Тоа се зголемувало до 1971 година, а потоа се смалуваше поради отежнатите услови за вработување и живеење во градовите.

Реално е да се очекува дека трајната миграција од селата во градовите и странство ќе продолжи, но и дека ќе се смалува нејзи-

ното темпо со развојот на руралните подрачја и просторниот развој.

Притоа, миграцијата на населението од едни во други населби на истата општина стана најмасовен вид на просторно преселување; во вкупниот број доселени лица локалните мигранти учествуваа со 44,4% во 1981 година. Преселувањата на подолги релации – од едни во други општини, се сведоа на 41%. Најголемо било иселувањето од стопански најмалку развиените општини, поради што е потребен побрз развој на овие општини за да не продолжи да се намалува и така малобројното нивно население.

Бројот на лицата кои работат надвор од местата на постојано живеење (102 илјади во 1991 година) претставува 1/5 од вкупно вработените. Од нив најголемиот дел се дневни и неделни мигранти – околу 82%. Имајќи ги предвид повеќекратните корисни последици на дневната (заедно со неделната) миграција на работната сила, меѓу кои е и смалувањето на трајната миграција, развојната политика ќе треба да посвети специјално внимание.

Република Македонија имаше незначително миграционо салдо во однос на други земји од 128 илјади лица во последниот меѓупописен период (1981–1994), што претставува 6,2% од вкупното население. Тоа претставува висок процент на човечки капитал кој работи и живее во странство, со растечко учество на квалификувани и високообразовни кадри. Притоа, порастот на семејната емиграција, повеќегодишното пролонгирање на престојот во странство, и тоа што речиси половина од сите мигранти се во далечни земји (Австралија, САД, Канада и др.), упатува на заклучок дека современата економска емиграција во најголем дел стана трајна емиграција. Иселувањето на населението од Републиката ќе продолжи и во иднина, но нормално е да се очекува дека во услови на забрзан економски развој бројот на емигрантите маркантно ќе се смали.

Што се однесува до имигрантите во Републиката, најголемиот дел од нив се со ниски школки и стручни квалификации.

Потребата од активна миграциона политика

Претходно изложеното недвосмислено упатува на потребата за активна миграциона политика во Република Македонија, која би влијаела за намалување на неповолните последици од мигра-

циите и за остварување на максимално позитивни ефекти од нив во целокупниот развоен процес.

Основните цели на миграционата политика во Републиката, како дел на целокупната популациона политика, би требало да бидат:

1. отстранување на причините за стихийни емиграции од селата;
2. менување на миграционите текови заради подобро користење на човечките, природните и материјалните ресурси во просторот;
3. поголем степен на усогласеност на миграциите со потребите на развојот;
4. стимулирање на дневната миграција на населението и работната сила;
5. организирана привремена економска миграција во странство;
6. стимулирање на враќањето на мигранти од странство и на продуктивното ангажирање на нивните девизни дознаки;
7. примена на селективна имиграциона политика.

Можни насоки на политиката во врска со миграциите

Развој на руралната средина. Стихијното иселување од селата причини големо популационо празнење на руралните подрачја. Заради тоа неопходни се усилби на општествената заедница за остварување на причините на масовното иселување од селата и ревитализација на руралната средина. Долгорочната развојна политика на Република Македонија треба да биде насочена кон создавање поволни предуслови за „интегриран развој“ на руралната средина. Основните компоненти на програмите за развој на руралните подрачја би биле: 1. економски развој врз првенствено користење на расположливите ресурси со трудоинтензивни активности; 2. создавање на рурални центри кои би го привлекувале локалното население за работа, овозможувајќи лесна дневна миграција на работната сила; 3. развој на инфраструктурата и другите услови за живот; 4. поволни кредити, царински и даночни олеснувања и слично за нови и проширување на постојните производни капацитети; и 5. продуктивно користење на девизните дознаки, како и знаењата и искуствата на повратниците.

Развој на градовите и доселувањето во нив. Трајните миграции доведоа до поголема концентрација на населението во поголемите градови и најмногу во Скопје, што не е рационално како од економски, така и од други аспекти. Учеството на населението во малите градови до 20 илјади жители во вкупното градско население на Републиката се смали од 46,9% во 1948 година на 13,7% во 1994 година.

Заради подобро користење на расположливите можности на целокупниот простор во Република Македонија, развојната политика треба да настојува *малиите градови економски да зајакнат и ситните населени центри*, дотолку повеќе што нивните рурални подрачја се веќе доста исцрпени. За оваа цел и миграционата политика треба да влијае за менување на тековите на трајната миграција и поголема застапеност на локалните дневни миграции. Во таа насока се налага и потребата за *планирање на развојот на градовите и определување на критериуми за доселување во нив*, со еднакви права на сите луѓе за доселување.

Стимулирање на дневната миграција. Во вкупната стратегија на развојот е неопходно да се поддржува дневната миграција на населението и неговата работна сила. Мерките на развојната политика треба да бидат насочени кон *создавање на поволни услови за интегрирање на оваа миграција*, пред сè, со: ширење на можностите за економска активност на населението, подобрување на сообраќајната инфраструктура и на условите за живот во местата на постојано живеење на дневните мигранти, подигање на нивното образовно ниво и стручните квалификации и др. Идниот економски развој ќе бара и стимулирање на дневната миграција на високообразовани и висококвалификувани кадри од поразвиените средини.

Смалување на надворешната миграција. Долгорочна цел на развојната политика треба да биде создавање на економски и социјални услови во земјата коишто би ја намалиле потребата за одење на работа и живеење во странство. Од тој аспект посебна грижа бара неорганизираната емиграција на висококвалификуваните и високообразованите кадри, кои се од основно значење за целокупниот развој.

Реализацијата на горната цел е можна *со брз економски развој*, којшто би овозможил пошироко вработување и смалување на разликите во платите и условите за живот помеѓу Републиката и земјите на имиграција. Во извесна мера, за смалување на емиграцијата би придонело организирано привремено одење во странство заради работа, промовирање на националните интереси и стимулирање на повратната миграција. Притоа, мерките на миграционата политика треба да бидат поттикнувачки, а не рестриктивни.

Со оглед на нивото на економската развиеност и степенот на невработеноста во Република Македонија не е поволен прилив на лица со ниски школски и стручни квалификации. Затоа е потребно со селективна имиграциона политика, каква имаат и развиените земји, да се влијае на оваа миграција.

Заштитата на работата и професијата во странство. Грижа за мигрантите е потребна во сите фази на миграционото циклус. Миграционата политика треба да има мерки со кои ќе обезбеди поголема ефикасност уште при заминувањето на работа во странство, потоа активност во врска со работата и животот таму, па сè до реинтеграцијата на мигрантите во земјата, како и мерки за подобро користење на девизните дознаки.

Република Македонија треба да настојува со билатерални и мултилатерални договори да обезбеди аранжмани за организирана вработувања во странство, а за веќе вработените целокупна правна заштита на работата и живеењето на мигрантите и нивните семејства. Од посебна важност е да се регулира враќањето на мигрантите и давање финансиска, техничка и организациона помош за нивната реинтеграција во стопанството на земјата.

Повратна миграција. Миграционата политика може да придонесе за враќање на дел од нашите емигранти во странство. *Поттикнувачки и комплексни мерки се неопходни за зголемување на бројот на повратници*, особено за тие со развојни потенцијали, односно кои поседуваат поголеми финансиски средства и се докажале во земјите на имиграција како успешни деловни луѓе или работници. Со вложување на своите средства и знаења, како и со пренесување на дел од својот бизнис, тие би дале значаен придонес во развојот на Републиката. Од поттикнувачките мерки посебно место имаат оние од областа на царините, дано-

ците, кредитната политика за стопански инвестиции, како и ефикасното извршување на потребните административни работи.

III. Популациона политика

Човечкиот капитал, покрај физичкиот капитал и природните ресурси, е од основно значење за економскиот развој. Постапувањето на човекот во фокусот на целокупниот развој, бара тој квалитетно да се развива и рационално да се користи.

Нејдоволните трендови во населението бараат активна популациона политика

Природниот прираст на населението во Република Македонија е повисок отколку во поразвиените европски земји, иако разликата е многу намалена. Во 1995 година, на илјада жители природниот прираст стана 8,2, како резултат на 16,6 живородени деца и 8,4 умрени лица, при што умрените доенчиња на илјада живородени се сведоа на 22,5.

Опаѓањето на смртноста придонесе *очекуваното траење на живото* да достигне 70,1 години кај мажите и 74,4 години кај жените во 1991/92 година. Тоа сега заостанува за околу 5-6 години во однос на земјите со највисоко траење на животот.

Нејо сѐајката на репродукцијата на вкупното население е 1,03. Таа е просек на две различни состојби – на недоволна репродукција кај македонското и друго христијанско население и репродукција на широка основа кај албанското, турското и ромското население. Со оглед на тоа, во 1994 година, природниот прираст на илјада жители изнесуваше кај Македонците 3,8, кај Србите 1,2, додека кај Албанците тој беше 19,9, кај Турците 14,3 и кај Ромите 22,2. Оттаму, неповолни се како појавата на недоволната репродукција на сѐен дел од населението, така и репродукцијата на широка основа кај друг дел од населението, поради што е потребно нивно насочување.

Социо-економските и други структури на населението во Републиката се недоволно развиени. Низок е степенот на економската активност на женското население (31% во 1981 година). Слична е структурата според големината на приходите на домаќинствата, а не е добра ниту образовната структура. Деца до 14

години се речиси 1/4 од вкупното население (24,8% во 1994 година), меѓутоа, постојат големи разлики во старосната структура на населението според национална припадност и по општини.

Нивото на природниот прираст и недоволно развиените структури на населението, како и големите нивни разлики внатре во Републиката, *го забавуваат економскиот и социјалниот развој*. Неопходно е општествено влијание за подобрување на состојбите и трендовите во населението.

Претходните резултати на проекцијата на Заводот за статистика на Република Македонија покажуваат дека ќе продолжат *основните трендови на населението* во наредните 25 години. Од 1994 до 2019 година се предвидува дека:

1. *Ќе се зголеми вкупното население* од 1.936,9 илјади на 2.218,7 илјади (за 14,5%), како и учествата во него на лицата од 15 до 64 години (од 66,7% на 67,4%) и на постарите луѓе (од 8,5% на 13,1%). *Ќе се смали пак учеството на децата до 14 години* од 24,8% на 19,5%.

2. *Ќе се зголеми работноспособното население* за околу 200 илјади лица и заедно со невработените и натаму ќе се создава голема понуда на работната сила.

3. *Ќе порасне бројот на стариите лица* од 163,6 илјади на 289,9 илјади (за 77,2%), што ќе бара соодветно зголемување на социјалната и здравствената заштита, како и на издатоците за пензии.

4. *Ќе се смали бројот на децата* од 7 години, за *заштитување во основните училишта* за 12% и, во помала мера – за 8%, на тие за запишување во *средните училишта*.

• *Основните цели на популационата политика во Република Македонија* треба да бидат: да се оствари раст на населението коешто има низок наталитет и да се намалат загубите поради смртност и емиграција; да се запре опаѓањето на фертилитетот кај населението кое не постигнува проста репродукција, но исто така и да се смали порастот кај населението кое има широка репродукција. Цел на популационата политика треба да биде и натамошно смалување на смртноста, особено кај доенчињата, и продолжување на траењето на животот; подобрување на структурите и територијалната разместеност на населението; ефикасно влијание врз внатрешните и надворешните миграции и оствару-

вање на хармонична интеракција на демографскиот со економскиот развој.

Според тоа, на Републиката ѝ е потребна комплексна, долгорочна, активна и ефикасна популациона политика.

Една од основните долгорочни насоки во врска со популационата политика треба да биде поголемо користење на човечкиот капитал во економскиот развој. Тоа може да се оствари со забрзан економски развој и зголемување на степенот на економската активност на работноспособното население. Таков развој резултира во подигање на животниот стандард и менување на сфаќањата на луѓето за сопствената репродукција и др.

Поради тоа и поради недоволната економска развиеност на Република Македонија се наметнува како стратешка определбата: *долгорочниот економски развој да се остварува со ирвенствено користење на расположливиот човечки капитал и материјалните ресурси во земјата.*

Користењето на човечкиот капитал ќе се зголеми ако економската политика се ориентира кон профитабилни, пропульзивни и извозно ориентирани трудointензивни гранки на стопанството (особено во преработувачката индустрија и агроиндустрискиот комплекс), како и на висок степен на финализиција на производите. Потоа, кон проширување на досегашните економски активности во странство, кон вклучување на наши претпријатија во производство на составни делови наменети за интегрирано производство на странски фирми и др. Од тој аспект, особено внимание бара развојот на малиот предпријатија, кои најчесто се ориентирани кон трудointензивни дејности.

На тој план образованието има посебно значење со оглед на неговата основна функција да ги оспособува луѓето со знаења неопходни за креативна работа, за поуспешно извршување на економските активности и за поправилно уредување на односите во семејството и во општествената заедница. Затоа, националната стратегија за човечките ресурси треба нужно да се залага за напредна експанзија на образованието, како и за подобрување на квалитетот и ефикасноста на образовниот процес.

За да се задоволат потребите за работна сила со бараните квалификации посебно внимание бара образованието на возрасните. Тоа треба да биде насочено кон професионално оспособување, преквалификување и натамошно образование на невработените и др., со користење на различни форми на образование – формални, неформални и учење низ работа („Learning by Doing“).

• Изнесените демографски состојби налагаат потреба во рамките на долгорочните насоки на популационата политика да се вклучат и активности за планирање на семејството. Со планирањето на семејството се настојува индивидуалниот однос спрема правото на раѓање, како едно од основните човекови права, да се доведе во склад со можностите и развојните потреби на земјата, со цел да се подобрува квалитетот на животот. За него се залагаат земји, како со широка така и со недоволна репродукција на населението. Во планирањето на семејството е неопходно да се ангажираат сите општествени субјекти (Владата, Парламентот, општините, здравствените, образовните, социјалните, научноистражувачките и други организации, информативните медиуми). Исто така, потребни се и соодветни законски и други прописи кои ќе го стимулираат раѓањето до три деца во семејство, а ќе го дестимулираат раѓањето на повеќе деца.

Б) РАБОТНАТА СИЛА

I. Пазар на работна сила

Република Македонија се наоѓа во период на радикално реструктурирање на стопанството, преку воведување и развивање на пазарните институции. Овој процес е проследен со значителни дисторзии на сите пазари, вклучително и на пазарот на работна сила.

Интервенција на државата на пазарот на работна сила

Пазарите на работна сила се различни од пазарите на стоки и услуги. Цената на „објектот“ кој е предмет на купување и продавање, која се постигнува на пазарот, и условите за вработување, во голема мера влијаат врз квалитетот на животот на работниците и нивните семејства, често на начин кој може да изгледа неприфатлив и во спротивност со вредносниот систем на земјата.

Државата има значајна улога на пазарот на работна сила, дури и при постоење на организации на работниците (синдикати). Таа треба да воспостави правила содржани во експлицитна прав-

на рамка, која претставува основа за склучување на индивидуални и колективни договори. Со овие правила треба да се дефинираат правата на работниците, синдикатите и работодавачите; условите за колективно преговарање; како и системот за разрешување на евентуалните спорови.

За постигнување на определени општествени цели, државата може директно да интервенира на пазарот на работна сила. Оваа интервенција треба да се однесува на забрана на детскиот труд (заштита на децата од експлоатација); заштита на жените и некои малцински групи (не само етнички или национални малцинства, туку и определени групи кои од различни причини се соочуваат со дискриминација); политиката на плати, т.е. доходи (incomes policy), вклучително и утврдување на минимални наемнини; и регулација на безбедноста на работното место и утврдување на здравствени стандарди.

Политика на пазарот за работна сила

Политиката на државата во врска со пазарот на работна сила треба да се раководи од старата максима: да им се помогне на луѓето да си помогнат себеси. Помошта од страна на државата, со оглед на големите дисторзии на пазарот на работната сила во Република Македонија, е од особено значење.

Активната политика на пазарот на работна сила опфаќа мерки од три вида: помош при вработувањето (информации, посредување и консултации), обука (доквалификација и преквалификација) и директно отворање на работни места. Активната политика најмногу се користи за решавање на проблемот со структурната невработеност, а не на општиот колапс на побарувачката за работна сила, кој е сега присутен на македонскиот пазар на работна сила. Во вакви услови, препораката е – активната политика на пазарот на работна сила да се користи селективно и да биде насочена кон определени групи на лица кои бараат работа, особено оние кои се подолго време без работа.

Една од мерките на државата за зголемување на вработеноста, односно смалување на невработеноста во Р. Македонија треба да биде помошта на Владата во *креирањето на работни места*. Долго повторуваните определби за развој на претприемништвото и на малите и средни претпријатија треба да се операционализираат.

Институции на пазарот на работна сила

Слободно формираните синдикати, во современи услови, обезбедуваат рамнотежа помеѓу настојувањето на претпријатијата да бидат конкурентни на пазарот и да остваруваат профит за своите сопственици, од една страна, и аспирациите на работниците за повисоки плати и подобри услови за работа, од друга. Оние земји кои, најчесто од политички причини, го ограничуваат правото на синдикатите за организирање и работа, се лишени од механизам кој им овозможува на работниците и на претпријатијата под еднакви услови да преговараат за висината на платите и за работните услови.

Основен принцип на регулацијата на државата во работните односи (односите меѓу трудот и капиталот) треба да биде настојувањето секоја од страните вклучена во преговарањето самата да ги сноси трошоците и последиците од своите постапки, а не да ги префрла врз трети лица. На пр., неисплатата на плати за време на штрајк ги тера работниците, односно нивниот синдикат, да се трудат за побрзо разрешување на спорот со работодавачите, а одбивањето да се кредитираат претпријатијата додека трае штрајкот, без да се толерира доцнењето во плаќањето на даноците и другите законски обврски од страна на претпријатијата, го зголемува трошокот од одолговлекувањето на спорот за менаџерите, односно сопствениците на претпријатијата.

Колективното преговарање во Република Македонија е пропишано со Законот за работни односи, и тоа на три нивоа: општ колективен договор, грански договори и договори на ниво на претпријатија. Во практиката постојат бројни дилеми и проблеми околу субјектите на кои се однесуваат потпишаните договори (дали се тоа членовите на синдикатите, или сите вработени), спроведувањето на санкциите за непридржување кон договореното и сл. Неколкугодишното искуство со колективното преговарање, во услови на изострена економска криза и тешка материјална и финансиска состојба кај голем број економски субјекти, како и екстремно високата стапка на невработеност во земјата, се ограничувачки фактори за побрз развој на оваа значајна општествена сфера. Како што сега стојат работите, со сите негативни придружни појави, Република Македонија има корпоративистички тип на колективно преговарање, односно централизирано преговарање помеѓу социјалните партнери (мнозинскиот синдикат, Стопанската комора и Владата), по примерот на Скандинав-

ските земји и Австрија, кој е копиран и од некои поранешни социјалистички земји, како на пр. Полска и Унгарија. Овој вид на колективно преговарање се препорачува за мали земји и како таков е погоден за Македонија на подолг рок. Меѓутоа, на краток рок, односно во услови на реструктурирање и прилагодување на стопанството, треба да се преферира децентрализираниот систем на колективно преговарање. Ова е неопходно за надминување на наследената, во голема мера нарушена структура на платите (преку дејството на пазарот и преговарањето на микро ниво), и поради користа од придонесот на разликите во платите, предизвикани од дејството на пазарот, како еден од инструментите за реструктурирање на стопанството и поефикасна алокација на работната сила.

Една од значајните институции на пазарот на работна сила во Република Македонија е Заводот за вработување. Заводот е јавна установа со својство на правно лице, со единствена стручна служба и со подрачни единици – бироата за вработување.

Основните напори во развојот на Заводот за вработување треба да бидат насочени кон изградба на ефикасна берза на трудот. Како што сега стојат работите, малкумина во оваа институција гледаат место каде што може да се добие помош при вработувањето. Заводот има стекнато имиџ на институција за евиденција на невработените лица и обезбедување на нивните права пропишани со закон. Може со сигурност да се каже дека ваквата состојба ќе потрае и во наредните неколку години (краток рок), односно додека сè уште интензивно се одвива процесот на микро-економско реструктурирање, и не дојде до заживување на стопанството, а со тоа и позначително смалување на стапката на невработеност. По ова ќе се ослободат ресурси Заводот поактивно да ја извршува функцијата на посредување и помош за невработените лица побрзо да обезбедат работно место.

Автоматизацијата на Заводот и неговите подрачни единици е од круцијално значење за негова модернизација. Воведувањето на компјутерска техника, со нејзиниот потенцијал за трансфер на големи количества податоци, дава техничка инфраструктура за интеграција на функциите на службата за вработување и нивна подобра координација. Сепак, иако користењето на информациска технологија ги прави информациите и услугите при вработувањето подостапни, треба да се води сметка да не се загуби личниот контакт со клиентите.

Статистички и информациски систем за пазарот на работна сила

За нормално функционирање на пазарот на работна сила, на актерите кои учествуваат во него потребни им се бројни и навремени информации. На работодавачите им се неопходни информации за висината на наемнините и работниците кои можат да се ангажираат според тие наемнини, за да ги донесат своите одлуки за вработување на нови работници и нивна квалификација на работното место. Работниците, сегашни и идни, имаат потреба од информации за висината на наемнините (платите) и расположливите работни места, кои ќе им послужат како водич во нивното образование, обука и избор на занимањето. Носителите на економската и социјалната политика ги користат информациите за состојбите и перспективите на пазарот за работна сила заради следење на перформансите на економијата и подготвување на ефикасни мерки на политиката за пазарот на работна сила.

Меѓународната организација на трудот (ILO) со конвенцијата бр. 160, донесена во 1985 г., а насловена како Конвенција за статистиката на работната сила (ILO 1992, р. 1325), ги обврзува земјите-членки кои ќе ја ратификуваат „редовно да прибираат, компилираат и публикуваат базична статистика на работната сила“.

Неопходно е да се започне и со спроведување на анкетни истражувања на работната сила, во однапред утврдени интервали (месечно, со упросечување на добиените резултати и нивно квартално публикување, според примерот на повеќе земји), користејќи го богатото искуство на развиените земји, како и неколкугодишното искуство на најголемиот број земји во транзиција кои ја користат оваа методологија. Информациите добиени од овие истражувања претставуваат непроценлив извор за економетриски проучувања на промените во структурата на работната сила, нејзината географска дистрибуција, степенот на веројатност во определен временски период да се излезе од „лулот“ на невработени, структурата на заработувачките и др.

Статистиката на платите и на трошоците за работна сила е исто така важен сегмент на статистичкиот и информациски систем на пазарот на работна сила.

Со цел да се обезбеди адекватен мониторинг на промените во апсолутните и релативните износи на платите на различните

групи вработени, од интерес за сите социјални партнери (синдикатите, асоцијациите на работодавачите и државата) е статистиката во врска со платите да се базира врз стандардна *национална класификација на работните места*. Класификацијата на работните места треба да кореспондира со потребите на корисниците и консеквентно да биде изработена во соработка со овие корисници.

II. Долгорочни насоки на политиката во врска со превработеноста и невработеноста

Агрегативна понуда на работна сила и нејзино ангажирање

Обемот на работната сила во Република Македонија е детерминиран од компонентите на нејзиниот демографски развој, пред сè од природното и механичкото движење и од полната и старосната структура. Меѓутоа, обемот на работната сила не зависи само од демографските фактори туку и од економските (недемографски) фактори (порастот на производството и продуктивноста на трудот), социјалните (образовниот систем, пензиониот систем, работното законодавство и сл.), културните и уште многу други фактори. Од ова произлегува дека обемот на работната сила (вкупната понуда на работната сила) претставува мошне комплексна појава која зависи од многубројни демографски и недемографски фактори.

Во 1995 година во однос на 1989 година невработеноста во Македонија пораснала за 44% (индекс 144). Во истиот период невработеноста растела со просечна годишна стапка на пораст од 6,27%. Динамичното темпо на пораст на невработеноста придонело и за високата стапка на невработеноста во Република Македонија. Според методологијата на Меѓународната организација на трудот (ILO) стапката на невработеноста (пресметана како однос на невработените лица и вкупната работна сила) изнесува 31,65%, вклучувајќи го и земјоделското активно население.¹⁰

Во април 1996 година Македонија имала вкупна работна сила (утврдена според методологијата на ILO) од 780.419 лица, од која вработени биле 533.441, а невработени 246.978 лица. Според анализите на некои истражувачи и проценките на Светската бан-

¹⁰ Извор: „Анкета за работната сила – 1996“, Завод за статистика на Република Македонија, Скопје, декември 1996 година (претходни резултати).

ка и Меѓународниот монетарен фонд (IMF), висината на невработеноста изнесува 25%. Основен аргумент е дека извесен број од лицата кои се регистрирани како невработени, всушност се вработени на „црно“.

Во таа смисла може да се укаже на основните насоки за сè поголемо ангажирање на работната сила, а со тоа намалување на невработеноста:

1. Основната стратешка и долгорочна цел на **активната политика на вработеноста** треба да се состои во обезбедување или отворање на голем број нови **работни места**. На тој начин преку моделот на **креирање на нови работни места** ќе се овозможи ангажирање на работната сила, а тоа истовремено претставува можност стапката на невработеноста во Република Македонија од сегашните околу 25% да се сведе на ниво од околу 10% до 2020 година. Ова би се остварило кога ќе се постигне **заживување и пораст на производството и кога ќе се обезбеди стабилен и структурно усогласен економски развој**.

2. Интензивирање на **изградбата на инфраструктурни објекти**.

3. Зголемување на **мобилноста на работната сила** преку поддршка на вработувањето и елиминација на преголемата заштита на оние кои се веќе вработени.

4. Забрзување и зголемување на **секторската мобилност** на работната сила.

5. Зголемување на вработеноста и мобилноста на работната сила преку промоција на **флексибилните форми на вработување** како што се: вработувања на одредено време, вработување по договор, вработување дома и слично.

Во наредниот период Владата на Република Македонија (поточно соодветното Министерство за труд) треба да **изготви критериуми со кои јасно ќе направи разлика помеѓу регистрирано невработено лице (регистрирана невработеност) и фактички невработено лице (фактичка невработеност)**.

Проблемите на превработеноста

Прикриената невработеност во форма на недоволна работна ангажираност (превработеност на работната сила) е присутна

како во стопанските така и во нестопанските дејности. Овој феномен е последица на големата понуда на работна сила и недо- волната побарувачка. Колкав е вкупниот број на лицата кои се превработени во нашата земја не се знае, бидејќи не се правени посебни истражувања и анализи, иако таа беше релативно висока. Со приватизацијата и структурните реформи, превработеноста во стопанството е осетно намалена.

Во наредниот период претпријатијата од стопанската сфе- ра кои работат во нов и изменет пазарен амбиент сами ќе насто- јуваат да вршат **економизирање на трудот и на тој начин ќе се ослободуваат од превработената работна сила. Приемот и избо- рот на адекватна и квалификувана работна сила ќе го вршат са- мите претпријатија.** Во наредниот период може да се смета дека превработеноста на работната сила ќе биде присутна во јавните претпријатија и државните органи. Затоа треба и овие претприја- тија и органи да ги почитуваат принципите на економизирање на трудот, рационалност и ефикасност.

Фрикциона невработеност

Фрикционата невработеност претставува природна појава во динамичкиот економски систем. Таа се појавува во два основни облици:

- а) како невработеност која е поврзана со времето кое е нормално потребно да се најде вработување, и
- б) како невработеност која е поврзана со временскиот пе- риод во кој треба да се повика работникот на старото работно место.

Фрикционата невработеност е дозволена (толерантна) не- вработеност и во услови кога во земјата е остварена положба на полна вработеност.

Фрикционата невработеност може да се намалува преку програмите на Владата кои ги зголемуваат расположливите ин- формации за слободните работни места и струки на оние кои бараат работа, преку помошта што се дава при спојување на кан- дидатите за вработување и работодавачите (пример: државни агенции или заводи за вработување).

Структурна невработеност

Структурната невработеност може да произлезе, прво, од неусогласеноста помеѓу квалификациите и способностите кои се бараат за расположливите работни места и квалификациите и способностите коишто ги поседуваат лицата кои бараат работа и, второ, таа може да произлезе од просторната неусогласеност по- меѓу локацијата на претпријатијата кои отвораат нови работни места и местото на живеење на работниците кои го нудат својот труд.

За намалување на структурната невработеност активната политика на вработеноста треба да биде насочена кон:

1. Донесување на програми за образование и преквалифи- кација;
2. Програми и мерки кои ќе придонесат за повисока сек- торска и регионална мобилност на работната сила;
3. Давање на наменски субвенции на плати и даночни кре- дити за вработените.

Насоки во врска со проблемот на урбаната пренаселеност

Зголеменото учество на градското население во вкупното население од 20,8% во 1948 на 58,7% во 1994 година¹¹ придонесе речиси за целосно намалување на аграрната пренаселеност и неј- зино трансформирање во урбана (градска) пренаселеност.

За големината на урбаната пренаселеност и нејзините ка- рактеристики во Републиката не се правени посебни истражува- ња. Меѓутоа неоспорен е фактот дека таа постои.

Насоки за ублажување и решавање на проблемот на урба- ната пренаселеност во наредниот период би можеле да бидат:

1. Конципирање на соодветна миграциона политика;
2. Активната политика на вработеноста треба да ги пот- тикнува реверзибилните (повратните) текови особено на помла- дата работна сила;
3. Водење на селективна миграциона политика;

¹¹ Година кога е извршен последен попис на населението во Република Македонија.

4. Активната политика на вработеноста треба да обезбеди повисока регионална мобилност на работната сила (поттикнување на разните облици на циркулација на работната сила: дневни, неделни, сезонски и др.).

2. КАПИТАЛ И ИНВЕСТИЦИИ

I. Појдовни основи на капиталните фондови и инвестициите

Развојната стратегија на Македонија ќе се спроведува во услови на **пазарна економија, автономија на субјектите на штедењето** за начинот на располагањето со заштедата и **деловна автономија** на инвеститорите во одлучувањето за обемот на инвестирањето и за изборот на проектите. **Претпријатијата** самостојно ќе ги носат инвестиционите одлуки водејќи се од вообичаените, општи, инвестициони критериуми. **Деловните банки**, исто така, својот кредитен потенцијал ќе го пласираат самостојно, водејќи се од економско-финансиските критериуми на рентабилноста и ликвидноста на пласманите. **Граѓаните** (семејствата) самостојно ќе располагаат со своите приходи, слободно ќе го формираат нивото на заштедата според нивото на своите расположливи доходи, ќе одлучуваат за употреба на заштедата (да ја денонираат во финансиски институции, да инвестираат непосредно во свои проекти за создавање реални добра, да купат ефекти итн.). **Државата**, во рамките на своето место во економскиот систем, ќе дејствува врз создавање и одржување општа инвестициона клима и посредно ќе влијае на обемот и структурата на инвестициите, не нарушувајќи ја самостојноста на инвестиционото одлучување на претпријатијата. Од друга страна, поаѓајќи од потребата за создавање општи услови за стопанисување и за животот на населението, во рамките на заштедата на јавните претпријатија и на можностите на буџетот, државата ќе ги насочува инвестициите во јавниот сектор и, според приоритетите, ќе одлучува за инвестиционите проекти во крупната инвестициона инфраструктура.

Претпријатијата, менаџерите и претприемачите преку автономното инвестиционно одлучување, водејќи се од пазарот, ги земаат предвид и параметрите на опкружувањето. Такви битни квантитативни сигнали за инвестиционата одлука се особено: ка-

матната стапка, даночните стапки, царинските стапки, инвестиционите олеснувања и поттикнувања. Но, исто така, тие ги земаат предвид и сигналите од другите сегменти од економското и општественото опкружување – степенот на стабилноста во стопанството, општата инвестициона клима, системските услови за инвестирање, општата политичка стабилност и друго.

Државата ќе влијае посредно, за поуспешен развој на претпријатијата преку системските услови, преку политиката на технолошкиот развој, со еколошката политика, со политиката на вработување, со станбената политика, со политиката на образование, како стратешки политики, а особено со сегментите на економската политика (монетарната, даночната, економските односи со странство и др.), а во тие рамки и со инвестиционата политика.

Инвестиционата политика на државата ќе се спроведува преку дејствување врз **обемот на инвестициите, врз секторската структура на инвестициите, врз регионалната структура**, преку политиката на **преструктурирање и санација на претпријатијата**, преку политиката на **формирање на нови претпријатија** и др. Покрај тоа, државата, во областите од јавниот интерес за развојот на стопанството и за животот на населението, ќе се јавува и како инвеститор, било кога непосредни инвеститори се јавните претпријатија или, пак, непосредно се финансираат јавните проекти од буџетот.

Така изгледа **општата рамка во која ќе се одвива процесот на инвестирање** во современиот назарен стопански систем и во која ќе се гради и спроведува стратегијата на капиталот и инвестициите во Македонија.

Поради ниското ниво на развиеноста на земјата и поради сериозните економски и социјални проблеми кои се пренесени од минатото, како и поради посебните структурни и социјални проблеми што се јавија како последица на преодот во нов стопански систем во фазата на транзицијата, неопходно е да се изгради стратегија за поинтензивно и поефикасно инвестирање. За таа цел е неопходна и **агресивна, активна инвестициона политика** во земјата, која ќе може да обезбеди **апсолутно и релативно зголемување на инвестициите** (зголемување на инвестиционите стапки) и зголемување на **ефикасноста на инвестициите**.

Оценка на нивошо, структурата и состојбата на капиталните фондови

Во Република Македонија капиталните фондови имаат **ниско ниво на развиеност**. Фиксните фондови по жител и по вработен се на толку ниско ниво што претставуваат битен лимитирачки фактор на идниот економски развој.

Втора карактеристика на капиталните фондови е **застареноста** на активниот фиксен капитал во техничко-технолошка смисла. Нивото на технолошката развиеност значително заостапува, особено во периодот од 1990 до 1992 година, кога реалното ниво на инвестициите, од стагнирана состојба во осумдесеттите години, почна да опаѓа со средно годишно темпо од над 10%. Почнувајќи од 1993 година, учеството на бруто инвестициите во БДП се зголеми, така што во 1994 година тоа изнесуваше 18,64%. Постојната технологија која беше прилагодена на масовно производство во суровинско-металуршкиот сектор, со големата потрошувачка на електроенергија и на другите материјални инпути, како и со висок степен на влијание врз нарушувањето на еколошката средина, речиси целосно е застарена и веќе во голема мера неупотреблива. Покрај тоа, во изминатата деценија македонската економија се карактеризираше со отсуство на современи базни технологии, во прв ред информационите технологии, технологии на нови материјали, на генетското инженерство и биотехнологиите, енергетските технологии и др. Во македонската индустрија е општа појавата на економска и физичка застареност на техниката и технологијата. Поради деинвестирањето во некои од секторите, кое е присутно речиси една деценија, се оценува дека на економски и физички застарената опрема отпаѓа преку 80%.

Трета карактеристика е **високата депресиваност на фиксниот капитал**. Во Република Македонија фиксниот капитал е создаван главно во шеесеттите и седумдесеттите години. Тоа се децении кога инвестирањето беше на многу високо ниво во сите дејности од стопанството и во јавниот сектор. Просечната отпишаност (истрошеност) на капиталот во стопанството во 1994 година изнесуваше 53%. Највисока отпишаност на фиксните фондови има индустријата (60,6%), сообраќајот (63%), градежништвото (47,2%) и комуналните дејности (46,2%). Во земјоделството, поради карактерот на фиксните фондови, произлегува, статистички мерено, дека општата отпишаност на фондовите е нешто

пониска (40,5%), но во делот на опремата отпишаноста е исто така висока. Во другите стопански дејности, степенот на отпишаноста на фиксните средства е под 40%. Меѓу инфраструктурните дејности, екстремно висок степен на депресираност на фиксните капитал има железничкиот сообраќај (преку 72%), но висока е депресираноста и во електростопанството (51%).

Четврта карактеристика е **неадекватната структура на фиксниот капитал** гледано од повеќе аспекти:

- **неадекватност на застапеноста на елементите во техничката структура** (високото учество на пасивниот дел на фиксниот капитал, малото учество на опремата и незначителното учество на инвестициите во истражувања и развој). Во 1994 година учеството на опремата во вкупната набавна вредност на сите фиксни средства на стопанството изнесува 45,2%. Најголемиот дел од фиксните фондови се лоцирани во градежни работи (преку 1/2);

- **неадекватност меѓу секторската дистрибуција на фиксниот капитал** (високо учество на капитал-интензивни дејности). Високо е учеството на фиксните фондови во стопанската инфраструктура, но и во енергетскиот сектор, базно-суровинскиот сектор, особено металуршкиот (црната и обоената металургија) – сектори кои едновременно имаат и највисока депресираност на капиталот;

- **ниска прилагодливост на фиксните средства на современите процеси на реструктурирање** што се одвиваат во стопанствата во развиените земји. Македонското стопанство е опремено со технологии од шесеттите и седумдесеттите години, кои преку процесите на реструктурирање, западните стопанства веќе ги напуштија.

Петто, **ниска економска вредност на фиксниот капитал**. Вредноста на фиксниот капитал искажана во сметководството, врз основа на набавната и сегашната вредност, е особено ниска и речиси најниска во Европа (релативно по жител и по вработен), или меѓу најниските вредности меѓу земјите во транзиција во Европа.

Основни односи и белези на инвестициите

Во Македонија инвестициите во фиксни фондови повеќе од една деценија се остваруваат на ниско приближно исто ниво, кое речиси не обезбедува репродуцирање на фиксниот капитал.

Учеството на бруто инвестициите во БДП речиси две децении е под 18%, а во некои години и под тоа ниво. Најниско ниво на инвестирање во периодот по 1990 година е забележано во 1992 година, кога бруто инвестиционата стапка изнесуваше само 15,5%. Тоа се многу ниски стапки, ако се има предвид дека во некои поранешни години, во периодот 1971–1980 година бруто инвестиционата стапка изнесуваше дури и преку 40%.

Во изминатите петнаесетина години **стопанските инвестиции**, со ретки исклучоци во некои години, се формираа на ниво под 11% од општествениот производ (во 1992 година само 10,9%). Тоа е период во кој се појави и дезинвестирање или, пак, кога инвестициите се формираа незначително над нивото на амортизацијата. Ваква појава на дезинвестирање никогаш порано не била забележана во стопанството на Македонија. Изразитата малаксаност на инвестициониот сектор се одржа многу долг период – една и пол деценија. Извесно заздравување се забележува во 1995 година со белези за влегување во зона на позитивни стапки на раст на инвестициите.

Сегашните проблеми

Основен проблем на инвестирањето е самото **ниско ниво на вложувањата**, особено во стопанството. Малаксаноста на инвестициониот сектор трае петнаесетина години, а учеството на бруто инвестициите во фиксни средства се движеше на нивото на амортизацијата. Во одделни години се јави и дезинвестирање.

Македонското стопанство неколку години се наоѓа во фаза на сопственичко реструктурирање. Но, сопственичкото реструктурирање не е придружено со организационо и технолошко реструктурирање. Напротив, се одвива процес на дезинвестирање.

Сериозен проблем на македонското стопанство е **и ниското користење на фиксните фондови**. Степенот на користењето на капацитетите во просек изнесува околу 45%. Меѓутоа, значаен дел од капацитетите, особено во базно-суровинскиот сектор и од комплексот на производство на трајни потрошни добра го прекинаа производството, некои привремено, а некои трајно.

Ефикасноста на инвестициите е многу ниска. Всушност, и така ниското ниво на инвестиции, во услови на пад на бруто до-

машиниот производ, е неефикасно. Тоа, од една страна, е недоволен обем за да го запре падот на општествениот производ, а од друга, неефикасно алоциран за да може да произведе растеж.

По почетните импулси на динамичен растеж на приватниот сектор, **опаѓа бројот на нови инвестициони проекти и на нови претпријатија**, а проектите во областа на производството се многу ретки.

Основната причина на ниското ниво на инвестирање, сепак, е **ниското ниво на акумулацијата** (штедењето), било кај претпријатијата било кај населението, банките и јавниот сектор. Кон основната причина се придружува и високиот ризик за инвестирање во економија во транзиција со недоизграден стопански систем и со други ризици. Тоа ги одвраќа странските бизнисмени и странските финансиски институции да инвестираат во нашето стопанство.

Проблем поврзан со нискиот обем и ниската ефикасност на инвестициите е и **отсуството на институции кои го поуспешуваат инвестирањето** – агенции, консалтинг центри и сл., за подготовка на квалитетни инвестициони проекти. Инвестиционите проекти сè уште се подготвуваат според старите вообичаени текови.

Стратежиски цели во штедењето и инвестициите

Зголемената инвестициона активност во иднина суштински ќе произлегува од реализацијата на стратешките насоки и мерки за зголемување на домашното штедење. Во новите пазарни услови на стопанисување кај нас, кога странските инвеститори се воздржуваат да ангажираат капитал во нашето стопанство, стратешка цел треба да биде:

- прво, подигнување на нивото на вкупната тековна заштеда во земјата;
- второ, активирање на тезаурирањата парична акумулација на населението;
- трето, финансирање на инвестициите со современите инструменти на пазарот на капитал (пред сè, со акционерски капитал);
- четврто, влез на странска акумулација, претежно со директни инвестиции и заеднички вложувања.

Реализацијата на овие стратешки насоки е неопходна за да се зголеми учеството на вкупната домашна заштеда на околу 1/5

од бруто домашниот производ, да се подигне нивото на инвестирањето во фиксен капитал на околу 1/4 од бруто домашниот производ, да се подобри економската структура на инвестициите во правец на зголемување на учеството на стопанските инвестиции, битно да се подобри техничката структура на инвестициите кон доминација на учеството на опремата за техничко-технолошка модернизација на капацитетите.

Имајќи ја предвид структурата на стопанството и ефикасноста на инвестициите, би било неопходно **нивото на инвестирањето да се подигне на околу 23–24% од бруто домашниот производ**, со што би се очекувало да се оствари просечен годишен **пораст на бруто домашниот производ од околу 2,5–3%**. Тоа е низок раст, имајќи ги предвид проблемите кои стојат за разрешување пред македонското стопанство, но објективно, поаѓајќи од тежината на процесот на вкупното реструктурирање на стопанството, таквата динамика е можна во следната деценија.

Од очекуваното ниво на инвестиции (од 23 до 24% од општествениот производ), околу 6 процентни поени би се инвестирале во крупната инфраструктура, околу 2 процентни поени во јавните служби и во државната управа, околу 4 процентни поени во станбената изградба и 11 до 12 процентни поени во комерцијалниот дел на стопанството (вистински стопански инвестиции).

Во втората деценија која би го опфатила периодот од 2005 до 2015 година не би се очекувало квалитативно подигнување на учеството на бруто инвестициите во општествениот производ. Учеството би се формирало на ниво до 24%, но би се очекувале натамошни позитивни промени во глобалната економска структура, во која учеството на стопанските инвестиции би се формирало на ниво од 15% од бруто домашниот производ. Учеството на инвестициите во стопанската инфраструктура и во станбената изградба соодветно би се намалило.

II. Стратешки насоки за растеж на инвестициите во стопанството

Фактори кои долгорочно ја детерминираат инвестиционата побарувачка

Инвестирањето може да се интензивира доколку се зголемат очекуваните нето приливи (надежите од инвестирањето). Тоа

е клучниот стратешки фактор за зголемување на инвестициите. Кога ќе се постигне, на ниво на проектите, **маргиналната ефикасност на капиталот** (интерната стапка на рентабилноста) да биде повисока од каматната стапка се јавува интерес за инвестирање. Според нашите согледувања, треба да се очекува стапка на враќање (на принос) од инвестирањето во стопанството на Македонија меѓу 18 и 24 проценти, зависно од секторот во кој се вложува, односно зависно од ризикот на вложувањето. Тоа би бил стратешки параметар за инвестирањето во следната деценија. Инвестиционата политика на макроекономски план може да влијае врз нивото на нето приносите – преку **мерки на зголемување на нето паричниот тек и создавање инвестициони погодности**.

За смалување на паричниот одлив за плаќање на набавната цена на капиталното добро од странство може да се влијае преку:

а) **царински олеснувања**. Смалувањето на царините ја смалува набавната цена на увозната опрема. Со оглед на тоа што земјата е незначителен производител на опрема, треба да се изгради стратегија на ниски царински стапки на опремата;

б) **водење на политика на реален девизен курс** на денарот на долг рок, а не апрециран. Со тоа се стимулира увозот на инвестициона опрема.

Политика на каматните стапки

Со макроекономската, особено со монетарната и фискалната политика треба да се поддржува политика на **реални каматни стапки**. Поради големата побарувачка на кредити за обртни средства, сегашното ниво на каматните стапки е нерално високо.

Стратешка насока на макроекономската политика треба да биде **намалувањето на каматните стапки до ниво кое ќе претставува стимулативен елемент на инвестиционата активност**. Во тие рамки, монетарната политика треба да одржува блага, соодветно на растот на општествениот производ, но контролирана понуда на нови пари, насочена кон инвестициони пласмани. Меѓутоа, намалувањето на каматите, во услови на слободен пазар на капитал, не може да биде под реално ниво, ниту треба да се цели кон таква состојба. Со тоа би се загрозило нивото на штедењето, кое и така е на многу ниско ниво и, од своја страна, бара мерки за стимулирање. Инструментарниот треба да биде насочен кон одржу-

вање објективно реални каматни стапки кои едновременно ќе создаваат интерес за штедење и инвестирање. Таа рамнотежа може да ја постигне слободниот пазар на капитал но, секако, помогнато од економската политика.

Дејствувањето врз **висината на каматната стапка** треба да поаѓа од следните принципи:

Прво, од **каматните стапки кои се постигнуваат во развие-ните земји** како резултат на понудата и побарувачката на капитал, како почетна индикација.

Второ, од **висината на инфлацијата** мерена според порастот на цените на мало. Во услови на инфлација од 5% на годишно ниво, каматните стапка би требало да се формираат со реална компонента повисока за 3 процентни поени.

Трето, од **степенот на ризикот за враќањата на капиталот**. Во Република Македонија во изминатите години оваа компонента во структурата на каматната стапка имаше најголемо учество. Со отстранувањето на некои од причините на ризичноста треба да се очекува во наредниот период нормализација на нивото на ризикот во каматната стапка, а со тоа и пад на каматните стапки.

Четврто, големината на **промената на курсот на денарот** спрема странските валути, како корективен критериум за девизните кредити (кредити од девизни штедни влогови и други депозити).

Петто, **висината на есконтната стапка** на Народната банка. Стратешка цел треба да биде снижувањето на нивото на есконтната стапка.

Еден од инструментите за стимулирање на инвестирањето треба да биде и **регресирањето на каматата**. Регресирањето треба да се однесува само за делот од кредитите за инвестирање во опрема. Висината на регресите на каматите не би требало да биде повисока од 20% од вкупните вложувања во опрема.

Политика на данок на добивка, даночни и царински олеснувања

Инвестиционата активност може да се поттикнува со фискалната политика, односно политиката на даноци и даночни и царински олеснувања.

Извесен ефект може да се очекува и од веќе намалениот данок на добивка од 30% на 15%. Во сегашниот даночен систем се внесени добри решенија за стимулирање на инвестициите, т.е. за ослободување од данок во случај на реинвестирање на добивката, и истите треба да се задржат како трајни решенија. Решенијата за ослободувања на оданочувањето на добивката за новите претпријатија во новите години од стопанисувањето, исто така, се стимулативни за инвестирање и треба да се задржат како трајни инструменти. Бидејќи фискалниот ефект за буџетот не е голем, во натамошните доградби на даночниот систем треба да се врши целосно ослободување од плаќање на данок на добивка за малите бизниси. Решенијата за признавање на пресметана забрзана амортизација што ја намалува даночната основица, а кои се веќе содржани во сегашниот даночен систем, треба да останат како трајна определба (до 1/2 над минималните стапки). Таквите решенија стимулативно влијаат врз модернизацијата на опремата на претпријатијата.

Поттикнување на инвестициите може да се оствари со реализација на стратешка насока за намалување на стапките на персоналниот данок од сегашните 23–35%, на околу 20%, а данокот на промет на увозот да се намалува и да се пресметува по пониската даночна стапка од 5%.

Досегашните царински тарифи не се соодветни на потребите на развојот, односно не се стимулативни за инвеститорите. Царинските стапки за опрема се високи. Сметаме дека за стимулирање на инвестициите висината на царинската тарифа за опрема не треба да изнесува повеќе од 2% до 3%.

Инвестиции во станбената изградба

Станбената изградба во последните 5–6 години бележи тренд на големо опаѓање.

Стратешка определба за областа на станбената изградба, која би обезбедила нормализирање на задоволувањето на потребите на граѓаните со станови, би требало да биде одржувањето на учеството на инвестициите во станбената изградба на ниво од околу 4% во однос на бруто домашниот производ, односно на ниво од 17% во однос на вкупните инвестиции во земјата. Со таков интензитет годишно би можеле да се градат по околу 6.000

нови станбени единици и би се реконструирале дел од постојните станови.

Основни извори за финансирање на станбената изградба би биле средствата на граѓаните и станбените кредити. Меѓутоа, не може да се одбегне градба на определено ниво на станови за згрижување на семејства со белези на семејства социјални случаи, кои ќе мора и натаму да ги преземе државниот буџет. Алтернатива би била плаќање на станарината или субвенционирање на дел од станарината на изнајмени станови за такви семејства од буџетот.

Инвестирање во јавните служби и дејности

Во изминатите десетина години најголем пад на инвестициите се забележа кај јавните служби. Големо намалување на инвестициите во јавните служби е забележано во периодот по 1980 година.

Инвестициите во јавните служби во наредната декада би требало да се подигнат и да се одржуваат на ниво најмалку од 2% од БДП, односно да учествуваат со околу 8% од вкупните инвестиции. Приоритети меѓу нив треба да бидат инвестирањето во опрема во образовно-научната дејност и во здравството.

Инвестирање во стопанската инфраструктура

Капиталните фондови во стопанската инфраструктура опфаќаат околу 1/3 од вкупниот фиксен капитал во стопанството на Македонија. Имајќи го предвид општото ниско ниво на економската развиеност на земјата, може да се оцени дека нивото на развиеноста на фиксниот капитал во стопанската инфраструктура е релативно задоволително. Во одделни сектори, како што се патната мрежа, ПТТ услугите и врските, па дури и во електро-стопанството, нивото на развиеноста на инфраструктурните мрежи е релативно добро и над степенот на општата развиеност. Критично високо ниво на застареност на опремата бележи железничкиот сообраќај со отпишаност на вкупните фиксни фондови од 72%, а посебно кај опремата со 82%, како и електростопанството, со 51% отпишаност на вкупните фиксни фондови, односно со 61% на опремата. Во воздушниот сообраќај и во ПТТ сообраќајот, поради значителното и континуирано инвестирање, степе-

нот на отпишаноста е далеку понизок и изнесува 20%, односно 30%.

Развојот на крупната стопанска инфраструктура, односно на инвестициите во јавниот сектор, треба да биде под целосна ингеренција на државата. Вложувањата треба да се вршат според **среднорочни програми**. Оценуваме дека нивото на инвестициите би требало да се димензионира на околу **6% од вредноста на бруто домашниот производ**, односно да се лимитира на ниво кое не би било повисоко од **25% од вкупните инвестиции во земјата**.

Средствата за финансирање на инвестициите во стопанската инфраструктура треба да се формираат од следните извори:

- прво, од **сопствени средства на јавните претпријатија** (амортизацијата и наменски развоен дел во цената на производите и услугите);
- второ, од **приходите на буџетот**;
- трето, од **приходите од концесии** за користење добра од општ интерес;
- четврто, од приходите остварени од **продажба на државен капитал**;
- петто, од **заеми и кредити од странство**;
- шесто, од **локалните буџети** за комунална инфраструктура.

III. Политика во врска со изворите на финансирањето на инвестициите

Централен проблем на идната инвестициона и развојна политика во Македонија е да се **подигне пивото на домашното штедење** и да се прошират можностите за привлекување на странски капитал, во прв ред, во вид на **директни инвестирања од странски компании** и како **заеднички вложувања од странски и домашни партнери**.

Сегашното **пиво на средствата за инвестирање во земјата** е крајно ниско. Вкупната заштеда, заедно со амортизацијата изнесува околу 15% од БДП. Меѓутоа, претежен дел од изворите за инвестирање отпаѓа на задолжителната амортизација, иако добар дел и од неа се троши за тековни потреби, па дури и за плати.

Заштедата во претпријатијата од стопанството во вид на нето добивка во 1995 година изнесува само околу 3% од бруто домашниот производ, а заштедите кај субјектите од јавниот сектор се крајно мали. Заштедите во банките, поради реалното опаѓање на депозитите на населението, се на крајно ниско ниво, со тенденција на намалување. Но, и покрај таквите загрижувачки официјални податоци, цениме дека вкупната и тековната заштеда, особено во стопанството и кај населението, е поголема од официјалните презентирања, и дека кај населението постои тезаурирана неактивирана заштеда, а која делумно се активира во сферата на инвестициите, надвор од евиденцијата во платниот промет и надвор од сметките на деловното банкарство (парични трансакции меѓу населението во готово). Проценувајќи ги грубо таквите токови, ние оценуваме дека **тезаурираната неактивирана заштеда кај населението изнесува повеќе од 800 милиони долари**, и дека во сивата **економија несвидентирано циркулираат барем уште 500 милиони долари**. Треба да се земе предвид и дека одделни стопански субјекти, граѓани, па и банки, имаат заштеди во странство, кои ги проценуваме на околу 200 милиони долари.

Поврзано со заштедите и инвестирањето, централен проблем е како да се мобилизира и **активира тезаурираната заштеда**. Со активирањето особено би ги подобриле инвестиционите биланси на деловното банкарство, а и притисокот за постојано барање странски кредити би се смалил. Но, проблемот е излезен надвор од економскиот резон – сопствениците на тезаурираната заштеда сметаат дека заштедата е посигурна ако е постојано „враце“, макар и без принос, отколку да ја депонираат во банките и да добијат камата. Довербата на граѓаните во домашното банкарство е изгубена, а несигурноста за судбината на заштедите голема. Враќањето на довербата ќе биде долг процес. Тој процес ќе се одвива паралелно со стабилизирањето на вкупните општествени и економски состојби и особено со воспоставувањето на процес на економски растеж во земјата. Крајно гледано, само високи стапки на растеж на општествениот производ, висока ефикасност на инвестиционите проекти, се економска гаранција за депонирање на заштедите на граѓаните во банките или во другите форми на штедење на организираниот пазар на капитал.

Постигнување на некои битни услови можат да помогнат за делумно активирање на тезаурираните заштеди на населението. Такви се, особено следните:

- прво, одржување на политичка и економска стабилност во земјата;
- второ, одржување ниско ниво на инфлација и воспоставување стабилни пазарни и финансиски текови;
- трето, избор на солидни инвестициони проекти од претпријатијата, како гаранција за граѓанинот-инвеститор, од кои тој ќе очекува сигурен и висок принос;
- четврто, зачувување на реалната вредност на депозитите и обезбедување сигурност во располагањето со нив во секое време;
- петто, осигурување на депозитите од ризици за ангажирање во банки и штедилници. Степенот на осигурувањето на депозитите да води сметка да не дојде до зголемување на моралниот ризик во банкарството;
- шесто, да се укине данокот на приходи од штедни влогови;
- седмо, водење трајна политика на реална каматна стапка.

IV. Политика за привлекување странски инвестиции

Македонија и во идниот долгорочен развој ќе се соочува со проблемот на недостиг на капитал. Домашната заштеда ќе биде недоволна за да овозможи поинтензивен процес на инвестирање, кој би овозможил технолошко освежување на фиксниот капитал, позначително активирање на домашните производни фактори и растеж на домашниот производ. Објективно, Македонија ќе биде принудена да ангажира дополнителен капитал од странство. Сериозен проблем за ново задолжување (класични кредити и заеми) претставува сегашниот степен на задолженост на земјата кон странство, и посебно на средствата од странското задолжување директно за подигнување на ефикасноста на стопанството.

Насоки за стратегијата на странски инвестиции

Потребно е да се промени стратегијата на влез на дополнителен капитал од странство. Промената би се состоела во усогласување на политиката на внесување странски капитал со стратегијата на отворено извозно стопанство, со преод од сегашното доминантно учество на странскиот капитал во форма на кредити и заеми, кон доминантно учество на директни странски инвестиции.

Странските директни инвестиции би влегувале во следните форми:

- прво, формирање нови претпријатија од странски лица, погони, филијали, претставништва, продавници и др.;
- второ, заеднички вложувања на странски со домашни претпријатија во проекти во земјата со заедничко преземање на ризикот;
- трето, учество на странски лица во купување на општествени претпријатија, удели или акции, во постапката на сопствената трансформација;
- четврто, давање концесии на странски лица за користење на природни добра и за проекти во дејности за кои е пропишана можност за концесија за странски лица.

Стратешки принципи на политиката на странски директни инвестиции

Политиката на странски директни инвестиции треба да базира врз следните два стратешки принципи:

1. Сите дејности кои се пристапни за домашните претпријатија да бидат еднакво пристапни и за странските инвеститори.
2. Третманот на странските инвеститори да биде еднаков со третманот на домашните претпријатија. Тоа значи дека политиката на привлекување на странски директни инвестиции би се водела со создавање на подобра инвестициона клима, општа стабилност, стабилност на системските решенија и создавање погодности, но не повеќе отколку што би ги имале домашните претпријатија. Тоа би била политика на еднакви услови за стопанисување за сите инвеститори – домашни и странски.

Политика на задолжување во странство

Покрај основната стратегија за влез на странска акумулација во вид на директни странски инвестиции, објективно Македонија, поради малата домашна заштеда, ќе има потреба од привлекување на странски кредити.

Стратегијата на задолжувањето би се водела од следните насоки:

• прво, да не се падмине степенот на задолженост повисок од 22–23%, мерен како учество на обврските по странски кредити во однос на вкупниот прилив од тековниот биланс;

• второ, да се води строга селективна политика на новото задолжување.

Приоритетите на задолжувањето би биле:

а) кредитни линии за технолошко реструктурирање на извозното стопанство. Носител на задолжувањето би биле претпријатијата, а поради неможност во првите години самостојно да повлечат кредити, гаранција би давала државата. Пласманот на кредитите мора да тече преку деловните банки, со претходна економско-финансиска оценка на рентабилноста и ликвидноста на вложувањето;

б) кредитни линии за ситно фармерско производство. Гарант би била државата, а крајните корисници би се одбирале од овластените деловни банки кои би ги пласирале кредитите во одбраните проекти според вообичаените банкарски критериуми;

в) кредити за проекти од крупната стопанска инфраструктура.

Заеми и кредити од странство за стопанската инфраструктура би можеле да се користат само ако инвеститорот (јавното претпријатие) докаже дека ќе биде способен да ги врати средствата од сопствените приходи и доколку државата претходно се појави како гарант дека би го вратила заемот, односно кредитот кон странство, во случаите кога однапред се оцени потребата за градба на инфраструктурен објект, а нема реални изгледи инвеститорот да го врати долгот самостојно. Меѓутоа, оценуваме дека задолжувањето во странство за инвестиции во стопанската инфраструктура ќе биде значително лимитирано поради платнобилансните можности на земјата, како и од можностите на буџетот да врши сервисирање на веќе досега направените и на идните обврски кон странските кредитори. Поради ваквата економско-финансиска положба кај јавните претпријатија, но и поради малите можности на буџетот за финансирање и платнобилансните лимити, стратешка насока на развојната политика во областа на крупната инфраструктура треба да биде ориентирана претежно кон моделот на давање концесии на странски лица.

Табела 11
 Можен обем на инвестиции во фиксни фондови во периодот од 1996 до 2000 год.¹

	Во милиони долари по тековен курс на доларот ²		Во милиони долари по корелиран курс на доларот ³		Во милијарди денари по курс од 1995 год. ³		Структура	Процент од општествен производ
	Кумулатив од-до	Просечно годишно ³	Кумулатив од-до	Просечно годишно ³	Кумулатив од-до	Просечно годишно ³		
Вкупни инвестиции	3.650–3.760	752	2.920–3.008	602	179–185	37	100.0	23–24
Стопански инвестиции	2.738–2.820	564	2.190–2.256	451	135–139	28	75.0	17–18
– стопанска инфраструктура	912–940	188	730–752	150	45–46	9	25.0	околу 6
– комерцијални деловности	1.826–1.880	376	1.460–1.504	301	90–92	19	50.0	11–12
Инвестиции во јавните служби и деловности	304–313	63	243–250	50	15	3	8.0	околу 2
Стандардна изградба	608–627	125	487–502	101	30–31	6	17.0	околу 4
Ставот за изградба на проекцијата: – општествен производ	15.205–15.665	3.133	12.165–12.534	2.507	748–770	154		
– можен просечен раст на општеств. производ, во %	2–3		2–3			2–3		

¹ Со претпоставка просечниот интензитет на инвестирање од 23–24% определен за подолгорочниот период да се примени и во периодот од 1996 до 2000 г., како целине дека интензитетот на инвестирање во овој период би бил понизок за околу 5 процентни поени.

² Кумулативните износи се утврдени од проектраниот општествен производ со просечна годишна стапка од 2 до 3% и цените на инвестирање од 24%. Пресметката на општествениот производ во долари е направена според концептот на материјалното производство и просечниот тековен курс на доларот од 43,2 денари за 1 САД долар во 1994 г. (123.767 мил. денари / 43,2 = 2.865). За 1995 г. е оценет реален пад од 3% и дефлатор од 3% при што општествениот производ го задржува нивото од 1994 г. Кумулативните износи од 1996–2000 г. се пресметани како збир од проектираните годишни износи со стапка на раст од 2 до 3%.

³ Утврдени се со проектран раст на ОП од 3% и интензитет на инвестирање од 24% (горна граница).

⁴ Бидејќи очекуваме дека курсот на денарот во 1994 г. бил проценет на околу 25%, извршена е соодветна корекција на општествениот производ и се добиени пониски вредности од оние според тековниот курс, при што вредноста на општествениот производ во 1994 г. според коректираниот курс изнесува 2.292 милиони САД долари.

⁵ Општествениот производ за 1995 г. е оценет од Заводот за статистика во износ од 140.851 мил. денари. Нацртот и постапката на проектирањето на општествениот производ и утврдувањето на обемот на инвестициите е ист како и во опишаната постапка во функција 2.

3. ТЕХНОЛОШКА МОДЕРНИЗАЦИЈА*

На прагот на милениумот на владеење на информационите технологии, рбетен столб на секоја долгорочна развојна стратегија е технолошката стратегија. Современата теорија и практика го потврдија поливалентното развојно значење на технолошкиот прогрес низ неговиот растечки придонес во зголемувањето на стопанскиот растеж, извозот, конкурентноста, животниот и општ стандард на луѓето. Затоа, Р. Македонија нема алтернатива: и покрај товарот на екстензивниот модел на развојот и актуелните тешкотии во транзициониот период, мора да го направи своето најголемо развојно свртување кон технолошкиот прогрес и негово континуирано вградување во процесите на севкупната развојна трансформација.

I. Колку заостануваме

Индикаторите за оценка на технолошкиот развој во Р. Македонија покажуваат состојба на повеќетапно технолошко назадување, кое во некои производни сектори се мери со две-три децении. Во производната структура преовладуваат гранки со ниска и средна технолошка интензивност, потпрени врз класичните технологии – натпросечни потрошувачи на енергија и сировини.

Техничката опременост на трудот во македонската индустрија (основни средства по вработен), изнесува 11.025 долари во 1993 год. Зад ова ниско ниво е долгорочен тренд на опаѓање на техничката опременост (графикон 10).

Овој тренд во рамките на поранешна Југославија, резултираше во зголемување на отстапувањата од југословенскиот просек (на пример, во 1986 година, разликата е поголема во споредба

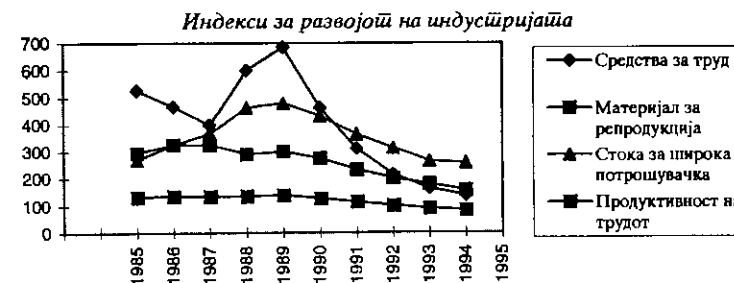
* Забелешка: Табелите во текстот во делот за технолошка модернизација се базираат врз податоци добиени од Републичкиот завод за статистика и книгата од З. Поповска, „Технолошки развој на Македонија“, „Македонска книга“, Скопје, 1991.

Графикон 10

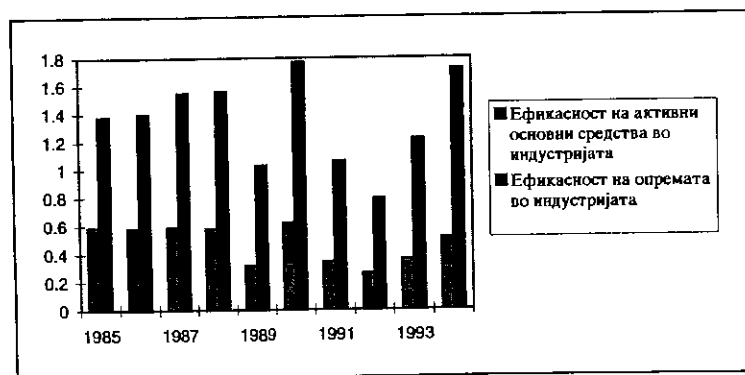
со 1952 година). Започнувајќи од крајот на шеесеттите години, па сè до денес, иако со различна динамика, заедно со техничката опременост континуирано опаѓа продуктивноста на трудот, способноста за инвестицији, односно општата ефикасност на развојот. Од 1990 год. средствата на трудот во македонската индустрија бележат крајно загрижувачки пад (графикон 11).

Графикон 11

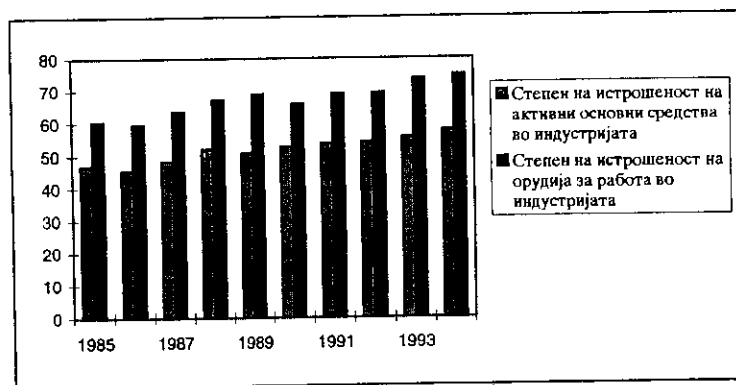
Надвор од овие негативни движења не можеше да остане ниту нивото на ефикасноста на основните средства во македонската индустрија (слика 1).

Слика 1

Особено загрижувачки е степенот на истрошеност на основните средства и опремата на македонската индустрија (слика 2). Во XXI век Р. Македонија ќе влезе со целосно застарена индустриска опрема, чија конкурентна инфериорност ги осудува на неуспех сите настојувања за „извозен пробив“, „освојување нови пазари“, „намалување на дефицитот“, или „зголемување на стандардот“.

Слика 2

Во најлоша технолошка кондиција, се големите фирми во матичните и акцелераторските гранки-носители на технолош-

киот прогрес. Степенот на истрошеноста на основните средства и орудијата за работа во металопреработувачката дејност и во другите развојно значајни гранки се над индустрискиот просек, кој во 1994 год. изнесува 57,70%, односно 74,8% (табела 12). Овие состојби предупредуваат дека нонатамошното занемарување на темелите (технолошката основа) на развојот ќе предизвика целосен неуспех на сите надградбени елементи, што без сомнение трајно ќе ни го определи местото на далечната периферија на светскиот развој.

Табела 12

Степен на истрошеност на опремата

	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994
Металопреработ. дејност	60.53	--	62.94	65.95	70.60	73.28	80.40	68.79	72.7	79.6
Машинogradба	72.15	63.25	52.17	65.03	57.97	63.24	67.41	69.13	63.8	73.0
Пронз. на сообраќај. средства	56.26	54.18	60.51	66.85	69.99	62.83	88.20	91.07	84.2	89.9
Пронз. на ел. машини и апарати	51.62	44.36	50.48	52.23	63.16	70.42	70.68	68.47	67.1	75.1
Пронз. на хемиски производи	61.30	57.94	62.77	70.41	80.63	85.53	79.25	80.38	85.4	85.5
Преработка на хем. производи	63.57	61.10	69.79	74.80	72.71	73.17	77.92	65.56	56.6	74.1

Оваа опрема е со висок процент од увозно потекло. Покрај директните економски штети од повеќеденескиот стихиски трансфер, негативна последица е долгорочното занемарување на домашниот креативен истражувачки потенцијал. Издвојувањата од општествениот производ за научноистражувачка работа беа постојано под југословенскиот просек, за денес, во периодот на транзиција, да се симнат на ниво од само 0,50%. На 10.000 жители доаѓа околу 10 истражувачи (без истражувачите во претпријатијата кои немаат регистрирано истражувачки центри). Од нив, 47% се во техничките науки. Продукцијата на ваквиот општествен третман на НИР е речиси целосно супституираната патентна активност и многу ниското ниво на иновационата дејност (табела 13).

Табела 13

Иновациона дејност

Год.	Патенти		Технички унапредувања		Корисни предлози		Примероци	
	пријавени	признати	пријавени	признати	пријавени	признати	пријавени	признати
1985	2	2	23	9	28	9	-	-
1986	-	-	-	-	-	-	-	-
1987	8	7	106	33	102	22	-	-
1988	-	-	132	47	91	46	2	-
1989	6	3	64	41	79	37	-	-
1990	1	-	10	6	54	15	-	-
1991	-	-	4	3	29	4	14	-
1992	20	14	10	1	44	20	31	-
1993	-	-	1	1	36	10	29	-

Економско-технолошката соработка на македонските претпријатија ја дополнуваат сликата на нашата технолошка инфериорност (табела 14). Заради низа причини, формите на оваа соработка не партиципираат во реализацијата на стратешката определба за отворена економија.

Табела 14

Економско-технолошка соработка на претпријатијата од Р. Македонија со странство, период 1991-1994

(во илјади денари)

	1991	1992	1993	1994	1991-1994
Долгорочна произ. кооперација	118.810,0	3.443,8	37.724,6	65.139,7	-82,4%
Странски вложувања	11.880,4	2.207,1	811,7	19.089,7	37%
Инвестициони работи во странство	24.042,6	531,3	6.805,3	45.393,2	47%
Други односи со странство	2.9875,5	86,4	860,7	1.175,7	-153,3%

Во деведесеттите години, во високата општествена цена на транзиционите промени, со голем процент партиципираат трошоците од засилената ерозија на елементите на технолошкиот развој. Ниту пазарот ниту државата не го дадоа својот придонес во

претворањето на иновациите и технологиите во фактор на заживување на производството и зголемување на неговата конкурентност.

П. Развоен амбиент за нови технолошки промени

Неефикасноста на развојот на Р. Македонија беше евидентна и во поранешна Југославија, но авторитарниот модел го спречи соочувањето со негативните последици. Со преминот кон пазарна економија, која е и отворена економија, се покажаа сите заблуди на поранешниот развој и се потврди големото отстапување на конкурентноста на домашното производство од критериумите на светскиот пазар. Како мала земја, која својата перспектива ја врзува со меѓународниот пазар, Р. Македонија мора да ги прифати глобалните карактеристики на меѓународната економија.

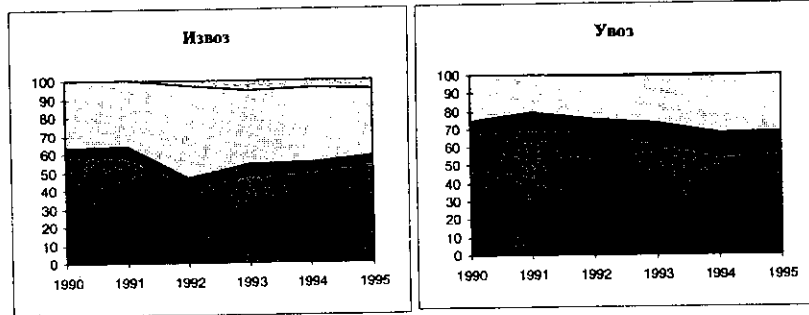
Една од глобалните карактеристики на меѓународната економија е неделивоста на растот, инвестициите и надворешната трговија чија основа е современиот технолошки прогрес. Македонското стопанство, со ниски стапки на раст, мал обем на инвестиции и извоз и увоз во кои доминираат репроматеријали, а опремата е речиси „резидуален фактор“, нема основа да се вклучи во оваа глобална карактеристика. Во извозната структура средствата на трудот учествуваат со 4,7% во 1990 год. и со 5,1% во 1994 год., а во увозната структура со 6,4% во 1990 год. и со 10,7% во 1994 год. (слика 3).

Ниските стапки на раст со соодветно неразвиени корени на конкурентноста во технолошкото тело на производството, може да биде развојна алтернатива на економија чија ефикасност се мери само според критериумите на домашниот (и така мал) пазар. Затоа, во нашите услови планирање на недоволно високи стапки на раст (на пример, околу 5%), и без радикализирање на извозно-увозната матрица, не може да одговори на потребата за развој на технолошката способност на македонското стопанство и негово вклучување во глобалните трендови на меѓународната економија. Во обезбедувањето на овие промени странските инвестиции во технологијата и знаењето се стратешка определба. Но, со оглед на фактот дека не постои трајно поддржан раст со странски инвестиции, тие мора да бидат насочени кон јакнење на сопствените

Слика 3

Структура на извозот и увозот по намена

(во %)

извори на растот. Со цел да се создадат **развојни можности за технолошка модернизација со ефекти во подигнувањето на конкурентската способност на македонското стопанство, неопходно е:**

- **повисока стапка на раст** во наредниот десетгодишен период;
- **унапредување на извозно-увозната структура**, преку зголемување на учеството на опремата, односно технологијата и знаењето;
- **трајна политика на привлекување странски инвестиции** и стимулирање на финансиското поддржување на домашните со странски фирми во функција на отворање нови пазари;
- **развој на пазарните услови, во кои конкуренцијата ќе си ја одигра својата улога во насочувањето кон иновативно продуктивни сектори.**

Глобална карактеристика е зависноста на конкурентската способност од иновационата способност. Трката на светскиот пазар започнува со трката за иновации. Иновациите-производи, или иновациите-процеси, се резултат на респектирање и вградување на истражувачкиот напор во создавањето на новите производи и услуги. Симбиозата на науката и технологијата не е прашање на избор, туку прашање на опстанок во времето на денешната технолошка (информациона) револуција. Затоа, со цел да се прилагодиме на основните карактеристики на современите промени, неопходно е:

- **зголемување на издатоците за издвојување во истражување и развој до просечното ниво на земјите од OECD, односно на ниво од 1,6%;**
- **зголемување на партиципацијата на економијата во финансирањето на НИР на ниво од 50%, што значи дека финансирањето од страна на државата треба да се симне на истото ниво, што е приближно до стандардот на OECD.**

Овие промени претпоставуваат развивање нов општествен амбиент. Затоа, од особена важност е разбирањето на процесот на „социјално учење“, како адаптација на новите промени кои ќе ги внесе современиот технолошки развој во чија основа се информационите технологии. **Социјалната спроводливост за технолошките промени се остварува преку социјални иновации, како на пример: ширење на индустриска клима; институционална организациона ефикасност; нова легислатива за правилата на економското однесување и работните односи; промоција на нови форми на менаџментот; забрзување на претприемничкиот дух; промоција на европски стандарди во комуницирањето.**

III. Избор на стратегија

Карактеристика на периодот на транзицијата е бројноста на развојните дилеми. Една од нив е дилемата за нашиот однос кон високите технологии. Желбите потстрекнуваат напред, но можностите се тие кои вршат нивна селекција. Во наредниот десетгодишен период нашата земја нема можности да гради развој врз високи технологии. За Р. Македонија единствено примерна стратегија е комбинацијата на:

- **Освојување и развој на такви технологии кои ќе овозможат брзо прилагодување на нашите претпријатија на критериумите на меѓународната конкуренција и подигање на продуктивноста и стандардот. Тоа се технологии од современ тип, но од пониско и средно ниво, но кои во единство со иновативниот менаџмент ќе ја ревитализираат и модернизираат општата технолошка основа и ќе ја подигнат технолошката и извозната способност на стопанството.**
- **Следeње на напредни технологии на специјализирани подрачја, кои заради нивните карактеристики стануваат инфраструк-**

тура неопходна за нашата интеграција во глобалниот систем на меѓународна размена и комуникација. Тоа се технологии со високо ниво, кои се генерираат во развиените земји, а кај нас нивното следење се обезбедува со поддршка на селектирани проекти.

Тоа е стратегија која е комбинација на увозното и сопственото знаење и технологија. Таа е мешана стратегија со елементи на стратегијата на овладување на напредни технологии (1) и на стратегијата на технолошки следбеник (2). Реализирањето на оваа стратегија би требало да создаде услови за перспективен премин кон стратегијата на технолошкиот динамизам.

Изградувањето на технолошката иднина (Technology Foresight) мора да биде базирано на осмислена концепција, врз основа на целосна проценка на развојните перформанси (Technology Portfolio) и со консензус на сите активни партиципанти во развојната политика. Ова е особено значајно и од аспект на опасноста од зголемување на конфликтноста од воведувањето нови технологии во услови на голема невработеност. Патот за релативизација на оваа конфликтност води кон реструктурирање на стопанството. Намалениот број на вработени и понатамошниот очекуван пад на вработените во индустријата, кој ќе се совпадне со нејзината ревитализација и модернизација преку воведување нови технологии, треба да се „компензира“ со веќе јавениот пораст на вработените во терцијалниот сектор и негово понатамошно поддржување. Оваа поддршка, во која нужно треба да се вклучи и образовната политика, треба да го обезбеди натпросечниот развој на информационите занимања. Ваквите структурни промени се во правецот на глобалните поместувања во корист на терцијалниот сектор, кои настануваат под влијание на современите технолошки промени.

(1) Поаѓајќи од можностите, но и од потребите, за забрзан, но осмислен технолошки развој, во нашата земја во наредниот десетгодишен период ќе доминира стратешката определба на овладување на увозните технологии со сопствено знаење. Преку својот широк опфат на дејствување, оваа определба ќе влијае на однесувањето на најголем број стопански субјекти. Затоа, приоритетна задача на Владата е стимулативна поддршка на развојот на нова деловна политика на фирмите. Владата треба да се ангажира во создавање услови за здрави конкурентски односи на па-

зарот, менување на деловното однесување и создавање инфраструктурни услови за прифаќање и освојување на увозните технологии. Наведуваме некои облици на поддршка на деловната политика на фирмите:

- регулирање на пазарните услови со законски проекти против нелојалната конкуренција;
- промовирање на интересот на домашните економски субјекти за нови пазари во билатералните и мултилатерални аранжмани и ангажирање за соработка на доменот на банкарското, финансиското и економското информирање;
- организирано привлекување на интересот на странските фирми за кооперација со домашни фирми, отворање на странски фирми, филијали, претставништва, центри, како механизми на трансферот на технологијата и знаењето;
- создавање услови за различни видови партнерство во функција на поврзување меѓу купувачи и производители, услужни дејности и производни дејности, мали и големи фирми, со цел дифузија на технологии;
- поддршка на меѓурегионална и меѓусекторска дифузија на иновациите;
- создавање услови за диверзификација како можност за создавање и прифаќање на технолошките унапредувања на различни домени;
- стимулирање на производната кооперација со странски фирми, за продажба на одредени делови на странски производители, или за купување на разни прототипови за понатамошно усовршување;
- поддршка на niche стратегијата на домашни фирми како начин за побрзо поврзување со мултинационалните фирми;
- поддршка на мали и средни фирми во освојувањето на напредни технологии во домените на компјутерската технологија (микро компјутери, специјализирани информационал сервиси, софтвер), биотехнологијата (дијагностички техники, нови видови растенија) и др.;
- поддржување на образовниот консалтинг и тренинг, маркетинг, менаџмент во функција на стимулирање на иновационите активности на кадри од различни струки.

Оваа определба за прифаќање и овладување на увозната технологија со сопствено знаење има пресудно значење за ендогенизацијата на технолошката способност на македонското стопанство.

(2) Споменатата стратешка определба: **технолошки следбеник на напредните технологии**, претпоставува трајна поддршка на трансферот на овие технологии – почнувајќи од партиципација во странски ИР проекти, економска, производна и друг вид кооперација со странски партнери, па сè до набавка на нивните високотехнолошки компоненти. Можни се разни облици на поддршка во функција на нашата партиципација во специјализираните подрачја на напредните (високи) технологии:

- учество во ИР проектите на Европската унија (The Fourth Framework Programme), во кои веќе партиципираат земји кои не се членки на Унијата, со пристап до специфични програми, на база проект по проект;
- партиципација во транснационални и билатерални кооперации (бизнис, ИР центри, универзитети, сервис и др.), поддржани со комерцијални и некомерцијални договори за трансфер на знаењето и негова имплементација во практиката;
- поврзување со мултинационални компании на наши пазарно успешни фирми во производните програми на доменот на small product of high technology, поддржани со договори за долгорочна производна кооперација, заеднички вложувања, директни инвестиции и др.

Напредните технологии стануваат инфраструктури – во нив може да се најде и специфицира интересот и на нашата стратегија. Селекцијата на технолошките приоритети, поддржани со фискални, даночни и царински мерки, би требало да се најдат во следните домени на напредните технологии: **биотехнологија, индустриски материјали, електроника, телекомуникации, софтвер и микроселектроника и производна технологија.**

Софистикацијата на стопанската структура преку електронификацијата е можност за воспоставување на неопходната компатибилност меѓу старата и новата технологија.

IV. Начини на реализација на промените

За успехот на една стратегија најбитен е континуитетот и етапното реализирање на задачите на долг рок. Во Р. Македонија технолошките промени може да се изведат во три фази, секоја определена според доминантноста на методите за реализација на стратешките определби. 1. фаза: технолошка ревитализација – максимално користење на расположливите потенцијали; 2. фаза: технолошка модернизација – комплексно прилагодување на новите технолошки промени; 3. фаза: технолошка интензификација – глобално реструктурирање и интегрирање во современите технолошки промени,

Ревитализацијата е начин за максимално искористување на сите потенцијали, чие активирање треба да овозможи заживување на стапките на растот и извозот. Таа би требало да доведе до оспособување за ефикасно функционирање на производните капацитети. Но, давањето нова сила на постојните капацитети не може да се прави само преку предметениот дел на технологијата, туку и преку неопредметениот дел – знаењето, функционално ориентирано кон потребите на економијата. Значи, ревитализацијата **треба да се врши не само преку нова опрема и производи туку и преку нови стандарди, маркетинг концепции, нови методи на организација, ново менаџерско управување.** Затоа, потребата за заживување на расположливите ресурси е неделива од реструктурирањето на производната, кадровската и управувачката структура на микро и макро ниво.

Во оваа фаза нужно ќе преовладува трансферот на увозна технологија (опредметено и неопредметено знаење), со приоритетно насочување кон брзо заживување на производството. Едновременно треба да се дејствува врз развојот на условите за овладување на увозните технологии преку сопствено знаење, вештини и искуство. Од особена важност е ревитализацијата на домените значајни за технолошката обнова: металопреработувачкиот комплекс, електроиндустријата, хемиската индустрија и агроиндустрискиот комплекс.

Модернизацијата треба да отвори поширок фронт на промени во стопанската и нестопанската сфера. Потребата за спојување на технологијата, менаџментот и маркетингот значи едновременост и каузалност на нивната модернизација. Таа треба да

се реализира преку нови технологии, нови производи, нови материјали, следено со освојување на потребните нови знаења. Технолошкото портфолио, кое нужно мора да се направи на глобално и секторско ниво, треба да ги специфицира производствата според нивната развојна способност, со цел да се согледаат потребите за поддршка на напредните технологии во развојно перспективните производства. Како почетен чекор може да биде примената на методот „Бостонека кутија“ (Boston box). Врз основа на финансиските, производните, кадровските и пазарните индикатори, како и врз основа на нивната перспективна важност, наведуваме некои производства од македонската индустрија кои би можеле да се специфицираат во наведените четири групи:

Прва група: производи кои ветуваат долгорочен пазарен успех – **информациони технологии; биотехнологија; индустриски материјали.**

Втора група: производи кои се во развој, иако немаат големо учество на сегашниот пазар – **производство на електрични машини и уреди; производство на електрични апарати за домаќинството и други електрични апарати; производство на делови за електронски апарати и уреди; производство на комуникациони апарати и уреди; производство на мерни и регулациона опрема, средства за автоматизација и управување во индустријата; производство на машини за обработка на метали и други машини; специјализирани метални финални производи; финални хемиски производи.**

Трета група: производи кои имаат поголемо учество на пазарот, но со слаб развојен успех – **производство на текстилни предива и ткаенини; производство на готови текстилни производи; производство на базни хемиски производи; производство на градежен материјал; производство на кожни обувки и галантерија; производство на прехранбени производи; производство на пијалоци; производство и преработка на тутун; производство на финални производи од дрво; преработка на обоени метали; пластични хемиски производи.**

Четврта група: производи кои имаат мало учество на пазарот и кои се проблематични од аспект на нивниот иден *пазарен успех* – **производство на железна руда; црна металургија; производство на одредени руди од обоени метали; производство на обоени метали; производство на бичена граѓа и плочи.**

Технолошка интензификација, во време по ова десетлетие би започнал процесот на овладување и широко прифаќање на информационите технологии и другите напредни технологии. Интензивното производно реструктурирање би претпоставувало изградба на нови капацитети, нови производства и нови инфраструктурни форми за поддршка на нивниот развој. Временски, таа ќе кореспондира со стратегијата на технолошки динамизам. Промените кои ќе водат до неа сè посилно ќе ги вмрежуваат врските помеѓу стопанската и нестопанската сфера и ќе го изедначуваат нивното учество во создавањето на пазарно валоризирани резултати. Р. Македонија може да дојде до оваа фаза единствено со континуирана реализација на стратешките определби во секој период на долгорочната технолошка преобразба.

Иновациона политика

Со оглед на крајно редуцираната иновациона активност, во што партиципираат подеднакво научноистражувачкиот сектор и индустрискиот сектор, иновационата политика треба истовремено да ги стимулира и страната на понуда на иновации (supply oriented innovation policy) и страната на побарувачка на иновации (demand oriented innovation policy). Тоа ќе предизвика сложена матрица на поврзување на истражувачко-развојните и образовно-научните потенцијали, од една страна, и индустријата и пазарот, од друга страна. Образовно-научните институции и самостојно-истражувачките институти треба да развијат тенденција за интеграција или трајна соработка со индустриските организации. Тоа е начин да се доближат до потребите на пазарот за иновации, а освен тоа и да ја намалат својата зависност од буџетското финансирање. Пазарот треба да стане пресуден фактор за јавувањето на иновациите, што ја нагласува улогата на пазарно-ориентираните организации во создавањето и побарувачката на иновациите.

Политиката ориентирана кон понудата на технолошките иновации треба да ги стимулира условите, изворите, носителите и создавачите на иновации. Следејќи ги глобалните карактеристики треба да се очекува дека изворите на иновативните идеи сè помалку ќе се регистрираат во научноистражувачки институции, а сè повеќе во факторите на деловното организирање и однесување на индустриските фирми, виталноста на истражувачко-развојните единици, менаџментот, маркетингот, претприемништвото, струч-

ната работна сила. Затоа тежиштето на стимулативната политика, наместо на доменот научно истражувачки сектор, треба сè повеќе да се префрла на доменот индустриски претпријатија. Ориентацијата кон применети (особено индустриските) истражувања, со поддршка на трансферот на нивните резултати во индустријата, е дел од оваа политика. Тоа треба да биде поддржано со посебна грижа за зголемување на бројот и опременоста на истражувачко-развојните единици во стопанството.

Политиката ориентирана кон побарувачката мора да ја стави индустријата во средиштето на својот интерес. Во функција на развивање на побарувачката на иновации треба да се користи инструментот на јавните нарачки, таму каде јавниот сектор има поголемо учество во побарувачката. Тоа се подразјата на: информационе и телекомуникациона опрема, опрема за транспортни и електроенергетски системи, програми за софтвер, канцелариска опрема, медицинска опрема, опрема за заштита на човската околина итн.

Се чини неопходна е поддршката на истражувачките проекти со развоен и апликативен карактер на доменот на технолошките иновации.

Трансфер на технологијата

Потребна е висока компатибилност на политиката на технолошкиот трансфер и политиката на иновации во нашите услови. Издвојуваме некои определби значајни за формирањето на нашиот однос кон трансферот на технологијата.

- Развивање систем на евалуација како потреба за верификација на приоритетните домени за увоз на технологија, но и како можност за спречување на увозот кој е спротивен на целите на нашиот развој. Во отсуството на лиценцата политика и регистрацијата на увозните технологии и know-how, одлиениот капитал остана неизмерен, како и штетите од еколошките загадувачи.
- Неопредметениот трансфер на технологијата треба да се проектира во одреден однос со онредметениот трансфер во индустриските организации. Странската понуда на знаење преку консалтинг, тренинг, доаѓање на експерти, не може да е толку корисна колку што би била доколку е поврзана со конкретен

проект за освојување на увозна технологија, иновација-производ, или иновација-процес.

- Особено интензивно поддржување на современите форми на технолошката соработка. Во рамките на ова, важна е политиката на соработка со мултинационалните компании на производство на комплементарни технологии.
- Ефикасна лиценцна политика која постига резултати во развивањето на сопствените способности за унапредување на купените технологии. Трансферот, кој е истовремено поддржан со лиценци, промоција на истражувањето и развојот и интелектуалната сопственост, и оценет преку системот на евалуација, е дел од политиката на ендогенизација на технолошката способност на нашата економија.

Технолошка инфраструктура

Развојот на адекватна образовно-научна и технолошка инфраструктура за поддршка на наведените правци и задачи мора да биде предмет на опстојна анализа и евалуација. Приоритетно е **формирањето на национален технолошки (иновационен) фонд**. Преку него би требало да се поддржат програмите како што се: – набавка на напредна технологија (на пример, највисоко вреднуваните може да добијат субвенции и над 50% од капиталот); – комерцијален и некомерцијален технолошки трансфер за создавање сопствени иновации во приоритетни производства; – иновативно вработување на млади високостручни кадри (на пример, со бескаматни средства и повеќегодишен грејс период), и сл. Од друга страна, **основањето фонд за инвестиции во кадрите на индустриските претпријатија** би требало да помогне во трошоците за стекнување: – *знаење и вештини за ново производство*, и тоа за образование и тренинг, за набавка на информации, за организационен консалтинг; – *знаење за пазарот и конкуренцијата*, и тоа за маркетинг, за истражување на пазарот, за соработка и кооперација со нови партнери; – *знаење за трансферот на технологии*, и тоа за применети и развојни истражувања, купување патентни и лиценцни информации, проектирање и дизајнирање на производи, изработка на техничка документација, изработка или прибавување на софтверски програми, know-how и сл.

Отворањето на **сервиси и центри за иновативна поддршка**, како дел од државната политика за стимулирање на иновациите и напредните технологии, се неопходен елемент на технолошката инфраструктура. **Технолошкиот парк**, како најинтегрална форма на поврзување на индустријата, образованието, науката и развојот, може да се оценува и од аспект на неговото значење за регионалниот развој, како технолошката инфраструктура. Во неговиот состав можат да бидат **инкубаторите** – форма со силен ефект врз раѓањето потреби за нови производи.

Развојот на новиот модел на инфраструктурата ќе предизвика реорганизација во трите сфери: научноистражувачкиот сектор, индустрискиот сектор и државните органи и институции.

Мали и средни претпријатија

Поддршката на малите и средни фирми е во функција на зголемување на вработеноста, стапката на растот и конкуренцијата, но сè повеќе и во функција на технолошкиот развој.

Следејќи ја политиката на ЕУ, нашиот првичен ангажман би требало да биде во **домснот намагање на нивниот премин кон нова деловна политика**. Со таа цел е и поддршката за снабдување со информации за јакнење на нивната деловност, забрзување на партнерството и соработката (производна, менаџерска, маркетиншка, финансиска) меѓу нив, подготовка за конкуренција на отворен пазар, стимулирањето на кооперацијата меѓу услужниот и индустрискиот сектор и сл. За поддршка на нивната деловност потребно е организирање на информациона системи и сервиси, тренинг и консалтинг агенции и служби за различни прашања, како на пример за: конкуренција, нови пазари, маркетинг, стандардизација, квалитет, итн. Долгорочен ангажман е поддршката на малите и средни фирми на **домснот на научниот и технолошкиот развој**. Затоа, треба да се најдат спојници меѓу политиката на технолошкиот развој и политиката на поддршка на деловноста на малите и средни фирми. Една од тие спојници е поддржување на овие фирми во освојувањето на **технолошко интензивни производства со конкурентна способност на светскиот пазар**. Во функција на таа цел е потребна нивна поддршка, започнувајќи од информирањето, participацијата во создавањето нови технологии или производи, сè до олеснување на прифаќањето на новите технологии, нивната дифузија и комерцијализација.

V. Процес на информатизација

Информатизацијата овозможува остварување поевтин развој, бидејќи интегрално влијае врз подигнувањето на ефикасноста на функционирањето на микро и макро ниво.

Во нашата практика отсуствува комплексен организиран однос кон развојот на **информационата инфраструктура**. Не се реализирани програмираните активности за изградба на општествениот информациона систем на земјата, започнати во втората половина на осумдесеттите години. Застарењето се евидентира во софтверот, хардверот и оргверот на информациите системи. Информационата инфраструктура во **областа на науката и технологијата** ги има истите слабости. Не е развиена структурата на информациите интермедиери – толку значајни за перспективниот развој на пазарот на информациите, што од своја страна влијае на недоволниот број на корисници на информациите услуги. Научниот и стопанскиот систем остануваат информациона двоени. Во доменот на **комуникационата инфраструктура** направен е чекор напред со приклучувањето на Интернет. Затоа е неопходна изградба на долгорочна информациона политика, етапирана и структурирана, за поддршка на информатизацијата од што зависи и нашето поврзување со Европа и светот.

Иако голема, **задачата за проскирање на општествениот информациона систем го заслужува местото на врвот на листата на општествени приоритети**. Од степенот на развојот на овој глобален систем зависи ефикасноста на управувањето со економските, социјалните, образовните, научните, културните, политичките и други процеси во државата. Негов потсистем е информациона систем во екомонијата. Со цел да овозможи поврзување и десиминација на податоците до сите корисници, започнувајќи од Владата па сè до заинтересираните на микро ниво, овој систем би требало да се структурира по следниве области: простори и ресурси, стопанство, пазар, финансии, наука и технолошки развој, меѓународни економски односи. Во функција на поставувањето на општествениот информациона систем и забрзувањето на процесот на информатизација неопходни се следниве ангажирања:

- **ревитализација на постојните информациона системи и бази на податоци;**
- **модернизација на постојните информациона системи каде може да се проектира развојот на on line бази на податоци;**

- проектирање нови современи информacionи системи и бази на податоци.

Овие стратешки задачи се значајни и за информacionата инфраструктура за науката и технологијата. Во доменот на науката и технологијата претстојат и следните потреби:

- унапредување на информacionото поврзување внатре во научноистражувачкиот систем и негово поврзување со стопанскиот систем;
- поврзување на научноистражувачкиот систем со интернационалните системи;
- пристап кон европската информaciona мрежа и користење на информacionите сервиси во областа на науката и технологијата.

Современите информacionи системи претноставуваат утврдени заеднички основи за содржините, стандардите, логичките структури на податоци, алгоритмите за обработка на податоците, датотеките, картотеките, како и техничка компатибилност за двонасочно меѓусебно поврзување и исто такво поврзување со странските бази на податоци. Затоа е неопходно:

- прифаќање на меѓународните стандарди за базите на податоци;
- презентација на македонското знаење во меѓународните бази на податоци. Оваа потреба најсистемски треба да ја реализира информacionиот провајдер НУБ, како центар на научно-технолошките информაციции;
- информacionо поврзување на научниот и стопанскиот систем. Клучна улога за оваа потреба треба да има информacionиот интермедиер: Информacionиот центар на Стопанската комора на Македонија;
- преобразба на информacionите и документационите центри во бизнис информacionи системи. Оваа ориентација ќе помогне во информacionата понуда и во промовирањето на значењето на информирањето. Современ тренд е отворање на информacionи, брокерски сервиси во банкарството, осигурувањето и др. Во нашата практика не е развиен инфо-менџментот, ниту маркетиншкиот пристап кон информაციите.

Информатизацијата е долг и континуиран процес, впрочем таа е дел од непрекинатиот технолошки напредок.

ТРЕТ ДЕЛ

СЕКТОРСКА СТРАТЕГИЈА НА РАЗВОЈОТ

ВОВЕДНИ НАПОМЕНИ

I. Општ пристап во структурното насочување на стопанството

Во потрага по утврдувањето на идните насоки на економскиот развој, посебно на оние од структурна природа, се соочуваме со низа тешкотии и неизвесности. Предвидувањето на иднината во било кој домен, кој по својата природа е динамичен, каков што е случајот со економскиот развој, е мошне ризична работа. Ова од причина што иднината секогаш е неизмерлива. Таа длабоко извира од минатото и во значајна мера е под негово влијание. А ако при тоа минатото не е без свои контрадикторности, а во нашиот случај и со крупни структурни противречности, иднината не може многу да се потпира на минатото.

Во исто време големи се технолошките предизвици, откривањето на нови технологии, нови дејности и гранки, нови видови на организации на производството, нова секторска поделба на стопанството. И економската наука во седумдесеттите години на овој век ја прошири дотогашната тројна секторска поделба на стопанството на четири сектори: 1) аграрен – примарен сектор; 2) индустриски – секундарен сектор; 3) сервисен – терцијарен сектор; и 4) информатички – квартален сектор.

Во таа смисла, тешко е да се каже кои гранки и дејности во иднина ќе пропаднат или ќе се појават; кои нови работни места ќе се отворат, а кои ќе се затворат; каков ќе биде системот на образованието и стручните квалификации на новите работни места? Па сепак, научните сознанија и праксата во низа земји отвораат простор за утврдување на некои глобални насоки и тенденции во економскиот развој. Тоа и дава надеж секоја земја да ги определува своите приоритети и цели на развојот, како глобални ориентири и обврски во остварувањето на својата иднина.

Размислувањата околу стратешките насоки на идниот структурен развој не става пред крупни дилеми и обврски коишто про-

излегуваат од грчевите на економските процеси судрени со сериозноста на затечената стопанска неразвиеност и неповолното дејство на лимитирачките фактори на развојот, од една страна, и на големиот економско-технолошки предизвик, од друга, пред кој сме соочени во нашето опкружување и пред светското стопанство.

Во таа смисла, да се пишува за стратешките насоки на структурниот развој значи да се мобилизира моќта на визијата за нашето економско утре; за одмерувањето на нашите аспирации пред сопствените реални можности и насочениот подем на светскиот економски прогрес; за надминувањето на старите критериуми и оценки на растот и воспоставувањето нови во согласност со целите каква иднина сакаме да имаме итн. Притоа, со неумолива сила се наметнува еден императив пред нашето општество, а тоа е што побргу да се надмудри стереотипноста во организацијата и раководењето со економските процеси; инертноста во пристапот на економското одлучување; аморфната одговорност на субјективниот фактор во целата верига на неговата стручна и општествена хиерархија; робувањето на традиционалните норми во психологијата на личноста како претприемач, производител и потрошувач, а значајно при тоа е да се афирмира креативната сила на претприемачката иницијатива како рационализатор, организатор и менаџер на производството.

Исто така, треба што побргу да се ослободуваме од напластените сфаќања во гледањата дека материјалните фактори исклучиво се решавачки во стопанскиот натпревар предизвикани од растечкиот технолошки прогрес, а сè поцврсто како основен пристап во стратегијата на развојот да ги земеме современите методи на раководењето и управувањето, како и максималната афирмација на креативните сили.

Во таа смисла, фамозниот „технолошки јаз“ кој сè повеќе се зголемува меѓу стопански развиените и недоволно развиените земји пред сè е резултат на сиромаштијата во соодветното високо образование, на слабоста на истражувањата и науката, но исто така и на една очигледна субјективна неспособност поради отсуството на инвестирањето во луѓето. Со право науката констатира дека денеска поседувањето суровини претставува второстепен фактор за развој на една земја. Цената на суровините претставува сè помала ставка во трошоците на готовите производи. Отсега, главната разлика помеѓу државите ќе биде вредноста на „човеч-

киот капитал“, кој впрочем го диктира „техничкиот“. Оттука во основите на стратешките цели на економскиот развој треба да лежи неопходноста од ширењето на мрежата на образованието, а пред сè техничкото образование, и тоа во областа на раководењето, управувањето и овладувањето на информатичките системи.

На тој начин совладувањето на „технолошкиот јаз“ е пред сè може и значајно олеснет преку совладувањето на т.н. „менадерски јаз“ кој треба да се стреми смислено да ги реализира економско-технолошките промени, во еден рационално организиран систем на творечки претприемачки иницијативи, понесувајќи ги во тој процес и ризичните одговорности.

Стратешките цели и насоки на структурниот развој се во најтесна врска со постојните и идни постојано растечки потреби на пазарот, односно на населението. Системот на целите и системот на потребите се наоѓаат во меѓусебно условени соодноси. Колку е економијата во општеството повеќе развиена толку поголеми се и потребите за остварување на големи стратешки цели. Реализацијата на прифатените насоки и цели во развојот, брзо ги прошируваат нашите видиците што се изразува во понатамошниот развој на системот и обемот на потребите, т.е. во неговиот премин во систем од повисок ред, во кој одново се појавуваат нови видови на потреби, за нови уште позначајни стратешки цели кои честопати служат како отскокнувачка штица за идните скокови во науката, техниката и претприемачките иницијативи.

Светското искуство во развојот на стопанството денеска сè повеќе ги открива интегрираните, кумулативни процеси кои, пред сè, афирмативно ја фаворизираат концентрацијата отколку дисперзијата на стратешките цели и решенија. Па оттука, во основите на секоја долгорочна стратешка цел на нашиот иден развој треба да лежи начелото кон здружување на креативната функција на државниот апарат со претприемачот, организатор на инвестиционите иницијативи и заедно со научните институции да овозможат рационално и ефикасно користење на производствените фактори, во перманентниот процес на ревитализација и модернизација на материјалното производство.

Овој процес на интегрирањето на сите сили на прогресот кон обновувањето и проширувањето на производството треба да биде перманентно присутен како решавачки фактор за реализирање на било која стратешка цел и во било кој сектор на стопан-

ската структура во долгорочниот развој. Колку побрзо ќе ја сфатиме и во практиката ќе ја примениме оваа историска неминовност толку побрзо ќе се извлечеме од стопанската заостанатост.

Ова бара што побрзо ослободување од стереотипните дисперзирани пристапи, својствени на занаетчиско-мануфактурната психологија; напуштање на ситните непрофитабилни локалистички интереси коишто го блокираат процесот на технолошко-економската интеграција, кој нужно влече кон национален прогрес и насочување на приватната иницијатива кон смирена и сигурна творечка активност во профитабилни дејности.

Постојната состојба во секторскиот развој на стопанството во нашата земја укажува на нерамномерни и спонтани процеси во формирањето на стопанската структура. Основната ориентација порано била во форсирање на индустрискиот развој без доволен селективен пристап во гранската структура.

Во таа фаза на развојот се наметна потреба од концентрација на инвестициониот процес на помал број крупни објекти, чија ефикасност до критички изострени граници се чувствува кај развојните карактеристики на стопанството. Со овие капацитети се навлезе и во фазата на разрешување на структурните проблеми, карактеристични за понатамошниот развој на македонското стопанство.

Во Република Македонија речиси во целиот повоен период преовладувал екстензивниот модел на развој. А тоа значи дека била прифатена политика за проширување на полето на производството по пат на изградба на нови објекти во индустријата, освојување на нови површини во земјоделството, отворање на нови рудници, сепарации и топилници во екстрактивната, еколошки валкана индустрија, како и изградба на нови енергетски капацитети: хидроелектрани поврзани со изградба на вештачки езера, термоелектрани со отворање на нови јагленови рудници и сл. Во тој екстензивен модел на развој се изградени и низа крупни инфраструктурни објекти: патни, железнички, аеродромски, научно-образовни, здравствени, ПТТ објекти и разни административни и комунални објекти.

Во периодот на екстензивниот развој значаен дел на инвестициите бил вложуван во индустријата, додека другите стопански сектори имале второстепено значење. Повеќе од две третини од

бруто стопанските инвестиции биле алоцирани во индустријата до 1966 година, за да опаднат на 52% во 1970 и повторно да се зголемат на 60% во периодот 1986–1990 година. Лавовскиот дел од инвестициите во индустрискиот сектор биле насочени (околу 60%) до осумдесеттите години во енергетиката и основните метали, за да подоцна опаднат на 45% во 1981–1985 година, односно на 38,4% во периодот 1986–1990 година,

Наведената структура на инвестициите е индикативна за достигнатото развојно ниво. Таа покажува, продолжување на екстензивниот развој и на недовршеноста на фазата на создавање предуслови за интензивен развој. Во оваа фаза на развојот, по цена на високи инвестициони вложувања и висока задолженост во странство, е препуштена шансата да се разрешат некои основни противречности на развојот, како што биле создавање на сопствена енергетско-суровинска основа, изградба на општа развојна инфраструктура, создавање на сопствена акумулативна основа како услов за влегување во нов, повисок развоен циклус. Тој процес бил сопрен со големата економска криза, која прерасна во општествено-политичка криза.

Долготрајниот екстензивен модел на развој, од една страна, и потиснатиот интензивен модел со увозна технологија во фазата на нејзината дифузија, од друга, објективно условувале пониска ефикасност, особено во меѓународната размена. Притоа, посебно треба да се нагласат негативните последици како во инвестициониот така и во експлоатациониот процес, во кој не се почитувала економијата на времето како димензија којашто има најсложено мултипликативно дејство врз економската ефикасност, што е една од најтешките последици во функционирањето на досегашниот развоен модел. Непочитувањето на временската каузалност добиваше своја економска цена во мултиплицирањето на иницијалната вредност на инвестициите во производствените фондови – аплицирана преку курсните разлики, моралната депресијација на техничко-технолошката структура, намалената структурна флексибилност, неостварените ефекти – профити, пролонгираната вработеност итн., што сè заедно носи одлики на општо цивилизациско задоцнување.

Во Република Македонија, по фазата на создавањето предуслови за развој, во шеесеттите години во некои области започнува економскиот полет, кој со испрекинатост на динамиката

траеше до осумдесеттите кризни години, во кои дојде до нарушување на неговото темпо и структурно насочување.

Иако поранешните предвидувања укажуваа дека фазата на економскиот полет ќе заврши околу 1985–1990 година, разорното дејство на кризата и феноменот на инфлацијата, која повеќе од една и половина деценија перманентно трае и која ја погоди нашата држава во најзначајната фаза на развојот, укажува дека неповолните реперкусии од кризата долго ќе бидат присутни и доколку не се обезбеди позабрзано структурно прилагодување на стопанството, прекинатиот процес на економскиот полет тешко ќе биде заокружен во првата фаза (2002 година) на долгорочниот економски развој.

Меѓутоа, со премостување на кризните удари и со побрзо структурно прилагодување и ревитализација на стопанството и со негово насочување на технолошки флексибилни и пропульзивни дејности, ќе може да се очекува од крајот на првата фаза – 2002 кон 2020 година нашата земја да навлезе во зрелата фаза на индустрискиот развој придружен со останатите сектори на стопанството. Во оваа фаза паралелно ќе се одвива и процес на информатизација на општествено-економскиот развој на земјата. Може да кажеме дека информатизацијата скромно навлегува и денес во нашето стопанство, иако нè делат неколку генерации на информатичката технологија применета во стопански развиените земји на Европа.

Фазата на постиндустриското – информатичко општество значајно ќе дојде во Република Македонија. Во нашата држава сè уште нема развој на микроелектрониката, а основа за информатизацијата на развојот е микроелектрониката во која влегуваат информатичката технологија, роботиката и машинските постројки со нумеричка команда. Според тоа, развојот на микроелектрониката во било која форма да се одвива претставува основен нуклеус за идниот развој на информатичкото општество. Во тој поглед може да се извлече заклучок, врз основа на нашите истражувања, дека нашата земја денес дојде зад Република Словенија само во електронската индустрија за околу 10 години, а таа дојде во однос на индустриски развиените земји за околу две децении.

Оценувано од аспект на денешните состојби во светот на развиените земји, кои смело зачекориле во информатичкото општество како највисока фаза на општествено-економскиот раз-

вој, од една страна, и состојбите во нашата држава, од друга страна, произлегува, според нашите оценки, дека фазата на информатизацијата на македонското стопанство и на сите сервисни – инфраструктурни дејности, може да се очекува во средината на реализацијата на оваа стратегија (околу 2010 година).

II. Стратешки цели на секторскиот развој

Утврдувањето на стратешките цели, насоки и приоритети на структурниот развој не подлежат на критериумите на државно планирање, ниту на строго утврдени пропорции и обврски во идниот развој. Утврдувањето на целите и насоките на развојот имаат индикативна природа. Тоа се, пред сè, глобални согледувања на целите и насоките на развојот, една ориентација, визија на нашата иднина.

Поаѓајќи од таквите претпоставки, а имајќи ги предвид гореизнесените општи услови и институционални рамки, од една страна, и тенденциите на технолошкиот развој во светот и расположливоста на развојните фактори, од друга страна, глобалните стратешки определби во секторскиот развој на Република Македонија би биле:

1. Зголемување на учеството на пропульзивниот сектор, и тоа: металопреработувачката индустрија, електроиндустријата, делови на електрониката, хемиско-фармацевтската индустрија, индустријата за потребите на домаќинствата (апарати за домаќинствата, стакларија) и др. На овој домен треба да се овозможи брза модернизација на постојните и изградба на мали и средни модерни капацитети, со извозно ориентирани производи.

2. Технолошко производно заокружување на група меѓусебно поврзани сектори, како: примарното земјоделско производство, делот на металопреработувачката индустрија поврзан со производство на орудија за работа во земјоделскиот сектор, потоа значаен дел од хемиската индустрија (заштитни средства, вештачки гуврива, и др.), преработувачко-прехранбената индустрија, како и трговијата која го врши откупот на земјоделските производи и нивното пласирање на домашниот и особено на странскиот пазар. Потребно е да се оспособи овој домен за производство на т.н. здрава храна што дава солидни можности за извоз, со истовре-

мено настојување да се воведат меѓународно прифатените стандарди за квалитет на производите. Воедно тоа ќе бара и ангажирање на соодветни способни менаџерски кадри за ефикасно опслужување на овој домен.

3. Намалување на учеството во формирањето на општествениот производ на базно-суровинскиот сектор, кој не е сосема соодветен па расположливите ресурси, а сè повеќе отворање простор за модернизација и развој на експортно ориентираните преработувачки гранки и дејности.

4. Исправени пред социјалниот проблем на високата невработеност, во првите фази на остварувањето на стратегијата на економскиот развој, станува императив политиката на зголемување на вработеноста. Во таа смисла треба да се гледа перспективата на одржување на развојот и модернизацијата на текстилната, тутунската, чевларската и дрвната индустрија, и развој на аграрниот, сервисниот и градежниот сектор, како поголеми апсорбери на работна сила. Тука е нужен компромис помеѓу вработеноста и технолошкиот предизвик, така што и во овие гранки не треба да се занемари технолошката модернизација заради одржување на конкурентноста и извозната компонента, но истовремено да се почитува критериумот на трудоинтензивноста во нашиот економски развој.

Таквата ориентација во првите фази на остварувањето на стратегијата нема да овозможи да бидеме конкурентно способни и поуспешно да се вклучиме во европските стопански структури, во смисла на остварување на повисока профитабилност. Но, тоа е цената која треба да се плати за нашата висока невработеност и стопанска неразвиеност.

5. Формираната металуршка основа нема економски основани изгледи за натамошно ширење. Таа треба да се насочи кон изградба на мали и средни пропусливи претпријатија, било врз нејзината метална основа, било врз секундарните производи од металургијата. На тој начин ќе се премостат постојните ниски фази во екстративната индустрија и металургијата кои по својата природа денес не се доволно профитабилни. За реализирање на оваа цел ќе треба да се подготват физибилити студии за привлекување на странски партнери во инвестициони ангажмани.

6. Македонија располага со широка листа на ресурси од неметална основа. Тие се во задоволителна мера геолошки истра-

жени, со утврдени физичко-хемиски квалитети и експлоатациони резерви. Може да се очекува преку систем на концесии и партнерски односи со странски фирми да се динамизира развојот на неметалната индустрија кај нас.

7. Во земјоделството педостатно е производството на индустриски и крмни растенија, а дефицитни се и повеќе производи од сточарството. Неефикасно е користењето на земјишниот фонд. Присутни се и тенденции за уситнување на поседите. Субоптимална е употребата на ѓубрива и средства за заштита, квалитетен семенски и саден материјал, што резултира во ниски приноси по единица производ и слаба продуктивност по грло добиток.

За зголемување на земјоделското производство постојат услови за пооптимално искористување на земјишниот фонд и побрз раст на производството, посебно за унапредување на сточарството. Поаѓајќи од компаративните предности, производството од овој сектор треба да обезбеди конкурентни извозни вишоци, почитувајќи ги европските стандарди за квалитет.

8. Развојното искуство во поголем број земји ја потврдува високата експанзија на сервисниот сектор, како во смисла на ангажирање на голема вработеност (над 50% од вкупната вработеност), така и во учеството во бруто домашниот производ.

Од тие причини, сервисниот сектор во стратегијата добива значајно место, пред сè, во информатизација на стопанството и на општеството во целина, отворајќи простор за развој на различните видови услуги од сервисниот сектор: технолошки, пазарни, маркетиншки и управувачко-менаџерски знаења, консалтинг услуги, инженерски услуги и сл.

Со унапредувањето на техничкото ниво и порастот на продуктивноста на трудот и со подигањето на куповната сила на населението се создаваат широки можности за повисока вработеност во низата услужни дејности во мрежата на мали и средни претпријатија. Тој процес ќе го забрзува општиот економски развој и ќе го подобрува квалитетот на нашето живеење.

9. Република Македонија е високо енергетски дефицитарна, посебно тоа ќе се искаже по првата декада на XXI век. Од тие причини, една од главните цели на долгорочниот економски развој станува изнаоѓањето на најекономични извори на енергија и носители на инвестиционите потфати. Тоа и бара благовремено

темелно истражување на проблематиката на енергијата, имајќи предвид дека отстранувањето на нејзиното лимитирачко дејство во идниот развој има приоритетно стратешко значење. Во таа смисла треба да се води политика на штедење на енергијата, односно нејзино најрационално користење во потрошувачката.¹²

10. Истоветно значење добива дефицитарноста на водите во Македонија. Растечкиот економски и урбан развој сè повеќе ја наметнува потребата од изградување на рационален однос во користењето на водните ресурси. Расположливите водни ресурси во Македонија се во диспропорционална регионална алокација (изобилство во западните региони и висока скудноста во источните). Тоа ја наметнува потребата од изнаоѓање на решенија околу водоснабдувањето во источните региони. Реализацијата на таа цел ќе услови и обезбедување поголеми инвестициони вложувања.

11. Република Македонија има сериозни еколошки проблеми. Агресивното дејство на отпадните материјали, води и гасови бараат значајни инвестиции за нивното отстранување и соодветна политика за заштита на околината. Тоа ќе биде една од значајните цели во иднина, на кои ќе се мобилизира вниманието на државата. Во исто време треба да се изгради систем во кој секоја стопанска фирма како загадувач ќе ги покрива трошоците на еколошките инвестиции, т.е. треба да се прифати принципот **загадувачот плаќа (P. P. P. – polluter pays principle)**.

12. Значајна цел во долгорочниот развој на Македонија секако претставува нејзината сообраќајна поврзаност (патна, железничка и телекомуникациска) со соседните земји и модерни-

¹² Подоло време, и не ретко е поткренувана отворената дилема за определбата на посетителите на развојната политика во врска со перспективата на долг рок на базичните рударски и металуршки капацитети. Како што е познато тие се високо интензивни корисници на енергија и на капитални вложувања – два најдефицитарни домашни фактори на развојот. Исто така, на овие корисници не им се испорачува електричната енергија по економска, туку по субвенционирана цена. Од друга страна, преку овие претпријатија се валоризираат расположливи домашни минерални ресурси и се вработува значаен број работници. Освен тоа, тие заземаат важно место во надворешно-економскиот сектор на нашата земја како нето извозници, а исто така и како база, особено за повеќе капацитети на металопреработувачката индустрија. Затоа секоја одржлива определба по овој комплексен проблем би морала да биде заснована на темелни стручни анализи.

зација на постојната сообраќајна инфраструктура. Во прв план тука се поставува потребата од сообраќајна поврзаност со магистралните трансбалкански правци исток-запад.

13. Иако промените во сопственичката структура на стопанството на Република Македонија започнаа уште пред државното осамостојување,¹³ тие добија во интензитет и комплексност дури во периодот по осамостојувањето. Сопственичката трансформација се остварува по два основа: со формирање на нови приватни претпријатија и со приватизација на постојните општествени претпријатија.

Промените на сопственичката и производствената структура заземаат исклучително значајно место во вкупните трансформациони процеси во периодот на транзиција. Сопственичкото и производственото реструктурирање претставуваат две клучни и меѓусебно условени компоненти на транзицијата на македонската економија.

Во периодот од 1991 до 1995 година тежишно место зазема сопственичкото реструктурирање на стопанството. Се остварува висок пораст на бројот на приватните претпријатија, се проширува вработеноста во приватниот сектор и се зголемува учеството на овој сектор во општествениот производ на земјата.

• Во изминатите години рапидно е зголемен бројот на новооснованите приватни претпријатија. Меѓутоа, овие претпријатија се ситни и во најголем дел со самовработување. Гледано секторски во најголем број тие се сконцентрирани во трговијата (види табела 15). Учеството на општествениот производ од приватниот сектор во вкупниот општествен производ бележи континуиран пораст, а бројот на вработените во приватните претпријатија расте со релативно висока динамика (оценета на по околу 10% просечно годишно), за разлика од бројот на вработените во општествениот сектор, каде овој тренд е негативен. Едновремено, голем е бројот на ликвидации на претпријатијата. Се цени дека од вкупниот број новоотворени фирми околу една третина остануваат активни претпријатија на подолг рок.

¹³ Бројот на новооснованите приватни претпријатија е зголемен од 34,1 илјади во 1992 година на 86,7 илјади заклучно со 31 јули 1996 година. Од нив 61,5% се од трговијата, 9,7% од индустријата и рударството, 6,1% од финансиските и други услуги, 4,9% од занаетството, 4% од градежништвото и 4,9% од сообраќајот и врските.

Табела 15

Видови на претпријатија по вид на сопственост,
вкупно во индустријата и во трговијата

(број на претпријатија)

	1992			1996		
	Вкупно	Индустр.	Трговија	Вкупно	Индустр.	Трговија
Вкупно:	37.232	3.612	23.706	90.474	8.829	55.370
Општествени	1.224	244	386	1.182	212	361
Приватни	34.138	3.095	22.812	86.756	8.227	54.325
Задружни	795	5	80	1.055	15	107
Мешовити	1.073	268	428	1.455	371	577
Друго	2	-	-	26	4	-

(структура во %)

	1992			1996		
	Вкупно	Индустр.	Трговија	Вкупно	Индустр.	Трговија
Вкупно:	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Општествени	3,8	6,8	1,7	1,3	2,4	0,7
Приватни	91,2	85,7	96,2	95,9	93,2	98,1
Задружни	2,1	0,1	0,3	1,2	0,2	0,2
Мешовити	2,9	7,4	1,8	1,6	4,2	1,0

Извор: Завод за статистика на Република Македонија.

• Како што е детално изнесено во текстот за приватизацијата, радикални промени во овој процес се остварени и по основ на сопственичка трансформација на постојните претпријатија со општествен капитал. Процесот на сопственичката трансформација особено доби во интензитет по создадените системски и институционални услови по донесувањето на Законот за трансформација на претпријатијата со општествен капитал и формирањето на Агенцијата за спроведување на овој Закон.

За интензивирањето на процесот на приватизацијата е предвидено да се регулира секундарното тргување со хартии од вредност, да се ревидираат судските и вонсудските механизми за решавање на деловните спорови и да се забрза постапката за стечај. Иницирано е донесувањето и на преостанатите закони коишто се во функција на забрзување на приватизацијата и доградување на пазарниот амбиент во стопанството (закон за денационализација, закон за користење на земјоделско земјиште, закон за

сопственост на земјиште, закон за стечај и ликвидација, закон за конкуренција).

III. Проблеми на структурата на стопанството

Нагласеното фаворизирање на индустријализацијата во поранешниот период се остваруваше во услови на несинхронизиран развој на меѓусебно зависното производство не само меѓу одделни стопански области туку и во рамките на индустријата. Овие состојби заедно со другите проблеми во осумдесеттите години, а особено по 1990 година доведоа до недоволно користење на капацитетите, влошување на квалитативните фактори на стопанисување и до осетно опаѓање на производството.

Подолг временски период Република Македонија беше ориентирана кон проширување на капацитетите во примарните фази на индустријата кои се карактеризираат со висока капиталинтензивност, со потпирање на ограничени природни ресурси, а недостасуваше и нагласена експортна ориентација. Неадекватната економска и развојна политика во изминатиот период условија формирање на субоптимална, нефлексибилна и екстензивна структура со неповолна комбинација на факторите за производство и развој и доведоа до ниска профитабилност на индустријата. Истовремено ваквата производствена ориентација при постојното изобилство на работна сила и недостиг на капитал доведе до висок пораст на невработеноста.

Затоа, реструктурирањето претставува една од клучните претпоставки за постигање на основните цели на стратегијата за рационално и ефикасно активирање на ресурсите, поголемо користење на производните капацитети, динамизирање на извозот, попродуктивно ангажирање на работноспособното население и за апсорбирање на технолошкиот прогрес.

Реструктурирањето на стопанството е условено од нивото на постојната развиеност и од расположливите фактори и услови за развој. Промените треба да бидат насочени кон приспособување и модернизација на индустрискиот сектор, осовременување и интензификација на земјоделското производство, побрз и квалитативен развој на услужниот сектор и подобрување на инфраструктурата.

Основен пристап за овие остварувања би требало да биде ревитализација на постојните и инвестирање во нови капацитети, поширока примена на достигнувањата на техничко-технолошкиот прогрес, нагласена извозна ориентација и поголемо вклучување во системите на светското стопанство, поинтензивни вложувања во основни фондови – посебно во современа опрема и ефективна поддршка на малото стопанство.

*

Имајќи ги предвид актуелната состојба, расположливите ресурси и фактори, како и насоките и претпоставките за идниот развој, се оценува дека во наредниот период ќе дојде до оживување на производството и ќе се создаваат услови за стабилен и континуиран стопански развој и модернизација на стопанството.

Во сценариото на макроекономскиот модел се предвидува општествениот производ на вкупното стопанство во периодот од 1997 до 2002 година да се зголемува со динамика која ќе овозможи во првите години од наредната декада Република Македонија да го достигне нивото на општествениот производ на вкупното стопанство од 1989 година (последна стабилна година пред интензивирањето на политичката криза во поранешна СФРЈ).

Табела 16

Структура на општествениот производ, односно на додадената вредност на бруто домашниот производ

(по цени од 1995 година, во %)

	1995	2002	2020
	Нова методологија*	Нова методологија	Нова методологија
Вкупно:	100,0	100,0	100,0
Индустрија	30,7	32,0	33,0
Земјоделство	12,9	12,0	10,0
Услужни дејности	56,4	56,0	57,0

* Методологија на систем на национални сметки (SNA).

Во сопственичката структура на стопанството реално е да се очекува зголемување на учеството на приватниот сектор и во 2020 година тоа да изнесува над 90% во вкупниот општествен производ.

Во производствената структура се очекува да се зголеми учеството на услужните дејности и во 2020 година тие да учествуваат со близу 60% во бруто домашниот производ. Истовремено, учеството на индустриското и земјоделското производство веројатно би се формирало на околу 30–33% и 10–12% респективно.

1. ИНДУСТРИСКИ СЕКТОР

I. Основни карактеристики на состојбите

Индустрискиот сектор во периодот на транзицијата влезе со стагнантни тенденции во производството, неповолна производствена структура, висока технолошка депрецијација, незадоволителни извозни резултати, висока увозна зависност, подолгорочен процес на дезинвестирање, присутни загуби во работењето и голема превработеност.

Во структурата на индустријата високо е застапено производството на сировини и репроматеријали (во 1994 година тие учествуваат со околу една третина). Изградени се повеќе капацитети во црната и обоената металургија, базната хемија, производството на текстилни предива и ткаенини и во други сировински гранки, кои во значаен дел се потпираат на увозни компоненти. Нивното производство беше во голема мера наменето за задоволување на потребите на стопанството на поранешниот југословенски пазар.

Во црната металургија се изградени релативно големи капацитети за преработка на челикот во топло и ладно валани лимови и ленти, заварени цевки и ладновалани профили. Овој дел на производството не е сообразен со развојот на примарниот дел. Поради ова, за поголемо користење на капацитетите е неопходно да се увезува големо количество слабови или да се вршат услуги за доработка на партнери од странство (лон работи). И покрај освоеното производство на повеќе видови лимови и ленти, асортиманот на овие производи не соодветствува на потребите на комплексот на опрема и трајни потрошувачки добра, па потребите од одделни видови на челици се обезбедуваат од увоз.

Во обоената металургија се изградени руднички капацитети за производство на оловоцинкова и бакарна руда. Изградена е топилница за олово и цинк и неколку преработувачки капацитети, со што се остварува валоризација на овие метали. Меѓутоа,

содржината на рудите и капацитетот на топилницата не соодветствуваат поради што се јавува вишок на оловен концентрат и недостиг на цинков концентрат. Вишокот на оловен концентрат се преработува во топилничките капацитети на соседните земји, а потребниот цинков концентрат се увезува. Исто така и бакарниот концентрат се преработува во топилниците во соседните земји.

Производството на феролегури се остварува со увозни компоненти на хром, кокс и други сировини, а се извезува како репроматеријали во облик на метали.

Изградени се руднички и топилнички капацитети за производство на никел во облик на фероникел кој не се финализира во земјата.

Поради недостигот или недоволноста на преработувачки капацитети поголемиот дел од металите се извезуваат како примарни производи, а изостануваат ефекти од нивната валоризација.

Потребите од алуминиум за расположливите капацитети за доработка се обезбедуваат од увоз.

Во хемиската индустрија се изградени повеќе значајни капацитети. Производството на оваа гранка придонесува за развој на повеќе сектори во стопанството (земјоделството, градежништвото, текстилната, дрвната и други индустрии). Меѓутоа, во голема мера, ова производство е потпрено врз увозни сировини и репроматеријали. За изградените капацитети за производство на синтетски влакна, вештачки материи, вештачки ѓубрива, средства за заштита на растенијата и сл., интермедиерите и исходните сировински компоненти речиси целосно се обезбедуваат од увоз. Ова особено се однесува на увозот на актилонитрил, диметилтерефталат, етиленгликол и винилацетат.

Производството од хемиската индустрија во вид на репроматеријали само во еден дел се преработува во земјата, а поголемиот дел се извезува особено на пазарите на поранешна Југославија.

Во текстилната индустрија, која е доминантна во структурата, се изградени повеќе капацитети кои се потпрени на увозни сировини (памук, волна) или вршење услуги на странски партнери (лон работи). Исто така и капацитетите во чевларската и дрвната индустрија во значајна мера се зависни од увозни сировини. За овие три работноинтензивни гранки карактеристична е ниската профитабилност.

Ваквата стопанска структура, при неповолни материјално-финансиски услови и ограничувања и при неоволно надворешно опкружување доведе до драстично намалување на индустриското производство во однос на 1989 (за повеќе од 50%). Во периодот од 1991 до 1995 година намалувањето на производството беше со просечна реална стапка од 13% (види табела 17).

Табела 17

Динамика на производството во индустријата во земјите на транзиција

(стапки на промени, претходна година 100%)

	1992	1993	1994	1995 (I-VI)
<i>Вкупно:</i>	-14,8	-12,4	-15,4	-3,3
Источно-европски земји	-9,9	-3,3	5,6	8,3
Заедница на независни држави	-18,0	-12,0	-22,0	-8,1
Балтички земји	-33,4	-32,0	-16,6	-3,6
Република Македонија	-15,8	-14,6	-6,3	-11,0

Извор: Economic Commission for Europe, Economic Bulletin for Europe, Geneva, Volume 47/1995.

За Република Македонија: Завод за статистика на Република Македонија (општествен производ по цени од 1972 година).

Во овој период како последица на производственото, а особено на сопственичкото реструктурирање, бројот на вработените во индустријата се намалува со просечна годишна стапка од 8%. Исто така и инвестициите во основни фондови бележат опаѓање со реална стапка од околу 5% просечно годишно. Подолг период индустријата бележи дезинвестирање.

Кон крајот на 1995 година симнати се санкциите на ОН спрема СР Југославија и ембаргото од страна на Република Грција, постигнати се спогодби за соработка со одделни финансиски и други меѓународни организации и билатерални спогодби со одделни земји во светот. Врз овие основи се создаваат можности за зголемување на извозот и размената, користење на кредити и проширување на другите видови на соработка со странските партнери.

Индустриското производство по повеќегодишното памалување, во 1996 година реално е зголемено за 3,1% во однос на 1995 година.

II. Основни насоки и претпоставки на развојот

Основна насока на развојот на индустрискиот сектор претставува пресврт кон заживување и стабилен натамошен растеж на производството, првенствено со поефикасно стопанисување и со управувачка и технолошка модернизација.

Новиот стопански систем отвора можности за разновидни облици на организираност во индустрискиот сектор, со воведување на пазарно вреднување на капиталот, трудот, знаењето, иновациите, менаџерството и претприемништвото.

Во првата фаза до 2002 година ќе се создадат можности за зголемено производство врз база на ревитализација и реструктурирање на постојните производствени капацитети и со модернизација и развој на мали и средни претпријатија. Истовремено, објективно се наложува понагласена изозна ориентираност и проширување на надворешно-трговската размена, на кредитно-финансиските и други видови на соработка со странски партнери, како и воведување на технолошки иновации, зголемување на инвестициите и поефикасно стопанисување. Очекуваниот пораст на производството треба да резултира од ангажирањето на претприемачките иницијативи, од оперативните активности на стручниот кадар во менаџерскиот, маркетиншкиот и технолошко-развојниот сектор, како и од работната дисциплина и продуктивноста на ангажираната работна сила во процесот на производството.

Надворешното опкружување на земјата се цени дека битно ќе се подобрува. Со потпишаната Спогодба за соработка со Европската унија се отвораат простор и услови за зголемување на размената и другите видови на соработка со земјите-членки на Европската унија. Со претстојното зачленување во Светската трговска организација (WTO) ќе се создадат услови за унапредување на размената и соработката со поголем број земји во светот и посебно за проширување на размената и соработката со соседните земји.

Сепак, оценетите услови и претпоставки за развој ќе бидат оптоварени со постојното присуство на повеќе проблеми. Ова, пред сè, се однесува особено на: 1) постојната неповолна производствена структура; 2) застареноста на опремата; 3) превработеноста во стопанството; 4) недоволната извозна ориентираност; 5) ниската продуктивност и слабата профитабилност кај голем број индустриски претпријатија, и сл. Овие и други проблеми ќе ги отежнуваат условите за развој и ќе ги намалуваат можните ефекти, особено во првата фаза до 2002 година во процесите на основното приспособување за надминување на структурните и управувачките проблеми.

Развојот на индустрискиот и агроиндустрискиот сектор во првата фаза на наредниот период ќе се потпира врз рационална алокација и комбинирање на расположливите ресурси и ефектуирање на постојните производствени можности.

(1) Најголеми потенцијали за оживување на производството постојат во постојните неискористени капацитети. Степенот на нивното користење денес во индустријата изнесува околу 30%. Со ревитализацијата и техничко-технолошкото иновирање на основните средства и со подобрување на продуктивноста ќе се создадат услови за надминување на овој сериозен проблем.

(2) Развојот во наредниот период, а особено по 2002 година, во поголема мера ќе се потпира врз ефектите од структурните и технолошките промени. Осовременувањето на техниката и технологијата ќе овозможи реструктурирање на производството со повисоки фази за преработка, пропирување на извозот и зголемување на профитабилноста. Процесите на технолошката и управувачката модернизација ќе го забрзаат преминот од екстензивен кон интензивен развој, што е од особено значење за стабилен и континуиран растеж.

Технолошката модернизација по 2002 година ќе се насочи кон попропулзивните гранки, и тоа: металопреработувачката индустрија, електроиндустријата, електрониката, хемиско-фармацевтската и индустријата за потребите на домаќинствата. Со техничко-технолошкиот прогрес се создаваат услови за воведување и проширување на информационите технологии, флексибилни технологии, технологии на нови материјали, биотехнологии, енергетски технологии и сл.

(3) Извозот претставува клучен фактор за зголемување на производството и проширување на наzarите за пласман на производите и услугите, за поцелосно задоволување на увозните потреби и за подобрување на надворешната ликвидност на земјата. По 2002 година, динамизирањето на извозот треба да овозможи и поголем прилив на странски капитал. *Претпоставка и потреба е извозот да се зголемува со интензивна динамика од производството.*

(4) Недостатокот на капитал за инвестициите во основни и трајни обртни средства во овие години претставува еден од најзначајните лимитирачки, односно критични фактори на развојот на нашата земја во наредниот период, а особено во првата фаза на развојот.

Со мобилизација на внатрешните потенцијали и со рационално користење на странска акумулација, индустрискиот сектор кон крајот на првата фаза (2002 година) постапно ќе излезе од зоната на дезинвестирање и ќе остварува повисоки стапки на пораст. По овој период, со позначаен прилив на странски капитал, пред сè по основ на директни инвестиции и заеднички вложувања, меѓу другото и врз основа на стимулативен систем на концесии, се очекува инвестициите во фиксни фондови, пред сè опремата, во овој сектор да бидат значајно зголемени.

(5) Република Македонија е релативно сиромашна со природни ресурси, особено со енергетски извори, квалитетни минерални сировини и со шумски фонд. Сепак извршените геолошки и други истражувања укажуваат дека земјата има разновидни рудни резерви со различен степен на истраженост за експлоатирање. Тоа посебно се однесува на повеќе видови неметали со неспорни можности за нивно продуктивно валоризирање. Таков е случајот и со некои метали (олово, бакар).

Значајни потенцијали постојат во земјоделството (во полјоделството и сточарството), кои можат да бидат ефектуирани во преработувачката индустрија и во производството на здрава храна.

(6) Потенцијали за зголемување на производството во индустрискиот сектор се создаваат со вертикалното поврзување на постојното и новото примарно производство со дејностите и гранките од финалниот сектор. Ова, пред сè, се однесува на производството од металургијата и на трајните потрошни добра, на

хемиската и текстилната индустрија, на индустријата на кожа и чевли, со сточарското производство, на примарните земјоделски производи со нивните преработки. Врз овие основи може да се создаде пофункционална стопанска структура во која ќе превладува производството со повисоки фази на преработка, а ќе се постигне и поголема конкурентност на странските пазари. Со ова ќе се создаваат услови за нотесна индустриска и извозна специјализација.

(7) Кадрите со нивото и квалитетот на стручноста и знаењето и со нивната способност за воведување на нови технологии претставуваат еден од клучните фактори за зголемување на ефикасноста на стопанството и за динамизирање на развојот. Република Македонија располага со значаен и квалитетен кадровски потенцијал меѓу вработените и оние кои бараат работа, а особено меѓу богатиот прилив на пиколуван и квалификуван кадар.

Во сегашниот контингент на невработени лица, половината се образовани и млади луѓе на кои треба да се смета во наредниот период. Исто така со реорганизацијата на образовниот процес ќе се обезбеди поадекватно формирање на образовниот и стручниот профил на овој кадар. Во тие рамки од особено значење е да се оформат и врвни специјалисти оспособени да ги овладеат современите технолошки процеси и да вршат селективен трансфер на технолошки и менаџерски знаења од странство.

III. Развој на производството

Оживувањето и динамизирањето на индустрискиот сектор и во наредниот период ќе претставува главен носител на стопанскиот растеж и развој и ќе влијае врз динамизирањето на другите стопански дејности и гранки.

Овој сектор ќе се развива со нова сопственичка структура и со радикално приспособување на производството кон пазарните услови. Кон крајот на овој век ќе заврши сопственичкото реструктурирање, а во производството сè повеќе ќе преовладуваат преработувачките извозно-ориентирани гранки со примена на поефикасна информатичка и производствена технологија, со посебно внимание на трудоинтензивниот сектор. Поблиски согледувања на развојните можности на одделните индустриски комплекси се изложени на наредните страници при што редоследот е на-

правен според статистичката класификација, а не според важноста на одделните гранки за развојот.

1. *Производството на основните метали* може да се остварува со ревитализација на постојните рударски и металуршки капацитети и со воведување на нови технологии и процесна техника со цел да се подобри квалитетот на постојните и да се воведат производство на нови производи, да се намалат трошоците за материјал и енергија, поуспешно да се управува со работните процеси и да се обезбеди прифатлива заштита на животната средина.

Истовремено треба да се преиспита економската основност од натамошно производство на некои метали од аспект на расположливоста на ресурсите, потрошувачката на енергија и на други увозни компоненти, загадувањето на човковата околина и платнобилансните ефекти од извозот.

Во овој индустриски сектор, во наредниот период би можеле да се создаваат услови за изградба на помали топлиници на олово и бакар, но пред сè со заеднички вложувања со странски партнери, странски директни инвестиции и концесии. Изградбата на нови помали топлиничарски капацитети треба да се остварува со воведување на нови еколошки безбедни технологии. Исто така се цени дека може да дојде и до проширување на рударските капацитети за експлоатација на расположливите минерални сировини по пат на давање на концесии.

2. *Комплексот на металопреработувачката индустрија*, релативно малку застапен во сегашната структура на индустријата, би требало да се развие во позначаен сегмент на индустриската модернизација во наредниот период.

Проширувањето на производството може да се потпре врз поголемо користење на постојните капацитети и на знаењето, низ постојан процес на ревитализација и промени во технологијата, воведување на нова опрема, проширување на деловните врски и техничката соработка со претпријатија во земјата и странство и, секако, поголемо користење на креативноста на стручниот и раководниот кадар. Пласманот на ова производство е актуелно за домашниот, но и за странскиот пазар.

Техничко-технолошкиот развој на овој комплекс би морал да биде насочен кон усвојување на посложени склопови и машини со висока точност и можности. Ова треба да се остварува со соп-

ствени средства и знаења и со новрзување со афирмирани фирми присутни на светските пазари.

Со модернизацијата во металопреработувачката индустрија би се вршело приспособување на постојната опрема и воведување на нова, со повисока продуктивност, флексибилност и автоматско управување.

Процесот на ревитализација и модернизација во *машиноградбата* треба да се насочи на усовршување и надградба на постројки за работа и преработки со цел да се изработува процесна опрема за познат купувач и на кооперантско и лицензно поврзување со надворешни партнери.

Посебно внимание заслужува развојот на производството на апарати за домаќинствата (бела техника) и електричен рачен прибор, со изработка во високи серии според лиценци, дизајн и функции на познати компании на светскиот пазар.

Понагласен развој на *електрониката* може да се остварува со специјализација на претпријатијата во земјата и со меѓусебна соработка и кооперација со афирмирани фирми во светот, со цел да се создадат можности за зголемено учество на електрониката во реализацијата на производите, производствените линии и во работата на комплетни објекти.

3. Развојот на *хемиската индустрија* може да се остварува со производствена и технолошка модернизација на постојните капацитети, поголема деловна соработка со странските партнери и со изградба на мали и средни претпријатија.

Развојот на базната хемиска индустрија може целосно да се потпира врз ревитализација на постојните капацитети. Ширењето на производствените капацитети ќе ја зголемува увозната зависност и неповолното дејство врз платниот биланс, и ќе доведе до долгорочни структурни неусогласености во овој дел од хемиската индустрија.

Во периодот по 2002 година во базната хемија има основа да се создадат услови за изградба на помали производствени капацитети за задоволување на потребите на постојните преработувачки сектори со сировини и зголемување на извозот и подобрување на девизниот биланс и економичноста во работењето. Ова проширување на капацитетите би можело да се остварува со збогатување на асортиманот на производството на средства за пере-

ње, лична хигиена и козметика, фармацевтски производи, производи од пластика и сл.

Во преработувачкиот сектор на хемиската индустрија има основи да дојде до забрзан развој на мали и средни претпријатија, што претставува значајна опција за развој на хемиската индустрија која би била потпрена врз реалните можности и потреби на стопанството.

Истовремено можат да се создадат услови за воведување на нови технологии во производството на хемиски производи, нови производни програми на производи добиени по пат на биотехнички постапки, во прв ред за потребите на прехранбената и фармацевтската индустрија. Ова зголемено производство може да биде остварено само под дејство на пазарно-конкурентски услови и поорганизиран настап кон претприемачките иницијативи на потенцијалните инвеститори.

4. Со развојот на *индустријата на метали и на градежни материјали* би се создале услови за поголема експлоатација и преработка на неметалните сировини и украсните камења со кои Република Македонија има компаративни предности врз база на богатите ресурси и евтината работна сила. Ова би се остварувало со ревитализација и модернизација на рударските и преработувачките капацитети и со нивно проширување за обезбедување на повисок степен на финализација на сировините и остварување на нето девизен прилив.

Преработката на неметалните сировини и на украсните камења може да се остварува со подобрување на асортиманот и квалитетот и со воведување на нови производи по дизајн и стандарди кои ги бара домашниот и странскиот пазар. Производството на градежни материјали исто така би морало да се усогласува со потребите на современото градежништво за брза и квалитетна градба, при што треба да се води сметка за еколошките елементи.

5. Во *индустријата за преработка на дрво* со ревитализација на постојните преработувачки капацитети неопходно може осетно да се подобрат квалитетот и дизајнот на финалните производи и да се подигне нивната конкурентност. Со ова е поврзана потребата за специјализација на производството, за организирање на мали флексибилни капацитети приспособени за производство на мали серии и за понагласено внимание на маркетингот, моделирањето, економската пропаганда и продажбата.

6. *Комплексот на текстил и кожа*, иако е ниско профитабилен, со оглед на неговата висока трудоинтензивност и извозна ориентација, спаѓа во редот на приоритетните области за ревитализација и модернизација на постојните технологии што се во примена. Текстилната и кожната индустрија ангажира околу 25% од работната сила, широко е разместена низ Републиката, со богат асортиман на производи и погодна за приватната иницијатива.

Производството на текстилни предива и ткаенини, на готови текстилни производи, на кожа и крзно и на кожни обувки и галантерија, со ниската капитал-интензивност, малата енергетска зависност, а со висока трудоинтензивност, со можноста за дисперзија и со нагласената извозна ориентираност може да се смета дека ќе претставува економски атрактивна основа за натамошна технолошка модернизација, па и изградба на нови помали преработувачки капацитети за поголема финализација и производство.

Затоа модернизацијата на постојните капацитети има приоритетно значење во текстилната индустрија, со оглед на големата застареност на технологиите и опремата и потребата за прилагодување на производството според барањата на пазарот. Во таа насока се остварува и процесот на сопственичката трансформација, со што ќе се подобри организацијата и раководењето со претпријатијата. Под такви претпоставки производството на текстил и кожа би можело да се зголемува со проширување на соработката со странските партнери по сите основи.

Со ревитализацијата на базниот сектор на текстилната индустрија би се проширил асортиманот (предива со повисока нумерација) и би се подобриле стандардизацијата и квалитетот на производите според критериумите на странските пазари. До изградба на нови капацитети во идните 5–7 години во овој дел на текстилната индустрија се цени дека нема да дојде, па од тие причини и натаму дел од синтетските влакна ќе се извезуваат како репроматеријали. Со оглед на недоволната суровинска основа и високата зависност од увоз, не може брзо да се очекува проширување на производствените капацитети во базниот дел на индустријата на кожа и чевли.

Осовременувањето на производството на кожни обувки и галантерија треба да се остварува со модернизација на постојните капацитети и со поголема примена на креативните компоненти – дизајнот, моделирањето, маркетингот.

7. Развојот на *агроиндустрискиот комплекс* претставува атрактивен домен во стопанството на нашата земја, пред сè во обезбедувањето на храна за населението, извозни вишоци и нето девизен прилив, како и продуктивно ангажирање на работоспособното население.

Со модернизација на капацитетите во *мелничко-пекарската индустрија* би се проширил асортиманот и квалитетот на производите за задоволување на потребите на населението, следејќи ги трендовите на исхрана во светот и прифаќајќи нови производи кои би можеле да се извезуваат. Во мелничката индустрија, со оглед на суровинската основа и користењето на постојните капацитети, натамошната изградба на нови капацитети не би имала економско оправдување.

Со реконструкција и модернизација на капацитетите за преработка на зеленчук и овошје треба да се воведат нови технолошки постапки во производството и асептичен начин на полнење. Врз овие основи може да се освојува производството со повисоки фази на преработка и да се воведуваат нови асортимани: на замрзнат и сушен зеленчук и зачини, овошни концентрати, овошни мириси и бои, овошно-млечни коктейли, чаеви и др.

Суровинската основа и можностите за извоз на здрава храна се предизвик за проширување на капацитетите за преработка на зеленчук и овошје со изградба на мали преработувачки објекти прилагодливи на барањата на пазарот.

Со ревитализацијата на млекарниците се овозможува да се прифатат и преработат сите понудени количини на млеко, во млечните преработки да се воведуваат нови асортимани со висок квалитет и соодветна амбалажа за задоволување на потребите на домашниот и странскиот пазар.

Ревитализацијата се налага кај извозните кланици со освојување на производството на нови асортимани наменети за пазарот.

Во кланичната индустрија, со цел рационално да се искористат живинарските фарми, неопходно е инвестирање во современи капацитети посебно за живина, како и во кафилерија со повеќенаменско користење.

Со реконструкција и модернизација на капацитетите за производство на пијалоци, до 2002 година нужно е да дојде до стабилизирање на производството. Производството на вино, особено

наменето за извоз, треба да се остварува од врвни квалитетни сорти со флаширање во современ дизајн.

Реконструкцијата и модернизацијата на преработувачките капацитети во тутунската индустрија овозможува да се одржува производството и да се воведуваат нови асортимани согласно барањата на домашниот, а особено на странските пазари. Развојот на оваа индустрија е упатен да се остварува со техничко-технолошка и маркетиншка соработка со странските партнери.

Малите и средните претпријатија со бројноста, разновидноста, диверзифицираноста и ефикасноста стануваат клучен елемент за јакнење на националната економија и развојот. Овие претпријатија ќе се развиваат во сите области каде што организацијата на производството или пазарот бара мали високопродуктивни организациони структури. Тие се брзо прилагодливи на пазарните потреби, а особено за снабдување со делови и полуфабрикати на големите претпријатија во финализација на мали серии и специфични потреби.

Во процесот на приватизацијата и реструктурирањето на големите претпријатија се создаваат мали профитни единици каде што тоа одговара на организацијата на производниот процес и на засновањето на субконтракторска поврзаност на големите и малите претпријатија.

Мали и средни претпријатија ќе се формираат и ќе егзистираат во сите гранки на индустрискиот сектор, а во некои случаи тие ќе станат и носечки во динамизирањето на развојот. Се цени дека услови за поинтензивен развој на мали и средни претпријатија ќе се создадат особено во електроиндустријата, металопреработувачката и електронската индустрија.

Поаѓајќи од основните карактеристики на состојбите и тенденциите, реално е да се очекува дека ќе се создаваат услови во наредниот период да дојде до оживување на производството и до постабилен и континуиран стопански развој, кој би можел да ја има следнава глобална динамика и структура:

Табела 18

Развој на индустријата

(реални стапки на промени, во %)

	1991-1995	1996-2000	2001-2010	2011-2020
Општествен производ	-12,9	2,0	6,0	8,0
Извоз (без лон работи)	1,2	3,0	7,0	9,0
Инвестиции	-5,1	8,5	8,0	9,0
Вработеност	-8,0	1,5	4,0	6,0

2. АГРАРЕН СЕКТОР

1. Состојба на земјоделското население и природните услови

Цела деценија пред прогласувањето на независноста на Република Македонија земјоделството бележеше константен благ пораст и речиси непроменето учество во БДП на Републиката од 14% до 16%. Потоа, иако без значаен пораст, поради длабоката рецесија на индустријата и другите стопански дејности, учеството на земјоделството релативно се зголемува на над 20%.

По Втората светска војна, а според првиот попис на населението (во 1948 год.) во Република Македонија земјоделското население учествувало со 72% во вкупното население (825.000). Потоа, миграцијата село-град ескалира, така што земјоделското население го намалува своето учество на 22% (392.293) во 1981 година и на 14,7% (300.000) во 1991 година. Според последниот попис од 1994 година, учеството на земјоделското население во вкупното население изнесува 11,79% (226.498).

Во 1994 година 40% (околу 91.000) од земјоделското население спаѓа во категоријата активно население, што може да се смета како работна сила во семејните земјоделски стопанства.

Република Македонија, со вкупна површина од 25.713 км², се наоѓа на јужниот дел на умерениот појас и се граничи со суптропскиот појас. Се одликува со многу хетероген релјеф, при што планините опфаќаат околу 2/3, а котлините околу 1/3 од територијата.

Вкупната земјоделска површина изнесува 1.319.000 ха (просек 1985-1994). Обработливата површина опфаќа 665.000 ха, а речиси целосно се наоѓа во релјефната форма на котлините. Пасиштата заземаат 649.000 ха (просек 1985-1994), од кои околу 36,5% се планински и високопланински, а околу 63,5% се распространети по брановидно-ритчестите терени во котлините.

Обработливите површини речиси целосно се распространети во супмедитеранските и континенталните подрачја, а во планинските подрачја се застапени пасиштата. Во супмедитеранското и континенталното подрачје, **сушата е основен лимитирачки фактор за искористување на потенцијалите за поширок асортиман и повисок интензитет на производството.** Досега изградените системи за наводнување опфаќаат 122.634 ха, од кои во периодот 1988-1994 просечно годишно се наводнувале 50-69%. Според предвидувањата на Просторниот план има можности за наводнување на 291.558 ха.

Во Република Македонија преовладуваат планинските почви со 1.655.227 ха или околу 64% од сите површини, додека почвите во котлините заземаат вкупно 916.073 ха или 36%. Од нив 665.000 ха се обработливи површини, а околу 390.000 ха се низински пасишта и други површини.

Според сè уште нецелосно утврдениот бонитет, почвените типови се групирани во седум бонитетни класи. Во најплодните – I и II класа, спаѓаат околу 290.000 ха, во III околу 450.000 ха, во IV околу 195.000 ха. Во V, VI и VII класа спаѓаат предимно планински почви кои не се погодни за обработување.

Деградирањето на почвите е сериозен проблем, особено поради **водната ерозија**, со која во посилна или во поблага форма се зафатени околу 37% од површината на Републиката.

Аграрна структура

• Во 1993 година, кога сè уште не беше започната приватизацијата во аграрниот сектор, учеството на производството на општествените земјоделски стопанства (комбинати или задруги) во БДП изнесуваше 23,4%, а на индивидуалните стопанства – 76,6%. Во вредноста на вкупните аграрни пазарни вишоци, општествениот сектор учествува со 67%, двојно повеќе од индивидуалниот сектор. Индивидуалниот сектор поседува околу 70% од обработливата површина и над 90% од тракторите во Републиката.

Наспроти намалувањето на бројот на активното земјоделско население расте бројот на индивидуалните стопанства; поради тоа **се намалува просечната големина на земјишниот посед: од 3,14 ха во 1960 година на 2,04 ха во 1980 година и на 1,29 ха во 1994 година по семејно стопанство.** Поседите се расцепкани на голем

број парцели (просек 7,7) по домаќинство, со просечна големина на една парцела од 0,14 ха. Оттука, поседовната структура претставува значаен ограничувачки фактор за профитабилноста и конкурентноста на индивидуалните стопанства.

Земјоделските претпријатија (комбинатите и задругите), 164 на број, поседуваат близу 50% од вкупната земјоделска површина, односно 30% од обработливото земјиште. Нивната големина се движи од под 50 ха (27,4% во 1994 год.) до над 5.000 ха (15,2%).

Земјоделските претпријатија во изминатиот период, благодарение на добрата опременост со средства за производство и со стручен кадар, беа носители на осовременувањето на вкупното земјоделско производство.

• Широкиот систем на природни услови во Република Македонија овозможуваат релативно голема разновидност на растителното производство.

Од вкупната земјоделска површина од 1.319.000 ха околу 50% се обработливи површини, а останатите се пасишта. Од вкупната обработлива површина, најголем дел, околу 83% зафаќа категоријата ораници и бавчи, околу 3% се под овошни насади, околу 5% отпаѓа на лозја и околу 8% на ливади. Во категоријата ораници и бавчи, градинарските култури заземаат околу 10% од вкупната површина, а останатите 90% отпаѓаат на полјоделските култури. Во оваа категорија 170.000 ха се наоѓаат под угари и необработени површини.

Во структурата на полјоделските култури преовладуваат житата со просечна површина од околу 235.000 ха (1985-1994), па индустриските култури со околу 56.000 ха и фуражните со околу 30.000 ха.

Во последната деценија сточарството покажува негативен тренд, со просечна стапка од -4,5% кај општествениот и -11,4% кај индивидуалниот сектор. Инаку, од вкупниот број условни грла, 84% поседуваат индивидуалните стопанства, а општествениот сектор само 16%. Резултатите од производството од двата сектора покажуваат дека тоа, во просек, е значително поефикасно кај општествените отколку кај индивидуалните земјоделски стопанства.

II. Аграрна политика

Цени и субвенции

Аграрната политика по однос на заштитните цени, премии, регреси и кредитирање, спроведувана во претходниот период, продолжи и по осамостојувањето, но со значително помали износи на вкупните субвенции (во 1994 год. вредноста на субвенциите изнесува 4,3% од вредноста на земјоделското производство), што се гледа и од следнава табела.¹⁴

Табела 19

Субвенции во земјоделството пред и по осамостојувањето на Република Македонија

Година	1991*	1992	1993	1994*	1995*	1996*
Структура	100	100	100	100	100	100
Премии	11,48	29,42	31,12	42,15	64,38	61,94
Регреси	14,27	42,13	28,78	8,43	15,48	31,34
Регреси за кредити	63,64	23,54	36,09	45,54	12,18	-
Програма за поттикнување	10,61	4,91	3,96	4,58	7,96	6,72
Вкупно (во САД 000 \$**)	179.363	19.984	35.028	48.366	31.068	17.179
Индекс	100	11	20	26	17	10

* Извршени исправки според завршната сметка на Министерството за земјоделство.

** Користени курсеви за еден САД \$: 1991 - 0,2 денари; 1992 - 5,1; 1993 - 23,6; 1994 - 43,3; 1995 - 37,0; 1996 - 39,0 денари.

Се цени дека досегашната аграрна политика не придонесува доволно за стабилизирање на производството и цените и пласманот на земјоделските производи. Во иднина таа треба да го поддржува развојниот концепт на земјоделството во услови на целос-

¹⁴ Додека, на пр., во 1994 год. во ЕЗ во просек земјоделството се штити со 17%, а во соседна Грција со 36,6% од неговата вредност преку разни програми на субвенции. The Agricultural Situation in the European Union, 1994 Report, Brussels 1995.

на приватизација. Во однос на субвенциите, треба да се прифатат критериумите на Светската трговска организација (WTO).¹⁵

Земјинна политика

Во Македонија постојат голем број проблеми сврзани со сопственоста и користењето на земјоделското земјиште. Меѓу нив посебно внимание за решавање заслужуваат: подобрувањето на катастарската евиденција за сопственоста; барањето решенија за необработените обработливи површини; заштитата на почвите од ерозија и други видови оштетување; контролата на пренамените на земјоделското земјиште во неземјоделски цели; и постепено окрупнување на семејните фарми. Окрупнувањето и пазарното производно насочување на семејните фарми може да се одвива на повеќе начини: со купопродажба на земјиштето, со закупување или концесии, со здружено користење на земјиштето за одделни производни цели и со комасација на земјиштето.

Значењето на земјината политика укажува особено на потребата од изработка на посебна програма (студија) за идниот развој на семејните фарми.

Со спроведувањето на Законот за трансформација на општествениот капитал во земјоделството од крајот на 1996 година, во аграрниот сектор започна процесот на приватизација на земјоделските претпријатија кој треба да заврши за една година. Посебно внимание заслужува прашањето за „реструктурирањето“ и делењето на комасираните земјини комплекси во досегашните општествени претпријатија, водејќи притоа сметка за одредени поврзани целини, во прв ред помеѓу растителното и сточарското производство.

Оттука, во процесот на приватизацијата на општествениот капитал во земјоделските претпријатија, треба да се има предвид

¹⁵ Според правилата на WTO, субвенциите во земјоделството не се укинуваат туку се намалуваат, така што земјите во развој треба да го намалат швото на збирниот коефициент за 13,3% во однос на базниот период (1986–1988 година) во текот на 10 години (1995–2004), додека во развиените земји тоа намалување треба да изнесува 20% во текот на 6 години (1994–2000). Извозните стимулации за секој производ во земјите во развој се намалуваат за 24% по вредност, односно за 14% по количина за секој производ, а во развиените земји тоа намалување изнесува 36% и 24%, респективно. Извор: Abt Associates Inc.: Agricultural Subsidies and Protection for Selected Commodities in the Republic of Macedonia, Maryland, USA, 1996.

дека: 1) земјиштето, според Законот станува државна сопственост. Од тие причини, нужно е да се донесат прописи за издавање на државното земјиште во вид на концесии, закупници или други облици за да се обезбеди ефикасно користење на земјиштето; 2) во таа смисла, приватизацијата на капиталот не би требала да предизвикува дезинтеграција на организационо-економските и техничко-технолошките целини кои постојат и ефикасно функционираат во одделни претпријатија, без оглед дали се работи за мали, средни или големи претпријатија; 3) уситнувањето на парцелите и комплексите не би смеело да доведе до влошување на условите за рационално искористување на земјиштето, механизацијата и трудот и до намалување на општата ефикасност на земјоделското производство.

Кредитирање на земјоделството

Наменското кредитирање на индивидуалните земјоделски стопанства започнува во 1973 година со насочување на 5% од нето приливот на штедните влогови во банките (со износ од 5.925.000 САД \$). Во периодот 1972–1975 год. такви наменски средства се канализираат преку кредитната линија „Македонија I“ на Светската банка во износ од 3.900.000 САД \$. Во наредните 1977–80 година користени се уште 2.100.000 САД \$ преку кредитната линија „Македонија II“ и 1.800.000 САД \$ преку Војводинска банка. По овие инвестициони циклуси уследија други, главно, преку домашни средства што се формираа кај Здружената стопанска банка и некои други учесници (СФНП – Сојузен фонд за недоволно развиени подрачја и РФНП – Републички фонд за недоволно развиени подрачја). По 1991 година инвестирањето од вакви извори во земјоделството изостанува. На повидок е одобрување на комерцијален кредит од Светската банка во составот на „Проектот за поддршка на приватните фарми во Република Македонија“. Активна и адекватна кредитна поддршка се неопходен и решавачки услов за реализација на основните цели на Стратегијата на развојот на земјоделството во Република Македонија до 2020 година.

III. Стратегија на развој на земјоделството

Цели и сценарија за развој

Основни, глобални приоритетни цели на стратегијата на натамошниот развој на земјоделството во периодот до 2020 година треба да бидат:

- искористување на потенцијалите на природните ресурси до оптимален степен;
- поцелосно задоволување на домашната побарувачка за земјоделски производи и нивни преработки;
- понагласено зголемување на извозот на земјоделски производи и нивни преработки;
- обезбедување подобар и постабилен економски и социјален статус на земјоделските производители;
- приближување до постигањата и развојните трендови во развиените земји.

Во врска со наведените цели можни се две сценарија за натамошниот развој: првото – според сегашните трендови во нашата земја, со целосна либерализација и без субвенции, и второто – со политика на умерено интензивни ценовни и други субвенции за позначајните производи.

Проекција на развој

Расширено производство. Според движењето на досегашните трендови на структурата, приносите и обемот на растителното производство не би можело да се очекуваат значителни промени во наредниот период. Меѓутоа, реално би било да се постигне определен напредок до 2020 година, доколку се остварат следниве претпоставки:

- поволна кредитна и даночна политика;
- соодветна аграрна политика по однос на субвенциите;
- инвестиционо и тековно подобрување на системите за наводнување;
- унапредување и стабилизирање на пазарите за земјоделски производи и нивните преработки; и
- зголемување на извозот на аграрните производи.

Табела 20

Споредба на насоките, мерките и очекуваните резултати зависно од степенот на поддршката во земјоделството

Насоки	Мерки	Очекувани резултати
<p>1. Споредно на развојот без субвенции во земјоделството:</p> <ul style="list-style-type: none"> – Обработка на земјоделското земјиште со подобар квалитет (напуштање на ридско-планински површини) – Продолжување на досегашните трендови во начинот на користење на земјоделското земјиште – Интензивност: Според досегашните трендови (ниска) 	<p>Заштита од дампинг цени при увозот:</p> <ul style="list-style-type: none"> – Интервенцион откуп – Активна надворешнотрговска заштита од увоз на земјоделски производи 	<p>Недоволно користење на земјоделско земјиште, ХМС и намалување на земјоделското производство:</p> <ul style="list-style-type: none"> – Продолжување или само ублажување на деаграризацијата на селото – Цените на храната релативно пониски – Негарантиран паритетен доход за земјоделските производители
<p>2. Споредно на развојот со умерена политика на субвенции во земјоделството:</p> <ul style="list-style-type: none"> – Тежидеција да се обработува земјоделското земјиште за што попродуктивно растително и сточарско производство – Интензивност: Умерена (средна) 	<p>Субвенции во рамките на СТО:</p> <ul style="list-style-type: none"> – Мерки за умерена интензивност – Мерки за зголемување на растително и сточарско производство – Интервенцион откуп – Активна надворешнотрговска заштита од увоз 	<p>Целото pogodно земјоделско земјиште ќе се обработува, поефикасно користење на ХМС и значајно зголемување на земјоделското производство:</p> <ul style="list-style-type: none"> – Обезбеден интерес за одржување на населеноста на руралните подрачја – Умерено усогласен прехранбен биланс – Цените на храната релативно повисоки – Паритетен доход за земјоделските производители

Табела 21

Структура на користење на ораници и бавчи

Начин на користење	Состојба 1994		Предвидување – 2020 година			
	000 ха	учество	Сценарио 1		Сценарио 2	
			000 ха	учество	000 ха	учество
Оранџи и бавчи	553	100	544	100	540	100
Житни култури	242	43,8	225	41,4	235	43,5
Индустриски култури	47	8,5	50	9,2	70	13,0
Градинарски култури	57	10,3	60	11,0	70	13,0
Фуражни култури	36	6,5	39	7,2	65	12,0
Угари и необработени површини	171	30,9	170	31,2	100	18,5
Втори и меѓукултури	12	–	33	–	40	–

Имајќи ги предвид наведените претпоставки, натамошниот развој на растителното производство е прикажано во две варијанти. Првата варијанта (сценарио 1) се базира, повеќе или помалку, врз досегашните трендови и со неа се предвидуваат скромни промени како во структурата така и во приносите и во обемот на производството.

Втората варијанта (сценарио 2) предвидува остварувања базираани врз реализација на наведените претпоставки. Во табелите 21 и 22 се изнесени квантитативните показатели за двете варијанти, со тоа што како стратегија на идниот развој се преферира и предлага сценариото 2 (втората варијанта).

Сточарско производство. Според сегашните трендови на движењето на бројот на добитокот и живината, производството на добиточна храна и сточарското производство не може да се очекува значајно покачување и менување на структурата на сточарското производство до 2020 година (сценарио 1).

Програмата за развој на сточарството до 2020 година претставува концепт на оптимално избалансирано користење на добиточната храна (по количество и структура) што се добива од програмата на растителното производство (сценарио 2).

Табела 22

Преглед на состојбата и проекцијата (по култури) кај расийшелното производство

I. Едногодишни култури									
Култури и групи култури	Состојба 1994 година			Предвидување – 2020 година					
	Површина (000 ха)	Произдукција (000 т)	Принос (кг/ха)	Површина (000 ха)		Вкупна продукција (000 т)		Принос (кг/ха)	
				I вар.	II вар.	I вар.	II вар.	I вар.	II вар.
Пченица	122	339	2754	98	100	314	350	3200	3500
Учество %	50,4	–	–	43,6	42,6	–	–	–	–
Пченка	44	133	3118	52	55	208	250	4000	5000
Учество %	18,2	–	–	23,1	23,4	–	–	–	–
Тутун	14,6	18,5	1269	20	26	25,6	36,4	1280	1400
Учество %	31,1	–	–	40,0	37,0	–	–	–	–
Домати	7	121,3	17329	8,5	10	157,2	200	18500	20000
Учество %	12,4	–	–	14,2	14,2	–	–	–	–
Пиперки	8	88	11012	9,5	12	114	180	12000	15000
Учество %	14	–	–	15,8	17,0	–	–	–	–
II. Долгогодишни насади									
а. Овоштарство									
Културни групи култури	Состојба 1994 година			Предвидување – 2020 година					
	Родни стебла (000 бр.)	Произдукција (000 т)	Принос (кг/ха)	Родни стебла (000 броја)		Вкупна продукција (000 т)		Принос (кг/стебло)	
				I вар.	II вар.	I вар.	II вар.	I вар.	II вар.
Јаболки	2531	70,1	28	2540	3000	76,2	102	30	34
% од вк. број	35,6	–	–	35,1	28,7	–	–	–	–
Сливи	1452	24,7	17	1460	1900	24,8	38	17	20
% од вк. број	20,5	–	–	16,3	18,1	–	–	–	–
Вишни	1047	6,1	6	1100	2000	7,7	18	7	9
% од вк. број	14,7	–	–	15,2	19,0	–	–	–	–
б. Лотарство									
Лозја во 000 ха	32	210	6593	33	40	231	360	7000/ха	9000/ха
Трпезно грозје	–	19	–	–	–	46	72	–	–
Винско грозје	–	19	–	–	–	185	288	–	–

Табела 23

Капацитетите, приноси и производство во сточарството до 2020 година (сценарио 1)*

Видови	Сегашна состојба (1994)					Проекција за развој до 2020				
	Број 000	Млеко		Прираст		Број 000	Млеко		Прираст	
		По грло кг	Вкупно 000 тони	По грло кг	Вкупно 000 тони		По грло кг	Вкупно 000 тони	По грло кг	Вкупно 000 тони
Говеда вкупно	281	-	-	-	-	292	-	-	-	-
Крави и стелни јуници	166	-	-	130	21.6	175	-	-	130	22.8
Молзни крави	89	1301	115.8	-	-	109	1336	145.6	-	-
Овци	2466	-	-	-	-	2592	-	-	-	-
Молзни овци	1710	36	61.4	17.4	20.7	1800	40	72.0	18	32.4
Свињи	172	-	-	-	-	210	-	-	-	-
Маторици	29	-	-	841	24.4	30	-	-	850	25.5
Живина	4685	Јајца	Мил.	-	-	3569	Јајца	Мил.	-	-
Несилки	3982	127	510	1.5	7.0	3034	151	458	1.5	5.3

* Сите пресметки и предвидувања претставуваат помдер просек на состојбата и очекуваните промени во аграрната структура (односот и развојот на семејни земјоделски стопанства и земјоделски организации).

Од презентираната програма за развој на сточарството може да се види дека можностите треба да се гледаат не во зголемувањето на бројот на добитокот и живината, туку во квалитативните промени во сточарството кај индивидуалните земјоделски стопанства (промена во расовиот состав, исхраната и зоотехничките мерки), како и подобра заштитна политика со поттикнувачка програма за развој на сточарството од страна на државата.

Како што се препорачува стратегијата на идниот развој на растителното производство, исто така се препорачува и стратегијата за развој на сточарството – сценарио 2.

Табела 24

Капацитетите, приноси и производство во сточарството до 2020 година (сценарио 2)*

Видови	Сегашна состојба (1994)					Проекција за развој до 2020				
	Број 000	Млеко		Прираст		Број 000	Млеко		Прираст	
		По грло кг	Вкупно 000 тони	По грло кг	Вкупно 000 тони		По грло кг	Вкупно 000 тони	По грло кг	Вкупно 000 тони
Говеда вкупно	281	-	-	-	-	300	-	-	-	-
Крави и стелни јуници	166	-	-	130	21.6	180	-	-	372	67.0
Молзни крави	89	1301	115.8	-	-	110	2300	253.0	-	-
Овци	2466	-	-	-	-	2600	-	-	-	-
Молзни овци	1710	36	61.4	17.4	20.7	1800	40	72.0	18	52.4
Свињи	172	-	-	-	-	350	-	-	-	-
Маторици	29	-	-	841	24.4	35	-	-	1000	35.4
Живина	4685	Јајца	Мил.	-	-	4470	Јајца	Мил.	-	-
Несилки	3982	127	510	1.5	7.0	3860	160	608	1.5	6.7
Бројлери	-	-	-	-	-	10000	-	-	1.8	18.0

* Ibid., табела 22.

Биланси на производството и побарувачката на земјоделски производи

Предвидувањата на вкупната побарувачка на земјоделски производи базираат врз оценка на живината домашна побарувачка и на извозот на земјоделски производи од Републиката во 2020 година.

Глобалните биланси помеѓу производството и побарувачката (домашна) покажуваат дека производствената структура на земјоделството во Република Македонија е и ќе биде ориентирана кон што поцелосно обезбедување на населението со сопствено производство на храна, но во исто време и сè повеќе ориентирано кон производство на вишоци за извоз. Сето тоа најмногу се постигнува според второто сценарио. Извозните вишоци на главните градинарски производи, на грозјето и јабоката, ќе изнесуваат околу 2/3 од производството, а околу 90% од грозјето преработе-

Табела 25

Побарувачка, производство и биланси за поважни земјоделски производи до 2020 година

(000 тони)

Производи	Вкупна побарувачка		Производство		Вкупно за преработка и извоз или недостиг за увоз			Процент на самозадоволување			
	1994	2020	1994	2020		1994	2020		1994	2020	
				Сценарио	1		2	Сценарио		1	2
Пченица	413	434	336	310	350	-77	-123	-84	81	72	81
Ориз	21	25	9	31	44	-12	6	19	42	124	178
Компир	33	95	131	140	163	98	45	68	398	148	172
Домати	38	52	121	157	200	82	105	148	314	303	303
Пиперки	28	50	87	114	180	59	64	130	309	229	362
Јаболка	39	47	22	76	102	43	29	55	210	175	219
Грозје	31	28	52	58	90	20	29	62	166	203	318
Говеда – прираст	37	67	22	23	67	-16	-44	-11	58	34	100
Свињи – прираст	31	56	24	26	35	-6	-30	-21	79	46	63
Овци – прираст	13	14	30	32	32	17	-18	18	234	230	230
Живина – прираст	30	39	7	5	25	-20	-34	-14	28	14	63
Слатко-кисело млеко	219	222	115	146	253	-116	-77	263	53	67	119
Сирење (овчо)	85	91	61	72	72	-19	-19	-19	72	79	79
Јајца во милиони	404	489	510	458	608	106	-31	119	126	98	124
Шеќерна репа	249	184	54	88	144	-195	-95	-40	22	48	78
Маслодајно семе	103	122	18	23	39	-83	-99	-83	17	19	32
Грозје за преработка	25	28	154	172	270	-129	145	242	621	626	975
Тутун	2	4	19	26	36	17	12	32	788	545	847

но во вино ќе биде наменето за извоз. Кај сточарските производи се задржува нивото на извозот на јагнешкото месо, а таа тенденција се јавува и кај производството на јајца. Во билансот според програмата за развој до 2020 година се тргнува од една избалансираност во производството и потрошувачката на кравјо млеко и говедско месо. Ова укажува дека развојот на говедарството треба да се одвива во две насоки – едната за производство

на млеко, а другата за производство на говедско месо. На тој начин може да се оствари 100% самозадоволување на потребите од млеко и месо.

Со програмата за развој на земјоделството во голема мера се намалува и дефицитот на сировини за сопствено производство на шеќерна репка за производство на шеќер и маслодајни семиња за производство на масло за јадење. И на крај, производството на тутун достигнува до највисоки количини за извоз (преку 90%).

Како релативно сушно подрачје, за Република Македонија и за нејзиното земјоделство од особено значење е и постоењето на ефикасен систем на наводнување кој ќе опфати поголем број региони и кој ќе обезбеди стабилност во снабдувањето на земјоделските површини со вода. Модернизирањето на производството и неговата извозна насоченост треба да бидат оние карактеристики од кои би поаѓала евентуалната кредитна и даночна поддршка на земјоделството, во услови кога реално се напуштија т.н. селективни кредити.

Гарантираните цени и субвенционирањето во рамките прифатени од Светската трговска организација би можеле да придонесат за обезбедување задоволително и стабилно ниво на доход за земјоделските производители.

Интензивирање и поголемо специјализирање на сточарското производство претставува една од клучните стратешки определби поврзани со структурното унапредување на секторот на земјоделството.

Спектарот на стратешки цели во овој сектор исто така би требало да ги вклучи и следниве цели:

1. Доврнување на процесот на трансформација на претпријатијата кои стопанисуваат со општествен капитал и земјиште;
2. Воспоставување на нови облици на задругарството и задружното управување;
3. Развој на финансиска институција која ќе обезбедува кредити за земјоделските претпријатија и за индивидуалните земјоделски стопанства;
4. Дефинирање на целите и мерките во политиката на Дирекцијата за материјални резерви во врска со земјоделските производи;

Табела 26

Очекувани резултати од развојот до 2020 година¹⁶

	1994	Сценарио 1 (проекција)	Сценарио 2 (програма)
1. Користење на земјоделско земјиште 000 ха*	1298 (1116)	1295 (928)	1295 (1245)
Ниви и бавчи	553 (383)	554 (330)	540 (490)
Овоштарници	20	21	30
Лозја	32	33	40
Ливади	56	65	60
Пашаџа	635 (625)	632 (479)	625 (625)
2. Интензивност на производството	Ниска	Ниска	Средна
Просечен број говеда (000)	281	292	32
Просечен број крави (000)	166	175	19
Просечен број молзни крави (000)	89	109	14
3. Вредност (физички обем) на земјоделското производство (1994 = 100)	100	119	186
Поделство	100	153	201
Градинарство	100	119	150
Овоштарство	100	108	182
Лозарство	100	110	167
Говедарство	100	117	156
Овчарство	100	113	183
Свињарство	100	105	145
Живинарство	100	87	158
4. Степен на самозадоволување, односно увоз (до 100) или извоз (над 100) на поважни земјоделски производи			
Пченица	81	72	81
Ориз	42	124	178
Домати	314	303	303
Пиперки	309	229	362
Јаболка	210	175	219
Грозје (трпезно)	166	203	318
Говедско месо	58	34	100
Свинско месо	79	46	63
Јагнско месо	234	230	230
Живинско месо	28	14	63
Слатко млеко	53	97	112
Сирење	72	79	79
Јајца	126	98	124
Шеќер	22	48	78
Масло за јадење	17	19	32
Тутун	788	545	847

* Во заградите „( )“ се претставени користените површини за производство од вкупно расположливите.

¹⁶ Засенчените податоци означуваат суфицит. Закошените податоци означуваат дефицит.

- Организационо и кадровско оспособување на службата за унапредување на земјоделството за побрз и поефикасен трансфер на научни, стручни, техничко-технолошки и други сознанија до земјоделските производители;
- Формирање на образовен систем и истражувања, соодветни на пазарната економија и приватната иницијатива.

IV. Шумарство и дрвна индустрија

Шумите во Република Македонија зафаќаат површина од 905.653 ха или 35,2% од вкупната територија на Републиката (состојба од 1979 година). Од 1979 до 1996 година пошумени се уште околу 110.000 ха, меѓутоа резултатите од пошумувањето не се насекаде успешни или во целост не се успешни, а согледувања за успешноста нема, затоа и состојбата ќе ја прикажеме на ниво од 1979 година, имено година кога е извршен последниот попис на шумскиот фонд во Република Македонија.

Ситуацијата во шумарството е незадоволителна во однос на шумскиот фонд, експлоатацијата на етатот и на другите производи од дрво и користењето на опремата. Дрвната маса е незначителна (82,1 м³/ха), годишниот растеж е мал – 2,02 м³/ха (нормално тој изнесува 7–8), учеството на четинарите е ниско (5,9% во чисти и 1,9% во мешани насади). Споредена со Словенија, дрвната маса во Македонија е двојно помала, а растот на мешани четинари е 36,5 пати помал. Производството на индустриско дрво од четинари беше 25 пати помало. Од порастот на етатот 78,25% се наменети за сеча. Од потенцијалниот етат се користат само 75%, што значи дека од вкупниот годишен раст се користат само 58%, што е за околу 11% помалку отколку во Хрватска.

Пристапноста на шумите е неадекватна и по однос на должината и по однос на квалитетот. Иако механизацијата употребувана за сечење и транспорт на трупци е на одредено задоволително ниво, опремата според видот заостапува зад барањата и условите на производството на дрво и во однос на сечењето и транспортот.

Ловот, исто така, е релативно слабо развиен во споредба со можностите и потребите. Отсуствува било каква планирана или професионална економска активност во врска со ловот.

Стратегијата и проекциите за економски развој на шумарството треба да овозможат поинтензивен развој кој ќе придонесе за пораст на ефектите од оние функции на шумите коишто се од општа корист: особено на профитабилното производство на дрвни производи. Имајќи ги предвид можностите за развој на шумарството и на побарувачката за дрво и дрвни производи, подобрувањето во шумарството до 2020 година може да се обезбеди со: одржлив развој на 646.000 ха од постојните шуми, со подобрување на структурата на шумите на 260.000 ха од постојните шуми, со пораст на површината под шума за 150.000 ха и со соодветна заштита и одржување на шумскиот фонд.

Во однос на престојаната шума се предвидува дека до 2020 година може да се користи годишно приближно 15.000 тони биомаса во сува состојба. Постои голема побарувачка за ваква биомаса, како на домашниот така и на странскиот пазар, со изгледи за пораст на девизните ефекти.

Основната стратегија во однос на одгледувањето, заштитата и употребата на дивечот би требало да се состои во нормализација на популацијата во нејзиното природно живеалиште и соодветна употреба на дивечот без нарушување на принципот за продолжување и унапредување на стопанските активности.

Табела 27

Вкупна должина на планираните шумски патишта

	Година	
	2010	2020
Тврди патишта (км)	2.164	2.697
Меки патишта (км)	7.828	9.846
Вкупно (км)	9.992	12.543

За да се оствари ваквата стратегија и проекција за економски развој на шумарството неопходно е да се преземат мерки: во однос на унапредување на шумарството и на користењето на шумите; во однос на користење на етатот, на другите шумски производи и на опремата; во однос на пристапноста кон шумите и на механизацијата; во однос на сечењето и обработката на понудата,

транспортот, конструкцијата на шумски патишта (види табела 27); во однос на ловството – воведување на интензивни активности и модерни техники и технологија; пораст на продуктивноста на трудот и профитабилноста; организациони мерки кои ќе овозможат заедничко истражување на пазарот и продажба на производите; слободен извоз на шумски производи; оптимална валоризација на инвестициите.

Ситуацијата во дрвната индустрија исто така не е задоволителна, ниту во примарното, а уште малку во финалното производство. Капацитетите на пилањите изградени во минатото се користат под 60%. Во текот на последните години новоизградените капацитети се употребуваат со 20%. Капацитетите за производство на племенити фурнири се искористени од 20–40%.

Менувањето на оваа состојба претпоставува: реконструкција и модернизација на постојните капацитети и изградба на нови капацитети за профитабилни производи; воведување на нови технологии. Во финалното производство треба да се основаат повеќе мали и средни претпријатија и да се зголеми количината на производи за преработка (види табела 28).

Табела 28

Производство на финални производи

	Година		
	1993	2010	2020
Кухен мебел во гарнитура	2,3	9,7	19,0
Кухен мебел во елементи	277,3	441	701,0
Капеларски и школски мебел (парче)	5	8,4	13,4
Градежна столарија (парче)	108	252	400,0
Дрвена амбалажа (м ³)	12,3	37,1	68,0
Кукли, бараки и делови (м ³)	3,7	4,6	9,3
Паркет (м ³)	129,6	195,8	234,9
Мебел од ламелирано дрво	–	1,5	3,0

За да се примени стратегијата за развој на дрвната индустрија, потребно е да се преземат мерки за подобрување на амбиентот за промоција на дрвната индустрија, како што се: заедничко истражување на пазарот; набавка на сировини и продажба на финални производи; инвестиции за обртен капитал и за реконструкција и модернизација на капацитетите.

Финансиските средства што треба да се инвестираат во примарното производство до 2020 година би изнесувале 90,4 милиони ДЕМ, или во просек 3,8% годишно од тој износ.

Потребни се мерки за поддршка на извозот и за обезбедување кредити за пласман на финалните производи. До 2020 година вкупните инвестиции би изнесувале 165,5 милиони ДЕМ.

Табела 29

Вкупни вложувања во финалното производство

(во 000 ДЕМ)

	Година		
	2010	2020	Вкупно
Куќен мебел во гарнитура	34.000	20.000	54.000
Куќен мебел во елементи	30.000	16.000	46.000
Капцеларски и школски мебел	10.000	6.000	16.000
Градежна столарија	10.500	8.500	19.000
Дрвена амбалажа	5.000	3.000	8.000
Куќи, бараки и делови од дрво	8.500	5.000	13.500
Класичен паркет	3.100	1.900	5.000
Мебел од ламелирано дрво	2.500	1.500	4.000
Вкупно:	103.6000	61.900	165.500

Во стратегијата за развој на дрвната индустрија се предвидува дека вкупните годишни нето финансиски ефекти до 2020 година би се зголемиле и би изнесувале 66.208 илјади ДЕМ, од кои во примарното производство 21.706 илјади ДЕМ, а во финалното производство 44.502 илјади ДЕМ.

Споредени со инвестициите, ефектите се околу 6 пати повисоки, што покажува дека постојат реални можности за задоволителен принос на инвестираните средства и за натамошен растеж на дрвната индустрија. Покрај тоа, ваквиот развој на дрвната индустрија ќе има директно и индиректно влијание на активоста на повеќе други гранки, како што се шумарството, текстилната индустрија, хемиската, металната и автомобилската индустрија.

3. СЕРВИСЕН СЕКТОР

I. Општ пристап

1. Според податоците на Светската банка¹⁷ во периодот 1970–1980 и 1980–1992 година просечните стапки на пораст на остварениот БДП во сервисниот сектор во развиените земји, со мали исклучоци, се повисоки од стапките на порастот на вкупниот БДП, што доведува до забележително зголемување на учеството на сервисниот сектор во вкупно остварениот БДП. Така, учеството на сервисниот сектор во 1970 година во одделни развиени земји се движи од 43% до 63%, а во 1992 година од 55% до 69%.

• Промени во структурата на стопанството се присутни и во Р. Македонија.¹⁸ Така, во периодот 1990–1995 година се зголемува учеството на сервисниот сектор, и тоа од 43,4% на 50,5%, при што промените во таканаречените стопански дејности од овој сектор изнесуваат од 22,3% на 27,3%, а на нестопанските¹⁹ од 21,1% на 23,2%.

Во споредба со развиените земји, со оглед на достигнатиот степен на развиеност на Р. Македонија, може да се каже дека учеството на сервисниот сектор во вкупниот БДП е задоволително. Меѓутоа, внатрешната структура на овој сектор наведува на поинаков заклучок, бидејќи учеството на нестопанските дејности е релативно ниско. Со оглед на состојбите во стопанството воопшто, како и во стопанските дејности од сервисниот сектор, во

¹⁷ Извор: „WORLD DEVELOPMENT REPORT 1994 – Infrastructure for Development“, The World Bank, Oxford, p. 164–167.

¹⁸ Поради тоа што со податоци за БДП се располага само од 1990 година наваму, а според методологијата за пресметка на општествениот производ во претходниот период не беа вклучени нестопанските дејности, не се наведуваат податоците за периодот пред 1990 година.

¹⁹ Во овие дејности се вбројуваат: образованието, науката и културата; здравствената и социјалната заштита и општествено-политичките заедници и организации.

последниве години постои голема веројатност учеството на нестопанските дејности од сервисниот сектор да е и поголемо од 50%.

• Сервисниот сектор во Р. Македонија сè уште ја пема онаа улога во апсорбирањето на работната сила што ја има во стопански развиените земји. Во периодот 1981–1995 година во сервисниот сектор во целина (стопански и нестопански дејности) се вработени околу 50% од вкупно вработените во Република Македонија. Оствареното зголемување на вработувањето во сервисниот сектор повеќе е резултат на зголемувањето на бројот на вработените во нестопанските дејности од овој сектор, чис учество во вкупно вработените во 1994 година е приближно еднакво на учеството на стопанските дејности на секторот.

Покрај нестопанските дејности, значајно учество во вкупно вработените во сервисниот сектор имаат трговијата, потоа сообраќајот и врските, на финансиските, техничките и деловните услуги, угостителството и туризмот, комуналната дејност и уредувањето на населби и простори. Со најмало учество се занаетчиството и личните услуги.

Вкупниот број на регистрирани претпријатија на 31. XII 1996 година изнесува 90.474, од кој број дури 55.370 или 61,2% од вкупниот број регистрирани претпријатија се со претежна дејност од областа на трговијата и угостителството.

2. Улогата на сервисниот сектор е во најтесна врска со достигнатиот степен на општествено-економската развиеност. Основна претпоставка за развојот на овој сектор во Р. Македонија е да запрат опаѓачките трендови во стопанството, да започне стабилен економски раст и забележително да се намали постојното учество на сивата економија во стопанството на земјата.

Државата преку стопанскиот систем и економската политика треба да придонесе за создавање поволни услови за развој на услужните дејности. Во таа смисла, битни се мерките особено во врска со: (1) создавањето на услови за нормално функционирање на пазарот, конкуренцијата и слободниот влез и излез во дејностите од овој сектор; (2) поттикнувањето на претприемништвото; (3) поттикнувањето на развојот на малите и средните претпријатија; и сл.

Развојот на сервисниот сектор зависи и од квалитетот и способностите на раководниот кадар во претпријатијата, од подобрувањето на техничката опременост на претпријатијата, што е и

еден од факторите за зголемување на продуктивноста во сервисниот сектор.

3. Развојот на сервисниот сектор треба да доведе до промени во квантитетот и квалитетот на услугите продуцирани од овој сектор кои ќе овозможат адекватно задоволување на растечките и променливи потреби на граѓаните и на стопанството.

3.1. Во рамките на **заетоста и личните услуги** доминантно е учеството на занаетчишките услуги и поправки, кое според бројот на вработените во 1994 година изнесува 93,1%, додека учеството на личните услуги и услугите во домаќинствата изнесува само 6,9%. Очекуваниот развој на економските активности во другите сектори од стопанството, заедно со порастот на куповната сила и животниот стандард на населението, ќе доведе до зголемување на побарувачката за занаетчишки и лични услуги.

Во оваа дејност, во личните услуги и услугите во домаќинствата, е присутна голема неорганизираност, што создава ситуација во која поголем дел од активноста добива карактер на сива економија. Во наредниот период ова секако ќе биде надминато преку унапредување на работењето на претпријатијата за занаетчишки услуги, зголемување на бројот и подобрување на опременоста на сервисите за одржување на становите, на апаратите во домаќинствата, возилата, на хигиената во домовите, вршењето на различни лични услуги и др.

3.2. Развојот на стопанството не е можен ако не биде проследен со соодветен развој на **финансиските, техничките и деловните услуги во чиј состав влегуваат: банкарството, осигурувањето на имоти и лица, проектирањето и сродните услуги, геолошките истражувања, истражувачко-развојната работа и деловните услуги**. Особено со порастот на бројот на малите и на средните претпријатија ќе се зголеми побарувачката за разни интелектуални и други услуги (за маркетиншки истражувања, за промоција на производите, за финансиско работење, за сметководство, за правен консалтинг и сл.).

Развојот на дејностите од сервисниот сектор ќе доведе до диверзификација на услугите, до унапредување на нивниот квалитет и до намалување на трошоците.

4. Во натамошниот развој може да се очекуваат промени во структурата на сервисниот сектор, и тоа: намалување на учество-

то на бројот на вработените во стопанските, а зголемување на нивниот број во стопанските дејности.

По 2002 година учеството на овој сектор во вкупно вработените би можел да се зголемува и до 2020 година да достигне околу 55%, што приближно би било ниво кое одговара на денешното учество на овој сектор во индустриски развиените земји во Европа.

И покрај тоа што развојот на сервисниот сектор ќе има значаен придонес за забрзување на економскиот и социјалниот развој на земјата и за зголемување на стапката на вработеност, особено на жените, сепак, треба да се нагласи дека, со оглед на општата стопанска развиеност на земјата и постојните состојби во стопанството, не е реално да се очекува во првата фаза, до 2002 година, овој сектор да достигне таков потенцијал којшто поосетно би влијаел за надминување на проблемот на невработеноста, иако е неспорно дека развојот на услужниот сектор ќе има свој забележан придонес за неговото ублажување.

II. Трговија

1. Развојот на трговијата, како еден од најважните сегменти на сервисниот сектор, е детерминиран пред сè:

- од развојот на економијата во целина, и на секторот на производството посебно, и
- од развиеноста на пазарите, што од своја страна зависи од нивото на куповната моќ на населението, организацијата на пазарните институции, развојот на транспортот и комуникациите, системот на информирање.

2. Во периодот на транзицијата дојде до значаен пораст на бројот на трговските претпријатија, при што учеството на приватните претпријатија стана доминантно.

Капацитетите во трговијата на мало во периодот до 1992 година перманентно се зголемуваа, а потоа дојде до стагнација и тенденција на благо опаѓање. Во последниве неколку години доаѓа до намалување на просечниот продажен простор по една продавница. Голем број од стоконите куќи, самопослуги и други поголеми продавници или не престанаа со работа или се парци-

јализираа во помали продавници. Во структурата според типот на продавниците значително превладуваат класичните продавници.

Во 1980 година на една продавница доаѓаа по 267 жители, во 1989 година 202, а во последниве години околу 215 жители.

Во периодот на транзиција се забележува појавата масовно и речиси паскаде да се отвораат продавници, често во адаптирани и несоодветни простории. Во однос на складишниот простор состојбата е таква што голем дел од претпријатијата користат споредни простории, како подруми, гаражи, шути и сл., коишто не одговараат на основните стандарди за современо складирање и манипулирање со стоката.

Постои многу изразен степен на концентрација на трговските претпријатија и објекти во Скопје (околу 40% според бројот на претпријатијата и бројот на продажните капацитети), а од другите градови со релативно поголем број трговски претпријатија се: Битола, Куманово, Струмица и Тетово.

3. Целите од кои се поаѓа при дефинирањето на стратегијата за развој на трговијата можат да се групираат во две основни категории: а) цели коишто се однесуваат на што поцелосно и поквалитетно задоволување на потребите и барањата на потрошувачите и б) цели коишто се однесуваат на обезбедување услови за ефикасно делување и развој на трговските организации.

Со оглед на сегашниве состојби и очекуваното оживување на стопанството, учеството на трговијата во вкупниот општествен производ во периодот до 2002 година веројатно ќе се движи до нивото од околу 20%. Во наредниот период, во релативно поповолни услови за дејноста од производствената сфера, може да се очекува учеството на трговијата во општествениот производ да се формира на околу 18% во 2020 година.

4. При определувањето на идните развојни правци во трговијата, треба да се имаат предвид искуствата од развојот и карактеристиките на трговијата во развиените земји во последните две децении: (а) од една страна зголемувањето на бројот на малите и средните претпријатија, а од друга концентрацијата на капиталот и создавањето на моќни претпријатија; (б) намалување на бројот на трговските претпријатија на големо, развој на кооперацијата и специјализацијата, како основа за интеграција на трговските претпријатија на големо, и осовременување на работењето, на

методите на работа, како и развој на мултинационални трговски организации на големо од многуфилијален тип; (в) во прометот на мало превладуваат неколку облици на малопродажба: независни малопродавачи, потрошувачки кооперативи, обединети ланци (корпорации), доброволни ланци, набавни групи (договорни ланци) и државни трговски ланци; (г) опаѓање на бројот на малопродажните објекти (намалувањето се однесува на малопродажните објекти со класичен систем на продажба); (д) пораст на улогата на т.н. неседентарни облици на промет (каталонска трговија, амбулантна, итн.); (е) нов пристап во просторното распоредување на трговските објекти (изградба на трговски центри кои овозможуваат висок степен на организација на трговијата и на трговската мрежа); (ж) интензивирање на процесите на меѓународен трансфер на „know-how“ во малопродажбата итн.

5. Имајќи ги предвид тенденциите во развиените земји, реално е да се очекува дека во периодот до 2020-та учеството на вработените од трговијата во вкупно вработените постепено да се зголемува, така што на крајот на периодот би достигнало ниво од 12-14%.

Внатре во трговијата, целна структура би требало да биде: на трговијата на големо и на надворешната трговија да отпаѓа околу 65% од општествениот производ и 30% од вработените, а за трговијата на мало 35% и 70%, респективно.

Сегашнава состојба со бројот на регистрирани претпријатија за вршење на трговската дејност не одговара на потребите на стопанството и населението. Тој број сепак ќе се сведе на реално ниво преку конкуренцијата на пазарот.

Имајќи ја предвид сегашната состојба во поглед на широкиот опфат на дејности за кои се регистрирани најголемиот број од претпријатијата, нормално е во наредниот период да се очекува, под влијание на конкуренцијата на пазарот, да започне процес на специјализација (по трговски дејности, гранки, стоковни групи и територии) и окрупнување (било со формирање на нови претпријатија со домашен или странски капитал, било по пат на хоризонтална и вертикална интеграција) на трговските претпријатија.

Трговијата, освен извршувањето на посредничката функција, во наредниот период ќе презема и извршување на поголем број дополнителни функции, коишто го помагаат и го олеснуваат извршувањето на основната дејност, како: чувањето, сортирање-

то и оплеменувањето на производите, потоа конфекционирањето, размерувањето, пакувањето и други слични активности.

Во прилагодувањето на македонското стопанство на пазарни услови на стопанисување, ќе се зголемува и потребата од развој на вертикалниот маркетинг, во кој посебно место има трговијата, која треба сè повеќе да ја зголемува својата активна улога во макросистемот на маркетингот.

За развојот на трговијата многу е битно во самите трговски претпријатија да се интензивира следенето и применувањето на научните достижнувања, и тоа особено во техничко-технолошките развој и во организацијата на работата, со особен акцент на менаџментот. Ефикасноста на работењето на носителите на стоковниот промет во современите пазарни услови сè повеќе зависи од способноста на раководството и на стручните служби да го организираат и да го водат системот по основите на современата организација на трудот и правилата на модерниот маркетинг.

Трговијата во наредниот период ќе претставува и извор за нови вработувања, особено на женска работна сила. Посебно би требало да се искористат можностите што ги има трговијата за вработување со скратено работно време.

6. Стратешките определби за идниот развој на трговијата на мало мора да поаѓаат од фактот дека нејзина основна цел е да ги задоволи на најсоодветен начин конкретните потреби и желби на купувачите, сообразно со нивната куповна моќ. Овие определби ќе се реализираат преку нудење на потребниот асортиман и квалитет на стоките во современо опремени објекти, и со нудење на соодветни додатни услуги на купувачот (транспортирање на купената стока до домот, модерно пакување, кредитирање итн.).

Според една глобална проценка бројот на малопродажните објекти во 2002 година би требало да се движи во границите од 10.000–11.000, а нивната вкупна површина на околу 800.000 м². Во 2020 година овој број би можел да порасне на околу 13.000, а површината на околу 1.200.000 м². Со ваквата проекција на бројот и на површината на малопродажните објекти би се обезбедил пораст на просечната површина на малопродажните објекти од 77 м² во 1989 година на околу 80 м² во 2000 година и 90 м² по продавница во 2020 година. Исто така, значително би се зголемила површината на малопродажните објекти по жител. Имено,

во 1989 година овој индикатор изнесува 0,38 м² по жител, додека со предвидената површина на малопродажните објекти во 2000 година би достигнал вредност од околу 0,42 м², а во 2020 година околу 0,55 м² по жител, со што значително би се приближил до вредностите коишто во развиените земји во сегашниот момент се движат во дијапазонот меѓу 0,50 и 1,0 м². Индикаторот за бројот на жителите на една продавница, исто така, ќе претрпи позитивна промена: од сегашниве преку 200 жители на една продавница, во 2002 година би се намалил на 190 жители, а во 2020 година на 160 жители на една продавница.

Окрупнувањето на малопродажните објекти би требало да се манифестира не само во порастот на големината на постојните класични продавници туку и во продолжувањето на процесот на отворање на продавници од современ тип, како стоковни куќи, самопослуги, супермаркети, дисконтни продавници и др., како и изградба на трговски центри во подрачјата каде што недостигаат такви објекти.

Неседларната трговија – амбулантната трговија, купувањето по каталог и др., којшто сега речиси воопшто не е присутна на македонскиот пазар, треба да започне да се развива, особено во одредени подрачја во земјата, каде што поради малиот обем на прометот не постои заинтересираност за отворање на продавници.

Треба да се очекува и окрупнување на самите претпријатија, со примена на посебни форми на поврзување на малите малопродажни претпријатија, застапени во земјите со развиено пазарно стопанство (формирање на доброволни синџири, обединети корпорации и сл.).

Во развојот на малопродажбата посебно влијание ќе врши трансферот на малопродажниот „know-how“ од развиените земји. Имено, се работи за трансфер на современи методи во набавното работење, во политиката на асортиманот, во контролата на залихите, во продажбата со потрошувачки кредити и во останатите облици на безготовинска продажба, како и во информациите за модерно управување во трговијата. Франшизинг системот, како современ концепт и дистрибутивна техника, исто така треба да започне да наоѓа поголема примена.

7. Постојната неповолна состојба во трговијата на големо неопходно е да се менува и да ја добие онаа улога што ѝ припаѓа

во современото стопанство. Постоенето на голем број регистрирани претпријатија од областа на трговијата на големо на еден така мал простор каков што е македонскиот пазар, зборува за нерационална и неефикасна организација на оваа дејност. Поради тоа, во наредниот период може да се очекува дека ќе дојде до намалување на бројот на претпријатијата и до нивно окрупнување и специјализација.

8. Во решавањето на најсериозниот проблем во земјоделството – пласманот на земјоделските производи, трговските претпријатија на големо може да одиграат важна улога. Во досегашниот период поради голем број причини, а пред сè поради техничката неопременост и кадровската неоспособеност, тие малку придонесуваа за унапредувањето на пласманот на земјоделските производи. Основно е функцијата на чување на земјоделските производи да ја преземат трговските претпријатија на големо, за што ќе биде потребно да се изградат поголем број ладилнички и други адекватни сместувачки капацитети.

Во овој домен потребно е проширување на складишниот простор, негово техничко опремување и рационално лоцирање, како и изградба на современи дистрибутивни центри. Во системот на големопродажбата треба да се воведуваат современи организационо-технолошки и менаџерски системи.

За ефикасно функционирање на дистрибутивните центри на складиштата многу е битна нивната просторна разместеност. Вообичаено е овие објекти да се наоѓаат на периферијата на градовите, каде што земјиштето е поевтино и земјиштатата рента е пониска, потоа да бидат во близина на главни сообраќајници и со нив да се поврзани со квалитетни патишта или железница, заради побрз проток на стоките до и од складишните и дистрибутивните центри.

9. Во современите услови извршувањето на стоковниот промет вклучува во себе и голем број други активности околу подготовките и реализацијата на купопродажбата. Така, во извршувањето на прометно-комерцијалните активности освен трговските претпријатија учествуваат и: а) претпријатија коишто на трговските и на производствените организации им даваат услуги во обавувањето на прометот и б) посебни форми на прометни организации.

Во првата група се вбројуваат претпријатијата што во потесна смисла на зборот вршат услуги во прометот, а тоа се: трговски агенции, посреднички претпријатија, комисиони претпријатија, складишни претпријатија, инспитерски претпријатија, претпријатија за контрола на квалитетот, претпријатија за маркетинг услуги, како и за други услуги во прометот.

Втората група ја сочинуваат претпријатија кои обезбедуваат да дојде до поголема концентрација на понудата и побарувачката на пазарот, со што се создаваат услови за рационализација во прометната сфера, зголемување на транспарентноста на пазарот и формирање на пореални цени. Вакви посебни и специфични претпријатија се: берзите, аукциите, сасмите, стопанските изложби и пазариштата на големо и мало. Во нашата земја досега немало стоковни берзи, но во тек е формирање на берза за земјоделски производи. Со оглед на сериозноста на проблемите што се јавуваат во пласманот на овошјето и зеленчукот, неопходно е во најкус рок да ојстичне функционирањето на оваа институција со современа организација и со соодветна техничка и кадровска опременост. Доколку не дојде до реализација на овој проект, во одредени региони треба да се формираат пазари на големо, што исто така би придонело за намалување на проблемите во пласманот на земјоделските производи. Во Скопје постои пазар на големо, но тој во поглед на организацијата и начинот на работењето, опременоста и услужните услуги дава многу остварува од институциите за снабдување на малопродажната мрежа во големите градови во развиените земји.

Во наредниот период треба да се унапреди и работењето на пазарите на мало и да се формираат и нови, особено во градовите каде што ги нема или не се опремени соодветно на потребите и вообичаените стандарди.

10. Оттука, за остварување на стратегијата за развој и модернизација на трговијата, во наредниот период се битни и мерките на државата во врска со:

- создавањето услови за нормално функционирање на пазарот и конкуренцијата при иста положба на сите учесници во прометот;
- создавањето услови за влез на странскиот капитал во земјата;

- поттикнувањето на претприемништвото во прометно-комерцијалната сфера, што меѓу другото подразбира и упростување на процедурата за отворање на нови претпријатија;

- поттикнувањето на развојот на малите и средните трговски претпријатија, без да се ограничува развојот и на големите трговски системи;

- донесувањето посебни прописи со кои се дефинираат условите за изградба на трговски објекти, а пред сè трговски центри, магацини и слично во градовите;

- стимулирањето на претпријатијата да отвораат малопродажни објекти во ридско-планинските и другите пасивни подрачја и да ја развиваат амбулантната трговија;

- преземањето посебни мерки за заштита на потрошувачите, особено во врска со стандардите за квалитетот и трајноста на производите;

- стабилноста на правната регулатива, казнената политика и инспекциските органи во оваа област.

III. Туризам

Република Македонија има реални шанси значително да го унапреди развојот на туризмот, со поактивно валоризирање на компаративните предности што ги има. Таквата ориентација во почетниот период може да се потпоре на постојната материјална база, без особено големи инвестиции.

Република Македонија располага со сместувачки и други туристички објекти и со паметници од материјалната и духовната култура (историски, уметнички, архитектонски и етнографски), почнувајќи од неолитската епоха па сè до современиот период, и тоа речиси на целата територија. Меѓутоа, ни најквалитетниот дел на туристичката понуда на Р. Македонија не е прилагоден на барањата на современиот туристички пазар, а недостатните и не-систематски промотивни активности неселективно и непрофесионално ја презентираат пред светот.

Судејќи според најопштите структурни показатели, туризмот е сектор кој заслужува сериозно внимание при стратешките определби за нашиот економски развој. Имено, приходите од туризмот во Република Македонија учествуваа со околу 3,2% во

општествениот производ во 1994 година, додека според одредени меѓународни проценки веќе учество од 2% е индикатор дека туризмот може да има стимулативно влијание врз општиот економски развој. Сепак, зад ваквата општа состојба се кријат проблемите во овој сектор кои можат да се сублимираат како:

а) традиционална и недоволно диверзифицирана структура на туристичкиот производ кој се пуѓи, и

б) заостанување на „технолошкото“ ниво на туристичкиот сектор во смисла на недоволна динамика на модернизацијата на физичкиот и човечкиот капитал ангажиран во туризмот.

Изградените хотелски и други сместувачки капацитети и нивните исклучителни климатско-рекреативни услови претставуваат најатрактивен и најперспективен туристички потенцијал.

Иако бројот на хотелските и другите туристички легла е релативно скромно, тој овозможува остварување на далеку попродуктивни резултати. Структурата и квалитетот на овие капацитети, односот на леглата во хотели, од една страна, и во сите други видови сместувачки објекти, од друга, е неповолен. Што се однесува до капацитетите за исхрана (ресторани, кафеани, бифиња), може да се смета дека тие ја задоволуваат постојната побарувачка. Најголем недостиг се чувствува во капацитетите кои обезбедуваат побогата содржина на престојот, што битно влијае на квалитетот на туристичката понуда (конгресни и универзални сали, атрактивни плошни објекти, спортски пливачки базени, скокалници, терени за разни други спортови, опрема за плажа и друго).

Конкуренцијата на туристичкиот пазар и агресивноста на туристичката понуда е паскаде присутна. Спротивно на ваквата состојба, понудата на нашата земја е недоволно присутна на европскиот туристички пазар. Резултат на ваквите активности е крајно неповолната состојба на странскиот туристички промет, кој последниве години достига едвај една третина од остварениот промет во 1987 година.

Со целосна основаност може да се смета дека побарувачката на домашните туристи во периодот до 2002 година ќе биде во директна корелација со развојот на стопанството и подобрувањето на животниот стандард на населението. Очекуваниот пораст на куповната сила на населението, секако, ќе отвора простор за пошироко користење на туристичките капацитети. Притоа, осо-

бено значајни фактори се нивото на цените и квалитетот на услугите во однос на одредени конкурентни туристички подрачја во Грција, Бугарија, Турција (во забележлив пораст последниве неколку години). По неколку години тоа ќе биде случај и со Албанија.

Туристичкото стопанство би морало да вложи сериозни напори за да ја врати довербата кај одредени туроператори од Западна Европа, посебно од Холандија, Белгија, Германија, Скандинавските и други земји, за организирање на континуирани аранжмани во македонските туристички центри. Освен тоа, треба да се стартува и на пазарите на Грција, Блискиот Исток и Северна Африка, за користење на познатите зимски спортско-рекреативни центри во Македонија.

Како што беше спомнато, туристичкиот промет во Република Македонија до 2002 година има реални шанси да го достигне и надмине нивото од 1987 година. Тоа, всушност, значи дека неговиот вистински развој ќе продолжи од 2002 година натаму. Особено значајни инвестициони вложувања во овој период не би биле неопходни (а и туристичкото стопанство нема сопствена акумулација), бидејќи сместувачките капацитети се ниско искористени. Сепак, ќе биде неопходно да се подобрат содржините на престојот и да се извршат нужни реновирања и адаптации за подобрување на стандардот на опременоста, на приемот и услугите. Во Скопје, пак, е критично потребна изградба на современ објект во рамките на еден од светските хотелски ланци, со поширок сместувачки капацитет.

Посебна цел на развојот до 2020 година треба да биде унапредувањето на туризмот со странски гости. Ако се има во вид дека Р. Македонија, иако поаѓа од релативно ниска стартна основа, а притоа има одредени компаративни предности и диверзифицирана структура во овие дејности (езерскиот, бањскиот, зимскиот, ловниот, културно-историскиот туризам), тогаш реално би било да се очекува просечна годишна стапка на пораст на туристичкиот промет од околу 10% и реализација од околу 600 милиони американски долари во 2020 година.

Меѓутоа, реализирањето на овие цели бара: јасно да се дефинираат приоритетите и динамиката на идниот развој, да се комплетира мрежата на туристички агенции во поважните туристички дестинации; да се изврши категоризација на сместувачките

капацитети според европски критериуми и да се обезбедат неопходни инвестициони интервенции; да се организира асоцијација на хотелските претпријатија, која ќе се ангажира за унапредување на квалитетот и стандардот на услугите и на конкурентноста на туристичката понуда. Недостасуваат и современи законски мерки за регулирање на статусот, работата и категориите на претпријатија и на други деловни субјекти во туристичката сфера.

За развој на масовниот домашен туристички промет неопходно е да се одреди статусот на одморалиштата на претпријатијата, да се подигне стандардот на младинските и детските одморалишта, да се категоризираат и доопремаат автокамповите, а пред сè, да се збогатат услугите и содржината на престојот во нив. Планинарските домови и куќи со своите спортски и рекреативни атрактивности треба да се реновираат и подобро да се опремаат, но и да се изградат нови капацитети во планинските туристички простори.

Националните паркови со своите пространи резервати, рекреативни и ловни потенцијали досега не се воопшто сериозно вклучени ни ориентирани на туристичка активност.

Националното богатство од бројните термоминерални извори со квалитетни јувенилни води и бањите ни оддалеку не се во состојба на уредени и модерни леčiliшта и на рекреативно-туристички центри. Не е многу подобра состојбата ни во повеќето зимски спортски центри. Транзитниот туризам има значајни реални шанси, под услов да се подготви комплексна и диференцирана програма за поинтересните локалитети (археолошки, културно-историски, природни и др.). За таа цел треба да се поттикне приватната иницијатива или, пак, да се дадат концесии на странскиот капитал.

Производството на еко храна и нејзиното нудење на туристичкиот пазар може да има свој придонес за развој на високодоходен туристички промет.

За поголемите инвестиции кои ќе бидат неопходни по 2002 година, а без кои не ќе биде можно постигнување на развојните цели, на туризмот треба да му се обезбеди странски капитал во разни форми (директни инвестиции, партнерство, концесии и кредити). Вклучувањето во постојните светски хотелски ланци е еден од патите за привлекување на странски капитал. Едновременно треба систематски да се вложува и во едуцирањето и по-

дигањето на професионалното и културното ниво на вработените во угостителските и туристичките објекти.

– За Македонија како мала отворена економија, при согледувањето на придонесот на туризмот за економскиот развој, треба посебно да се имаат предвид платнобилансните ефекти што ги носи тој сектор. Пред почетокот на транзицијата, туризмот, со остварените \$ 46,6 милиони (1989 год.), обезбедуваше некаде околу 4,18% од девизниот прилив од стоки и услуги. Од друга страна, девизниот одлив од македонските туристи достигнал 4,65% од вкупните лични издатоци на граѓаните (1990 год.), што е повисок процент отколку во земјите од регионот со развиен туризам (Турција, Грција, Италија) во кои тој се движи од 0,8% до 2%. Во 1996 година вкупниот девизен прилив од туризмот изнесуваше \$ 20.607.331, а вкупниот девизен одлив од туризмот изнесуваше \$ 26.247.588.

Сето ова покажува дека има значаен простор за подобрување на девизниот ефект од туризмот во Република Македонија. На една страна, со годишна стапка на раст од околу 4% до 2002 година би се постигнал девизен прилив од околу 70 милиони \$, што истовремено би значело остварување на околу 900.000 покевања на странски гости.

Идниот развој на туризмот во нашата земја нужно претпоставува иновирање на производот што го испорачува туристичката индустрија, особено на странскиот пазар. Инаку, тој производ се јавува како туристички идентитет, слика на целата земја, кај потенцијалните странски туристи. Истовремено, маркетиншкото пласирање на туристичкиот производ добива форма на „продажба“ на визуелни константи кои потенцијалните потрошувачи ги врзуваат за земјата и за регионот: за политичката стабилност, безбедноста на туристите, за диверзифицираноста и прилагоденоста на туристичкиот производ на пробирливоста на туристите, за адекватноста на комуникационата инфраструктура и сл.

Преструктурирањето и иновирањето на туристичкиот пакет што може да го нуди македонскиот туризам претпоставува таргетирање на приоритетни специфични сегменти од туристичкиот пазар и нивно брзо модернизирање и активирање, потоа инсистирање на автентичност на пакетот на туристички услуги на Република Македонија, покачување на еколошките и културните стандарди на услугите и подобро осмислување на промотивните активности.

IV. Градежништво

Постојна состојба

Во процесите на инвестирања во нашата земја градежните работи учествуваат со околу 40% во вкупната вредност на инвестициите. Во 1995 година во градежништвото работат околу 9% од вкупно вработените лица (во 1985 година овој процент изнесуваше околу 11%).

Во периодот 1985–1995 градежништвото доживеа намалување на бројот на вработените од над 40%. Губењето на пазарите и драстичното намалување на обемот на работата во земјата и на традиционалните назари (посебно земјите од бившиот Советски Сојуз, Ирак и др.) беа причина за драматичното опаѓање на вработеноста во градежништвото (табела 30).

Табела 30

Година	1985	1990	1991	1992	1993	1994	1995
Вкупно вработени	491.673	507.324	468.372	446.117	421.028	395.686	356.617
Стопанство	374.680	417.485	381.924	361.405	336.801	310.969	272.006
Градежништво	53.295	47.636	42.492	39.680	36.513	33.368	31.466

Извор: Завод за статистика на Република Македонија.

Опаѓањето на вработените во градежништвото не е подеднакво во високоградбата, нискоградбата, хидроградбата и во инсталационите и завршно-заетчиските работи (табела 31).

Табела 31

Година	Број на вработени по дејности		
	Високоградба	Ниско и хидроградба	Инсталациони завршни работи
1985	30.927	10.900	11.468
1990	26.831	11.518	9.287
1991	24.197	9.417	8.876
1992	23.126	9.027	7.527
1993	20.608	8.913	6.992
1994	18.728	8.475	6.165

Извор: Завод за статистика на Република Македонија.

Според извршената анализа за 14 претпријатија со околу 24.500 вработени, високостручниот кадар е застапен со 7,1%, со средна стручна подготовка 13,6% и градежни работници 79,3%. Меѓутоа, од високостручниот кадар инженерите се застапени со 68,8%, додека останатите високостручни профили (правници, економисти и др.) учествуваат со 31,2%. Од вработените со средна стручна подготовка техничарите се застапени со 53%. Од градежните работници на висококвалификуваните отпаѓа 41,8%, на квалификуваните 48%, а полуквалификуваните учествуваат со 10,2%.

Индустијата на градежни материјали не ги следи трендовите на индустријализацијата на развиените земји. Скромниот избор на градежни материјали и застареноста на асортиманот во однос на современото производство во светот ја ослабуваат конкурентноста на градбата на домашниот и странскиот пазар.

Основни развојни правци

1. Модернизација на постојните претпријатија и формирање нови современи градежни капацитети конкурентни на домашниот и странскиот пазар и посебна грижа за едукација на квалитетен и специјализиран кадар во градежништвото.

2. Премин од класичното градежно производство на индустријализирано и префабрикувано, со посебен акцент на современа монтажна градба, типизација, стандардизација и модуларпа координација.

3. Основање на *заеднички институции или организации* за истражување на пазарите во други земји и нивна законска регулатива за лицитации, склучување меѓудржавни договори, како и за осигурување на инвестиционите работи во странство. Тие треба да се грижат и за кредитна поддршка на градењето во странство и кај нас, за усогласување на асортиманот на домашните производи, за примена на нови технологии за градба, за заштита од купување на застарена опрема и механизација, за квалитетно управување со инвестиционите проекти, за зајакнување на конкуренцијата во секторот, како и за вклучување во меѓународните асоцијации од интерес за градежништвото.

4. Изработка на квалитетни просторни и урбанистички планови со примена на технологијата и искуствата од развиените земји. Потребно е да се формираат организации и претпријатија

со едуциран кадар за примена на врвна технологија во изработка на современи решенија за просторни и урбанистички планови и за нивна валоризација.

5. Донесување на потребните законски и други нормативни акти и стандарди, усогласени со развиените земји, со посебен акцент на квалитетот, безбедноста на инвестиционите објекти и заштитата на животната средина.

6. Организирање на редовна и квалитетна контрола на градежното производство и заштита на човековата средина. Формирање на современи специјализирани институции за контрола и атестирање на квалитетот на градежното производство и нострификација на проекти од други земји, со цел да се обезбедува идентификација и заштита од ризици.

V. Комунално стопанство и комунални услуги

Со оглед на дефицитарноста и релативно нискиот квалитет на комуналните услуги, основната стратешка определба во развојот на комуналното стопанство треба да биде подигнување на повисоко ниво на комуналните услуги, и тоа како по квалитет така и по квантитет. За таа цел минималните стандарди за комуналните услуги до 2020 година би требало да достигнат многу повисоко ниво од сегашните и да бидат значително доближени до стандардите во развиените земји.

Комуналната област во многу сегменти е тесно поврзана со изградбата на просторно-урбаниот амбиент во државата. Ако се има предвид дека, на пример, загадувањето на почвата, на водите и на воздухот е во тесна врска со активностите на различни комунални дејности, со кои може или да се влошува или да се подобрува квалитетот на животниот простор, јасно е дека овој дел од стопанството има важна улога во изградбата на урбани стандарди на живеење.

Всушност, дел од комуналните дејности продуцираат позитивни урбани ефекти, како, на пример, уредувањето на градското и вонградското зеленило, наводнувањето на зелените површини и сл. Но, од друга страна, поголемиот дел од тие дејности можат да претставуваат закана за еколошката рамнотежа во животната средина, особено доколку нивото на економскиот стандард е нис-

ко. Тука ќе ги споменеме дејностите за депонирање на индустрискиот смет и опасниот отпад, неправилното одводнување и канализирање на отпадните води, застарениот јавен превоз и други комунални услуги кои директно учествуваат во загадувањето на животната средина.

Во досегашниот период најголемиот дел од субјектите во комуналното стопанство беа поставени во монополека положба, поради што треба да се утврди во кои дејности вклучувањето на конкуренцијата е разумно решение. За некои од дејностите треба да се биде и категоричен, на пример кај водоснабдувањето, системот на топификација, железничкиот превоз, повеќето електро-стопански капацитети, односно кај поголемиот дел од крупната инфраструктура, за кои е добро, до изградбата на здрав економски амбиент, да се задржи статусот на добро регулиран природен монопол, што претпоставува воведување на конзистентна економска регулатива и, заедно со неа, соодветна државна контрола.

Инаку, економската регулација на монополите може да се врши на повеќе начини. Прва можност е давање концесија од страна на државата под договорени услови за вршење на определена дејност, втора можност е регулирање со помош на плафонирање на цените на услугите и трета можност е регулирање со помош на детерминирање на нивото на добивката што комуналното претпријатие смее да ја обезбеди во зависност од капиталот.

Репенијата за регулирање на монополите во комуналната сфера имаат за цел да обезбедат почитување на определени стандарди за квалитет, да ја зајакнат законската регулатива за влез на конкуренцијата и да ги заштитат потрошувачите од злоупотребата на пазарната моќ на монополот.

Во врска со регулирањето на комуналната сфера, неминовно се поставува и прашањето на конкуренција од страна на приватниот сектор. Причините за тоа се големите износи на средствата за финансирање на одржувањето на комуналната инфраструктура, што за државата (локалната заедница) претставува сериозен товар. Од друга страна, доколку за вакви приватни инвестиции се обезбеди економски соодветна клима, ќе може да се создаде интерес на приватни инвеститори. Имено, се работи за претежно неризични инвестиции, чиј карактер кај комуналните дејности гарантира сигурност и исплатливост на капиталот. На таа му, во добар дел од комуналните дејности можно е партнерство

меѓу државата и приватниот сектор, особено онаму каде што е можна поделба на ризиците. На тој начин би се обезбедило присуство на претприемнички дух во претпријатијата, воведување на нови технологии, знаење и, што е особено важно, свеж капитал.

Воведувањето на конкурентските принципи е можно особено во делот на одржувањето на инфраструктурата и опремата, и тоа: во различните видови транспорт за комуналните дејности и јавниот превоз; за одржување на парковните површини; снабдување со саден материјал; одржување на уличната мрежа и другите јавни прометни површини; одржување на комуналната хигиена итн. Основно е делегирањето на овие функции на приватниот сектор да се врши според принципите на квалитет, економичност и развој, пропишани од страна на државата (комуналната заедница), како критериуми за обезбедување на саканото ниво на комунален стандард.

Доколку државата, пак, има намера да ги заштити непрофитабилните инфраструктурни услуги поради социјални причини, а истовремено настојува да го вклучи приватниот сектор во игра, таа тоа би морала да го прави со воведување на субвенции за основните дејности.

Децидно утврдување на јавниот интерес и карактер на одделни комунални дејности, прецизно дефинирање на јавната и индивидуалната комунална потрошувачка, регионалниот пристап кон решавањето на одделни крупни инфраструктурни проекти и, особено, јасното дефинирање на изворите за финансирање на комуналниот сектор и улогата на буџетот на локалната заедница, се прашања кои државата треба законски да ги регулира. Инаку, острата казнена политика, од своја страна, претставува значаен инструмент за подигање на нивото на комуналната култура и дисциплина.

Со развојот на институции на државата надлежни за заштитата на животната средина, комуналниот сектор веројатно ќе претрпи сериозни промени во техничко-технолошката основа на својата активност, што, секако, претпоставува нови инвестиции. Во таа смисла, државата ќе треба да се погрижи за покривање на иницијалните просторно-урбани трошоци во овој домен.

ЧЕТВРТИ ДЕЛ
ИНФРАСТРУКТУРА

1. ТРАНСПОРТ И КОМУНИКАЦИИ

Македонскиот транспорт (патен, железнички и воздушен) и комуникациите (ППТ и РТВ) во материјалот се третирани од системски аспект, иако, во суштина, денес Република Македонија нема транспортно комуникациски – **траком** систем со структура и функција на изграден систем. Поврзаноста на основните елементи на системот (сообраќајни и телекомуникациски капацитети и мрежи, претпријатијата, научни и образовни институции и др.) не е целисходно согледана и управувана.

Според податоците за транспортот и комуникациите во нашата земја за периодот 1990–1995 год. екстраполацијата, како метод за согледување на иднината и планирањето на развојот, не е применлива, бидејќи во периодот 1945–1990 год. бевме дел од стопанскиот систем на поранешна Југославија.

I. Постојна состојба

Патен сообраќај

До денес, на подрачјето на Република Македонија е изградена патна мрежа од магистрални – 909 км, регионални – 3.058 км, и локални патишта – 4.180 км. Од вкупната постојна мрежа 138 км се автопатишта, а меѓународни „Е“ патишта 584 км.

Движењето на транспортните средства, изразено низ картите на автоматско бросње на просечниот годишен дневен сообраќај, покажува дека по 1990 година, како резултат на војната на територијата на поранешна Југославија (Хрватска, Босна), а подоцна и поради наметнатите сообраќајни блокади (Грција, Србија) на нашата земја, дојде до извесно пореметување, односно смалување или наголемување на сообраќајот во одделни региони. Во текот на 1995 година податоците навестуваат благо средување на сообраќајот.

Нерамномерната опслуженост на општините со патна мрежа од магистрални, регионални, локални и особено мал број **прис-тапни патишта до земјоделските површини**, обврзува на нивен развој и оформување на **македонски транспортно-комуникациски (траком) систем**.

Идејните и главните проекти се изготвени и сè уште се проектираат со застарена технологија, без сателитски снимки и компјутерска поддршка за избор на оптимална варијанта. Проектната документација не содржи **проекти за организација и технологија на градба**, со стандардна калкулација на цени и динамика на градбата со минимални вкупни трошоци.

Железнички сообраќај

Иако Република Македонија, со својата централна геостратегиска положба на Балканот, од најстари времиња била важна крстосница на транспортот и комуникациите, развојот на железничката мрежа во последниве 50 години не може да се одбележи како експанзивен, туку повеќе како стагнантен. Во **1996 година, едноколосечната железничка мрежа** со нормален колосек изнесуваше **699 км** (магистрални 278 км, од прв ред 250 км, од втор ред 171 км), од кои 233 км се електрифицирани.

Споредбата со некои развиени земји покажува дека нашата земја има релативно ниска густина на железничката мрежа (табела 32).

Табела 32

(година 1991)

Држава	Должина на пруги на мил. жители	Должина на пруги на 1.000 км ²
Австрија	747	70
ЧССР	842	103
Франција	586	61
Грција	247	19
Македонија	339	27
Унгарија	751	83
Романија	490	48
Словенија	600	59
Шведска	1238	24
Турција	139	11

Извор: Simončić Marjan, „Transportna infrastruktura“, Strategija gospodarskega razvoja Slovenije, 1995.

Споредбата на истите податоци од 1937 година и податоците од 1996 година укажуваат дека во 1937 година развојното ниво на железничкиот транспорт во нашата земја е на повисоко ниво од денешното, што е резултат на 50-годишната стагнација на железничкиот развој.

Табела 33

Година	Должина на пруги на мил. жители	Должина на пруги на 1.000 км ²
1937	542	30
1991	340	27

Треба посебно да се потцрта дека во 1937 година железничките пруги со својот квалитет ги задоволуваа тогашните регулативи за стабилноста и брзините на транспортот. Денес, европските железници не дозволуваат осовинско оптоварување под 220 kN. Застарената техничка состојба на денешните наши пруги во голема мера ги намалува стабилноста и брзините на транспортот (табела 34 и 35).

Табела 34

Техничка состојба на пругите за одредени брзини

Пруга	Должина км	Брзина на воз. км/ч
Табановце-Скопје	49,80	100/90
Скопје-Велес	48,70	80/90
Велес-Гевгелија	115,00	90/100
Г. Петров-Кичево	103,00	40-100
Велес-Битола	128,90	65-100
Велес-Кочани	85,60	65-75
Скопски јазол	37,00	40-100

Извор: Годисен извештај на јавното претпријатие „Македонски железници“, Скопје, 1995.

Табела 35

Осовински отпаварувања

Опис	Пруги во км	%
До 160 кN	30	4
До 180 кN	132	19
До 200 кN	152	22
Преку 200 кN	385	55
Вкупно:	699	100

Извор: Годишен извештај на јавното претпријатие „Македонски железници“, Скопје, 1995.

На територијата на македонските железници има 304 патни премини во ниво. Со автоматска сигнализација се 22%, со браници на електричен или рачен погон 7% и со сообраќајни знаци 71%. Ова обезбедување е далеку под потребното современо ниво на безбедност во железничкиот сообраќај.

Организационата поставеност на денешниот железнички транспорт не овозможува ефикасен **комбиниран** транспорт, односно квалитетна интеракција со патниот и воздушниот сообраќај.

Не се согледани и искористени еколошките предности, можностите за намалувањето на времето на транспортот, за стандардната удобност при патувањето, како и потребното елементарно ниво за превоз на хендикепирани лица.

Идиото инвестирање на странски капитал (во режим на концесии или под други услови) за нови железнички линии и за поврзување и модернизација на постојните железнички линии во ефикасна железничка мрежа ќе бара поквалитетни согледувања и подготовки, како и современа правна регулатива и дефинирани услови за концесии.

Настанатата потреба за железничко поврзување со Бугарија и Албанија, односно изградба на железничкиот коридор Исток-Запад, ќе претставува мошне значајно и неопходно проширување на магистралните железнички линии на нашата земја, вклучување во поважните европски и пошироки комуникации и отворање пристап до нови пазари.

Воздушен сообраќај

Непостоењето на македонски авиокомпани за транспорт се до 1991 година и третманот на нашите аеродроми (Скопје и Охрид) како споредни, остави свои последици врз развојот и диверзифицираноста на воздушниот сообраќај.

Периодот од 1992 година до денес помина во организирање на авиосообраќајот, така што и во актуелната состојба воздушниот транспорт и на аеродромите и нивното функционирање се уште не се на ниво на сите меѓународни стандарди и нормативи.

Постојат и пет спортски аеродроми, а Воздухопловниот сојуз на Македонија, како и аероklubовите кои ги користат и делумно одржуваат имаат финансиски проблеми за поефикасно работење.

Осумте постојни леталишта за потребите на земјоделството, односно стопанството, во времето кога беа изградени беа пример на Балканот со високата опременост и квалитет. Сега се во влошена состојба, заедно со земјоделската авијација.

Денес во авиосообраќајот се користат три поранешни воздушни коридори, еден нов и еден е планиран, така што за кратко време ќе се користат пет воздушни патишта.

Пошта, телеграф и телефон (ПТТ)

Постојниот број на единици на поштенската мрежа (пошта, телефон и телеграф, шалтерска пошта, подвижна пошта и др.) во нашата земја кон крајот на 1994 година изнесуваше 266, што во однос на другите земји, според бројот на жители, е релативно мал, така што на една ПТТ единица отпаѓаат многу жители (табела 36).

Во европските земји една пошта опслужува 1.200–5.000 жители, односно 9–20 км², а во нашата земја 7.281 жител, односно 97 км² (табела 37). Поштенските услуги се одвиваат релативно отежнато поради подолгиот пат за стигнување до поштите.

Табела 36

Преѝлед за доѝтајноѝта на единициѝе
на ПТТ мреѝаѝа по дрѝави

Дрѝава	Број на жители	Број на единици	Жители на ПТТ единици
Германија	81.190.000	19.742	4.112
Хрватска	4.760.000	1.082	4.399
Франција	57.660.000	16.877	3.385
Словенија	2.000.000	505	3.881
Романија	22.760.000	2.503	9.093
Македонија	1.936.877	266	7.281

Извор: „Работење на претпријатието во 1994 година“, ПТТ „Македонија“, Скопје.

Табела 37

Преѝлед на доѝтајноѝта на единициѝе
на ПТТ мреѝаѝа по градови

Град	Број на жители	Број на единици	Корисници на ПТТ единици	Број на шалтери	Број на жители на еден шалтер
ПТТ Македонија 1.936.877					
Битола	116.333	29	4.011	43	2.705
Кочани	111.904	15	7.460	36	3.108
Куманово	162.510	24	6.771	37	4.392
Охрид	167.062	27	6.187	40	4.176
Прилеп	116.141	16	7.259	25	4.645
Скопје 1	541.280	51	10.213	93	5.058
Тел.телеф.	541.280	1	10.213	2	5.058
ГЦПС	541.280	1	10.213	12	5.058
Тетово	174.748	13	13.442	18	9.708
Велес	88.617	15	5.908	33	2.685
Струмица	132.186	24	5.508	39	3.389
Штип	88.295	13	6.792	25	3.532
Гевгелија	34.767	9	3.863	16	2.172
Кавадарци	41.801	6	6.967	12	3.483
Кичево	53.044	11	4.822	18	2.946
Гостивар	108.189	11	9.835	20	5.409

Извор: „Работење на претпријатието во 1994 година“, ПТТ „Македонија“, Скопје.

II. Цели на развојот

1. Рамномерен регионален развој на македонскиот траком систем.

2. Зголемување на бројот на потполно опслужени²⁰ општини со патен, железнички и воздушен транспорт и телекомуникации за современ урамнотежен стандард и квалитет на живеење во градските и руралните подрачја според критериумите на Европската унија (ЕУ).

3. Реконструкција и изградба на транспортни и комуникациски мрежи и обезбедување сообраќајни средства со примена на врвна технологија во инвестиционата подготовка, проектирањето, градењето, одржувањето и експлоатацијата.

4. Зголемување на пропусната моќ на македонскиот траком систем, негово поврзување со соседните земји и заедничко вклучување во европските системи и токови.

5. Перманентна контрола за висока безбедност во сообраќајот и заштита на човековата околина.

III. Мерки за реализација

1. Донесување на закон за инвестициона градба и закон за квалитет и безбедност на инвестициите усогласени со регулативите на меѓународните стандарди (ISO/DIS 10006, FIDIC, UNIDO).

2. Формирање на меѓуресорско тело за **интегралност** во развојот на клучната инфраструктура (водостопанство, електростопанство, гасификација и др.), транспортот и комуникациите со цел да се постигне:

– Коинтезитет во планирањето, организацијата на реализацијата, мониторингот и контролата на стратегијата за развој на транспортот и комуникациите.

– Ефикасни форми на финансирање со јавен приватен капитал и одобрување на концесии, многу применувана техника во развиените земји е BOT-техниката за концесии (Build – Operate –

²⁰ Понмот опслужени означува ако седиштето на општината се наоѓа на оддалеченост помала од 50 км (пат) до најблискиот аеродром, ако на територијата на општината се наоѓа пајмалку една железничка линија.

Transfer) и намалување и постепено укинување на субвенциите во транспортот и комуникациите. Постојниот систем на инвестирање исклучиво со јавен капитал и неподготвеност за инвестициона интерактивност на јавниот и приватниот капитал, со дефинирани обврски и права, претставува бариера за интензивна изградба.

– Интензивно инкорпорирање на регионалните и локалните развојни интереси во развојните оски на траком системот (досегашното моноцентрично стопанско, социјално, културно и друго поврзување на градот Скопје со другите градови во нашата земја има негативно влијание на нивните развојни интереси).

– Организирање и одржување на домашни и меѓународни лицензации за проектирање и градење на објекти од траком системот. Досегашните недостатоци во лиценциите и купопродажбата и препродажбата на земјиштето планирано за лоцирање објекти, линии и мрежи е од страна на монополите – јавните претпријатија се голема бариера за добивање на доверба и привлекување на капитал од инвеститорите.

– Организационо реструктурирање и осовременување на јавните претпријатија со квалитетно едуциран раководен и стручен кадар.

3. Незаинтересираноста на поголемиот дел од постојниот раководен кадар во монополите (Македонски железници, Фондот за патишта, ПТГ, РТВ) на траком системот за ефикасна реорганизација и пазарна ориентација, несогледувањето и незаинтересираноста за комплексната развојна проблематика на транспортот и комуникациите условува долгогодишно постоење на голем **вакуум** во елементарната интеракција помеѓу елементите на патниот, железничкиот и воздушниот сообраќај и телекомуникациите и нивниот квалитетен развој. Тоа укажува на потребата од формирање на комора за транспорт и комуникации, која, покрај заштитата на интересите на нејзините членови, би се ангажирала за создавање на квалитетен македонски траком систем, чии активности би се оствариле преку:

– Перманентна едукација на раководниот и техничкиот кадар во претпријатијата и институциите од транспортот и комуникациите за извршување на современи и ефикасни инвестициони подготовки, управување со проекти, проектирање, градење и експлоатација.

– Издавање лиценци на претпријатија и стручни лица за квалитет во управувањето со комплексни инвестициони процеси. Овие лиценци, во голема мера, би го елиминирале и лажното убедување дека искуствата од сообраќајните системи и технологии на развиените земји може лесно, едноставно и директно, без адаптабилни модалитети да се применат кај нас.

4. Проектирање, реализација и контрола на квалитетни општествени просторни и урбанистички планови, изготвувани и реализирани според методологијата и искуствата на развиените земји, каде траком системот се третира во корелација со системите на идните развојни оски и интерурбани структури.

5. Јавна презентација на идејните и главните проекти.

IV. Приоритетни правци на развојот

Патиен сообраќај

• Изградба на коридорот Север–Југ со еден магистрален правец и со автопат по целата должина (југословенска граница–Куманово–Велес–Гевгелија–грчка граница).

• Изградба на коридорот Исток–Запад со два магистрални правца: **северен** (бугарска граница–Крива Паланка–Куманово–Скопје–Струга–албанска граница) и **централен** (бугарска граница–Делчево–Штип–Велес–Битола–Охрид–албанска граница) со автопат на одделни делници. Северната и централната магистрала, со слични експлоатациони карактеристики и подеднаква конкурентност, по 2020 година би прераснале во магистрала со автопат по целата должина.

– Трансформација на делницата Скопје–Тетово во автопат (35 км).

– Довршување на изградбата на патот Велес–Бабуна–Прилеп (78 км).

– Изградба на обиколна сообраќајница околу Скопје (23 км).

– Довршување на започнатата реконструкција на патот Штип–Струмица (40 км).

– Изградба на делница Ресен–Косел (близу Охрид)–Требешиште (35 км).

– Продолжување на трансформацијата на коридорот Север–Југ во автопат на делницата Табановце–Куманово и продолжување на трансформацијата на коридорот Север–Југ во автопат за последната делница Стоби–Гевгелија (85 км).

Приоритетниот редослед е даден и во корелација на опслуженоста на општините со железнички и воздушен транспорт.

• Изградба и организирање на урбани **дистрибутивни центри** и терминали кои би овозможиле претовар на стока од големи во мали транспортни средства, намалување на бројот на големи и зголемување на бројот на мали транспортни средства, намалување на „празните“ возења, стимулирање на „кружно“ возење и дистрибуција на стока и др. Треба да се интензивира комбинираниот транспорт со брз претовар во урбаните центри, да се стимулира транспорт со контејнери и да се одреди перманентна забрана за тешки возила во одредени зони и патишта од еколошки и економски причини.

Железнички сообраќај

• Подобрување и реконструкција на железничката магистрална линија Скопје–Гевгелија според европскиот директивен план за развој на магистрални железнички правци и регулација на сливното подрачје на реката Вардар.

– Довршување на започнатата изградба на пругата Куманово–бугарска граница.

– Реконструкција и електрификација на постојните пруги Велес–Кочани и Велес–Битола–Кременица.

• Поддржување и искористување на еколошките и енергетските предности на железничкиот сообраќај во однос на патниот (преферирање на развојот на железницата) и предноста на **брзите линии**. Согледување на сè поголемиот развој и доминација на „зелената технологија“ во современата регулатива во светот, односно примена на современиот светски технолошки развој во намалување на загадувањето на просторот, што значи преферирање на предностите на железничкиот сообраќај во однос на патниот и потребата од пренасочување на товарниот патен транспорт во железничкиот.

За изградбата на пругата Кичево–Кафасан изработени се физибилити студија и идеен проект. Според идејниот проект стап-

ката на општествена рентабилност изнесува 28%, со планиран обем на меѓународен сообраќај во 2020 година од 2.494.000 тони. Треба да продолжат испитувањата за темелно утврдување на сите релевантни фактори за реализација на овој проект.

*

На тој начин, идната железничка мрежа во Република Македонија до 2020 година би можела да се зголеми од **699 км на 1.131 км** (181 км во западниот регион и 251 км во источниот) и да бидат поврзани постојните и новите пруги. Односот помеѓу должините на пругите и бројот на жителите, односно површината на земјата би достигнал **514 км на милион жители** (од сегашните 339), односно **должина на пруги од 44 км на 1.000 км²** (од сегашните 27).

Воздушен сообраќај

Реконструкција на Скопскиот аеродром (прераснување од I во II категорија, а до 2020 година во III категорија), реконструкција на Охридскиот аеродром (прераснување во I категорија, а до 2020 година во II категорија), изградба на сервис за паша и странски воздухоплови (ремонти, поправки и одржување), реконструкција на леталиштата за потребите на земјоделството, односно стопанството, изградба на три нови аеродроми близу до: Скопје, Битола и Струмица, реконструкција на сите спортски аеродроми во согласност со меѓународните регулативи за спортски аеродроми.

Поефикасно работење на сите аеродроми во нашата земја преку организирање на дополнителни дејности на аеродромите (угостителство, трговија, маркетинг и др.).

Давање на концесии за изградба и реконструкција на аеродроми, леталишта и воздухопловен сервис за период над 10 години.

Пошта, телеграф и телефон (ПТТ)

1. Приватизација на телекомуникациите, телефонските услуги и инфраструктурата.

2. Зголемување на бројот на јавните телефонски говорници и бројот на поштенските единици во општините (пошта, телефон, телеграф, шалтерски служби, подвижни пошти) и *урамнојежување* на бројот на поштенските единици по жител и достапноста на поштенските единици.

3. Дигитализација на телекомуникациските услуги на сите нивоа, примена на светскиот технолошки развој за создавање на технички услови за квалитетна конкуренција.

4. Концесии во основната телефонска мрежа, нови технолошки мрежи и катастар на мрежа за **период до и над 10 години** и перманентна соработка и интеракција во изградбата на објекти од стопанството каде што може порентабилно да се инвестира и инсталира телефонската мрежа, оптички кабли и др.

5. Интензивирање на рурална телефонија со посебен акцент на рурална политика на телекомуникаците.

Радио и телевизија (РТВ)

1. Примена на светскиот технолошки развој за создавање на **технички услови** за квалитетна конкуренција и приватизација на телекомуникаците, подобрување на инфраструктурата, овозможување поволни услови за купување на опрема, како и доделување на концесии за период до и над 10 години.

2. Градба и дооформување на постојните мрежи каде што не постои ТВ прием, инвестирање во студиски и надворешни капацитети и воведување на широк обем на можни услуги (телетекст со графичка анимација, дигитализација на видео и аудио со стерео изведба и др.).

3. Дигитализација и компјутеризација на системите со сукцесивен премин од аналогна во дигитална технологија и поврзување со мрежата на Интернет и други инфо системи.

4. Изградба на предавателни сателитски антени и откупување канали на радиодифузни странски сателити (Eutelsat, Intelsat II-F41 и др.), изградба на земска сателитска станица.

5. Воведување на кабловска дистрибуција (главна станица, главна линија, реонски центри и мрежи).

2. ЕНЕРГЕТИКА

I. Вовед

Снабдувањето со енергија е основен предуслов за економскиот развој на државата и за подобрување на стандардот на живеење. Развојот на енергетиката, со кој треба да се покријат постојните зголемувања на потребите од енергија, бара интензивни инвестициони активности, што значи директен економски поттик на низа стопански гранки.

Ресурсите на енергија расположливи за користење во нашата земја се ограничени и конечни. Од тој аспект неопходно е да се реализира економскиот развој со што е можно помала потрошувачка на енергија. Намалената потрошувачка на енергија има уште еден важен ефект, кој во иднина ќе зазема сè позначајно место, а тоа е загадувањето на околината.

Овој дел од студијата нема задача да го решава проблемот на оптималното снабдување со енергија на нашата земја туку, согласно со целта на интегралниот проект, да укаже на основните насоки за развој на енергетскиот сектор. Тие, воедно, треба да послужат како основа за изработка на детална програма за оптимално снабдување со енергија.

II. Горива и топлинска енергија

Во ова поглавје се опфатени состојбите и развојот на основните енергетски објекти и системи, и тоа: рудниците за јаглен, обилнопливите ресурси, рафинеријата за нафта, гасоводниот систем, топлификационите системи и геотермалните системи.

1. Енергетска инфраструктура

Во моментот во експлоатација се два типа *рудници за јаглен*. Првиот тип се рудниците во состав на термоенергетските

капацитети во Битола и Осломеј, а вториот тип се рудници за јаглен кои ги задоволуваат потребите на индустријата и широката потрошувачка од јаглен како гориво.

Рудникот Суводол, во близина на Битола, ги снабдува со јаглен термоелектраните на РЕК Битола. Преостанатите резерви на рудникот се околу 120 милиони тони. Рудникот Осломеј ја снабдува термоелектраната Осломеј со јаглен. За потребите на електраната се произведуваат годишно околу 1,1 милион тони.

Рудникот Брик, Берово, има вкупни геолошки резерви од околу 2 милиони тони, а годишното производство е околу 100.000 тони. Рудникот Пискупштина е со вкупни геолошки резерви од околу 3,8 милиони тони, со можност за нивно зголемување, а годишно се копаат околу 100.000 тони јаглен.

Рафинеријата за нафта работи од 1982 година. Според основниот технолошки процес таа е едноставен хидроскимер, што значи дека е тип на наједноставна рафинерија. Основен тип на нафта за технологијата која е вградена во рафинеријата е киркук (Ирачка), но тоа не значи дека во рафинеријата не можат да се обработуваат и други слични типови на нафта. Номиналниот капацитет е 2.500.000 тони сурова нафта.

Сеча на озревниот дрво е најстариот начин на обезбедување гориво за затоплување на овие простори. Оваа дејност е во интервенција на шумските стопанства кои по строго дефинирана постапка ги определуваат парцелите и ја реализираат сечата.

Првата фаза на **гасоводниот систем** е завршена. Во оваа фаза е изграден магистралниот цевовод од бугарската граница до Скопје и дел од главните градски мрежи во попатните градови и во градот Скопје. Основната должина на изградениот гасовод е 165 км, а работниот притисок во основниот гасовод ќе биде 40 бари. Капацитетот на магистралната гасоводна линија е 800 милиони метри кубни годишно.

Во земјата во моментот функционираат два градски **топлификациони системи**, во Скопје и во Македонска Каменица, преку кои се задоволуваат потребите за затоплување на приклучените корисници. Скопскиот топлификационен систем има приклучен топлински конзум на праг на потрошувач од околу 550 MW, годишно произведува околу 650 милиони kWh топлинска енергија и троши околу 70.000 тони мазут. Топлификациониот

систем во Македонска Каменица е далеку помал, со инсталирана топлинска моќност во единствената топлана од 12 MW, а приклучена топлинска моќност од 4 MW. Горивото што се користи во топланата е домашен лигнит.

На територијата на нашата земја постојат неколку реони во кои се експлоатира **геотермалната енергија**. Истражувањата направени за овие реони покажуваат значително поголем потенцијал на овој извор на енергија од онаа што денеска се користи.

2. Потрошувачка на енергија во периодот 1975-1995 година

Промените во потрошувачката на енергија во наведениот период е функција на политичките и економските промени кои се случуваа.

Периодот до 1980 година се карактеризира со значителна нагорна линија во потрошувачката на сите видови енергија и со пораст на сите макроекономски параметри. Од 1980 до 1983 година порастот на вкупната енергетска потрошувачка значително се намалува, а од 1983 до 1989 година се случуваат исклучително мали промени во енергетската потрошувачка. Периодот од 1989 до 1995 година се карактеризира со континуиран пад на потрошувачката на енергија, напоредно со опаѓањето на макроекономските параметри од кои таа зависи.

3. Обезбедување на потребната енергија од увоз

Целта е да се оцени зависноста на овој сегмент на енергетскиот сектор од увозната примарна енергија, да се констатира обликот на енергијата во кој таа се увезува и да се дефинираат начините преку кои потребната енергија се користи од потрошувачите.

Кај **цврстите горива** надвор од лигнитот за термоелектраните процентот на примарната енергија од увозно потекло се движел помеѓу 53,7 и 64,8%. Намалувањето на процентот на увозната зависност во последните години е последица на неработењето на индустриските објекти кои ги користат увозните цврсти горива, а не на нивна супституција со домашни.

Задоволувањето на потребите со **нафтени деривати** е целосно од увоз, бидејќи Р. Македонија нема извори на нафта. До

проработувањето на рафинеријата за нафта во Скопје, која од неодамна го промени името во ОКТА, увозот во овој сегмент од енергетскиот сектор беше на пиво на нафтени деривати. Со започнување на работа на рафинеријата увозот се реализира во сурова нафта, а добивањето на дериватите е од домашно производство.

Гасот е од увозно потекло (Косово) и во годините на негово користење тој претставува доминантно гасно гориво. ТХ гасот е производ на технолошкиот процес и тој претставува домашно гориво во целина. Во првите години од анализираниот период гасното гориво е целосно увозно. Од 1978 година со примената на ТХ гасот процентот на увозна зависност се намалува за да од 1988 година се троши само домашен ТХ гас.

4. Очекувана потрошувачка на енергија во периодот 1995–2020 година

Потрошувачката на сите видови енергија е во тесна врска со остварените економски движења. Од една страна е поврзана со производството, а од друга со потрошувачката во домаќинствата. И двата сегменти зависат од остварените економски резултати во земјата, чиј основен индикатор е бруто општествениот производ (БНП). Поради тоа овој параметар многу често се става во корелација со потрошувачката на одделни видови енергија, како и со вкупната потрошувачка на енергија.

Ако се анализираат податоците за БНП по тековни цени остварен во Република Македонија, просечната плата, средната цена на електричната енергија и специфичната потрошувачка на одделни видови енергија, па истите се споредат со карактеристични други држави, се покажува дека состојбата кај нас е исклучително неповолна.

За очекуваната потрошувачка во периодот до 2020 година основно е како овој сектор и потрошувачката на енергија во земјата во наредниот период треба да се однесуваат во однос на останатите економски текови. Се покажува дека доколку во потрошувачката на енергија во наредниот период не настанат коренити промени во правец на нејзино сведување во рамките на остварувањата на стопанството, не само што неповратно и без економска оправданост ќе бидат потрошени напите енергетски ресурси, туку во многу ќе се придонесе за рутирање на постојната енергетска инфраструктура.

Заради тоа проценките на очекуваната потрошувачка на енергија во овој дел се дадени согласно заклучоците од претходната точка и согласно со светските очекувања за земјите како што е нашата. Овие проценки треба да се сфатат како цел која треба да се остварува со низа мерки кои ќе ја дестимулираат високата потрошувачка на енергија од една страна, а ќе стимулираат стопански гранки со ниска специфична потрошувачка на енергија по единица БНП, како и производство на корисни облици на енергија со минимална потрошувачка на примарна енергија.

5. Обезбедување на очекуваната потрошувачка

При дефинирањето на можностите за обезбедување на очекуваната потрошувачка ќе треба да се оценат кои се домашните потенцијали за обезбедување на оваа потрошувачка, а кој дел од предвидената потрошувачка ќе се обезбедува од увоз.

5.1. Домашни енергетски ресурси

Од домашните енергетски ресурси за периодот 1995–2020 година, покрај хидро-енергијата, најатрактивни остануваат ресурсите кои се и сега во функција на задоволување на потребите – јаглените, сечата на дрва и геотермалната енергија. Во наредниот период во оваа група би можеле да се вклучат и одредени обновливи извори, како сончевата енергија и енергијата од биомаса.

Резервите на **јаглен** во Македонија главно ги сочинуваат млади лигнити (меки кафени јаглени) лоцирани во јагленосните басени: Пелагониски, Мариовски, Кичевски, Преспански, Катлановски, Струшки, Тиквешки, Делчевско-пехчевско-беровски, Скопски и Кумановски.

Јагленот во Пелагонискиот регион е главниот домашен енергетски ресурс во изминатите десетина години, а тоа ќе остане и во наредните дваесет години. Рудникот **Суводол** од кој во моментот се снабдуваат со јаглен трите блока на термоелектраните во РЕК Битола има докажани преостанати експлоатациони резерви на јаглен од околу 120 милиони тони. Следен јагленосен потенцијал од овој рудник се подинските слоеви. Експлоатационите резерви на главниот слој од подинските слоеви се проценуваат на околу 38,9 милиони тони со коефициент на откритка 1 : 2,8.

Докажани експлоатациони резерви на наоѓалиштето Брод – Гнеотино во овој момент се 56,2 милиони тони, со коефициент на откритка 1 : 6,2, додека наоѓалиштето Живојно има резерви од 69,1 милиони тони со коефициент на откритка 1 : 12.

Резервите на јаглен во преостанатиот дел од експлоатационото поле на површинскиот коп Осломеј се ограничени на 5,86 милиони тони јаглен. Наоѓалиштето Осломеј – Запад има билансни резерви од околу 21 милиони тони.

Геотермалната енергија веќе во изминатиот период го зазема своето место во енергетскиот биланс на земјата и во наредниот период треба да се очекува оваа енергија да го подобрува своето место на пазарот.

Одревното дрво и во наредниот период ќе остане еден од енергентите преку кој ќе се задоволуваат дел од потребите кај домаќинствата и кај некои индустриски објекти. Тенденцијата во иднина треба да биде насочена кон намалување на употребата на овој енергент до границите кои значат сеча само на стебла кои според векот на вегетирање треба да се сечат и таквата сеча да се појавува на пазарот на горива или да се користи како суровина во други цели.

Во моментот во нашата држава користењето на нови обновливи извори на енергија, како **сончева** во сите форми, енергија на **ветер**, на **опадаци** и **биомаса**, е на многу ниско ниво. Имајќи предвид дека периодот за кој се работи оваа стратегија е релативно долг, двестолетни, и дека развојот на технологиите за користење на овие видови енергија е исклучително брз, може да се очекува во анализираниот период овој тип на извори да почнат помасовно економски да се применуваат.

5.2. Увозни енергетски ресурси

Основни увозни енергенти во наредниот период ќе бидат суровата нафта, природниот гас и одредени количини квалитетни цврсти горива (квалитетни јаглени и кокс). Од овие увозни енергенти доминантно место и во наредниот период треба да има суровата нафта, бидејќи за нејзино користење во нашата земја се создадени одредени поволности.

Гасот треба да го заземе второто место од увозните енергенти. За да се случи тоа треба да се реализираат одредени инвес-

тициони зафати, посебно во доменот на широката потрошувачка и да се дефинира нормативата за употреба на гасот.

Квалитетните цврсти горива остануваат и натаму како еден од енергентите преку кои ќе се задоволуваат енергетските потреби на земјата со тоа што определба треба да биде намалување на количествата кои се користат, при што тие би се супституирале со брикети произведени од домашни јаглени.

6. Реконструкција на енергетската инфраструктура

Енергетската инфраструктура која е сега во функција и која треба да работи и во наредниот период, во голем дел ќе го исполни својот плански амортизационен век во периодот помеѓу 1995 и 2020 година. Тоа значи дека речиси за сите витални енергетски објекти во периодот кој следи ќе треба да се преземаат активности на капитални реконструкции и ревитализации.

Во двата големи **рудници за јаглен**, Суводол и Осломеј, континуирано се одвиваат инвестициони активности кои се насочени кон подобрување на пивната технолошка опременост и кон модернизација на работењето.

Во рудниците за јаглен за широка потрошувачка, Брик и Пискупштина, во наредниот период императивно треба да се реши проблемот на ситната фракција. Едно од можните решенија на овој витален проблем е брикетирање на ситната фракција на локација на рудникот.

Во **рафинеријата за сурова нафта** во наредниот период зафатите на ревитализација треба да се спроведат во основа за три цели: обезбедување континуирана и безбедна работа на постојните постројки, подигање на квалитетот на добиените нафтни деривати на ниво кое е барање во земјите на Европската унија и подобрување на економичноста на постојната технологија.

Гасификациониот систем во наредниот период нема да има потреба од посебни зафати, бидејќи тој во периодот кој е пред нас ќе го започне својот експлоатационен век.

Топлификационите системи се во функција веќе три децении и последните неколку години се започнати капитални ревитализациони активности, со цел да се модернизира системот и да се зголеми неговата енергетска ефикасност и економичност, како и сигурноста во испораката на топлинска енергија. Вториот топли-

фикационен систем, во Македонска Каменица, е со релативно мал експлоатационен век, така што не се предвидуваат поголеми реконструктивни зафати.

Системи за користење геотермална вода се од релативно понов датум така што поголеми реконструктивни зафати во изградениот дел не би требало да се очекуваат во поблиска иднина. Доградбата на овие системи главно треба да оди кон заокружување на пивното функционирање со градба на системите за рециклирање на искористената геотермална вода, со што ќе се реши и еден важен еколошки проблем.

7. Градба на нови објекти

Со зафатите кои ќе се реализираат на постојната енергетска инфраструктура ќе се овозможи нејзино успешно функционирање во периодот кој е предмет на овој проект. Потребите од енергија кои се очекува да ги има нашата држава во наредниот период наложуваат и градба на нови енергетски објекти.

Отворање на нови рудници за јаглен. Широката потрошувачка во наредниот период треба да се снабдува од два извора. Еден се постојните мали рудници Брик и Пискупштина и потенцијалните Свевор Стамвр и Стар Истевник Панчарево, а како втор извор се делови од рудниците за снабдување на термоелектраните кои не се економични за експлоатација за производство на електрична енергија.

Градба на фабрики за производство на брикети од јаглен. Една од можностите за зголемено користење на домашните јаглени во широката потрошувачка и во индустријата е нивно фабрикување во брикети. Во таква форма тие можат да послужат како супститут на дел од квалитетните увозни јаглени и на дел од сушените лигнити кои се применуваат во домашната металургија. Потенцијални локации за градба на овие објекти се рудниците за широка потрошувачка и рудниците за снабдување на термоелектраните.

Гасоводен систем. Развојот на системот треба да продолжи со градските мрежи и да се овозможи што поголем број потрошувачи да се приклучат на системот. Напоредно со зголемувањето на можностите за приклучување на индустриските потрошувачи треба да се започне со изградба на мрежи за широка потрошувачка на гасот и да се започне со приклучување на домаќинствата.

Проширување на топлификационите системи. Во наредниот период се очекува проширување на постојните системи и градба на нови во поголемите градови, каде што густината и големината на потенцијалниот конзум ги прават овие системи најповолни за задоволување на потребите за затоплување. Со прв приоритет за градба на топлификациони системи се Битола и Кочани, а потоа: Прилеп, Тетово, Велес, Штип, Куманово и Струмица.

Комбинирани извори на топлинска и електрична енергија. Вистински локации за реализација на поголеми вакви објекти се топлификационите системи. Прелиминарните анализи покажуваат исклучителна енергетска и економска погодност за градба на таков објект на локација на ТО Исток со гасна турбина и котел утилизатор со електрична моќност од околу 100 MW и со топлинска моќност од околу 150 MW.

Градба на нафтовод. Градбата на нафтовод од некое пристаниште до скопската рафинерија како идеја е присутна од почеток на градбата на рафинеријата. Во тој период најмногу е експлоатирана варијантата на нафтовод и продуктовод од солунското пристаниште до скопската рафинерија. Во последните неколку години се разгледува и нафтовод кој би ги поврзувал црноморските пристаништа со пристаништата на јадранскиот брег.

III. Електроенергетски систем на Република Македонија

Електроенергетскиот систем на Р. Македонија од 1945 година до 1990 година се развивање како составен дел на единствениот електроенергетски систем на поранешната СФРЈ. Заклучно со 1995 година, на состојбите во електроенергетскиот систем на Македонија дејствуваа и грчкото ембарго и санкциите на Обединетите нации кон СР Југославија. Изминатиот петгодишен период (1991-1995) беше исполнет со многу невообичаени случувања кои, исто така, влијааа на состојбите во електроенергетскиот систем на нашата земја.

1. Крајкорочни активности – до 2000-та година

Сите анализи покажуваат дека би било неопходно да се реализираат следниве активности со цел да се подобрат перфор-

мансите на објектите кои се од посебно значење за управувањето со електроенергетскиот систем:

Мавровској слив. Во состав на ревитализацијата на Мавровските хидроцентрали крајно е време да се реализира зафатот на корабските води и браната Луково Поле. Изградбата на овие хидротехнички објекти, предвидени уште со првобитната проектната документација на хидроенергетскиот комплекс Маврово, ќе ја зголеми расположливоста на сите три електрични централи Врбен, Вруток и Равен за околу 25% и дефинитивно целиот систем ќе се доближи до проектираните перформанси.

Црнодримскиот слив. Хидроцентралите Шиље и Глобочица се во експлоатација околу 25 години, со релативно голем број на работни часови. Посебен проблем за овие две хидроцентрали е нивниот низок инсталиран проток, кој во пролетните месеци речиси секоја година ги доведува во ситуација да бидат ангажирани непрекинато. Во рамките на ревитализацијата на опремата во хидроцентралите и доводните органи треба да се постигне зголемување на нивниот инсталиран проток за не помалку од 50%.

Сливот на р. Треска. Во периодот до 2000-та година би требало, секако, да се заврши изградбата на хидроенергетскиот комплекс на р. Треска и би требало, сепак, да се изврши рационализација на предвидените објекти со тоа што уште во оваа фаза да се добие максимално можно годишно производство. Тоа значи да се валоризира решението коешто ќе овозможи со изградбата на деривационата хидроцентрала Козјак да се елиминира потребата од градба на нова брана, хидроцентрала и разводна постројка на локацијата Матка II.

Оваа рационализација во значајна мера ќе ги подобри економските перформанси на целиот електроенергетски комплекс, задоволувајќи ги сите предвидени функции на системот.

Изградбата на браната Козјак, која обезбедува значајна челна акумулација, е предуслов за понатамошна градба на хидроцентралите на р. Вардар. По горното течение на р. Вардар нема други погодни акумулации за задржување на големите води кои се карактеристични за оваа река, така што реализацијата на акумулацијата Козјак мора да претходи на било какви други активности на главната река. Имајќи ја предвид оваа констатација не треба

воопшто да се поставува прашањето за целисходноста од довршувањето на започнатите активности, се разбира не исклучувајќи ги сите можни рационализации и подобрувања.

*

Паралелно со одвивањето на овие зафати мора да се интензивира активоста за совладување на современи квалитетни методи на планирање на работата и развојот на електроенергетскиот систем, како и иновирање на застарените проекти на одредени потенцијални локации за изградба на хидрообјекти. Пред сè тоа се однесува на хидроенергетскиот комплекс на р. Црна во пределот на Мариово, каде што постојат идеални локации за изградба на пумпно-акумулациони хидроцентрали – ПАХЕЦ.

Активностии за термоцентралите. Имајќи предвид дека нашите термоцентрали се релативно нови и во добра експлоатациона состојба, која се согледува од досегашното работење со околу 6.500 часа годишно на инсталирана моќност, до 2000-та година главните интервенции треба да се насочат на рудниците за лигнит.

Во Осломеј треба да се заврши започнатата активност за отворање на западното лежиште, со што ќе се овозможи континуитет во работењето на термоцентралата.

Во Суводол неопходно е да се активира експлоатацијата на подинскиот слој на основното лежиште, со што во значајна мера ќе се подобрат експлоатационите карактеристики на рудникот и ќе се продолжи векот на експлоатацијата.

Активностии на преносната мрежа. Електростопанството на Р. Македонија нема програма за развој на преносната мрежа и за реализација на поврзувањето со соседните електроенергетски системи, посебно во правецот исток-запад. Не е извршено ажурирање на предвидените преносни објекти кои беа планирани во други услови, односно пред осамостојувањето на земјата и на електроенергетскиот систем. Во овој период посебно внимание треба да се посвети на реализацијата на соодветни студии кои ќе го проучат овој проблем и ќе сугерираат решение.

2. Градба на нови електроенергетски објекти во 2000-та година

Термоцентри на цврсто гориво. Може да се претпостави дека до 2000-та година ќе се реализира експлоатацијата на подинските слоеви јаглен во РЕК Битола и западното лежиште во РЕК Осломеј. Тоа ќе овозможи откоп на јаглен до 6,7 милиони тони годишно во РЕК Битола и до 1,3 милиони тони годишно во РЕК Осломеј. Ова количество јаглен ќе овозможи производство во бруто износ од околу 5.200 GWh годишно во двете термоцентри, односно ангажирање на вкупно 800 MWe моќност за време од 6.500 часа годишно, најповеќе до 2015 година. Во тоа време ќе бидат исцрпени главните наоѓалишта на јаглен во Суводол и Осломеј, а проектниот период на експлоатација на опремата без ревитализација ќе биде исполнет: за блоковите во РЕК Битола со 100%, 96% и 81%, а за Осломеј со 100%.

Овие факти не наведуваат на заклучок дека на локациите Суводол и Осломеј заради неможност за откоп на дополнителни количини јаглен, без со тоа значајно да не се намали всокот на експлоатација, нема услови за изградба на дополнителни капацитети.

Ситуацијата по 2015 година ќе биде многу посложена и во овој момент недоволно техноекономски проценета. За да се спроведе ревитализација на постојната опрема мора претходно да се проучат потенцијалните локации за рудници на јаглен во: Брод-Гнеотино, Живојно и Мариово во близина на РЕК Битола и Поповјани и Страгомините во околината на Осломеј. Оваа активност треба да даде одговор за можните количини на годишен откоп и транспорт на лигнит до постојните термоцентри, како и за потребните средства за ревитализација на старата рударска опрема од Суводол и Осломеј и пејзишна реалокација на новите лежишта.

Термоцентри на течено гориво. Секој до 2000-та година ТЕЦ Неготино на течено гориво ќе добие значајно проактивна улога посебно во хидролошките неповолни години. За работа на оваа централа со инсталирана моќност од 210 MWe во базен режим со годишно ангажирање од 6.500 часа на инсталирана моќност ќе биде потребно да се обезбеди околу 360.000 тони мазут, односно да се преработи 960.000 тони сурова нафта во сопствената рафинерија. Посебен проблем ќе биде транспортот на вака големото количество гориво. При вака зголемено ангажирање на

ТЕЦ Неготино значајно ќе се зголемат и трошоците на одржување.

Хидроцентри. По 2000-та година на електроенергетскиот систем на Македонија ќе му биде неопходна пумпно-акумулациона хидроцентрала – ПАХЕЦ. Основна задача на овој објект би била:

- да го ефектуира хидропотенцијалот на природниот доток на преградното место, односно да ја реализира задачата на стандардна ХЕЦ;
- да овозможи задоволување на дневниот дијаграм на оптоварување во електроенергетскиот систем на Македонија од аспект на дневните промени на моќност кои веќе сега изнесуваат повеќе од 300 MWe;
- да овозможи набавките на електрична енергија од соседните ЕЕ (електроенергетски) системи да се реализираат во поволен временски интервал на дневниот дијаграм.

На територијата на Р. Македонија практично нема преградни места за априори економски оправдана градба на стандардни хидроцентри. На преградните места Галиште и Чебрец на р. Црна, единствено со изградба на ПАХЕЦ можат да се постигнат поволни техноекономски ефекти и да се оправда нивната изградба. Со изградбата на ХЕЦ Козјак ќе се создадат поволни хидролошки услови за реализација на ХЕЦ Велес и ХЕЦ Градец, се разбира ако дотогаш бидат решени проблемите со изместувањето на пругата и дефинитивно се напушти нереалната идеја за пловност на р. Вардар. Со споменувањето уште на можноста за изградба на ХЕЦ Бошков Мост би ја исцрпеле листата на хидроенергетските објекти во Р. Македонија за чија градба може да се каже дека има одредена техноекономска оправданост.

3. Прогноза на конзумија

Вкупните потреби од електрична енергија на Р. Македонија во 1995 година била околу 6.200 GWh бруто. Електроенергетскиот систем на Р. Македонија е во состојба овие потреби да ги задоволи со сопствено производство, и тоа во просечно влажна година со 1.000 GWh (16%) од хидроцентралите и 5.200 GWh (84%) од термоцентралите. Во неповолна хидролошка година потфрлувањето на хидроцентралите може да се покрие со производство

од ТЕЦ Неготино на течно гориво или со увоз од соседните системи.

За земјите во развој, како што е Македонија, времето на дуплирање на потребите од електрична енергија изнесува 20 години, односно просечната годишна стапка на пораст е околу 3,5%. Ваквата стапка на пораст на потребите од електрична енергија е определена уважувајќи ја потребата за забрзан стопански развој при зголемена ефикасност на употребата на електрична енергија. Со оглед на тоа потребите од електрична енергија во 2015 година можеме да ги утврдиме на вредност од околу 12.400 GWh.

Врз основа на досега дефинираниот развој на производните капацитети во електроенергетскиот систем на Македонија, во 2015 година потребите од електрична енергија ќе можат да се задоволат во просечно влажна година од хидроцентралите со 2.000 GWh (16%), од термоцентралите со 5.200 GWh (42%), а преостанатите 5.200 GWh (42%) од некој друг извор. Во неповолна хидролошка година потфрлувањето на хидроцентралите ќе може да се покрие со производство во ТЕЦ Неготино, или со увоз од соседните системи, но тогаш ова надополнување ќе биде двојно поголемо. Тоа ќе значи зголемување на значењето на ТЕЦ Неготино како резервен капацитет.

Така до 2015 година, покрај значајните вложувања за изградба на набележаните хидроенергетски објекти и за отворање на новите рудници за лигнит, би било потребно да се изградат и нови термо капацитети. Останува само прашањето за изборот на видот на постројките и горивото, односно дали тоа ќе бидат постројки на гас, мазут, јаглен или уран. Бидејќи Р. Македонија не располага со потребните количини на било кој од овие енергенти, нивното обезбедување би морало да биде исклучиво од увоз. Со оглед на наведените состојби, во овој момент не е оправдано да се разгледуваат и техноекономските показатели за можните варијанти за избор, а не е ни намера во оваа стратегија да се сугерира конкретна одлука за градба на нови капацитети. Одлуката треба да се донесе врз основа на студиозен пристап, но не подоцна од 2000-та година.

IV. Некои економски проблеми во енергетиката

1. Политика на цени

Политиката на цените во енергетиката е еден од најважните фактори за нормално функционирање на секторот и за негов правилан развој. Најголем проблем во однос на ценовната политика во минатото беше што цените на сите видови енергија беа многу повеќе во функција на социјалната политика на државата и штитење на стандардот на потрошувачите отколку израз на вистинската цена на енергијата.

Во политиката на цени во наредниот период би требало да се следат два основни принципа:

– цените на сите горива да се определуваат пазарно со примарна заштита на домашното производство, што подразбира заштита која ќе оневозможи монополско однесување на домашните производители, а која ќе ги штити од моќната надворешна конкуренција, и

– цените на сите видови енергија кои се дистрибуираат до потрошувачите преку енергетските системи да се определуваат по дефинирана методологија која се базира на признавање на определени нивоа на трошоците и на признавање на одреден профит во работењето на овие системи. На таков начин ќе се обезбеди непречено работење и развој на енергетските системи.

2. Форми на сопственост

Во секој домен од енергетското стопанисување во државата треба да биде овозможено присуство на сите форми на сопственост – од државна, преку мешовита до целосно приватна. Исто така е неопходно да нема ограничувања во однос на странските вложувања. Законските решенија за енергетскиот сектор, кои се во фаза на донесување, треба да бидат засновани на јасна определба за проблематиката на концесиите во однос на енергетските ресурси и за проблематиката на изнајмување на енергетски објекти. Со такво законско регулирање на овој домен се отвора поширока можност за влегување на пов капитал не само во нови инвестиции туку и во постојните објекти, системи и дејности кои на сегашното ниво на организираност не работат профитабилно. Ваквиот приод во организирањето на енергетскиот сектор отвора

нови можности за неговиот развој, а државата може да го задржи своето влијание во секторот во мера која ќе се оцени како нужна поради посебниот јавен интерес во таа сфера.

V. Влијание врз околината

Енергетскиот сектор е еден од најголемите загадувачи на околината. Со континуирано зголемување на потребите од енергија и соодветно на тоа зголемување на производството на различните видови енергија, значително се зголемува и загадувањето на околината со штетни материи кои се испуштаат од енергетските објекти, особено од јагленот и нафтените деривати. Кога фосилните горива заземаат доминантно место во билансот на примарната енергија, како што е случај со нашата земја, тогаш е јасно дека енергетските објекти имаат најголемо влијание врз воздухот, потоа врз водата и почвата, при што посебен проблем претставува и радиоактивноста на пепелот кај термоелектраните на јаглен.

Во нашата земја, штетите по околината (здравјето, земјоделските производи, шумите и др.) само од гасните продукти на согорувањето на енергентите (во електрици, топлани, сообраќај и др.) се проценуваат на повеќе од милијарда и пол долари годишно, сметајќи со американски норми. (Ако се подели со односот БНД по жител САД/Македонија, се добива износ од околу сто милиони долари годишно.

Состојбата со загадувањето со јаглендвооксид и сулфурдвооксид во Македонија станува критична и во споредба со меѓународните критериуми, бидејќи емитуваните износи само од енергентите се приближни на горните граници дефинирани од меѓународните тела.

Намалувањето на емитуваните штетни материи во основа може да се реализира со подобрување на енергетската ефикасност, употреба на поквалитетни горива и со пречистување на гасовите пред истите да се испуштат во околината. Кај нашите термоцентрали се вградени стандардни филтри, коишто не се во состојба да ги намалуваат штетните гасови.

Нашата земја е потписник на повеќе меѓународни конвенции и протоколи за заштита на околината, а и други се во подго-

товка. Воедно, ако сакаме да создадеме имиџ на извозници на чиста храна, здрав туризам и сл. мораме многу повеќе да водиме сметка за околината при конципирањето и спроведувањето на економската, и посебно енергетската политика. Со оглед на всѝ создадената состојба, тоа ќе претставува мошне сложена и долгорочна национална задача.

VI. Непосредни активности

До 2000-та година треба да се обезбедат веродостојни податоци за динамиката на порастот на потребите од енергија. Исто така, до тој рок треба да се определат квалитетни технокономски показатели за енергетските објекти со кои можат да се задоволат тие потреби.

Врз основа на овие информации треба да се изработи детална програма за развој на енергетиката во Република Македонија. Според сегашните сознанија, секако, приоритет би требало да имаат четвртиот блок во РЕК Битола, вториот блок во ТЕ Неготино, ТЕ на гас во Скопје и удвојување на искористувањето на хидропотенцијалот.

Правилното определување на правецот на енергетскиот развој е предуслов за успешен стопански развој, па затоа од особено значење е конкретните одлуки да се засноваат на научно потврдени решенија.

3. ВОДОСТОПАНСТВО И ВОДНИ РЕСУРСИ

I. Природни фактори

Во Република Македонија се застапени сите релјефни формации со големи висински разлики, од околу 50 метри надморска височина на Вардар кај Гевгелија до 2.764 м.н.в. на планината Кораб.

Со Водостопанската основа на Македонија (1976) и „Студијата за интегрален развој на сливот на реката Вардар“ (1978) е утврдено дека земјоделската површина во Република Македонија изнесува околу 1.314.000 ха или 51,1% од вкупната површина и главно е разместена во 14 региони. Обработливите површини изнесуваат околу 670.000 ха.

Македонија е под влијание на континенталната и медитеранската клима кои не се одделени со остри граници.

Според географската положба и блискоста на Егејското Море, Р. Македонија би требало да има медитеранска клима. Меѓутоа, останатите фактори придонесуваат таа да биде значително изменета и со различно влијание во поодделни подрачја.

Просечните годишни температури според податоците од Републичкиот хидрометеоролошки завод во поголем дел од земјата се движат помеѓу +9,6°C и +14,2°C. Ветровите се со умерена појава и јачина, а најмногу се присутни оние од северен правец. И останатите климатски фактори се со елементи на двете клими. *Врнежиите*, како важен климатски елемент имаат два поизразити периоди – пролетен и есенски, а летото и зимата се со помали количини на врнежи. Според податоците од 181 дождемерна станица за период од 40 години (1950/51–1989/90) просечните годишни врнежи во Македонија се движат од 366 мм во Градско до 1.044 мм во Лазарополе. На површината на Македонија годишно паѓа околу 19 милијарди м³ вода што одговара на воден талог (врнежи) од 733 мм во просек.

II. Водно богатство

Водата од површината на нашата земја истечува преку шест сливни подрачја. Поголеми по површина се сливовите на реките Вардар, Црн Дрим и Струмица, а останатите три слива зафаќаат многу мал дел (1,1%) од површината на Р. Македонија.

Во трите основни слива речната мрежа која ги сочинува елементите на сливовите е со средна развиеност.

На просторот на Република Македонија слично на врнежите и протоците различно истечуваат, односно специфичното истечување во л/сек/км² е различно во одделни делови од земјата и во сливовите.

Во просек на целата површина на Македонија специфичното истечување изнесува околу 7,0 л/сек/км². Во некои делови од Источна и Централна Македонија околу 5 л/сек/км² и помалку, а спротивно на ова, најбогатите подрачја со вода се планинските реони во Западна Македонија каде што специфичниот протек е најголем во земјата и изнесува околу 30 л/сек/км².

Временската распределеност на протоците во годината е исто така нерамномерна. Максималните протоци се јавуваат во месец април, а минималните во месец август.

Во водостопанската основа на Македонија (1976 година) за период од 20 години (1949/50–1968/69) водата која истечува од македонските реки е пресметана на 7.816 x 10⁶ м³.

За период од 40 години – 1950/51–1989/90, во кој се јавуваат и речиси 10 сушни години, просечните протеци во речната мрежа се намалени за 27%.

Табела 38

Река	Среден проток Q ср. м ³ /сек.	Вкупен средногодишен проток В м ³ x 10 ⁶ м ³	Вкупен средногодишен проток за средносусшна година В м ³ x 10 ⁶ м ³
Вардар	154,0	4.851	3.396
Црн Дрим	48,5	1.527	1.069
Струмица	4,9	154	108
<i>Вкупно:</i>	<i>207,4</i>	<i>6.532</i>	<i>4.573</i>

Како меродавни и пореални се податоците за протоците дадени во табела 38, кои се однесуваат за 40-годишен период, а се користени при балансирањето на распложливите води и потребите од вода.

Подземните води во Р. Македонија не се доволно истражени па според тоа нивната количина не може да се пресмета со доволна точност, иако е оценето дека таа количина изнесува околу $520 \times 10^6 \text{ м}^3$.

Изворите се посебен вид површински води. Всушност, тоа е подземна вода која избива на површината на земјата преку пукнатините и водопропусливите слоеви. Според Водостопанската основа на Р. Македонија, регистрирани се вкупно 4.414 извори со различна издашност, различно разместени по сливови и по височина, од кои 51 се минерални и 11 термоминерални извори.

Од вкупно 4.414 регистрирани извори, 3.000 се со издашност до 1,0 л/сек., 1.414 со издашност поголема од 1,0 л/сек. (а само 59 се со издашност поголема од 100 л/сек.), при што најголем дел од подземните извори се наоѓаат во Западна Македонија.

Врз основа на анализирани податоци, Република Македонија располага со следните количини на вода како средни вредности:

- количина на проточни води $6.532 \times 10^9 \text{ м}^3$
- количина на подземни води $0.520 \times 10^9 \text{ м}^3$
- изворски води како дел од проточните води $0.420 \times 10^9 \text{ м}^3$

Езера – На територијата на Р. Македонија има три поголеми природни езера: Дојранско, Преспанско и Охридско Езеро и поголем број планински езера со различна количина на вода (табела 39). Водите од езерата се со ограничени можности за користење за водостопански цели.

Во Македонија се изградени 18 големи и преку 100 мали вештачки езера (акумулации), во кои се акумулира вода од над 500 мил. м^3 нето.

Следењето на квалитетот на водите се врши на 60 мерни станици на речната мрежа и езерата според програма што се донесува секоја година.

Водите во речната мрежа во средните и долните теченија најчесто се од II и III класа, а во сушните периоди кога проточ-

ните води ќе достигнат минимум и од IV класа. Водите во езерата во приобалните делови се од II и III класа, а кај Дојранското Езеро се појавува и IV класа.

Табела 39

Езеро	Кота на вода нормално ниво во м	Површина на вода во км^2	Максимална длабочина во м	Вкупна водна количина $\text{м}^3 \times 10^9$
Дојранско	148,0	42,7	10	0,427
Преспанско	853,7	319,9	54	4,775
Охридско	693,74	353,9	300	50,683,43

Изградените акумулации позитивно влијаат на квалитетот на водите изводно од нив, бидејќи се јавуваат како големи таложници на загадувачите кои водата ги носи од возводниот слив.

Заради неповолните климатски услови – недоволни и лошо распоредени врнежи, долги сушни периоди со високи температури и друго, *наводнувањето е незаменлив услов за интензивно земјоделство*, а за некои култури како што е оризот и услов за нивно постоење.

Во наредниот период развојот на водостопанството треба да се одвива во три правци: уредување на режимот, користење и заштитата на водите.

Потреби од вода

Водата е потребен елемент во сите сегменти од животот, но како основни консуматори се: населението, индустријата, земјоделството, рибарството, туризмот, спортот, занаетчиството и др.

• Население

Според статистичките податоци за сегашниот број на населението и пресметаното зголемување до 2025 година, а истовремено уважувајќи ја досега изработената документација од областа на водоснабдувањето, потребите од вода се следни:

Табела 40

	Сегашни потреби (1995) м ³ /годишно	Идни потреби (2025) м ³ /годишно
Население	361.546.333	590.932.817
Индустија	270.134.297	843.021.100
Вкупно:	631.680.630	1.433.953.917

• Земјоделство

Од вкупно над 400.000 ха погодни за наводнување, има изградено системи за наводнување на околу 173.000 ха, за кои во средносупна година (75% обезбеденост) е потребно околу 950 x 10⁶ м³ вода. Од оваа количина на вода, 500 x 10⁶ м³ е вода од акумулациите, а 450 x 10⁶ м³ е проточна вода која се користи за време на сезоната.

За наводнување на уште околу 227.000 ха, за кои сè уште нема изградени системи, потребни се 1.371.184.980 м³ бруто (со 10% загуби).

Според тоа, количините на вода потребни за наводнување се следните:

- сегашни потреби (1995 година) 950.000.000 м³
- потреби од вода за неизградените површини 1.466.184.980 м³
- вкупно потреби од вода за 2025 година 2.416.184.980 м³

• Рибарство

Во Македонија во сегашни услови има изградено пет рибници за крај на површина од 730 ха и 19 рибници за пастрмка на површина од околу 18.000 м² не сметајќи го кафезното одгледување на риба во акумулациите. Посебни проширувања на рибници кои бараат нови количини вода не се предвидуваат.

Производство на електрична енергија

Вкупниот технички потенцијал на хидроенергијата во Македонија изнесува 6.440 Gwh. Со постојните хидроелектрани се искористени околу 23% од хидроенергетскиот потенцијал.

Во иднина претстои изградба на нови хидроелектрични централи, со што техничкиот енергетски потенцијал на водите ќе биде повеќе искористен.

Еколошки потреби

Од аспект на екологијата, потребите од вода се јавуваат во различни форми. Ова посебно се однесува на обезбедувањето на т.н. биолошки минимум на речните корита. Во водостопанската основа на Македонија биолошкиот минимум е утврден на 10% од просечните протоци.

Табела 41

Вкупно потребна вода

	Сегашни потреби (1995) м ³ /годишно	Идни потреби (2025) м ³ /годишно
Население	361.546.333	590.932.817
Индустија	270.134.297	843.021.100
Земјоделство	950.000.000	2.416.184.980
Еколошки потреби	653.200.000	653.200.000
Вкупно:	2.234.880.630	4.503.338.897

III. Биланс на расположливите и потребни води

Во табела 42 се дадени вкупните проточни води во речната мрежа во Македонија и потребите од вода сега и во иднина (2025 година).

Табела 42

Потребни води м³ x 10⁶

Расположливи води м ³ x 10 ⁶	Сегашни потреби (1995)	Разлика	Идни потреби (2025)	Разлика
6.532	2.234,88	+4.300,12	4.503,33	+2.028,67

Глобално набљудувано, сметајќи со повратните води од водоснабдувањето (80%) и наводнувањето (20%), сливовите на реките Вардар и Црн Дрим во потполност ги покриваат потребите на водокорисниците, додека во сливот на Струмица се јавува недостиг на вода. Анализирани по делови недостиг од сливовите се јавува во сливот на Брегалница.

Глобално гледано билансот на расположливи и потребни води е позитивен. Меѓутоа, за периодот за кој е изработена Стратегијата на развојот на водостопанството потребно е да се планира и рецикулација на водата. Ова ќе се постигне со изградба на реверзибилни енергетски постројки; со зафаќање на исцедни води од системите за наводнување и нивно повторно користење; и на крај со реискористување на пречистени отпадни води од градските канализациони системи, за што треба да се одреди и степенот на пречистување на отпадните води.

Реискористување на веќе искористени води има и во сегашни услови: на пример, зафаќањето на исцедни води од површините за наводнување во коритото на река Брегалница и нивното повторно користење. Таква пракса во иднина треба да се очекува и кај другите системи за наводнување.

IV. Снабдување со вода на населението и индустријата

Состојбата на водоснабдувањето во Република Македонија и покрај изградените бројни објекти не е на задоволително ниво. Особено во некои подрачја итно треба да се преземат мерки за подобрување на водоснабдувањето на населението и стопанството.

Постојните капацитети за водоснабдување не се во состојба да обезбедат доволна количина на квалитетна вода, што е особено забележливо во поголем број населени места во Источна Македонија.

Водоснабдувањето на помалите населени места и селски населби е решено, главно, преку засебни – локални водоводни објекти и инсталации.

Општата карактеристика на локалните водоводи е нивната слаба опременост и недоволна хигиенско-техничка заштита на изворите.

Како извори на вода се користат природните извори, подземните води (преку бунарски системи), проточните речни води и акумулациите. Вкупно евидентирани или изградени водоводи во Македонија има 194.

Регионални системи за водоснабдување има изградено два.

Основните недостатоци на поголем дел од системите за водоснабдување во Република Македонија се: недоизграденост, недоволна контрола на квалитетот, големи загуби на вода, недоволна санитарна заштита на изворите и др.

Појдовен став и цел на развојната програма за водоснабдувањето е секој жител на Република Македонија во иднина да добие доволна количина на питка вода, како и да бидат задоволени сите сегашни и предвидени идни потреби за вода.²¹

Квалитетот на водата и заштитата на животната средина даваат нова димензија на управувањето со водите. *Најновиите сознанија за деградација на некои од сегашните изворишта на вода укажуваат на преземање поостри мерки за заштитата на водните ресурси од било кој вид.*

Развојот на водоснабдувањето треба да се остварува со изработка на планови и програми кои ќе содржат:

- доизградба и доведување во оптимална состојба на постојните системи за водоснабдување;
- воведување на нови технологии;
- приоритет во градба на регионални водоснабдителни системи;
- префрлање на вишоците води од побогатите со вода подрачја во посиромашните подрачја (од Запад кон Исток);
- вклучување на обезбеденоста со вода како критериум при планирањето на индустриските капацитети.

²¹ За територијата на Република Македонија важечки документи за планирање на развојот на водните ресурси се:

- Водостопанската основа на Р. Македонија изработена во 1976 година.
- Студија за интегрален развој на сливот на реката Вардар (1978 г.).
- И двете напред спомнати документации треба да се реамбулираат со оглед на промените настанати во овие 20 години од нивното озаконовување.

V. Наводнување и одводнување

Наводнувањето се јавува како клучен услов за стабилно и интензивно земјоделско производство, со оглед на недоволните и лошо распоредени врнежи во некои на годишна и појавна на сушни години.

Од вкупно 670.000 ха обработлива површина, за наводнување се погодни околу 400.000 ха. Заклучно со 1995 година, од вкупно 400.000 ха со системи за наводнување се покриени околу 173.000 ха. За 173.000 ха има изградено основни објекти, додека мрежа за наводнување и други придружни објекти има изградено за околу 140.000 ха. При оптимални услови оценето е дека реално можат да се наводнуваат од 124.000 до 126.600 ха. Изградени се вкупно 106 системи за наводнување со различна големина од 10–29.315 ха нето.

Во системите за наводнување водечки култури се индустриските, градинарските, фуражните, овошните и лозовите насади, со норми на наводнување од 3.500 до 7.200 м³/ха. Во системот „Брегалница“ е застапен оризот за кој се потребни околу 20.000 м³/ха.

Приносите од земјоделските култури во услови на наводнување се поголеми за 2 до 5 пати по однос на приносите од исти култури без наводнување.

Одржувањето на објектите, тековното или инвестиционото, е битен услов за нивното функционирање.

Искористувањето на системите за наводнување во Р. Македонија при нормални хидролошки услови се движи од 49 до 78%, или во просек 68%, што не е доволно.

Наводнувањето е услов Република Македонија да ги искористи комаративните предности во земјоделското производство. Во Програмата за инвестирање во јавниот сектор, подготвена од Владата на Република Македонија, и водостопанството како целина и наводнувањето како сегмент на водостопанството се третираат како приоритети при насочувањето на инвестициите.

Насоките на Стратегијата за развој во секторот на наводнувањето треба да се следните:

- Реконструкција – рехабилитација и модернизација на постојните системи за наводнување.

- Довршување и доопремување на започнатите системи за наводнување.

- Изградба на нови системи за наводнување.

Со цел доведување на покрупните системи за наводнување во оптимална состојба за експлоатација, а истовремено сведување на загубите на вода на околу 10%, потребно е да се изврши:

- реконструкција – рехабилитација на објектите за дистрибуција на водата;

- воведување на регулација на нивото и протокот на вода во главните канали;

- воведување на мерен систем на протокот на водата;

- замена и модернизација на хидромеханичката опрема и опремата за наводнување;

- довршување и доопремување на започнатите системи за наводнување или делови од системите кај кои главно не е доизградена мрежата (околу 30.000 ха).

Изградба на нови системи за наводнување

Во периодот до 2025 година би требало да се изградат системи за наводнување на 227.000 ха, колку што изнесуваат предвидените можности за наводнување.

Влијание на поседовната структура на системите за наводнување

Во денешни услови земјоделските површини кои ги користат системите за наводнување, како и оние кои не се опфатени од системите за наводнување, се во приватна и во општествена сопственост. Во поголемите системи за наводнување, како на пример „Брегалница“, „Тиквеш“, „Стрежево“ и други, приватната сопственост е застапена со околу 55%, а општествената со околу 45%. Во помалите системи за наводнување тој однос е поинаков. Има системи кои се на површини со 100% приватна сопственост и, обратно, 100% општествена сопственост. Досегашната пракса не покажува негативни последици во експлоатацијата во зависност од сопственоста. Во иднина, секако, ќе дојде до приватизација на

површините од општествениот сектор, со што најголем дел од системите за наводнување во Република Македонија ќе работат на површина 100% во приватен сектор. Во тој случај не се очекуваат крупни потешкотии во експлоатацијата на системите за наводнување. Но, сепак, за очекување е еден период на усогласување.

На подолгорочен план потребна е комасација на површините, за што треба да се обезбедат финансиски услови.

Во Република Македонија има изградено четири покрупни системи за одводнување со вкупна површина од околу 68.000 ха, а постојат и поголем број мали системи за одводнување.

За ефикасно евакуирање на одвишната вода од површините на системите е потребно:

- рехабилитација на основната одводна мрежа;
- рехабилитација на регулираните корита на реките во системите за одводнување;
- рехабилитација на заштитните канали од надворешни води; и
- изградба на детална одводна мрежа во сите системи за одводнување.

Заштита на водата во реките и езерата од загадување

Правилното решавање на отпадните води во населените места со објекти за пречистување е предуслов за здраво живеење и за урбанистички развој на секое населено место. Решавањето на тие проблеми како по правило заостанува, со што се создаваат не само лоши санитарни и естетски услови за живеење туку се загадува и загрозува околината на поширок простор.

Заштитата на водите во прв ред бара елиминација или смалување на загадувањето на количини дозволени со закон и прописи. Доминантен извор на загадување се отпадните води, меѓутоа не смеат да се запостават и другите извори на загадување, како што се: проливање на загадени површини и сообраќајници, ерозија, апликативни средства во земјоделството и др.

Досега, системи на канализација се градени само во населени места кои имаат статус на град, т.е. во доскорешните општински центри, а во исклучителни специфични случаи и во

места кои имаат содржини поврзани со туризмот, администрацијата, стопански погони и друго.

Во Република Македонија ниедно населено место нема изградено станица за пречистување на отпадните води, со исклучок на системите за заштита на Охридското и Дојранското Езеро, во фаза на градење. Исто така во фаза на изградба е пречистителна станица на отпадни води за Струмица.

Заштитата на водите во реките и езерата од загадување наложува потреба од анализи, унапредување и дефинирање на стратегијата за решавање на овој проблем, и тоа:

- дефинирање на изворите на загадување;
- проценка за зголемување на изворите на загадување во функција на развојните потреби;
- проценка на автопурификациските можности на водотоците и езерата;
- можности за оплеменување на малите протоци;
- дефинирање на биолошкиот минимум во реките;
- да се зачуваат водите кои се сè уште чисти (површински и подземни);
- да се санираат или отстранат постојните загадувачи на водите;
- основно начело на стратегијата е начелото на одржлив развој на заштитата на водите кој е дефиниран како развој, кој со задоволување на потребите на сегашните генерации не го загрозува правото и можностите на наредните генерации тоа да го остварат за себе.

Системот на образование треба да обезбеди кадар со доволна стручна подготовка, подготвен за заштита на водите при урбанистичките планирања, технолошките процеси, правната регулатива и друго.

Потребно е да се организира информативен центар за води.

Улогата на државата во развојот на водоснабдувањето

Според Уставот на Република Македонија од 1991 година водата е дефинирана како национално богатство. Согласно тие одредби постои уставна обврска државата со закон да ги регулира условите за развој на искористувањето на водите и заштита од

штетно дејство на водата, заштита на водата од загадување и зачувување на квалитетна вода за идните генерации.

Водостопанските објекти, посебно покрупните, најчесто се повеќенаменски објекти од посебен интерес. И тие објекти, кои со решение се за една намена имаат секундарни, главно, позитивни влијанија во повеќе сегменти од животот и стопанството. Системите за водоснабдување како услов за живот и системите за наводнување како услов за развој на земјоделството и производството на храна, претставуваат важни елементи за рангирање при одредувањето на приоритети за инвестиции. Од тие причини треба да биде определба државата од буџетски средства да ја финансира изградбата на основните објекти – брани, главни дистрибутивни објекти (канали и цевоводи), заштитни објекти и др.

За деталната каналска мрежа треба да се обезбедат финансиски средства со поволни кредитни услови, со грејс периоди кои ќе придонесат за безболно вклучување на системите за наводнување.

Слична интервенција на државата е погробна и при изградба на водоснабдителни системи за населените места. Во оваа насока потребно е да се развива стратегијата на финансирање, односно стратегијата на влијанието на државата во секторот водостопанство.

Вреднување на водата

Водата како услов за живот, за развој на земјоделството и индустријата потребно е да има и соодветна цена. Во периодот на планска економија и, сега, во периодот на транзиција водата за било која употреба нема соодветна цена. Во услови на пазарна економија и водата треба да се третира како економска категорија со своја пазарна вредност.

Економски значајни се и потребните издатоци за одржување на изградените објекти на системите од водостопанството, што ќе овозможи адекватно користење на расположливата вода.

За утврдување на цената на водата потребно е да се изработи методологија која ќе се базира на одредбите на Законот за вода, а ќе ги содржи сите компоненти од кои зависи цената на водата. Сè присутното загадување на водите и сè поголемата побарувачка на чиста и квалитетна вода наложува пазарно одредување на цената на водата.

4. ЗАШТИТА НА ЖИВОТНАТА СРЕДИНА

I. Постојни состојби

Имајќи ги предвид причините за настанатите квалитативни и квантитативни состојби во животната средина, постојните и потенцијалните активности кои предизвикуваат загадување и деградација на животната средина во нашата земја, неопходно е да се преземат широки мерки за спречување и за санирање на состојбите, согласно со расположливите современи техники, технологии и стандарди.

Постојната состојба во врска со еколошката деградираност на водите и воздухот во Република Македонија може да се претстави со следните неколку показатели.

Под удар на посилна и експесивна ерозија (I и II категорија на поројност) се наоѓа околу 16,6% од вкупната површина на Македонија (или 4.286 км²).

На површина од околу 8.661 км² (III и IV категорија) или 33,7% ерозивните процеси се манифестираат како средни до слаби.

Додека, ако се земат предвид случаите на послабо изразена ерозија, вкупната површина на Р. Македонија зафатена со ерозија достигнува до 66,5%.

Како главен вид на ерозија во Република Македонија се смета плувијалната и водната ерозија, кои се појавуваат во вид на површинско промивање на земјиштето при посилни врнежи на поројни дождови.

Големиот развој на ерозијата и пороите во Р. Македонија може да се согледа и од големиот број на поројните водотоци. Според пописот на категоризацијата на пороите извршен од Заводот за водостопанство во Р. Македонија се регистрирани 1.588 порои.

Табела 43

Број на постојани по категории и сливови

	I	II	III	IV	V	Не категор.	Вкупно
Слив на р. Вардар	112	199	316	287	199	125	1.238
Слив на р. Црн Дрим	23	28	61	72	17	10	211
Слив на Струмешница	6	7	28	50	48	—	139
Вкупно:	141	234	405	409	264	135	1.588

• Што се однесува до квалитетот на водите во Република Македонија во периодот 1990–94, тие можат да се класифицираат на следниот начин:

Табела 44

Класификација на површинските води од речните токови во Република Македонија за периодот 1990–1994 година

Реки	1990	1991	1992	1993	1994
Вардар	I,II,III,IV	I,II,III,IV	I,II,III,IV	I,II,III,IV	I,II,III,IV
Треска	I,II,III	I,II,III	I,II,III,IV	I,II,III	I,II,III
Брегалница	II,III,IV	II,III,IV	II,III,IV	II,III,IV	II,III,IV
Црна Река	II,III,IV	II,III,IV	II,III,IV	II,III,IV	II,III,IV
Црн Дрим	II,III	II,III	II,III	II,III	II,III
Радица	II,III	II,III	II,III	II,III	II,III
Струмица	III,IV	III,IV	III,IV	III,IV	III,IV

Класа I: Вода во природна средина, може да се пие и да се користи за производство на прехранбени производи и одгледување на риби.

Класа II: Водата може да се употребува за капење и рекреација, одгледување одредени видови риби, а со кондиционирање (метод на обработка) може да се употребува и за пиење.

Класа III: Вода што може да се употребува за наводнување, а со кондиционирање и во индустријата.

Класа IV: Сите други видови кои може да се употребуваат за други намени, само по извршена соодветна обработка – кондиционирање.

Истражувањата за квалитетот на воздухот во најголемиот урбан центар во Република Македонија, Скопје, ги покажуваат следните состојби:

Табела 45

Квалитетот на воздухот во Скопје за период од 10 години од аспектот на SO₂

Параметри	Централно градско подрачје	Приградска населба
S просечно	од 92 до 100	од 3 до 22
S max.	од 256 до 1.130	од 65 до 267
N > МДК	од 14 до 81	од 0 до 4

S просечно – просечна годишна концентрација на SO₂ (мг/м³)

S max. – максимална вредност на концентрација на SO₂ (мг/м³)

N – број на денови во годината со концентрација на SO₂ над максимално дозволената концентрација (МДК = 150 мг/м³)

Табела 46

Квалитетот на воздухот во Скопје за период од 10 години од аспектот на концентрација на чад

Параметри	Централно градско подрачје	Приградска населба
S просечно	од 45 до 75	од 14 до 24
S max.	од 217 до 718	од 31 до 265
N > МДК	од 68 до 156	од 0 до 50

S просечно – просечна годишна концентрација на чад (мг/м³)

S max. – максимална вредност на концентрација на чад (мг/м³)

N – број на денови во годината со концентрација на чад над максимално дозволената концентрација (МДК = 150 мг/м³)

II. Среднорочни мерки

Успешната реализација на заштитата на животната средина и природата треба да бидат составен дел на општествено-економскиот развој на земјата. Политиката на заштита и унапредување на животната средина и природата треба да биде насочена кон создавање на услови и економски можности за примена на современи техники и технологии за спречување или ограничување на загадувањето и деградација на животната средина и природата.

Притоа, трошоците за заштита на животната средина треба да се третираат како составен дел на дејноста, а не како екстерен трошок. Тие трошоци треба да се интернализираат и во принцип да паднат на товар на загадувачот.

Целта на политиката за заштита на животната средина и природата е создавање на услови и методи за обезбедување на траен развој на општеството и континуиран опстанок на животот на локално, регионално и глобално ниво. Таа цел може да се остварува единствено со перманентно осовременување и примена на научно-техничко-технолошки решенија зачувување на здрава животна средина и постоење на законодавно-правната регулатива усогласена со степенот на загадувањето и загаденоста и економските можности. Со оглед на состојбите на тој план и со економските можности, неопходно е да се предвиди реален преоден период за прилагодување кон примената на современите решенија и норми, односно тие треба да бидат цел која ќе се остварува во определен рок напоредно со економскиот развој на земјата.

Во таа смисла, заради утврдување на вистинските состојби и примена на ефикасни мерки неопходно е да се преземат среднорочни и долгорочни мерки.

Во корпусот на среднорочните мерки и активности (до 2002 година) би спаѓале особено:

1. Изготвување на прописи за ограничување или спречување на загадувањето и деградација на животната средина од постојните извори на загадувањето и прописи за ограничување или спречување на загадувањето и деградацијата од потенцијалните извори во новата инвестиционо-техничка изградба што ќе се изведува во иднина.

Со оглед дека постојната состојба со загадувањето и деградацијата на животната средина е последица претежно на застарените техники и технологии во процесот на индустриското производство и моторните сообраќајни средства, потребно е да се донесат приоритетни прописи, и тоа:

а) прописи со кои ќе се ограничи загадувањето на животната средина на нивото пропишано со техничките стандарди за соодветната постојна опрема или уред. Тоа може да се постигне со вложување на помали финансиски средства за одржување на опремата и со примена на поголема технолошка и работна дисциплина во водењето на технолошките процеси;

б) прописи за изградба на нови инвестиционо-технички објекти, особено индустриски, усогласени со меѓународните норми и стандарди;

в) да се утврдат критериуми за класификација на одредени локалитети и донесат прописи со кои ќе се ограничува нивото на загадувањето на животната средина зависно од степенот на загаденоста и значењето на локалитетите – како природни екосистеми, економски потенцијали, демографски агломерации и друго.

2. Задолжително изготвување на еколошко-технолошки елаборати од страна на сопствениците на претпријатијата кои имаат извори на загадување на животната средина. Во тие елаборати треба да бидат дефинирани квантификацијата и квалификацијата на изворите на загадувањето за секое претпријатие одделно.

3. Изготвување на катастар и карта на изворите на загадувањето и деградацијата на животната средина и природата (вода, воздух, земјиште, растителен и животински свет), како основа за реално согледување на состојбите и градење на политиката за идниот развој на заштитата на животната средина во рамките на општествено-економскиот развој. Врз основа на катастарот можат да се класираат дефинираните проблеми според нивната тежина и акутната потреба за нивно решавање од страна на сопствениците на изворите на загадувањето, но и со финансиска поддршка од државата.

4. Изготвување и примена на критериуми за оценка на влијанието на инвестиционите објекти што ќе се градат, врз квалитетот на животната средина и природата. Врз основа на тие критериуми треба да се издава одобрение на нови инвестициони проекти за изградба на објекти на нови локации или пак реконструкција на постојните објекти на истите локации.

5. Средствата за финансирање на активностите за заштита на животната средина и природата во краткорочниот период треба да се обезбедуваат: од сопствениците на изворите на загадувањето – загадувачите, од државата и евентуално од домашни и странски донации.

6. Институциите што се занимаваат со заштита на околината треба рационално да се организираат за ефикасно извршување на задачите од доменот на заштитата на животната средина и природата. За таа цел треба кадровски да се екипираат, технички

да се опремаат и финансиски да закрепнат. Во овој контекст потребна е и финансиска помош од страна на државата.

7. Јавните претпријатија за комунални работи, заедно со локалната управа и помош од државата, треба да изготват студии и проекти за решавање на проблемите што произлегуваат од комуналниот отпад од населението и стопанството и од индустрискиот отпад. Во тој контекст треба да се дефинираат:

- количината на комуналниот и индустрискиот отпад според агрегатната состојба, механичкиот и хемискиот состав;

- енергетскиот и суровинскиот потенцијал на комуналниот и индустрискиот отпад;

- можните рационални и економски оправдани техники и технологии за искористување на комуналниот и индустрискиот отпад;

- условите за локациите и условите за преработка и депонирање на комуналниот и индустрискиот отпад, и тоа: депонирање на преработениот комунален и индустриски отпад и депонирање на непреработениот (искористениот) отпад на легални санитарно-технички неопремени и на санитарни депонии.

8. Донесување на прописи и мерки од единиците на локалната самоуправа и државата за ефикасно подигање на нивото на комуналната хигиена, со јасно дефинирани права и обврски на правните и физичките лица и санкции за прекршителите. Во таа смисла треба да бидат дефинирани: собирањето, класифицирањето и депонирањето на комуналниот и индустрискиот отпад; чистењето и одржувањето на улиците и негувањето и одржувањето на градското зеленило.

9. Интензивно да се работи на зафаќањето, евакуацијата и пречистувањето на отпадните комунални и индустриски води, особено во урбаните населби каде што не е изграден канализационен систем. Во таа смисла, треба да се решава и проблемот со атмосферската вода, бидејќи атмосферска канализација не е изградена во најголем број урбани населби.

10. Проблемите во заштитата на околината, што произлегуваат од функцијата на сообраќајот, во овој временски интервал треба да се решаваат главно со: патни сообраќајни решенија, регулирање на сообраќајот, давање поволни услови за замена на застарените транспортни средства со нови, особено во градскиот и меѓуградскиот сообраќај.

11. Загадувањето на воздухот од индустријата во урбаните населби треба да се намалува преку супституција на цврстите и течните енергенти (јаглен и мазут) со гас, подобрување на технолошката и работната дисциплина, што подразбира и тековно и инвестиционо одржување на опремата и уредите на изворите на загадувањето.

12. Осовременување на прописите што се однесуваат на користењето на земјиштето како суровина, медиум или извор на суровини од минерално потекло, како физичко-хемиска подлога за постанок и опстанок на биоресурсите и воопшто како динамична средина и како медиум за производство на прехранбени производи. Во тој контекст треба да се изготват критериуми и за економското вреднување (оценување) на земјиштето воопшто и посебно на обработливото земјоделско земјиште кога тоа се пременува за неземјоделски цели. Вреднувањето треба да се врши врз економски и еколошки критериуми во рамките на бонитетот на земјиштето.

Заради заштита на земјиштето од ерозија, која во нашата земја е особено изразена, претпријатијата кои стопанисуваат со земјиштето за различни цели и државата треба да издвојуваат повеќе финансиски средства за интензивна примена на биотехничките и хидротехничките мерки за заштита на земјиштето. Во овој контекст особено треба да се интензивира пошумувањето и затревнувањето, воопшто, и посебно на голините, но и да се создадат нормативно правни услови за рационално и економично користење на растителниот и животинскиот свет и биомасата воопшто.

13. Постојното законодавство за примена на минералните гуврива и хемиските средства за заштита на растенијата во земјоделството и шумарството треба да се усоврши во смисла на јасно дефинирање на квалитетот на хемиските средства, количината на употребата зависно од потребата на културите, времето на употреба, квалитетот на производите, заштитата на земјиштето, водите и воздухот од загадување и друго.

14. Неопходно е изготвување на програма за бонитетна класификација на земјиштето, особено на обработливото земјоделско земјиште, со што ќе се создадат услови за економско вреднување на земјиштето и за негово рационално, економично и ефикасно користење за земјоделско производство, но и за други потреби.

15. Заради водене на реална политика за рационално, економично и ефективно користење и воспоставување на ефикасна заштита на скромното водно благо во Републиката, како во хумидни така и во сушни години, неопходно е да се изврши ревизија и надополнување на постојната водостопанска основа според современа методологија. Врз основа на утврдените состојби треба да се дефинираат нормативните акти за натамошното користење на водата за различни цели и за заштита на водите од загадување. Во тој контекст водата треба да добие реална цена, како според намената за која се користи, така и според степенот на загадувањето, односно загаденоста на отпадните комунални и индустриски води. На тој начин ќе се обезбедат финансиски средства, како за превентивно спречување на загадувањето на водите, така и за пречистувањето на отпадните води (ефлуентот), пред да се испуштат во водотеците, езерата, акумулациите и земјиштето. За успешно следење на квалитетот на водите во водотеците, езерата и акумулациите, како и на подземните води е неопходно да се воведат мониторинг систем за перманентно следење на состојбите.

III. Долгорочни мерки

Во корпусот на долгорочните мерки и активности за заштита на животната средина, во интервалот по изминувањето на среднорочниот период од пет години спаѓаат особено:

1. Задолжително воведување и примена на принципот: загадувачот ги плаќа екстерните трошоци што неговата активност ги наметнува на општеството. Имено, трошоците за заштита на животната средина треба да станат составен дел на производствените трошоци на претпријатијата, а не на општеството.

Воведувањето на овој принцип преку законодавно-правната регулатива ќе создаде интерес или економска принуда кај сопствениците на претпријатијата да преземаат техничко-технолошки мерки за да го намалат загадувањето на животната средина до степен што ќе биде пропишан со закон.

2. Во овој среднорочен период како и во долгорочниот период треба да се преземат повеќе поголеми инвестиционо-технички активности за заштита на животната средина и природата во контекст на општествено-економскиот развој на Републиката, како што се:

а) Воведување на системот за гасификација. Со воведувањето на системот за гасификација ќе се изврши супституција на цврстите и течните енергенти со гас. На тој начин ќе се намали загадувањето на воздухот.

б) Во урбаните центри, особено во Скопје, треба да се преземат повеќе инвестиционо-технички активности за решавање на проблемот со сообраќајниците и превозот на стоки и патници. Во овој контекст треба да се преиспита и можноста за воведување на трамвај за превоз на патници во Скопје. Исто така треба да се обнови и модернизира моторниот превозен сообраќај, како во Скопје така и во другите урбани центри, како и да се подобрат меѓуградските сообраќајници и сообраќајните средства.

в) Инвестиционо-техничката активност особено во индустријата треба да се насочува кон примена на чисти, економични, рационални и ефикасни производствени технологии, односно треба да се фаворизира производство што помалку апсорбира материјали и енергија.

3. Во овој период треба постојните индустриски капацитети потполно да се реконструираат, односно застарената опрема и застарените технологии, еколошки перформанси да се заменуваат со нови чисти технологии.

г) Постојните застарени сообраќајни средства во јавниот и приватниот сектор да се заменат со нови посовремени сообраќајни средства кои поефикасно ќе ја вршат функцијата, а помалку ќе ја загадуваат околината.

д) Инвестиционо-техничките активности во водостопанството треба да се насочат кон примена на техники и технологии за рационално, економично и ефикасно искористување на водните ресурси, при што треба да се води строга сметка за природниот приоритет за користење на водата и нејзината заштита од загадување. За таа цел треба да се градат современи системи за водоснабдување на населението со здрава вода за пиење, за водоснабдување на земјоделството и индустријата. Во рамките на инвестиционите активности заштитата и заштитата на водата треба да има централно и приоритетно место.

е) Инвестиционите активности во земјоделството треба да се извршуваат со примена на техники и технологии кои нема штетно да влијаат на структурата на земјиштето, на квалитетот

на производите и на биодиверзитетот на културите и околниот растителен и животински свет.

е) Користењето на шумите и шумскиот растителен и животински свет, како и на шумското земјиште треба да се врши во согласност со природните услови за оптимален развој на шумарството. За таа цел ќе мора паралелно со користењето да се преземаат инвестиционо-технички активности за пошумување на површините каде што е искористена дрвната маса, а исто така да се врши систематско пошумување на голините. Во тој состав треба да се преземаат и инвестициони биотехнички и хидротехнички мерки за намалување или спречување на ерозијата на земјиштето.

ж) Потребни се повеќе финансиски средства за преземање на инвестиционо-технички активности за решавање на проблемот со комуналниот и индустрискиот отпад, особено во поголемите индустриски центри. Овој отпад треба да се третира како суровина за производство на разновидни производи и енергија, а не како неупотреблива материја.

з) Заштитата на животната средина во доменот на инвестиционо-техничките зафати за производство на енергија воопшто и посебно на термичко производство на електрична енергија треба да се ориентира особено кон избор и примена на квалитетни енергетски суровини, максимална технолошка и работна дисциплина во управувањето со технолошките процеси и контрола; инвестициони зафати за примена на посовремена опрема за производство на електрична енергија што ќе придонесува за помало загадување на атмосферата и животната средина воопшто. Во таа смисла производството на енергија треба да се ориентира кон максимално користење на хидроенергијата, која во Републиката е скромна, и на други обновливи извори на енергија.

Во овој период нема економски можности за примена на инвестициони зафати за отсумпување на камениот јаглен што се користи во термоелектраните. Се цени дека со примена на наведените и други инвестициони зафати може да се сведе загадувањето на животната средина во оптимално подносливи граници.

с) Заради заштита на водите од загадување во овој период треба да се преземат инвестиционо-технички активности за зафаќање и пречистување на отпадните комунални и индустриски води, и тоа како на ниво на претпријатијата, така и на ниво на градовите и поголемите населби и рекреативни центри. На тој начин

треба да се доврши изградбата на системите за заштита на Охридското, Преспанското и Дојранското Езеро, односно да се изградат втората и третата фаза од системите што се предвидени со Проектот.

и) Во урбаните центри каде што загадувањето на животната средина воопшто и посебно на воздухот е позразито, потребно е да се преземат повеќе инвестиционо-технички активности за заштита на животната средина. Во тој правец треба да се преземат инвестиционо-технички активности за:

– Изградба на централен систем за затоплување на станбени и деловни простории, по можност со примена на гасот како енергетско гориво.

Со тоа се напушта индивидуалното греење во кое не може да се контролира ниту квалитетот на енергентите ниту степенот на согорувањето, ниту нивото на загадувањето.

– Изградба на станбени и деловни простории во смисла на примена на термички изолациони материјали, избор на локации и ориентација на објектите спрема страните на светот. Се цени дека со измена на современите стандарди на изградба на станбените и деловните објекти се врши значителна заштеда на енергија, а со тоа се намалува и загадувањето на животната средина.

ПЕТТИ ДЕЛ
ОЧЕКУВАНИ ДВИЖЕЊА
КВАНТИТАТИВНИ СЦЕНАРИЈА
(1997-2002)

I. Вовед – оптимистичко и песимистичко сценарио

Како мала и отворена земја со ниско домашно штедење, идниот економски развој на Македонија ќе зависи од повеќе фактори кои можат да се групираат во две групи: екстерни и интерни фактори.

Во групата на екстерните фактори спаѓаат: долгорочните трендови во движењето на светското стопанство, фазата на деловниот циклус во високоразвиените земји, отвореноста на пазарите во високоиндустриските земји, вишокот/кусокот на капитал во светски рамки, долгорочната економска состојба во земјите во развој и, особено, секуларните економски тенденции во соседните земји и земјите со кои Македонија има најинтензивна економска соработка.

Групата на домашните фактори ја сочинуваат: брзината на структурните реформи – приватизацијата, реструктурирањето на претпријатијата, реконструкцијата на банките, фискалната реформа и реформата на социјалните фондови и брзината на зголемувањето на домашното штедење.

И покрај испостоењето на квалитетни долгорочни временски серии на податоци и нарушената поврзаност помеѓу макроекономските големини, направени се две квантитативни проекции за основните макроекономски големини во периодот 1997–2002 година. Во зависност од претпоставките за движењето на екстерните и интерните фактори на економскиот раст, се проектирани две квантитативни сценарија за економскиот развој на Македонија во наредните шест години. Едното е оптимистичко или плус (+) сценарио, кое е засновано врз повољното дејство на екстерните и интерните фактори на растот. Според ова сценарио, на меѓународен план ќе постојат повољни услови кои повољно ќе влијаат врз економскиот раст во Македонија; светското стопанство ќе се наоѓа во висока експанзија, ќе постојат релативно умерени реални каматни стапки, а пристапот на меѓународните пазари на стоки и услуги и на меѓународните финансиски пазари ќе биде лесен за

Македонија. Истовремено, на домашен план ќе се остварува брза реализација на структурните реформи и брзо зголемување на домашното штедење.

Второто е песимистичко или минус (-) сценарио. Ова сценарио поаѓа од претпоставката на постоење на неповолни услови за стопански раст на домашен и меѓународен план. Според ова сценарио експанзијата на светското стопанство не е висока, реалните каматни стапки се високи, пристапот на меѓународните пазари на стоки и услуги и меѓународните финансиски пазари е отежнат, а на домашен план структурните реформи и зголемувањето на домашното штедење не се одвиваат брзо.

Овие две сценарија не се екстремни сценарија, туку граници на варијации во кои е највисока веројатноста да се оствари оптималното сценарио на економскиот развој во Македонија. Основна цел на ова базично сценарио е во наредните шест години во Македонија да се оствари просечна годишна стапка на реален раст на БДП од 5,1%, односно зголемување на БДП per capita по просечна годишна стапка од 4,3%. Тоа би било за 1,3 процентни поени понизок раст во однос на оној што се остварува во земјите во развој во последните години. Сепак, тоа би бил стопански раст којшто е за 2,6 процентни поени просечно годишно повисок од оној што се предвидува за земјите-членки на Европската унија за 1997 година (2,6% годишно).²² Со тоа ќе отпочне процес на затворање на јазот во развиењето помеѓу Македонија и земјите-членки на Европската унија.

При оценката на идната оптимална (потенцијална) стапка на економски раст се појде од следниве претпоставки:

1. Иницијалното ниско ниво на доход на земјата од 1.860 САД долари per capita²³ на крајот од 1996 година. Имајќи ја предвид тенденцијата посиромашните земји да се развиваат побргу од побогатите, заради опаѓачката стапка на принос на капиталот, ваквата стартна позиција треба да ѝ обезбеди повисок потенцијален капацитет на производство и повисок економски раст на Македонија во однос на зрелите пазарни економии.

2. Ефектите од структурните реформи и севкупната пазарна ориентација на земјата, вклучувајќи ги приватизацијата и ре-

²² World Economic Outlook, October 1996, p. 2.

²³ Бруто домашниот производ е претворен во САД долари според просечниот пазарен курс на доларот во однос на денарот.

структурирањето на претпријатијата, приватизацијата и санаџијата на банките, зголемувањето на флексибилноста на пазарот на работна сила, заштитата на сопственичките права, намалувањето на јавната потрошувачка и даночната оптовареност, отворањето и интегрирањето на земјата во трговските и финансиските текови со странство.

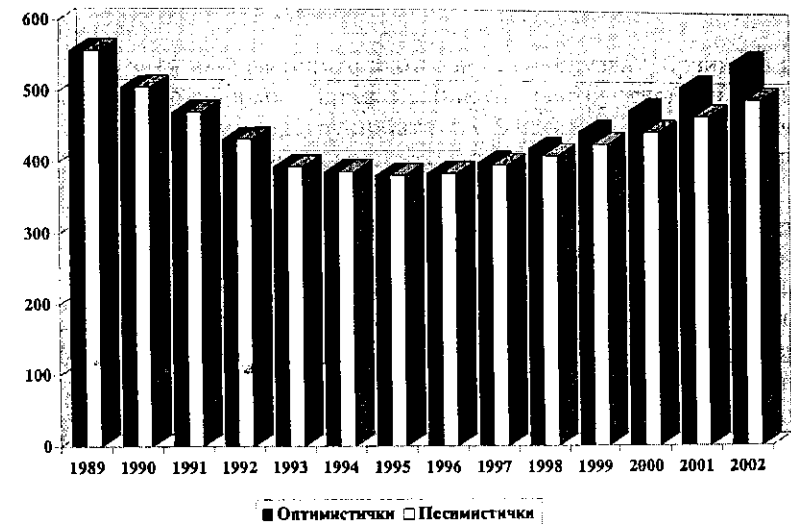
3. Нивото на сегашното и идното национално штедење и приливот на странски капитал.

4. Географската положба на земјата и структурата на природните ресурси.

Цртеж 1

Движење на реалниот БДП во Македонија во периодот 1989–2002 година

(по цени од 1990 година, во милиони денари)

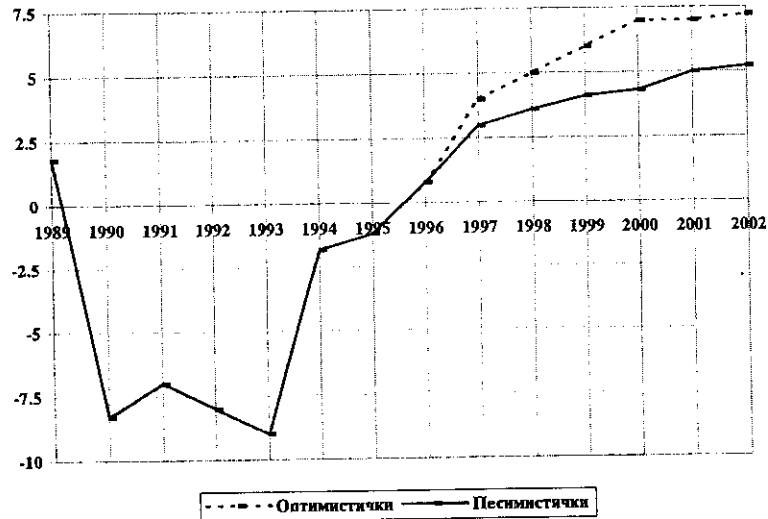

Имајќи ги предвид овие појдовни претпоставки се оценува дека потенцијалниот (оптималниот) економски раст во 1997 година би изнесувал 3,5%, а во периодот 2000–2002 година тој би

достигнал 6,0% годишно. Овој раст не би требало да доведе до нарушување на ценовната стабилност. Стапката на инфлација во 2002 година (декември/декември) се предвидува да изнесува 4,7%, што би било за 2,3 процентни поени над просечната стапка на инфлација што се предвидува за земјите-членки на Европската унија. Во однос на транзиционите економии, Македонија би останала и понатаму да го предводи ешалонот на земји со најниска стапка на инфлација.²⁴

Цртеж 2

Ситијки на расиј на реалниот БДП

Поволните услови на светски и домашен план, според оптимистичкото сценарио ќе водат кон остварување на просечна годишна стапка на реален економски раст од 6,0% во периодот 1997–2002, што би било за 0,4 процентни поени просечно годишно понизок раст од просечниот остварен во последниве години во

²⁴ Полска планира да оствари стапка на инфлација помеѓу 5 и 7 посто во 2000 година. – Grzegorz W. Kolodko, Poland 2000, The New Economic Strategy, Poltext, Warszawa 1996, p. 119; World Economic Outlook, October 1996.

земјите во развој. Според оваа варијанта, во периодот 2000–2002 година стапката на реален економски раст би достигнала 7,1% годишно. На крајот од 2002 година реалниот бруто домашен производ би бил за 1,8% понизок во однос на нивото остварено во 1989 година.

Просечната стапка на пораст на реалниот бруто домашен производ по жител во периодот 1997–2002 година би изнесувала 5,2% просечно годишно. Тоа би водело кон постојано зголемување на животниот стандард. Така, општествениот производ по жител во 2002 година би достигнал 2.782 САД долари, што би било за 49,6% повеќе во однос на нивото од 1996 година.

Високиот економски раст ќе доведе до мало забрзување на инфлацијата во однос на оптималното сценарио. Сепак таа ќе остане на ниско ниво и под контрола. На крајот од 2002 година се предвидува стапката на инфлација да биде сведена на 5,0% (декември/декември).

Неповолните домашни и екстерни услови за економски развој, според песимистичкото (–) сценарио, ќе водат кон остварување на значително пониска стапка на економски раст во Македонија во однос на просечната годишна стапка во земјите во развој. Просечната стапка на економски раст би изнесувала 4,2% годишно, што е сепак недоволно до 2002 година Македонија да се вброи во брзорастечките земји. На крајот на 2002 година стапката на реален економски раст би достигнала 5,2%.

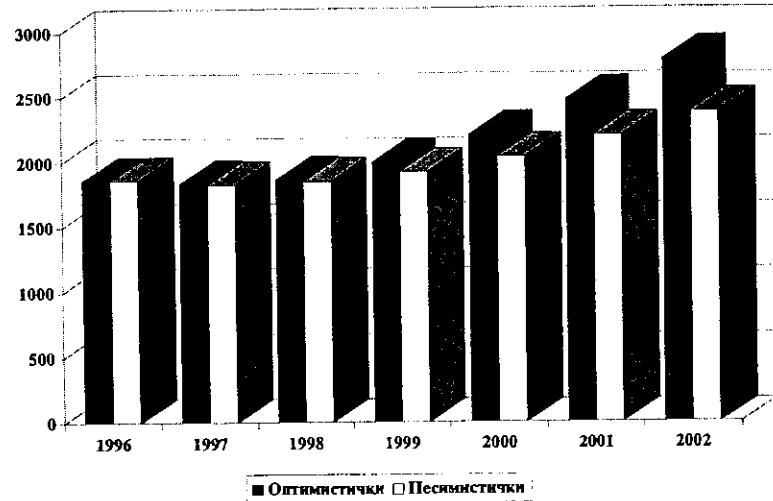
Забавен раст би остварил и реалниот бруто домашен производ по жител (3,4% просечно годишно), што ќе детерминира умерен пораст на животниот стандард. На крајот од 2002 година, бруто домашниот производ по жител се проценува на 2.380 САД долари, што би било за 28,0% повисоко од нивото остварено во 1996 година.

Пониската стапка на стопански раст би водела кон повисока ценовна стабилност. Годишната стапка на инфлација би се движела помеѓу 3–3,5% годишно, со што во значителна мера би конвергирала кон просечната стапка на инфлација во земјите-членки на Европската унија.

Цртеж 3

Движење на БДП по жишел

(во САД долари)

II. Квантификација на факторите на стопанскиот раст

Порастот на продуктивноста на трудот, ангажирањето на нова работна сила, подоброто користење на постојните капацитети и новиот обем на капитал ќе бидат основни двигатели на развојот во наредните шест години. Како резултат на структурните реформи и претприемачкиот дух во периодот 1997–1999 година стопанскиот раст претежно ќе се темели врз зголемената продуктивност, зголемената ефикасност и зголемената искористеност на производствените капацитети. Дејството на овие фактори ќе се мери преку индикаторот наречен општествена продуктивност на трудот. Овој индикатор се добива како сооднос на БДП и бројот на вработени лица што го создаваат бруто домашниот производ со што се добива БДП по вработен. Како индикатор за ефикасноста на инвестиционите вложувања се користи

коэффициентот на капиталот и производството (incremental capital output ratio – ICOR).

Како последица на структурните реформи, а особено со основањето на мали приватни претпријатија²⁵ кои се исклучително флексибилни со силно развиен претприемачки дух, почнувајќи од 1994 година доаѓа до постепено подобрување на општествената продуктивност. На крајот од 1996 година, во однос на 1993 година, општествената продуктивност на трудот беше повисока за 23,4%, во услови на пад на реалниот бруто домашен производ во 1994 и 1995 година. Ваквите движења беа резултат на дефинитивното реструктурирање на претпријатијата што се реализираше во овој период првенствено преку намалување на бројот на вработените лица.

Во периодот 1997–2002 година, во зависност од претпоставките за брзината на структурните реформи, проектирани се две сценарија за растот на реалниот БДП врз основа на зголемувањето на општествената продуктивност на трудот.

Според оптимистичкото, плус сценарио, брзите структурни реформи: приватизацијата, реструктурирањето, зголемувањето на флексибилноста на пазарот на работна сила, фискалните реформи и реформите на социјалните фондови и брзото интегрирање во меѓународните стоковни и финансиски текови, ќе створат поволни услови за динамизирање на растот на општествената продуктивност на трудот. Притоа, во потпериодот 1997–1999 година, растот на продуктивноста се очекува да биде највисок (просечно годишно 4,0%). Во овој потпериод треба да дојде до привршување на структурните реформи. По привршувањето на структурните реформи се очекува опаѓање на растот на општествената продуктивност на трудот и нејзино сведување на 3,0% годишно во 2002 година. Согласно со тоа, во потпериодот 1997–1999 година, генератор на растот на реалниот БДП би бил порастот на општествената продуктивност на трудот како последица на реализацијата на сеопфатни структурни реформи. Во потпериодот од 2000-та па понатаму генератор на развојот се оценува дека ќе

²⁵ На крајот од јуни 1996 година беа регистрирани 89.989 претпријатија од кои 86.297 беа во приватна сопственост, а во нивни рамки 84.989 беа новоосновани приватни претпријатија (самороден приватен сектор – Узунов). Учеството на приватниот сектор во БДП на Република Македонија во 1995 година изнесуваше 50,0%, при што 47% од вкупниот број на вработени во производствените дејности беа вработени во претпријатија во приватна сопственост.

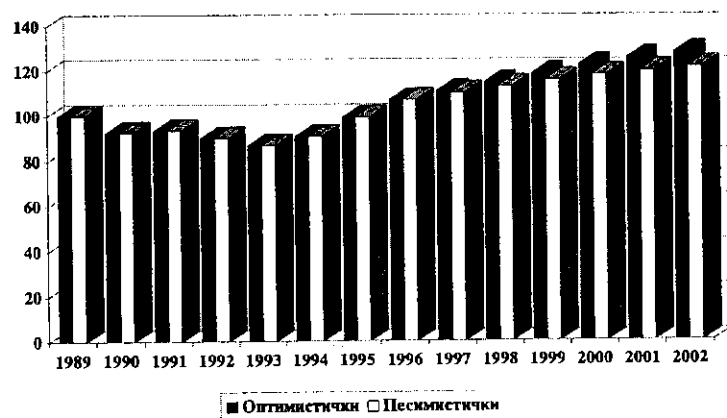
биде новото ангажирање на работната сила и новиот обем на капитални фондови врз база на очекуваната експанзија на бруто инвестициите. Притоа, коефициентот на капиталот во однос на производството (ICOR) ќе се намали од 5,4 колку што се предвидува да изнесува во 1997 година на 4,0 во 2002 година.

Според песимистичкото сценарио се очекува позабавено темпо на реализација на структурните реформи и побавно интегрирање на Македонија во светските трговски и финансиски текови. Тоа ќе има за последица побавен раст на општествената продуктивност на трудот и помало зголемување на реалниот БДП врз таа основа. Согласно со тоа, врз основа на порастот на општествената продуктивност на трудот во потперодот 1997–1999 година реалниот БДП се оценува дека ќе се зголемува по стапка од 3,4% просечно годишно. Порастот на реалниот БДП во 2002 година врз основа на зголемувањето на општествената продуктивност на трудот се предвидува да изнесува 2,8%. Истовремено, коефициентот на капиталот во однос на производството (ICOR) ќе се намали од 7,1 колку што се предвидува да изнесува во 1997 година на 4,3 во 2002 година.

Цртеж 4

Општествена продуктивност на трудот

(индекси базични 1989 = 100)

Вториот фактор преку кој ќе доаѓа до зголемување на реалниот БДП е ангажирањето на нова работна сила. Притоа, кај обете сценарија се поаѓа од претпоставката дека во првите години развојот претежно ќе се засновува врз порастот на општествената продуктивност на трудот. Истовремено, во потперодот (1997–1999) ќе се реализира релативно висока инвестициона активност која ќе биде основа за зголемување на стокот на фиксни фондови, воведување на нови технологии и освојување на нови производи. Тоа ќе претставува основа за ангажирање на дополнителна работна сила и доминантност на овој фактор во генерирањето на развојот во однос на факторот општествена продуктивност на трудот во потперодот 2000–2002 година и понатаму.

Табела 47

Детерминираност на стојанскиот раси

	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Активно население	919.628	926.985	933.474	940.008	946.588	953.214	962.907
Оптимистичко сценарио							
Годишна стапка на раст:							
– на БДП	0,8	4,0	5,0	6,0	7,0	7,0	7,2
– на продуктивноста на трудот	8,2	4,5	4,0	3,6	3,6	3,3	3,0
– на вработените лица	-7,4	-0,5	1,0	2,4	3,4	3,7	4,2
ICOR	11,1	5,4	4,3	4,0	3,8	4,1	4,0
Вкупно вработени лица	330.227	328.576	331.862	339.827	351.381	364.382	379.686
Лица што бараат работа	249.910	258.918	262.122	260.691	255.717	249.342	243.731
Стапка на невработеност	27,2	27,9	28,1	27,7	27,0	26,2	25,3
Песимистичко сценарио							
Годишна стапка на раст:							
– на БДП	0,8	3,0	3,6	4,1	4,3	5,0	5,2
– на продуктивноста на трудот	8,2	4,5	3,0	2,8	2,8	2,8	2,8
– на вработените лица	-7,4	-1,5	0,6	1,3	1,5	2,2	2,4
ICOR	11,1	7,1	5,4	5,4	5,0	4,2	4,3
Вкупно вработени лица	330.227	325.274	327.226	331.480	336.452	343.854	352.106
Лица што бараат работа	249.910	262.221	266.758	269.038	270.646	269.870	271.311
Стапка на невработеност	27,2	28,3	28,6	28,6	28,6	28,3	28,2

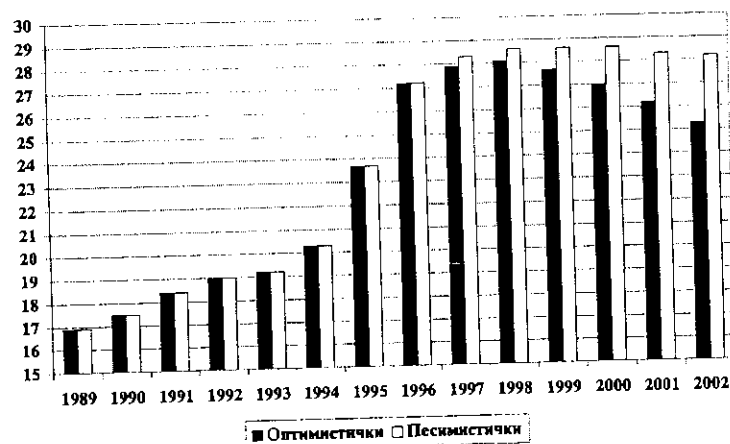
Според оптимистичкото плус (+) сценарио во периодот 1997–2002 ќе бидат создадени 49.459 нови работни места, при што факторот ново ангажирана работна сила ќе генерира просечна годишна стапка на реален раст на БДП од 2,4%. Во 2002 година се проектира факторот дополнително ангажирана работна сила да доведе до реален раст на БДП од 4,2%.

Ваквото темпо на отворање на нови работни места ќе доведе до благо ублажување на невработеноста. Бројот на невработени лица својата кулминација би ја достигнал во 1998 година (262.122 лица или 28,1% во однос на активното работно население). Бројот на невработените лица до крајот на 2002 година би се намалил за 18.391, а стапката на невработеноста би се свела на 25,3%. Поинтензивното намалување на невработеноста би се остварило во првата декада од идниот век (2003–2010) кога во целост би се реализирале ефектите од новите инвестициони вложувања и порастот на обемот на фиксните фондови.

Цртеж 5

Движење на невработеноста во Република Македонија

(стапка на невработеност во %)

Согласно со тоа, најголеми промени во структурата на производството и дизајнот на производите се очекува да се реализи-

раат во потпериодот 1999–2012 година. Комплетирањето на овие процеси се очекува да биде завршено до 2012 година, кога Македонија по структурата на производството, развојот на производите и трошоците по единица производ ќе конвергира кон оние кај земјите-членки на Европската унија.

Според песимистичкото, минус (-) сценарио во периодот 1997–2002 година се предвидува дека ќе бидат отворени 21.879 нови работни места. Факторот дополнително ангажирана работна сила би генерирал просечна годишна стапка на раст на реалниот БДП од 1,1%, при што растот на БДП врз оваа основа би се движел во границите од -1,5% во 1997 година до 2,4% (во 2002 година).

Со темпото на создавање на нови работни места директно ќе биде поврзано движењето на невработеноста. Бројот на лицата што бараат работа својот максимум ќе го достигне во 2000-та година (270.646), додека, стапката на невработеноста својот максимум ќе го достигне во периодот 1998–2000 година (28,6%). Стапката на невработеност во 2002 година би се свела на 28,2%. Како и во претходното сценарио, така и според ова сценарио, до поинтензивно отворање на нови работни места и намалување на невработеноста би дошло во првата декада од идниот век. Во овој период се очекува побрза експанзија на реалниот раст на БДП врз основа на ангажирање на дополнителна работна сила што би било последица на високите инвестициони вложувања и зголемиот сток на фиксни фондови. Тоа би довело до трајно решавање на проблемот на невработеноста.

Според ниту едно сценарио понудата на квалификувана работна сила не би била пречка (блокирачки фактор) на развојот. Се оценува дека понудата на работната сила би била задоволителна не само од квантитативен туку и од квалификационен аспект. На крајот од јуни 1996 година 16% од работоспособното активно население имаше факултетска диплома, а 2,8% имаше завршено постдипломски студии. Притоа, голем дел од невработените лица се висококвалификувани и квалификувани (18,7% од невработените лица) и лица со високо, вишо и средно образование (33,2% од невработените лица), со знаење на еден или два странски јазици и обучени за користење на компјутери. Евентуалниот недостаток на одредени специјално обучени лица за одредени занимања би се надминувал со додатна обука во времетраење од 2 до 3 месеци.

III. Штедење – инвестиции

Соодносот помеѓу домашното штедење и вкупните инвестиции ќе има клучно значење во определувањето на основните економски перформанси во периодот 1997–2002 година: динамиката на економскиот раст, ценовната стабилност, карактерот и обемот на перамнотежата во платниот биланс и степенот на задолженоста спрема странство (нето увозник/извозник на капитал).

По релативно умереното ниво на домашно штедење во периодот 1991–1993 година (стапка на штедење од 13,8% од БДП), во периодот 1994–1995 година дојде до пад на склоноста кон штедење. Меѓутоа, падот на склоноста за штедење не повлече и пад на бруто инвестициите. Напротив, учеството на бруто инвестициите во БДП почнувајќи од 1992 година (15,5%) постојано се зголемуваше (18,6 посто во 1996). Тоа услови пораст на платнобилансните дефицити и значаен увоз на капитал за финансирање на инвестиционата активност. Процесот на обновување на домашното штедење отпочна во 1996 година, напоредно со растот на реалниот бруто домашен производ. Така, во 1996 година домашното штедење достигна учество во БДП од 10,8%.

Во периодот 1997–2002 година се предвидува пораст на штедењето и на инвестициите, при што се оценува дека динамиката на порастот на штедењето ќе биде побрза во однос на динамиката на порастот на инвестициите. Притоа, динамиката на растот на домашното штедење ќе зависи од: нивото на финансиската и ценовната стабилност; каматната политика; нивото на расположливиот доход; политиката на девизен курс на денарот; реформите во финансиската сфера; и реформите кај социјалните фондови.

На планот на финансиската и ценовната стабилност, каматната политика и политиката на девизен курс, обете сценарија (оптимистичко и песимистичко) предвидуваат приближно исти услови преку кои ќе се стимулираат штедењето и инвестициите: ниска инфлација помеѓу 3 и 5% (во зависност од сценариото); политика на реално позитивни каматни стапки и политика на стабилен реален девизен курс на денарот. Оптимистичкото и песимистичкото сценарио познателно се разликуваат според

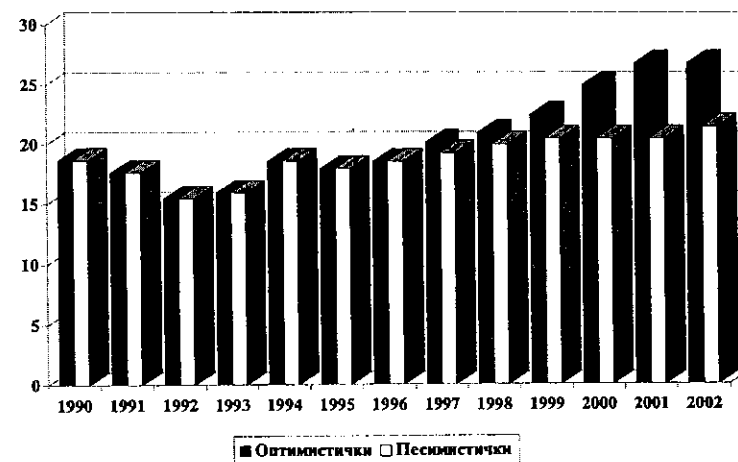
претпоставките за движењето на расположливиот доход, брзината на структурните реформи и брзината на намалувањето на диочното оптоварување, воведувањето на приватни пензиски и здравствени фондови, намалувањето на значењето на општествените фондови и редуцирање на јавната потрошувачка.

Според оптимистичкото сценарио, структурните и фискалните реформи ќе се одвиваат брзо и ќе создадат услови за значително зголемување на домашното штедење. Во 1997 година стапката на домашното штедење ќе се зголеми на 14,2%, а во 2002 година таа ќе достигне учество од 25,6% во БДП. Ваквото ниво на домашно штедење ќе детерминира одржување на висока инвестициона активност, постепено намалување на увозот на странски капитал и редуцирање на дефицитот во тековната сметка на платниот биланс на 1,2% од БДП во 2002 година.

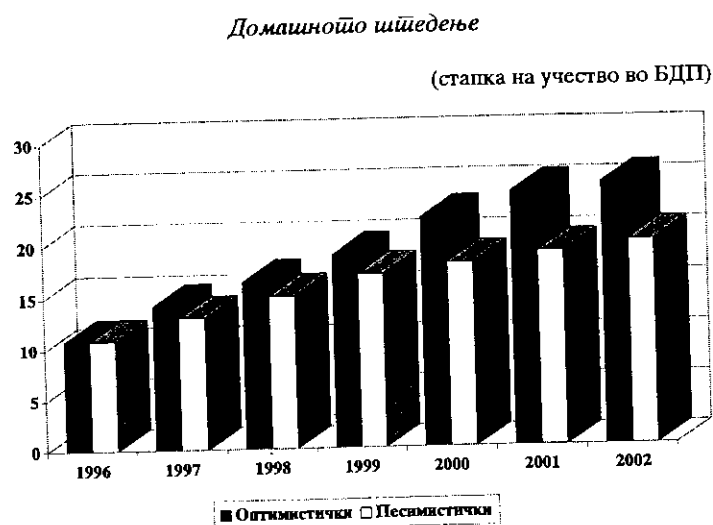
Цртеж 6

Бруто инвестиции

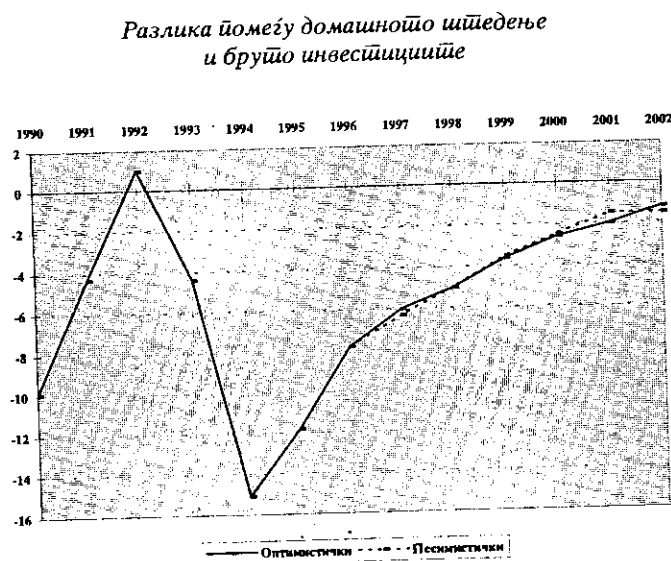
(стапка на учество во БДП)

Цртеж 7

Цртеж 8

Според песимистичката варијанта, структурните реформи ќе се одвиваат побавно во услови на понизок расположлив доход, што ќе услови пониско ниво на домашно штедење. Исто така, се претпоставува дека на меѓународните финансиски пазари постојат неповолни услови за привлекување на капитал (кусок на капитал и високи реални каматни стапки). Тоа ќе детерминира одржување на бруто инвестициите на релативно ниско ниво заради неповолните услови за нивно финансирање со прилив на странски капитал. Согласно со тоа, според ова сценарио домашното штедење ќе се зголеми од 10,8% од БДП во 1996 година, па 20,0% од БДП во 2002 година. Истовремено, бруто инвестициите ќе растат со умерено темпо, при што нивното учество ќе се зголеми од 18,6% од БДП во 1996 година, па 21,5% од БДП во 2002 година. И кај оваа варијанта до крајот на 2002 година јазот помеѓу бруто инвестициите и штедењето значително ќе се намали, што ќе овозможи разрешување на проблемот со дефицитот во тековната сметка на платниот биланс.

IV. Агрегатна потрошувачка

Со мерките на макроекономската политика (фискална политика, монетарна политика, политика на девизен курс и доходна политика) во периодот 1997–2002 година ќе се обезбедува потребниот раст на агрегатната потрошувачка за да се реализира економскиот развој на нивото на потенцијалниот неинфлаторен раст. Притоа, според обете сценарија, зголемувањето на агрегатната потрошувачка првенствено ќе произлегува од растот на инвестиционата потрошувачка и растот на нето извозот. Растот на личната потрошувачка според обете сценарија би заостанувал зад зголемувањето на општествената продуктивност на трудот. Со приближно исто умерено темпо би се зголемувала и јавната потрошувачка.

Според оптимистичкото, плус (+) сценарио, номиналната агрегатна потрошувачка во периодот 1997–2002 година би се зголемила кумулативно за 124,4% или по просечна годишна стапка од 14,4%. На тој начин би се создала доволна потрошувачка што ќе го поддржи стопанскиот раст без, притоа, агрегатната потрошувачка да стане извор на висока инфлација (demand pull inflation).

Според ова сценарио, во наредните шест години реалната агрегатна потрошувачка би се зголемила кумулативно за 41,9%, или по просечна реална годишна стапка од 6,0%.

Притоа, реалната лична потрошувачка се оценува дека во периодот 1997–2002 година би се зголемила за 17,1%. Просечната годишна стапка на раст на личната потрошувачка би изнесувала 2,7% и би била за 1,0 процентен поен пониска во однос на просечната динамика на зголемување на општествената продуктивност на трудот. Слично умерено реално годишно зголемување (2,6) се предвидува и за тековните јавни расходи. Бруто инвестициите во основни средства и нето извозот на стоки и услуги би биле основни генератори на развојот од страната на агрегатната потрошувачка. Притоа, инвестициите според оптимистичкото сценарио, просечно годишно реално би се зголемувале по стапка од 12,6%, додека пак нето извозот на стоки и услуги просечно годишно би растел по стапка од 14,7% во периодот 1997–2002 година.

Според песимистичкото, минус (-) сценарио, во периодот 1997–2002 година номиналната агрегатна потрошувачка би се зголемила за 63,0%, или по просечна годишна стапка од 8,5%. Со тоа преку агрегатната потрошувачка ќе се обезбеди доволна потрошувачка за да се оствари економски развој на ниво на потенцијалниот раст од една страна, а од друга страна таа би била брана за појава и развој на инфлаторни притисоци. Според ова сценарио до крајот на 2002 година реалната агрегатна потрошувачка во однос на состојбата од 1996 година би се зголемила за 27,9%, или таа би растела по просечна годишна стапка од 4,2%.

Реалната лична потрошувачка би растела по просечна годишна стапка (2,4%) која е за 0,7 процентни поени под просечната годишна динамика на зголемување на продуктивноста на трудот. Во периодот 1997–2002 година кумулативното зголемување на реалната агрегатна потрошувачка се предвидува да изнесува 15,3%. Слично умерено зголемување се предвидува и за тековните јавни расходи. Тие во 2002 година во однос на состојбата од 1996 година реално би биле повисоки за 13,2%, при што просечното реално годишно зголемување би изнесувало 2,1%. Исто како и кај оптимистичкото сценарио, и кај ова (песимистичко) сценарио бруто инвестициите и нето извозот на стоки и услуги би биле основни генератори на зголемувањето на агрегатната побарувачка, а согласно со тоа и на развојот. Во периодот 1997–2002 година

бруто инвестициите се оценува дека ќе се зголемуваат по просечна годишна стапка од 6,7%, а нето извозот на стоки и услуги реално би се зголемувал по просечна годишна стапка од 17,8%.

Табела 48

Движење на компонентиите на агрегатната потрошувачка

(во проценти во однос на претходната година)

	1997	1998	1999	2000	2001	2002
I. Оптимистичко сценарио						
1. Реална стапка на раст на личната потрошувачка	3,5	3,0	2,6	2,6	2,3	2,0
2. Реална стапка на раст на бруто инвестициите	12,8	9,3	13,4	18,9	14,7	7,2
3. Реална стапка на раст на јавните расходи	-2,3	-3,0	3,7	4,5	6,4	7,1
4. Реална стапка на раст на нето извозот на стоки и услуги	17,7	15,8	14,1	11,9	10,6	18,3
II. Песимистичко сценарио						
1. Реална стапка на раст на личната потрошувачка	3,7	2,4	2,2	2,2	2,0	2,1
2. Реална стапка на раст на бруто инвестициите	6,9	7,3	6,8	4,3	4,8	10,4
3. Реална стапка на раст на јавните расходи	1,5	0,1	2,7	2,3	3,1	3,0
4. Реална стапка на раст на нето извозот на стоки и услуги	15,4	14,9	18,7	16,7	28,5	12,9

Бруто инвестиции

Одржувањето на траен, неинфлаторен стопански раст е невозможно без зголемување на инвестиционата активност. Затоа, според обете сценарија се предвидува инвестициите да бидат еден од водечките фактори за зголемување на агрегатната потрошувачка.

Приватните претпријатија би биле основни носители на инвестиционата активност. Тоа е сектор каде инвестициите остваруваат највисока ефикасност. Преку модернизација и ревитализација, со примена на нови технологии би се извршило брзо пре-

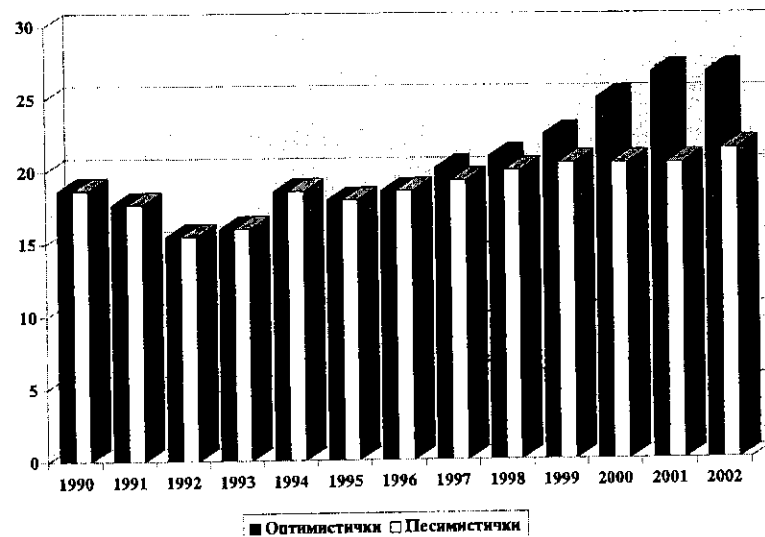
структурирање на производството, воведување на нови производи, усовршување на постојните и воведување на нов, еколошки дизајн на производите. Со тоа би се зголемило учеството на разменливите стоки (tradable goods) во вкупните стоки и услуги. Тоа би водело и до зголемување на меѓународната конкурентност на домашните производители.

Покрај инвестиции во приватни претпријатија, агрегатната побарувачка ќе се зголемува и преку инвестициите во инфраструктурни објекти. Овие инвестиции треба да создадат поволен амбиент за поголема ефикасност на инвестициите во новите брзорастечки приватни претпријатија.

Растот на инвестициите би се поддржувал особено со: стабилни каматни стапки; стимулирање на приливот на странски капитал; стимулирање на домашното штедење.

Цртеж 9

Учество на бруто инвестициите во бруто домашниот производ

Според оптимистичкото, плус (+) сценарио, инвестициите во периодот 1997–2002 година се проценува дека ќе се зголемиваат со просечна годишна реална стапка од 12,6%. Со тоа, нивното учество во БДП ќе се зголеми од 18,6% во 1996 година на 26,8% во 2002 година.

Според песимистичкото, минус (-) сценарио, во анализираниот период, бруто инвестициите би се зголемувале по просечна реална годишна стапка од 6,7%. Нивното учество во БДП во 2002 година би достигнало 21,5%, што би било за 2,9 процентни поени повисоко учество од оствареното во 1996 година.

Нејно извоз на стоки и услуги

Структурните реформи и високата инвестициона активност кај приватните претпријатија се очекува да доведат до нивно реструктурирање, зголемување на производството на разменливи стоки и услуги (tradable goods and services) и зголемување на конкурентноста спрема странство. Одржувањето и зголемувањето на ценовната конкурентност спрема странство првенствено би се засновало врз зголемување на продуктивноста на трудот и намалување на трошоците на работната сила по единица производ. Истовремено, заради тоа што Македонија и во периодот 1997–2002 година ќе остане неоптимална валутна зона во однос на земјите-членки на Европската унија, ќе се продолжи со користењето на девизниот курс како инструмент за одржување на ценовната конкурентност спрема странство. Меѓутоа, користењето на девизниот курс на депарот за оваа намена ќе биде ограничено, заради тоа што тој истовремено ќе ја игра и улогата на основно номинално сидро во економијата. Сето тоа се очекува да доведе до брз пораст на нето извозот. Оваа компонента на агрегатната потрошувачка се предвидува да стане моторна сила на развојот во Македонија во периодот 1997–2002 година.

Според оптимистичкото, плус (+) сценарио, нето извозот како компонента на агрегатната побарувачка во периодот 1997–2002 година би се зголемувал по просечна годишна стапка од 14,9%, при што од 472 милиони САД долари нето увоз на стоки и услуги во 1996 година, би се свел на 278 милиони САД долари во 1999 и на 179 милиони САД долари нето увоз на стоки и услуги во 2002 година.

Според песимистичкото, минус (-) сценарио, нето извозот на стоки и услуги би се зголемувал по просечна годишна стапка од 18,7% во периодот 1997–2002 година, при што нето увозот на стоки и услуги од 472 милиони САД долари во 1996 година, би се свел на 274 милиони САД долари во 1999 година и на нето увоз на стоки и услуги од 142 милиони САД долари во 2002 година.

Табела 49

Извозна побарувачка

	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
I. Оптимистичко сценарио							
1. Нето извоз на стоки и услуги	-472	-385	-324	-278	-245	-219	-179
- во милиони САД долари	-18.456	-17.363	-16.957	-15.679	-14.185	-12.680	-
- во милиони денари по тековни цени	-317	-284	-235	-184	-140	-93	10.36
1.1. Нето извоз на стоки	-12.395	-12.808	-12.285	-10.378	-8.106	-5.385	-49
- во милиони САД долари	-155	-101	-89	-94	-105	-126	-2.837
- во милиони денари по тековни цени	-6.061	-4.555	-4.672	-5.302	-6.079	-7.295	-130
1.2. Нето извоз на услуги	-	-	-	-	-	-	-7.527
- во милиони САД долари	-	-	-	-	-	-	-
- во милиони денари по тековни цени	-	-	-	-	-	-	-
II. Песимистичко сценарио							
1. Нето извоз на стоки и услуги	-472	-396	-337	-274	-228	-163	-142
- во милиони САД долари	-18.456	-17.067	-15.907	-13.343	-11.147	-8.019	-6.986
- во милиони денари по тековни цени	-317	-281	-243	-202	-157	-106	-50
1.1. Нето извоз на стоки	-12.395	-12.111	-11.470	-9.837	-7.675	-5.215	-2.460
- во милиони САД долари	-155	-115	-94	-72	-71	-57	-92
- во милиони денари по тековни цени	-6.061	-4.956	-4.437	-3.506	-3.472	-2.804	-4.526
1.2. Нето извоз на услуги	-	-	-	-	-	-	-
- во милиони САД долари	-	-	-	-	-	-	-
- во милиони денари по тековни цени	-	-	-	-	-	-	-

Јавна потрошувачка

Според обете сценарија, преку јавната потрошувачка ќе доаѓа до умерено зголемување на агрегатната побарувачка. Таа

не би претставувала генератор на развојот преку страната на потрошувачката, туку преку страната на понудата. Имено, преку намалување на даночното оптоварување би се зголемил расположливиот доход на претпријатијата и населението што ќе влијае на зголемување на домашното штедење. Исто така, до зголемување на домашното штедење ќе дојде и преку формирање на приватни фондови (пензиски и здравствени) и намалувањето на улогата на задолжителното социјално осигурување (здравствено, пензиско, инвалидско и сл.). Преку политиката на умерени јавни расходи би изостанала и потребата од задолжување на јавниот сектор. На тој начин, целокупното домашно штедење би било расположливо за употреба на недржавниот приватен и општествен сектор (не би постоел crowding out на приватниот сектор). Тоа воедно ќе го намали и притисокот врз домашните каматни стапки и ќе придонесе за нивно постепено приближување кон меѓународните каматни стапки.

Според оптимистичкото, позитивно (+) сценарио, јавните расходи во периодот 1997–2002 година би се зголемувале по реална просечна годишна стапка од 2,6%, што е за 3,4 процентни поени под просечната годишна динамика на зголемување на реалниот БДП. Тоа ќе доведе учеството на јавните расходи во БДП да се намали од 42,5%, колку што се предвидува да изнесува во 1997 година на 37,3% во 2002 година. Притоа, учеството на социјалните фондови во БДП би се намалило од 13,6% во 1997 година на 10,5% во 2002 година, додека учеството на буџетските расходи би се свело на 27,0% од БДП во 2002 година. Со исклучок на 1997 година за кога е планиран буџетски дефицит од 1,2% од БДП, во сите останати години би се остварувал умерен буџетски суфицит кој во 2002 година би изнесувал 0,2% од БДП.

Според песимистичкото, минус (-) сценарио, во периодот 1997–2002 година, јавните расходи би се зголемувале по реална просечна годишна стапка од 2,1%. Оваа стапка на раст би била за 2,1 процентни поени пониска од просечната годишна стапка на зголемување на реалниот БДП. Тоа ќе доведе до намалување на учеството на јавните расходи во БДП за 4,5 процентни поени при што во 2002 година нивното учество ќе изнесува 40,0%. Притоа, учеството на социјалните фондови би се свело на 11,5% од БДП во 2002 година, со што во периодот 1997–2002 година би се реализирало намалување од 3,1 процентни поени. Истовремено, буџетските расходи во однос на динамиката на раст на реалниот БДП

би оствариле незначително заостанување. Заради тоа, нивното учество во БДП во 2002 година (27,5%) би било идентично со она во 1997 година. Според ова сценарио во анализираниот период би се оствариле умерени буџетски дефицити, при што тие би се движеле од 2,4% од БДП во 1997 до 1,0% во 2002 година.

Табела 50

Движење на јавните приходи и расходи

	1997	1998	1999	2000	2001	2002
I. Оптимистичко сценарио						
(во мил. денари по тековни цени)						
1. Вкупен приход на јавниот сектор	68.067	77.759	89.144	99.920	112.744	124.197
1.1. Приходи на буџетот	45.653	54.119	62.673	71.003	80.531	89.422
1.2. Приходи на фондовите	22.414	23.640	26.472	28.917	32.212	34.775
2. Вкупни јавни расходи	70.045	77.173	86.882	96.822	109.230	123.534
Дефицит - / суфицит + на јавниот сектор	-1.978	586	2.263	3.098	3.514	662
(во проценти)						
1. Учество на вкупните јавни приходи во БДП	41,3	39,8	39,4	38,7	38,5	37,5
1.1. Учество на приходите на буџетот во БДП	27,7	27,7	27,7	27,5	27,5	27,0
1.2. Учество на фондовите во БДП	13,6	12,1	11,7	11,2	11,0	10,5
2. Учество на вкупните јавни расходи во БДП	42,5	39,5	38,4	37,5	37,3	37,3
Учество на дефицитот - / суфицитот + на јавниот сектор во БДП	-1,2	0,3	1,0	1,2	1,2	0,2
	1997	1998	1999	2000	2001	2002
II. Песимистичко сценарио						
(во мил. денари по тековни цени)						
1. Вкупен приход на јавниот сектор	66.799	71.472	76.654	81.329	87.280	93.829
1.1. Приходи на буџетот	43.633	47.770	52.299	56.524	61.427	66.161
1.2. Приходи на фондовите	23.165	23.972	24.356	24.805	25.852	27.667
2. Вкупни јавни расходи	70.607	75.242	80.053	84.582	90.373	96.235
Дефицит - / суфицит + на јавниот сектор	-3.808	-3.500	-3.398	-3.253	-3.093	-2.406
(во проценти)						
1. Учество на вкупните јавни приходи во БДП	42,1	41,0	40,6	40,0	39,5	39,0
1.1. Учество на приходите на буџетот во БДП	27,5	27,3	27,7	27,8	27,8	27,5
1.2. Учество на фондовите во БДП	14,6	13,7	12,9	12,2	11,7	11,5
2. Учество на вкупните јавни расходи во БДП	44,5	43,0	42,4	41,6	40,9	40,0
Учество на дефицитот - / суфицитот + на јавниот сектор во БДП	-2,4	-2,0	-1,8	-1,6	-1,4	-1,0

V. Платен биланс и задолженост спрема странство

Недоволното домашно штедење ќе детерминира увоз на странска акумулација за финансирање на развојот (брuto инвестициите). Тоа значи дека и во наредните години Македонија ќе се соочи со постојане на платнобилансни дефицити и зголемување на задолженоста спрема странство. Меѓутоа, со зголемување на домашното штедење и ефикасната употреба на домашната и странската акумулација, значењето на странската акумулација како извор за финансирање на развојот сè повеќе ќе опаѓа. Тоа ќе детерминира постојано опаѓање на платнобилансните дефицити и нивно претворање во суфицит во периодот по 2002 година.

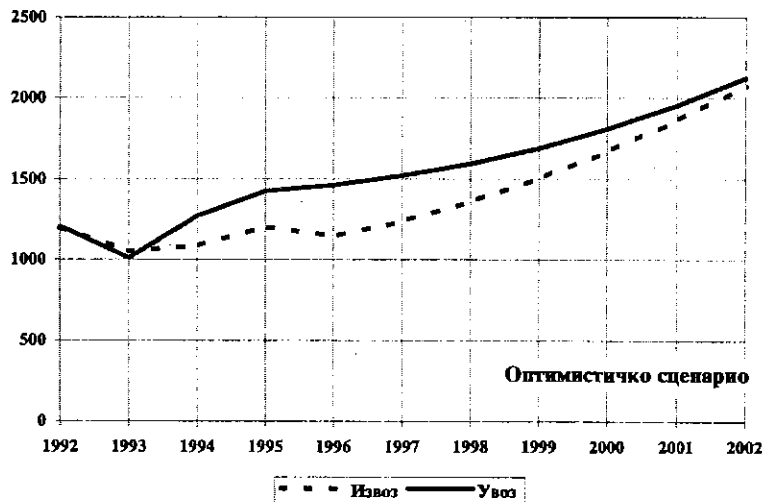
Според оптимистичкото сценарио, дефицитот во тековната сметка на платниот биланс ќе се намали од 288 милиони САД долари, колку што изнесуваше во 1996, на 220 милиони САД долари во 1997, на 101 милиони САД долари во 2001 и на 69 милиони САД долари во 2002 година. Со тоа учеството на дефицитот во платниот биланс во БДП ќе се сведе од 7,8% во 1996, на 6,0% во 1997, на 2,0% во 2001 и на 1,2% во 2002 година. Така, во потпериодот 2000-2002 година, дефицитот во тековната сметка на платниот биланс би бил сведен на ниско, контролирано ниво со тенденција во 2003 година да се оствари суфицит во тековната сметка на платниот биланс. Согласно со тоа, во периодот 1997-2002 година во целост би се решил проблемот со кризата на платниот биланс.

Во рамките на тековната сметка на платниот биланс, дефицитот во трговскиот биланс се проектира да се намали од 317 милиони САД долари во 1996 на 49 милиони САД долари во 2002 година. Притоа, извозот на стоки би се зголемил од 1.239 милиони САД долари во 1997 година на 2.076 милиони САД долари во 2002 година или просечно годишно по стапка од 10,4% што е за 4,6 процентни поени повисока динамика на раст во однос на проектираната просечна стапка на раст на реалниот БДП според ова сценарио. Увозот на стоки би се зголемил од 1.523 милиони САД долари во 1997 година на 2.125 милиони САД долари во 2002 година, при што просечната годишна стапка на раст на увозот во периодот 1997-2002 година би изнесувала 7,4% што е за 3,0 процентни поени пониска стапка на раст во однос на проектираната просечна стапка на раст на извозот.

Цртеж 10

Увоз и извоз на стоки

(во милиони САД долари)

Дефицитот во салдото на нето услугите би остварил вкупно намалување од 25 милиони САД долари. Од 155 милиони САД долари дефицит во 1996 година, би се остварил дефицит од 89 милиони САД долари во 1998 година и негативно салдо од 130 милиони САД долари во 2002 година. Проектирањето на ваквите движења кај нето услугите се темели врз основа на расположливите транспортни, градежни и туристички капацитети, нивната конкурентност и квалитетот на услугите, како и на местоположбата на Република Македонија.

Салдото на нето доходите и тековните трансфери ќе доживее динамички промени. Врз основа на зголемената доверба во финансискиот систем, се очекува зголемување на тековните трансфери врз основа на дознаки од Македонците вработени во странство. Истовремено, се очекува да се зголеми одливот на доход врз основа на плаќање на камати и дивиденди спрема странство, и да се намали приливот врз основа на официјалните трансфери. Согласно со тоа, се проценува дека салдото на нето трансферите и

доход од 183 милиони САД долари суфицит во 1996 година ќе се намали во суфицит од 110 милиони САД долари во 2002 година.

Под претпоставка редовно да се плаќаат каматите по тековниот долг и да не дојде до прилив на капитал врз основа на директни инвестиции, тогаш надворешниот долг на земјата во периодот 1997–2002 година би се зголемил за 824 милиони САД долари и на крајот од 2002 година би достигнал износ од 1.996 милиони САД долари. Со тоа задолженоста на земјата како коефициент на долгот во однос на БДП во 2002 година би изнесувала 0,348 што би било пониско во однос на коефициентот од 1997 година (0,379).

Меѓутоа, доколку се појде од претпоставката дека во периодот 1997–2002 година во Македонија, врз основа на директни инвестиции би дошло до прилив на капитал од 570 милиони САД долари (по 70 мил. САД долари просечно годишно во потпериодот 1997–1999 година и по 120 милиони САД долари годишно во подпериодот 2000–2002), тогаш долгот на Македонија спрема странство на крајот од 2002 година би изнесувал 1.426 милиони САД долари, со коефициент на задолженост во однос на БДП од 0,248.

Според песимистичкото сценарио, дефицитот во тековната сметка на платниот биланс во периодот 1997–2002 година би се намалил за 214 милиони САД долари. Во 2002 година е оценето дека дефицитот во тековната сметка на платниот биланс ќе изнесува 74 милиони САД долари, што би претставувало 1,5% од БДП. Почнувајќи од 2003 година би се остварувал суфицит во тековната сметка на платниот биланс со што би отпочнал процес на раздолжување на земјата спрема странство.

Во рамките на тековната сметка на платниот биланс, дефицитот во трговскиот биланс се планира да се намали од 317 милиони САД долари во 1996, на 202 милиони САД долари во 1999 и на 50 милиони САД долари во 2002 година. Извозот на стоки би се зголемил за 571 милиони САД долари и во 2002 година би достигнал 1.718 милиони САД долари. Просечната годишна стапка на зголемување на извозот би изнесувала 7,0% и би била за 2,8 процентни поени повисока во однос на проектираната просечна стапка на реален економски раст според ова сценарио. Увозот на стоки е оценето дека во периодот 1997–2002 година ќе се зголеми за 304 милиони САД долари. Просечната годишна стапка на раст на увозот на стоки би изнесувала 3,2% и

би била за 3,8 процентни поени пониска во однос на проектираната просечна стапка на раст на извозот на стоки

Табела 51

Меѓународна размена

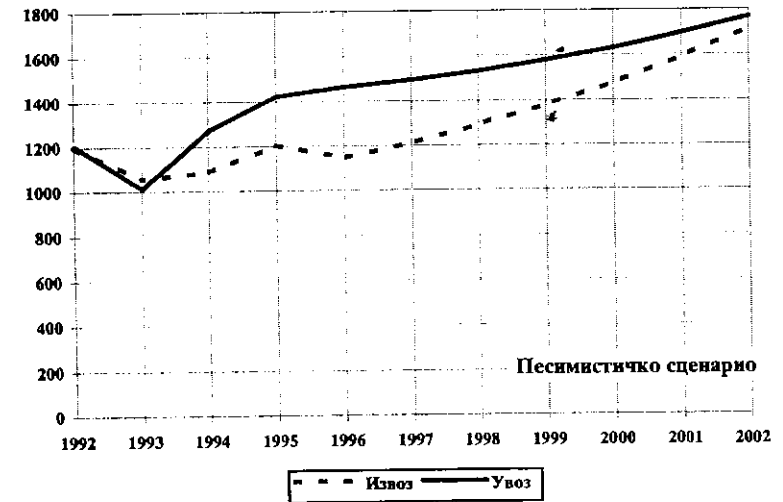
(во милиони САД долари)

	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Оптимистичко сценарио							
1. Трговски биланс и биланс на услуги	-468	-385	-324	-278	-245	-219	-179
1.1. Трговски биланс	-317	-284	-235	-184	-140	-93	-49
1.1.1. Извоз на стоки	1.147	1.239	1.361	1.504	1.670	1.862	2.076
1.1.2. Увоз на стоки	1.464	1.523	1.596	1.688	1.810	1.955	2.125
1.2. Нето услуги	-155	-101	-89	-94	-105	-126	-130
2. Нето тековни трансфери и доход	183	165	151	133	129	117	110
3. Салдо во тековната сметка на платниот биланс	-288	-220	-173	-145	-116	-102	-69
Учество на салдото во тековната сметка на платниот биланс во БДП (во %)	-7,8	-6,0	-4,6	-3,6	-2,6	-2,0	-1,2
Состојба на надворешниот долг	1.172	1.392	1.564	1.709	1.825	1.927	1.996
Учество на надворешниот долг во БДП (во проценти)	31,8	37,9	41,8	42,4	40,8	37,9	34,8
Песимистичко сценарио							
1. Трговски биланс и биланс на услуги	-468	-396	-337	-274	-228	-163	-142
1.1. Трговски биланс	-317	-281	-243	-202	-157	-106	-50
1.1.1. Извоз на стоки	1.147	1.212	1.289	1.378	1.475	1.591	1.718
1.1.2. Увоз на стоки	1.464	1.493	1.532	1.580	1.632	1.697	1.768
1.2. Нето услуги	-155	-115	-94	-72	-71	-57	-92
2. Нето тековни трансфери и доход	183	163	151	138	123	95	68
3. Салдо во тековната сметка на платниот биланс	-288	-233	-186	-136	-105	-68	-74
Учество на салдото во тековната сметка на платниот биланс во БДП (во %)	-7,8	-6,3	-5,0	-3,5	-2,5	-1,5	-1,5
Состојба на надворешниот долг	1.172	1.405	1.591	1.727	1.831	1.937	1.987
Учество на надворешниот долг во БДП (во проценти)	31,8	38,0	42,7	44,3	44,1	42,9	40,4

Цртеж 11

Увоз и извоз на стоки

(во милиони САД долари)

Искористувањето на местоположбата на Македонија, слободните транспортни, градежни и туристички капацитети се оценува дека ќе доведе до драстични промени во салдото на услугите. Од 155 милиони САД долари дефицит во 1996 година, дефицитот во салдото на услугите би се свел на 92 милиони САД долари во 2002 година.

Движењето на салдото на нето доходите и тековните трансфери ќе биде предодредено од нето плаќањето на камати и дивиденди спрема странство и дознаките од македонските работници во странство, како и од официјалните трансфери. Имајќи ги предвид ефектите од овие две позиции се оценува дека салдото на нето тековните трансфери и доходи од суфицит од 183 милион САД долари во 1996 година ќе се сведе на суфицит од 68 милиони САД долари во 2002 година.

Надворешниот долг на земјата во периодот 1997–2002 година би се зголемил за 815 милиони САД долари под претпоставка редовно да се плаќаат каматите по тековниот долг и воопшто да

не се реализира прилив на капитал во земјата врз основа на директни инвестиции. Согласно со тоа, вкупниот надворешен долг на крајот од 2002 година би изнесувал 1.987 милиони САД долари што би претставувало 40,4% во однос на БДП. Притоа, процентот на вкупниот долг во однос на БДП би бил за 8,6 процентни поени повисок од остварениот во 1996 година.

Меѓутоа, доколку се појде од претпоставката дека во периодот 1997–2002 година врз основа на директни инвестиции во Македонија би дошло до прилив на капитал од 315 милиони САД долари (по 35 милиони САД долари просечно годишно во потпериодот 1997–1999 година и по 70 милиони САД долари просечно годишно во потпериодот 2000–2002), тогаш долгот на Македонија спрема странство на крајот од 2002 година би изнесувал 1.672 милиони САД долари што би било за 500 милиони САД долари повеќе од состојбата на вкупниот долг на крајот од 1996 година. Согласно со тоа, стапката на учеството на вкупниот долг спрема странство во БДП на крајот од 2002 година би изнесувал 34,0%.

КРАТКО РЕЗИМЕ НА НАЦИОНАЛНАТА СТРАТЕГИЈА

1. Националната стратегија (скратено Стратегијата) претставува сеопфатен напор да се идентификуваат *иредизвициите на развојот и модернизацијата* со кои се соочува Република Македонија во процесот на општествена, политичка и економска трансформација, процес во кој таа влезе откако прогласи независност во 1991, напуштајќи го социјализмот со цел да гради слободно граѓанско општество, демократска држава и пазарна економија. Работата врз Стратегијата мобилизира голем број македонски стручњаци од областа на економијата и пошироко од општествените науки, но исто така и истражувачи и консултанти од странство. Ваквиот потфат доаѓа во време кога македонската економија почнува да излегува од длабоката трансформациона рецесија и почнува да покажува раст и експанзија. Финалниот документ би требало да ѝ помогне на Владата на Република Македонија, но и на јавноста, *да ѝ сфатат и да ја дефинираат* на патот кон 21-от век и кон Европската интеграција и новата глобална економија.

2. Постојната студија претставува широка и сеопфатна синтеза на една серија на монографии и прилози подготвени за Проектот и дискутирани во детали на Работната средба (Work shop) одржана во Охрид во ноември 1996. Студијата ги третира следните области:

- *Основните институционални и системски промени како предуслови за развојот*, почнувајќи од постигнатото ниво на развојот, преку расположливите ресурси па сè до институционалните и политичките реформи кои се веќе преземени или треба да се преземат во иднина.

- *Клучните фактори на развојот*, најнапред преку опис на состојбата на постојните фактори на производство заедно со потребата за нивно долгорочно реструктурирање, а потоа со ана-

лиза на можностите за нивна краткорочна ревитализација, натамошен развој и модернизација.

- Анализата на *развојните стратегии за посебни економски сектори* со вклучување на целите и инструментите на долгорочниот развој на индустријата, земјоделството, услугите и технологијата.

- *Развојот на инфраструктурата* е анализиран преку разгледувањето на развојниот потенцијал на транспортот и комуникациите, на секторите на енергијата, водостопанството и комуналните дејности, а претставени се и проблемите на заштитата на животната средина.

- Стратегијата завршува со анализа на *можните сценарија*, и тоа оптимистичко и песимистичко, на развојот до 2020 година.

3. Стратегијата ги разгледува целите и политиките што би му погодувале на развојот и модернизацијата на Република Македонија.

Развојот е дефиниран во поширока смисла како зацврстување на граѓанското општество, општествен прогрес, владеење на правото, политичка одговорност и економски раст.

Модернизацијата значи ставање нагласок на процесот приближување кон развиените земји, на процесот на научен и технолошки напредок, како и на натамошен развој на граѓанското општество.

Документот се концентрира на економските аспекти на развојот и модернизацијата, потпирајќи се врз поширока општествена, правна и политичка рамка, земајќи ги предвид нејзините релевантни аспекти.

4. Стратегијата ги идентификува следните клучни економски цели:

- *Отворена економија*. Во Стратегијата се поаѓа од тоа дека Македонија е мала отворена економија (со популација од 2 милиони и со тековен БДП од околу 4 милијарди долари). Од ова произлегува дека македонската економија е *крифакач на цените* (т.е. дека цена на добрата што таа ги произведува не можат позначајно да отстапуваат од светските цени) и *крифакач на политичките* (т.е. дека нејзината надворешнотрговска, монетарна и фискална политика мора да бидат во согласност со политиките на

поразвиените земји кон кои Македонија сака да конвергира, т.е. да се приближи). Со оглед на малиот внатрешен пазар, а со цел да се обезбедува одржлив висок раст, македонската економија мора да биде што е можно повеќе отворена, интегрирана, како во регионот така и во Европа и пошироко во глобалната економија.

- Во разгледуваниот период, т.е. најдоцна до 2020, *процесот на транзиција* би требало да биде довршен. Според институционалните, општествените, политичките и економските карактеристики, Македонија би требало да стане модерна, развиена, демократска држава со пазарна економија. Во овој период Македонија исто така би требало да стане членка на Европската Унија.

- *Макроекономската стабилност* се сфаќа како клучна претпоставка, а исто така и како инструмент од витално значење за постигнување на раст и развој. Сега инфлацијата е ниска и буџетскиот дефицит е мал (помалку од 5% годишно и околу 1% од БДП респективно). Ваквата состојба би требало да се одржи со цел Македонија да стане привлечна за инвестиции, како домашни така и странски. Всушност, макроекономската стабилност би требало да помогне особено за привлекување на странските директни инвестиции, кои уште долго време ќе се значајни со оглед на ниското ниво на домашните заштеди.

- Процесот на трансформација би требало да доведе до пораст на *вкупната економска ефикасност* и до премин кон *одржлив раст*. Токму овие се целите кои се имаа предвид при предвидувањето и спроведувањето на процесите на приватизацијата и реструктурирањето. Истите цели треба да ги водат овие процеси и во иднина.

- Стратегијата ја согледува потребата да се обрне поголемо внимание на *порастот на вработеноста* и на *подобрувањето на животнониот стандард* на населението. Поради шоковите предизвикани од распаѓањето на поранешниот внатрешен југословенски пазар, како и поради неповолните услови во развојот на надворешната трговија во регионот, македонската економија помина низ исклучително остра трансформациона рецесија (БДП во 1996, близу до 2.000 долари по жител, претставуваше околу 50% од истиот показател во 1989, додека индустриското производство доживеа уште поостар пад). Ова резултираше во појава на високо ниво на невработеност. Ова исто така имаше негативни ефекти и врз вкупниот животен стандард, при што сиромаштијата станува

сериозен проблем. Оттука, идниот развој треба да има за цел намалување на нивото на невработеноста и пораст на доходот и животниот стандард на населението.

• Со оглед на фактот што Македонија е мала отворена економија, *извозната ориентација* на нејзината економија се смета како една од најзначајните цели на политиката. Надворешната трговија на стоки и услуги веќе достигнува 80% од БДП. Сепак, поради проблемите на конкурентноста на македонската економија во времето на нејзината трансформација, увозот растеше многу побрзо од извозот. Ваквиот тренд мора да биде променет во смисла извозот да стане моторна сила на економскиот раст и развој. Извозната ориентација значи многу повеќе од само подобрувањето на трговскиот биланс. Таа исто така значи подобар квалитет, унапредување на технологијата, поголемо користење на знаењето и квалификациите, а како резултат на сето тоа постигнување на одржлив раст.

5. Стратегијата мошне детално ги анализира ресурсите за развој со кои располага земјата, како и ограничувачките фактори на нејзиниот развоен потенцијал. На страната на ресурсите таа ги наведува: квалификуваната работна сила, природните ресурси, постојната инфраструктура, како и значајното ниво на индустријализацијата. На страната на ограничувачките фактори се наведуваат: ниското ниво на вкупниот економски развој, малата големина на економијата, непостоење излез на море, ниското ниво на домашни заштеди, општата технолошка заостанатост, високата зависност од увоз на капитални добра, нафта и гас, како и високото ниво на невработеноста.

6. Меѓу општите предуслови за развој посебно е нагласена натамошната модернизација на граѓанското општество и на државата. Основите на политичкиот систем, онака како што се поставени со Уставот, треба да се почитуваат и да се унапредуваат, посебно во областа на правата и слободите, мултиетничката рамноправност и соживот, владеењето на правото, политичкиот плурализам, поделбата на власта, како и зајакнувањето на локалната самоуправа. Македонија треба да изградува отворено општество и демократско државно уредување засновано на владеење на правото.

7. Екопомската улога на државата е широко елаборирана со оглед на наследството од социјализмот и со оглед на специфичната улога што државата треба да ја има во процесот на транзиција. Заклучок е дека општото оправдување за улогата на државата треба да се базира на заштитата на јавниот интерес, кој треба да биде унапредуван *во веќе со индиректни ойќолку со директни инструменти*. Постојана грижа на државата треба да биде зацврстувањето на владеењето на правото, натамошната либерализација на пазарот, водењето на макроекономската политика и подобрувањето на општествената благосостојба. Способностите на државата треба да се развиваат во оние области каде таа има предности во однос на цивилното општество и пазарот, а не треба да се очекува таа да ги преземе нивните одговорности.

8. Приватизацијата е една од главните задачи во рамките на вкупниот процес на транзиција. Приватизацијата во Македонија беше прилично брза и програмата, онака како што беше определена, е близу до завршување. Во идниот период треба исто така да се изврши денационализацијата, веќе започнатата приватизација во земјоделството треба да се доврши, а приватизацијата во банкарскиот сектор и во секторот на инфраструктурата треба да се забрза. Приватниот сектор веќе учествува со околу 70% во БДП на земјата и целта на Македонија треба да биде *пазарна економија заснована на приватна сојсйвеност*.

9. Преструктурирањето претставува клучен услов за одржлив раст. Во иницијалниот период од транзицијата тоа главно беше дефанзивно поради силните шокови на кои беше изложена македонската економија. Натамошното преструктурирање треба да биде во поголема мера прилагодено на пазарните влијанија и треба да биде во согласност со главните стратешки цели на модернизацијата и растот. Македонската економија ќе мора да ја зголеми својата конкурентност од аспект на структурата на производството, квалитетот на производите и нивните цени. Целиот процес на достигнување на развиените економии значи дека структурата и квалитетот на македонското производство треба да се приближат до оние на развиените европски економии. Истото се однесува и за промена на структурата на управувањето во фирмите, со цел истите повеќе да заличат на модерни корпорации.

10. Со цел приватизацијата и реструктурирањето да продолжат понатаму и да ги донесат позитивните резултати, потребни се натамошни правни реформи и развој на институциите. Во првата област, потребно е донесување на повеќе закони, а всушност има уште многу да се стори во *трансформацијата на правниот систем како целина*. Во втората област ќе мора да се воспостави правна и институционална основа, особено за постоење и развој на финансиските пазари. Меѓутоа, има уште многу што треба да се направи во општиот процес на изградување на *институциите на добро-функционирачка пазарна економија*. Во Стратегијата детално се наведени правните и институционалните реформи кои е потребно да се извршат.

11. Стратегијата го истакнува клучното значење на развојот на монетарниот и на банкарскиот сектор. Македонија воведо нова валута, македонски денар, во 1992, создаде централна банка и го реструктурира банкарскиот систем. Стратегијата силно ги поддржува:

- стабилноста на валутата,
- независноста на Централната банка, и
- приватизацијата на комерцијалните банки.

Ефикасен и конкурентен банкарски систем би претставувал значајна претпоставка за одржлив раст и за развој на економијата.

Стратегијата детално ги анализира краткорочните и среднорочните проблеми и опции на економската политика. Согледана е потребата проблематиката на макроекономската стабилност да се стави во однос со потенцијалот за економски раст. Оттука, се предлага економската политика да посвети посебно внимание на можните подобрувања во областите на политиката на девизниот курс и на монетарната политика со цел да се олесни подобрувањето на конкурентноста на македонската економија и посебно на нејзината индустрија, при истовремено одржување на нужната стабилност на цените и на девизниот курс.

12. Стратегијата детално ги објаснува промените во системот на јавните финансии: фискалната консолидација, намалувањето или скоро елиминирањето на буџетскиот дефицит, поедноставувањето на даночниот систем и проширувањето на даночната

база. Поддржано е воведувањето на данокот на додадена вредност (VAT), се предлага натамошно редуцирање на јавните издатоци и фискална децентрализација. Стратегијата силно ја поддржува *политиката на избалансиран буџет* и политиката на одржување на нивото на јавните издатоци на ниво соодветно за земја во развој, т.е. на ниво кое не би претставувало дополнителен товар врз конкурентноста и оттука врз побрзиот раст и развој.

13. Македонија е мала отворена економија која е критично зависна од отвореноста кон светскиот пазар. Тековните економски тешкотии се решавачки поврзани со шоките во надворешната трговија на кои Македонија беше изложена во деведесеттите. Поради овие причини, *либерализацијата на надворешната трговија и ниското ниво на царинска заштитата* се сметаат за долгорочна ориентација на македонската економска политика. Посебно е важен растот на извозот со оглед на малиот обем на македонскиот пазар и на високиот и растечки трговски дефицит на земјата. Наведената ориентација треба да ја потпомогне стратешката цел на Македонија да стане членка на Европската унија. Растечката отвореност и интензивирањето на надворешната трговија во голема мера треба да придонесат во подготвувањето на Македонија за идната европска интеграција.

14. На краток рок, а како последица на постојниот трговски дефицит, се јавува значаен дебаланс во тековната сметка на билансот на плаќањата кој предизвикува притисок врз позицијата на надворешниот долг и на девизните резерви. Развојот на Македонија уште долго ќе зависи од приливот на странски кредити и инвестиции. Позицијата на надворешниот долг на Македонија е регулирана со договорите со Парискиот и Лондонскиот клуб, како и со ММФ и со Светската банка. Се очекува дека странските инвестиции значајно ќе придонесат за растот на економијата и на извозот и за евентуалната нормализација на тековната сметка на надворешниот биланс. Стратегијата ги поддржува мерките на политиката кои во иднина би довеле до високо ниво на странски инвестиции.

15. Стратегијата става и нагласок врз *модернизацијата на јавниот сектор*. Ова е и сосема очекувано за една пост-социјалистичка земја која имала многу голем јавен сектор. Пристанот

што е користен е развојот на јавниот сектор да се согледува низ призмата на познатите општи сознанија за неуспесите на пазарните решенија во некои јавни области. Сепак, Стратегијата е внимателна со цел да го избегне супституирањето на пазарните неуспеси со неуспесите на државата (т.е. на јавниот сектор). Заради тоа, грижата за јавниот интерес не е сосема одземена од пазарот, туку неговата функција е дополнета со соодветни типови на јавна регулација.

16. Процесот на трансформација предизвика посебно значаен притисок врз целокупниот систем на социјално обезбедување. Таквиот притисок доаѓа од големиот број на невработени, како и од големиот товар на пензиите и на системот на здравствена заштита. Целиот систем на социјално обезбедување мора да претрпи радикална реформа.

Надоместоциите за невработените треба да бидат уредени така што ќе ја стимулираат работата и вработувањето.

Пензискиот систем ќе мора да се трансформира од постојниот систем „собери и веднаш исплати“, во систем кој во основа ќе се потпира врз приватни пензиски фондови.

Системот на здравствена заштита е особено осетливо прашање бидејќи тој значајно придонесува за квалитетот на човечкиот капитал. Со реформата на овој систем треба да се воведат и системи на приватно осигурување и да се спроведе соодветна приватизација на здравствените институции.

17. Сиromaшијата станува растечки проблем во Македонија. Околу 40% од населението доживеа влошување на животниот стандард во процесот на транзиција. Околу 10% од семејствата добиваат надоместоци за социјална помош. Надоместоците за социјална помош се врзани за официјално дефинираниот праг на сиромаштијата. Со реформата ќе треба да се воведат многу пофлексибилен систем на надоместоци за социјална помош.

18. Образованието и научната активност се сметаат за значајни фактори на развојот. Процесот на транзиција имаше негативни ефекти врз овие сектори. Проблемите на растечката невработеност на образованата работна сила, како и растечката миграција во странските земји, се сметаат за особено тешки и сериозни. Стратегијата се залага за мерки чија цел е промена на ваквиот

тренд. Всушност, општа модернизација на сите нивоа на образованието се смета дека е клучната инвестиција во човечки капитал, во развој на граѓанското општество и во унапредување на општествената и на културната стабилност воопшто.

19. Регионалниот развој се смета за мошне важен. Македонија е мала земја, но регионалните разлики сè уште се значајни. Ваквите разлики влијаат и врз меѓуетничките односи кои се од клучно значење за стабилноста на земјата. Стратегијата предвидува политика на регионален развој, која би се залагала за оптимален развој на одделните региони, заснован на компаративните предности што истите ги имаат. Исто така мошне јасно е истакнато дека фискалната централизација која сега постои треба да биде реформирана за да се создаде повеќе простор за регионите и за локалните власти да ја преземат грижата за нивниот економски и општествен раст и развој.

20. Помеѓу основните фактори на развојот, човечкиот капитал се смета за исклучително важен. Транзицијата создаде притисок врз демографските, општествените и економските карактеристики на човечкиот капитал, особено во врска со употребата на квалификациите и знаењето и развојот на целиот процес на образование. Стратегијата детално ги анализира важните аспекти на развојот на човечкиот капитал.

Се смета дека долгорочните трендови на миграциите треба да бидат променети. Македонија е земја со значајна внатрешна и надворешна миграција. Првата се однесува на миграцијата од руралните области кон градовите. Ова доведе до урбано-рурална дистрибуција која не е оптимална. Втората се однесува на долго присутната традиција на луѓето од различно етничко нотеќло да мигрираат од Македонија во европските и прекуокеанските земји. Во последните години, во надворешната миграција посебно се вклучени младите и образовани луѓе, како резултат на растечката невработеност. Стратегијата се залага за употреба на соодветни инструменти на политиката со цел да се промени ваквата состојба. Модернизацијата треба да го направи животот во руралните области попривлечен, а растот на вработеноста треба да го намали мотивот на луѓето да бараат работа во странство.

Во врска со употребата и алокацијата на човечкиот капитал, потребно внимание им е посветено и на пазарите на работ-

на сила. Нивното функционирање треба да се разгледува заедно со движењата во вработеноста и невработеноста. Транзицијата имаше силен негативен ефект врз вработеноста. Проценките за стапката на невработеност варираат од 25% до 31% (според методологијата на МОТ). Независно од начинот на којшто се мери, невработеноста претставува клучен проблем за економскиот и општествениот развој на Македонија. Стратегијата не предвидува брзо решение на овој проблем. Растот на вработеноста во основа се смета како функција на растечките инвестиции и на флексибилноста на пазарите на работна сила. Во оваа насока, Стратегијата предлага значителна модернизација на пазарите на работна сила, државни и приватни, со цел забрзување на процесот на пренесување на информациите помеѓу работодавачите и работниците. Тоа би требало да доведе до намалување на фрикционата невработеност (невработеност поради барање на работни места кои се расположливи). Флексибилноста на пазарите на работна сила, од друга страна, треба да придонесе за намалување на недоброволната невработеност (т.е. луѓе кои бараат работни места кои не се расположливи при постојната висина на надницата).

21. Стратегијата натаму ги анализира капиталот и инвестициите. Реално, постојниот капитал во Македонија не е технолошки напреден и неговиот капацитет е недоволно искористен. Тоа е резултат на пролонгираното ниско ниво на инвестициите и технолошките иновации. Овој тренд не може да биде сопрек преку пораст на домашните заштеди бидејќи не може да се очекува тие да бидат многу високи. Поради сето ова, Стратегијата предлага три работи:

- Пораст на нивото на заштеди, кое сега е многу ниско поради ниското ниво на доходот и проблемите во банкарскиот систем.

- Поголемо привлекување врз странски кредити и директни инвестиции. Македонија не беше привлечна за странските директни инвестиции поради значајните политички и економски ризици со кои таа живееше во последните шест години. Сепак, ситуацијата сега е променета и отвореноста кон странски инвестиции сега е многу пожелна.

- Во Стратегијата се укажува на тоа дека стабилизациониот напор заедно со напорот за рехабилитирање на банкар-

скиот систем доведоа до високи, односно многу високи реални каматни стапки. Ваквите стапки не се погодни за позначајни инвестиции. Затоа се предлага да се направат напори да се намалат каматните стапки со цел да се поттикне инвестирањето. Кон ова треба да се додадат и фискалните мерки кои се предлагаат, а кои би требало да го намалат данокот на доходот и на профитите на корпорациите. Ниските каматни стапки и ниските даноци би требало да создадат амбиент за стапка на инвестиции која би била доволна за одржлива висока стапка на раст.

Потпирањето врз странски кредити и инвестиции е лимитирано од странскиот долг кој земјата може да го сервисира. Македонија ги регулира сите свои долгови кон странство и може да се смета за умерено задолжена земја (долгот изнесува околу 1,1 милијарди долари во 1997, а тоа се главно долгорочни кредити). Сепак, дефицитите во тековната сметка кои постојано се одржуваат, како и подолгорочното потпирање врз странскиот капитал, можат да го зголемат товарот на странскиот долг над одржливото ниво. Ова претставува општ проблем на растот и развојот, кој може да биде ублажен со цврста извозна ориентација и либерализација на надворешната трговија.

22. Покрај работната сила и капиталот, технологијата е фактор кој значајно придонесува за економскиот раст и развој, а посебно за модернизацијата. Нагласени се два аспекти на технолошкиот напредок: иновациите и трансферот на технологија. Иновациите се функција на вкупните поттици за претприемништвото и на парите вложени во истражувања и развој. Трансферот на технологија решавачки зависи од порастот на инвестициите и од отвореноста на економијата, бидејќи во многу случаи воведувањето на нова технологија бара големи пазари за да биде профитабилно.

23. Македонија има постигнато значајно ниво на индустријализација. Во последните неколку години секторската структура на производството драматично се промени. Секторот на услугите го зголеми своето учество во БДП, додека учеството на индустријата се намали. Ваквите промени ја истакнаа потребата за стратешки пристап кон развојот на главните сектори на македонската економија во процесот на нејзиниот развој и модернизација. Општа стратешка цел на Македонија треба да биде развој на

модерна индустријализирана економија со виштален сектор на услуги и високо продуктивно земјоделство. Ваквата општа цел е елаборирана низ анализа на поделните сектори.

24. Македонската индустрија мораше да го понесе главниот товар на трошоците на трансформацијата. Изградена за поголем и позаптитен пазар на поранешна Југославија, таа мораше да се прилагоди на помалиот домашен пазар и на поконкурентните странски пазари. Ваквите шокови доведоа до процес на деиндустријализација, при што бројни клучни индустрии го намалија својот обем, па дури и исчезнаа. Стратегијата се залага за ревитализација на македонската индустрија. Постојат добри изгледи за рехабилитација и развој на екстрактивната, преработувачката и процесната индустрија воопшто.

25. Земјоделството исто така помина низ трансформациона рецесија. Тоа допрва треба да се реструктурира преку приватизација на фирмите во општествена сопственост. Сепак, Македонија има компаративна предност во производството на некои видови рано овошје и зеленчук, како и на некои специфични земјоделски производи со голем извозен потенцијал (како на пример тутунот). Производството на жита и месо е исто така доста значајно. Ваквото примарно производство отвора нагледни можности за индустријата за производство на храна, која треба да биде модернизирана, диверсифицирана и проширена. Стратегијата го смета земјоделството како сектор кој има долгорочна перспектива во Македонија.

26. Процесот на транзиција предизвика брза експанзија на секторот на услугите во Македонија. Трговијата, финансиските услуги и угостителството, како и другите услуги, доживеаја експанзија достигнувајќи повеќе од 50% учество во БДП на земјата. Постои потреба за модернизација и натамошен развој на овој сектор.

27. Транспортот, комуникациите, енергетиката, водостопанството и заштитата на животната средина се главните сектори кои ја сочинуваат инфраструктурата. Македонија ја има развиено инфраструктурата и општо ја има зачувано животната средина. Сепак, натамошниот општествен и економски развој бара развој и модернизација и на овие сектори.

Потребен е натамошен развој на транспортниот сектор. Поради политичката ситуација во последните педесетина години, Македонија не ги има развиено врските со своите соседи на запад и на исток, т.е со Албанија и Бугарија. Изградбата на патишта и железнички пруги во овие правци претставува приоритет. Истото се однесува за модернизацијата на главниот автопат север-југ. Воопшто, Стратегијата предвидува значајни инвестиции во модернизација и натамошен развој на сите типови на транспорт и комуникации во идниот период.

28. Македонија увезува нафта и гас. Ваквата зависност ќе продолжи. Сепак, во наредниот период потребен е интензивен развој на други извори на енергија, посебно на хидроенергетскиот потенцијал. Истото важи и за алтернативните извори на енергија, како на пример соларната енергија, онаму каде што може да биде употребена.

29. Водата е умерено редок ресурс во Македонија. Значајни и континуирани инвестиции ќе бидат потребни со цел да се задоволат растечките потреби на индустријата, населението, земјоделството и енергетскиот сектор. Економиката на понудата на вода ќе биде мошне значајна од аспект на приватизацијата во секторот на водоснабдувањето и адекватното одредување на цената на водата при различни употреби.

30. Развојот и модернизацијата вршат притисок врз животната средина. Ова создава потреба за усогласен напор за заштита на животната средина од деградација. Бидејќи Македонија има за цел да стане членка на Европската унија, таа ќе мора да ги прифати и да ги примени стандардите кои се применуваат во оваа интеграција.

31. Стратегијата завршува со анализа на сценаријата за раст на македонската економија во наредните пет години. Основната целна големина во оценките е стапката на раст на БДП и брзината на приближување кон развиените земји што таа би ја овозможила. Земајќи ги предвид релевантните ограничувања, во Стратегијата се дадени две можни сценарија.

Оптималното сценарио претпоставува просечната стапка на раст на БДП до 2002 да изнесува 5,1%. Ова би ја овозможило на

Македонија да го одржи нивото на средно развиените земји низ овој период.

Оптимистичкото сценарио претпоставува просечна стапка на раст од 6%. Ова би ѝ овозможило на Македонија да направи добар старт на патот на долгорочно приближување кон развиените европски економии.

Песимистичкото сценарио предвидува просечна стапка на раст од 4,2% што сепак би водела до некое забележливо приближување, но не би ја променила позначајно позицијата што македонската економија ја има сега.

Стратегијата јасно е наклонета кон развој и модернизација и кон мерки на политиката кои би овозможиле да се реализира оптимистичкото сценарио. Како кај мала отворена економија, растот на македонската економија многу, ако не и исклучиво, зависи од внатрешната флексибилност во прилагодувањето кон промените во надворешното окружување.

32. Националната стратегија има за цел да ги дефинира главните цели на долгорочниот развој на Република Македонија. Таа претпоставува дека има значење кој пат на развој и модернизација ќе го избере земјата на историскиот крстопат на кој се најде. *Стратегијата го поддржува развојот на толерантно општество, засновано на владеење на право, демократијата и политичкиот плурализам, како и на пазарна економија која ги фаворизира приватната сопственост и предприемништво. Таа го нагласува верувањето дека пооптимистичкото врз овие институционални основи би ѝ овозможило на македонската економија да расте брзо и да се интегрира во Европската унија.*

АНЕКС

СТАТИСТИЧКИ ТАБЕЛИ